Aprile
8
8
9

T. LIVII
OPERA
QUÆ SUPERSUNT

Obſcuriorum locorum interpretationibus, & ſelectis adnotationibus illuſtrata

AB J. B. L. CREVIER

Cum ejuſdem Supplementis in poſtremos Libros

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORKII.

EDITIO POSTREMA

IN SEX TOMOS DISTRIBUTA,

Cui, præter ea omnia, quæ ſequenti pagina, & epiſtola indicantur, nunc primum accedit

FRAGMENTUM LIBRI XCI.

Nuper inventum in Bibliotheca Vaticana & Scholiis illuſtratum

A VITO M. GIOVENAZZIO.

TOMUS PRIMUS.

BASSANI MDCCC.

APUD JOSEPHUM REMONDINI ET FILIOS.

Cum Regia Permiſſione.

INDEX

EORUM,

Quæ præter Interpretationes, Adnotationes, & in postremos Libros supplementa, hac editione continentur.

PRÆ-

PRÆFATIO

EDITIONIS NOSTRÆ

ANNI 1759.

Ab eruditissimo Viro Bibliothecæ Estensi Præfecto concinnata.

ADOLESCENTIBUS ROMANÆ HISTORIÆ CULTORIBUS.

NON multo post quam Remondiniana Livianorum Operum postrema editio prodiit, Livium Patavini quoque Seminarii typi expressere. In hac autem Seminarii editione qui Præfationem conscripsit, duo in Remondiniana reprehendenda sibi duxit; alterum quod XVII. tertii, ac tricesimi libri capita νοθείας arguerit Editor; alterum quod Clerici adnotationes ita vulgarit, ut *præter Decadem primam perturbato librorum, & non raro capitum etiam ordine nihil suo loco posuerit*. Nolim ego Editorem illum plane absolvere, revera enim eum in utroque peccasse re-

perio. Fortasse tamen non erat, cur propterea in Remondiniana Editione carpenda tantopere Patavini typi desudarent. Nam ad primum errati genus quod spectat, magno se tueri posset auctore Editor, Vossio nempe, viro certe doctissimo, atque emunctæ naris, qui illud ipsum de XVII. illis capitibus judicium tulit; ad alterum vero quod adtinet, possemus etiam Patavino Editori vitio vertere, quod nonnullas Clerici animadversiones resecuerit: quod si fortasse regereret ne illas quidem reperiri in Remondiniana editione, urgerem illum ostenderemque Clerici adnotationes a se fuisse non ex ipso Clerico, sed ex Remondiniano exemplo decerptas, neque grati animi hoc esse, ut per quam profecerat, Editionem insectaretur. Remondinius autem tantum abest, ut moleste tulerit, quod Editor ille ex editione sua aliquid deprompserit, ut contra id gloriæ sibi verterit, & summopere delectatus sit. Ut ut est, nova hæc, quam nunc paramus, præ utraque, Remondiniana scilicet anni 1751., & Patavina Seminarii, vobis, ut equidem spero, commendabitur. Porro quid in ea præstitum sit, edocebo; vestrum erit de laboris nostri utilitate sententiam ferre. Crevierii editionem quemadmodum anno 1751. dum ex eodem typographio prodiret Livius, sequuti & nunc sumus. Verum, ni nobis plus æquo blandimur, multis hæc nostra nomi-

nibus

nibus præſtantior eſt præterita illa, utiliorque. Nam ſingularum paginarum oris Annos Conditæ Urbis ex Lipſienſi Clerici editione adſcripſimus, itemque tranſalpinas Livii ſectiones in præcedentibus Italicis editionibus ſæpe loco non ſuo notatas, vel etiam neglectas. Præterea ne a germana Liviani operis inſcriptione recederemus, quod in libros CXLII. primitus partitum fuiſſe multis probat Cl. Sigonius, nos totum opus in libros diſpeſcuimus, atque a diviſione ejus in Decades, quam a faſtidioſa legentium ignavia profectam eſſe, Petrarcha olim exiſtimavit, prorſus abſtinuimus. Ex quatuor indicibus, qui ad calcem Tomi quarti antea rejecti erant, unum efformavimus longe illum quidem auctum, plurimiſque vocibus locupletatum, & in fine quinti voluminis, ubi Livii Opera deſinunt, opportuno loco poſuimus. Sed in ſexto volumine nihil eorum omiſimus, quibus Liviana lectio juvari poſſet. Nam præter Rhetoricas Exercitationes ad Livii orationes, ac Sigonii Chronologiam, quæ quidem Remondinianam an. 1751. editionem ornabant, Joannis Clerici adnotationes, quas non ſolum in Remondiniana prima Editione, ſed in Patavina quoque mancas atque imperfectas antea legebamus, nunc integras, atque optime digeſtas damus; & quoniam adnotationes iſtas hic edere parum profuiſſet, niſi ſuis locis monerentur Lectores, ad

hunc, vel illum Livii locum in ſexto volumine eruditum virum aliquid commentatum fuiſſe, propterea verba, quæ in ſexto volumine explicantur, alio charactere exprimi juſſimus, & adſcripto margini hoc ſigno * denotari. Quam Livii vitam in Bibliotheca Latina edidit eruditiſſimus Joh. Albertus Fabricius, heic recudi curavimus additis quibuſdam animadverſionibus noſtris: quare hinc Livii editiones quoque, verſionesque petere vobis licebit. Alia quoque in re deeſſe diligentiam meam paſſus non ſum, in variis ſcilicet lectionibus aliquot exſcribendis. Nimirum Mutinenſem quandam Bibliothecam quum luſtrarem, in duos incidi Livii MSS. Codices membranaceos alterum XV. ut reor, alterum XIV. ſæculo ſatis eleganter exaratos, & cujuſque libri litteris primis auro, ac diverſicolore pictura affabre elaboratis inſignes. Continet ille priores decem Livianæ hiſtoriæ libros; in fine alterius hæc ſcripta ſunt, quibus quid illo contineatur, edocemur: *Titi Livii Patavini Hiſtorici Clariſſimi de bello Macedonico liber decimus explicit. Amen.* Multa tamen deſiderantur; integer ſcilicet tertius quartæ Decadis liber, & decimi libri poſtrema capita ab illis XVII. capitis, ſeu juxta trans alpinas ſectiones XXXVII. verbis *majores duodecim annis*. Probe id conjecit doctus aliquis vir, ad quem XV. ſæculo codex pertinuit; ſucum enim

a

a solemni illo Amanuensis verbo *explicit* fieri sibi minime passus hæc margini scite adscripsit: *deest non parum huic decimo libro, ut opinor: nam nulla mentio facta est de ægritudine animi Philippi, & deinde corporis, & postremo de morte ejus, de quibus omnibus tractatur ante principium alterius decadis*. Ex his ergo codicibus varias lectiones excerpsi, non omnes tamen, sed illas tantum, quibus locis aut a Creverio in margine, aut a Clerico in adnotationibus emendatis lux aliqua adfulgere possit, & vulgata lectio vel corrigi, vel confirmari. Porro in illis reddendis transalpinarum sectionum numeros, quemadmodum in adnotationibus, de quibus dixi, non Italicarum editionum capita spectavi. Tandem quum in *Miscellaneis* a Gaudentio Roberto Carmelita pererudito collectis ordinem Romanæ historiæ legendæ a Sigonio Viro Cl. perscriptum reperissem, eum huc intuli, ut monerem, Livium quidem legendum maxime, sed alios quoque Scriptores ab illius historiæ studioso adolescente esse conferendos. Singulis autem hisce Scriptoribus a Sigonio indicatis brevissimam adtexui rerum, quæ ad eos pertinent, notitiam, ut ne nuda nomina ederemus, auctoresque præterea, qui de illis fusiore calamo disseruerunt. Res alias cognitu dignas præterea attulimus, quas ex paulo ante posito indiculo cognoscetis. Accedite jam alacriore ani-

mo ad præclariſſimi Patavini Scriptoris hiſtoriam pernoſcendam, conatuſque noſtros æqui bonique facitote.

Dabam ex Eſtenſi Bibliotheca Nonis Januariis A. CIƆIƆCCLIX.

IN NOVAM HANC EDITIONEM TYPOGRAPHI AD LECTOREM ADMONITIO.

QUARTAM hanc omnium Livii Operum editionem paraturis pauca nobis dicenda supersunt post ea, quæ doctissimus vir Bibliothecæ Estensi Præfectus superiori epistola præfatus est. Cum enim probe sciamus quanto non solum studiosorum Adolescentium, sed litteratorum etiam virorum plausu Editio illa nostra an. 1759. tunc tem-

po-

poris excepta fuerit, in nova hac adornanda ne latum quidem, ut ajunt, unguem ab ea recedendum existimavimus. Unum dumtaxat leviuscule immutandum duximus, si tamen hæc revera mutatio appellari potest, quæ est hujusmodi. Habebat Editio illa quidem Supplementa in libros 41. 43. 44. *&* 45. *a cl. J. B. L. Crevierio concinnata, sed cum ea postea receperit Arn. Drakenborkius, ab hoc nunc potius quam a Crevierio huc transtulimus, quia testimonia Scriptorum, unde Supplementorum partes desumptæ sunt, Drakenborkius exhibet, cum Crevierius hujusmodi testimoniis prorsus careat, quod nobis*

bis quoque Seminarii Patavini Livianorum operum editores vitio vertebant.

Aliud praeterea ornamentum longe majus postremae huic nostrae Editioni nunc primum attulimus, de quo operae pretium est eos, qui lecturi sunt, hic statim in limine breviter certiores facere. Anno 1772. Romae in Bibliotheca Vaticana repertum est Fragmentum quoddam Titi Livii Historiarum libri XCI. quod eruditissimis scholiis illustratum a Vito M. Giovenazzio anno sequenti in eadem urbe publicam lucem aspexit, ac paulo post Neapoli, Parisiis, aliisque in locis recusum fuit. Livianum istud Fragmen-

men-

mentum ἀνέκδοτον una cum ejuſdem clariſſimi Viri adnotationibus, nec non cum ſupra laudati Fragmenti ſupplementis nuper additis a celeberrimo Gabriele Brotier non jamdiu vita functo ad calcem Tomi VI. adjiciendum curavimus. Si quis plura de eo ſcire deſiderat, adeat elegantiſſimam Romani Editoris Franciſci Cancellerii Præfationem, quæ eidem Fragmento præpoſita est. Nunc hæc monuiſſe ſufficiat. Vale.

PRÆFATIO

IN LIVIUM

J. B. L. CREVIER.

De Livii vita juvaret aliqua multa disserere, si qua via ad eam accuratius cognoscendam inquirentes ferret. Natura enim omnes cupimus illos celeberrimi nominis viros, quorum scripta manibus terimus, penitus pernoscere; &, quibuscum scribentibus amice familiariterque colloquimur, iis quoque adesse domesticas res civilesve, privatas publicasve gerentibus. Sed plerisque scriptorum hoc contigit, ut dum ceterorum dicta factaque magna cura colligunt & immortalitati commendant, ipsorum, præter nomen, reliqua fere omnia interire sinerentur: malo sane exemplo, nec satis grata posteritate adversus eos quibus tantum deberet. *Art. I. de Vita Livii.*

Hoc & Livii fatum fuit, ut fama ejus scriptaque toto Orbe notissima, vita in obscuro esset. Ex qua hæc paucula ad notitiam nostram pervenerunt: illum Patavii ortum, Pisone, & Gabinio Coss. anno ante C. 58. Romæ magnam egisse ætatis partem, sed in patria denique supremum diem obiisse, anno principatus Tiberii quarto, ætatis suæ sexto & septuagesimo; filium ei fuisse, cui quadam in epistola hanc legendi brevissimam eamdemque sapientissimam legem scripserat,

le-

legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus; filiam ei itidem fuisse, nuptam L. Magio rhetori, quem declamantem homines aliquandiu, non in ipsius honorem laudaverint; sed in soceri tulerint: scripsisse eum, præter historias, etiam dialogos, quos non magis philosophiæ annumerare possis, quam historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; eo auctore, Claudium, qui postea imperavit, ad historiam scribendam animum appulisse, denique ipsi datum esse, ut vivus gloria sua perfrueretur, Gaditanumque quemdam, ejus nomine famaque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum Orbe venisse, statimque ut viderat abiisse.

Art. II. *Quæ spectant ad historiam operis Liviani. Quo tempore scripserit Livius.*

Quo tempore historias suas scripserit Livius, ex ipso opere apparet. Testatur ipse lib. I. cap. 19. bis omnino post Numæ regnum, Jani Templum clausum fuisse: *semel*, inquit, *T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta.* At constat ex Dione, quinto post anno iterum ab Augusto clausum esse Jani templum, devictis Cantabris. Hinc recte colligetur, medio tempore inter bellum Actiacum perfectum, & Jani ædem iterum ab Augusto clausam primos Livianæ Historiæ libros in lucem prodiisse.

Dubitari non potest, quin multos annos in absolvendo tantæ molis opere consum-

sumpserit. Et vero cum ex epitome ultimi libri appareat memoratam fuisse eo libro Drusi mortem, quæ uno & vicesimo post Actiacum triumphum anno contigit, sequitur Livium ante id tempus ultimam suis historiis manum non imposuisse.

De numero librorum historiæ Livianæ.

Quot libros dederit Livius, inter doctos ambigitur. Epitomas librorum CXL. habemus: sed duas, nempe librorum CXXXVI. & CXXXVII. deperditas fuisse contendit Sigonius. Fuerint ergo vel CXL. vel CXLII. libri. Ut ut sit, magno literarum damno, soli nunc quinque & triginta supersunt: ceteri omnes interiere, aut certe ignoti adhuc in nocte ac tenebris jacent.

Qui supersunt, diversis temporibus detecti.

Quin etiam non universæ simul Orbi literato innotuere illæ pulcherrimi operis reliquiæ. Primæ Livii editiones exeunte XV. sæculo & ineunte XVI. excusæ, exhibent tantummodo primam, tertiam, & quartam decades; quartam quidem non integram, sed hiulcam & mutilam, quum abesset totus trigesimus tertius liber, & magna pars quadragesimi, qui finiebatur in his verbis cap. 37. *per omnia fora conciliabulaque edixerunt.* Anno MDXVIII. Moguntiæ ex membranis bibliothecæ in æde ibidem maxima & Metropolitana, D. Martini appellata, addita est pars libri tertii & trigesimi ab his verbis cap. 17: *arctis faucibus cohærens Acarnaniæ*, & quod deerat libro quadragesimo usque ad finem. Annus ejusdem sæculi primus & trigesimus novo rursum nos proventu beavit.

Tum.

Tum in Helvetiis Simon Grynæus ultimos quinque libros repertos in membranis ad monasterium Laurissenum, vulgo Lorssense, e regione Borbetomagi trans Rhenum, per Joannem Frobenium publici juris fecit. Denique anno MDCXV. J. Horrion, Societatis Jesu sacerdos, Bambergæ dum singulos bibliothecæ publicæ codices excutit, incidit in membranas, quæ complures T. Livii libros, in his partem priorem tertii & trigesimi adhuc desideratam servabant, quam duobus post annis Paderbornæ vulgavit.

Ceteros reperiri posse frustra speratum.

Hæc ad nos ex Liviana historia pervenerunt, vix quarta pars totius operis: quæ animos quidem & fructu honestissimæ voluptatis perfundit, & utilissimorum documentorum bona fruge pascit, sed ita ut desiderium quoque & luctum incendat tot amissorum voluminum, quæ tempus edax absumpsit & præcedentium ætatum incuria. Nam quod aut Livium totum, aut certe magnam eorum quæ desideramus partem, alii Constantinopoli, alii apud extremos hominum in Hiona, sive Iona insula supra Scotiam delitescere jactitarunt, hæc, falsi utinam vates simus! somnia esse existimamus optantium. Nec meliore nos spe solatur id quod Colomesius ab homine candidioris pectoris, quam felicioris ingenii Capellano sibi dictum in literas retulit: quemdam Capellani amicum virum non illiteratum, quum pila luderet, animadvertisse in ea palmula quæ sibi esset ad manum, fragmenta quorumdam Livii librorum qui hodie non exstent; quumque rem sibi ulterius inqui-

ren-

rendam putaſſet, comperiſſe eas eſſe reliquias aliquot ſimilium membranarum, quæ a monialibus domus Fontebraldelſis pharmacopolæ cuidam donatæ, ab hoc ignaro qualis ſibi theſaurus obveniſſet venditæ forent operario ignobili, qui iis abuſus eſſet ad tegendas illas palmulas quibus pila luditur. Vanis hujuſmodi ſine certo auctore rumoribus fidem habeat, cui placuerit ſeſe inani ſpe lactare.

Partitio operis in decades utrum a Livio ſit, dubitavit Petrarcha, qui eam potius ortam eſſe putat a faſtidioſa legentium ignavia. Idem adſtruit Sigonius ex perpetuo veterum Grammaticorum, Priſciani, Diomedis, Cenſorini, denique auctoris epitomarum ſilentio, qui omnes librorum ſemper, nunquam decadum mentionem faciunt. Fruſtra quidam, ut contrariam opinionem tueantur, objiciunt Livium ei ipſum videri quodammodo ſuffragari, dum ſuas vigeſimo primo & trigeſimo primo libris præfationes præmittit. Etenim recte obſervat Dujatius Livium non abſimilibus velut proœmiis extra decadum quoque principia identidem uſum eſſe ad renovandam lectoris longo in opere attentionem, vel ſi quando ſcribenti major rerum ordo naſceretur, ut patet ex libri ſexti ingreſſu, & cap. 29. lib. VII. Contendit ergo Sigonius germanam operis Liviani inſcriptionem hanc fuiſſe: T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI CXLII. Quæ nobis opinio etſi probabilior videtur, tamen non ſemper abhorruimus ab decadum

De partitione operis in decades.

dum appellatione, quæ & usu recepta est, nec sine circuitu verborum vitari interdum poterat.

De epitomis. Epitomarum, quæ in tomum quintum conjectæ sunt, auctor ignoratur. Eas enim aut Livio ipsi, aut L. illi Floro, cujus exstant rerum Romanarum libri quatuor, adscribi non patitur dispar ab utroque stili color. Quisquis ille fuerit, quem nosse haud sane multum interest, ejus certe breviaria, tamquam exsanguia quædam & leviter adumbrata pulcherrimi corporis simulacra, non omni prorsus cura indigna sunt: eo quidem magis, quod eorum aliqua est ad historiam, ubi Livius deficit, illustrandam utilitas.

Atque hæc sunt, quæ sive ad Livii vitam, sive ad ejus operis formam, descriptionem, casusque pertinentia, non ignorare operæ pretium sit.

Art. III. De operis Liviani virtutibus. Jam de ipso opere agamus, & ejus virtutes, quæ sunt eximiæ, ita subjicere conemur juvenum oculis, ut & sentiant quæ sit in eo vis boni, & totum illud, quantumcumque est, in sese ipsi assidua tractatione transfundere ament.

§. I. Livii eloquentia. Ac primo quidem eloquentiam tanti viri laudare supervacuæ operæ sit. Quem enim non statim legentem allicit inaffectata illa narrandi jucunditas, & limpidus nitor, qui & perspicuitati serviat, nec careat, ubi opus est, nervis; non inepto tumidæ orationis fastu inflatus, sed simul simplicitatis, simul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res gestas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiat, ita

ex-

exhibeat omnia locis temporibusque distincta, ita suos allinat rebus & personis colores, ut coram agi cernique, non describi res auribusque accipi videantur? Quid dicere opus est de incredibili illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius scriptor nullam non expressit dicendi laudem? In iis sententiæ, tum gravitate, tum acumine commendatæ, egregio vestiuntur optimorum lectissimorumque splendore verborum. Jam pro argumentorum varietate, modo exultat audacius oratio, & grande aliquid ac sublime sonat, modo summissiore quodam & modestiore cursu, semper tamen cum quadam dignitate, fertur. Nihil vero mirabilius, quam quomodo versatile pariter ad omnia scriptoris ingenium, eorum omnium quos loquentes facit, senum ac juvenum, privatorum magistratuumve, Romanorum & hostium, sensus, animos, habitus ita induit, ut illi ipsi non melius modo aut venustius, sed ne aptius quidem decentiusque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno consensu iere in Quintiliani sententiam, qui Livium esse judicat, *cum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris, cum in concionibus supra quam enarrari potest eloquentem*.

Livio crimini datæ orationes & conciones.

Ex illis tamen orationibus crimen in eum oritur, tamquam in iis & fidem historiæ neglexerit, & excesserit modum. Nec levibus sane auctoribus hæc criminatio nititur, a Pompejo Trogo olim conjecta in Livium, & hodie quoque a doctissimis ingeniosissimisque viris renovata,

ta,

ta, &, quod majus est, unanimi fere historicorum hujus ævi consensu comprobata, qui omnes ab ejusmodi concionibus, præsertim quas vocant directas, inserendis in narrationem suam abstinuere.

Neque ego receptum hodie morem reprehendere ausim, quem fortasse etiam historicæ gravitati convenientiorem esse non frustra jactatur. Attamen si auctores in utramque partem, si rationum momenta diligenter perpendantur, erit sane cur Livium præpropere damnare vereamur.

Defenditur Livius exemplis.

Si gravitate auctorum exemplorumque res dijudicetur, tot se patronis tuebitur Livius, quot fere apud Græcos Latinosque in historia maxime claruere scriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Polybio, Sallustio, Tacito, Curtio. Dionysium Halicarnasseum omitto, apud quem non immerito fortasse reprehendi possint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum quos modo nominavi eadem quæ Livii causa est. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, si quando opus fuerit, longiusculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ, si tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ sensu comptiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda est, aut venia deneganda. Durum sane in tot tam illustres reos gravem ferre sententiam, & in magna illa nomina, quæ omnis per tot retro sæcula mirata est vetustas, quæ qui carpere ausit, facilius sibi quam illis noceat, censorium stylum exercere.

Et

Et quidem, si res ipsa inspiciatur, quid tandem deliquere summi scriptores, dum præter eam quæ debebatur, narrandarum jucunde, graviter, distincte, dilucideque rerum voluptatem, etiam alteram indebitam nobis ex luculentissimis orationibus, paravere? Fides, inquiunt, historiæ violatur, dum ea nobis tamquam dicta obtruduntur, quæ tamen nunquam revera dicta sunt. Quasi vero cuiquam innocens ille dolus imponat, aut periculum sit, ne quis illas Livii tam diligenter elaboratas, tam severe castigatas, tantis verborum sententiarumque munditiis excultas orationes ab horridis illis primorum urbis Romæ temporum aratoribus esse existimet.

Fidem historiæ non lædunt Livii orationes.

Unum excipio. Si scriptori licuit eorum quos dicentes facit referre verba, & orationes ipsas, quales pronuntiatæ sunt, alicunde nancisci, nihil dubium esse potest, quin illæ totidem verbis lectori reddendæ sint, neque in earum locum ludentis ingenii fetus supponendi. Itaque non negabimus peccasse Tacitum, qui in lib. XI. Ann. c. 24. Claudio Imperatori alienam & fictitiam tribuerit orationem, cum vera exstaret, cujus etiamnum fragmenta habemus. Sed si verarum copia non sit, non video sane, cur vetetur is qui historiam scribit, suas & ad excolendum animum, & ad acuendum ingenium sæpe profuturas orationes offerre lectori, cum præsertim & in eas conjici commode possint sapientissima quædam monita ac præcepta ex ipsis factorum visceribus nascentia, quæ tamen inter narrandum

attexere minime decuerat; & ingenia, mores, animi ducum ac populorum propius ad naturæ veritatem exprimi; & vero causæ illæ quibus bellorum origo, & celeberrimi quique eventus continentur, atque etiam consilia ex quibus facta fluxere, liberius copiosiusque tractari. Ad hæc tot commoda illud quoque accedit, quod in iisdem, velut in amœnis quibusdam diverticulis, perpetua narratione defatigatus interdum lectoris animus suavissime conquiescit.

Id tantum cavendum est lectori, ne ex orationibus facta se sincera & incorrupta haurire posse existimet, quæ in iis majus aucta, vel extenuata verbis, ad invidiam gratiamve decurtata, depravata plerumque reperiuntur. Orationes non tamquam ex scriptoris persona accipi debent, sed ex ejus, quisquis ille est, quem scriptor loquentem facit. Ipse narrationi fidem, orationibus præstare debet eloquentiam. Si quando tamen hac libertate abuti visus est Livius, id observare in notis non neglеximus.

Historiæ modum non magis directæ orationes egrediuntur, quam obliquæ. At enim qui directas conciones operi suo inserunt, *historiæ modum*, id enim secundum erat, *excedunt*: id est, si recte assequimur accusatoris mentem, ultra terminos legibus præfinitos evagantur; nec jam historicos se esse volunt, sed oratores. Id quam convenienter in Sallustio & Livio reprehendat Trogus Pompejus, ipse viderit, qui obliquas orationes historiæ suæ non dubitaverat intexere, quarum unam nobis servavit Justinus, plerisque Livianis prolixiorem. Quis enim non

Justin. l. xxxviii. c. 4. & seq.

non videat eamdem plane & obliquarum, & directarum concionum esse rationem? Præclarum vero commentum! mirum artificem! qui pro *indicativis modis infinita* subjecerit, & loco *primæ personæ tertiam*. Eos qui nihil omnino, ac ne orationes quidem ipsas in historiam inseri debere contendunt, nisi ex vetustorum monimentorum fide, etsi paulo severiores sunt, aliquid tamen secutos esse video. Verum ii nos profecto ludibrio habent, qui cum directas conciones reprobent, jus sibi esse existimant obliquas, quantumlibet prolixas, in opus suum includendi. Nihil ergo videtur afferri, cur Livio suas orationes vitio ac culpæ dari debere pronuntiemus.

De Patavinitate Livii.

At circa formam loquendi elegantiamque sermonis litem ei dudum movit vir ingenio & eloquentia clarissimus, Asinius Pollio, qui in eo putabat inesse quamdam *Patavinitatem*, sive locutiones quasdam quæ Patavinum, ut ita dicam, solum saperent, nec essent quadam urbanitate coloratæ. Hoc crimen hodie, nec dilui, nec comprobari omnino posse facile crediderimus. Fieri sane potuit, ut homo Patavinus patriam plane dediscere non quiverit, & levia quædam retinuerit loquendi vitia, quæ principis inter Romanos viri teretes & religiosas aures offenderent. At nos, quibus Latina lingua peregrina est, qui eam ex libris tantummodo cognoscere possumus, quomodo tantum nobis arrogaremus, ut illos nævos, qui plerorumque Romanorum oculos fortasse fallebant, deprehendere & as-

signare auderemus? Id sane tentaverit Dujatius, homo non ita a Latinitate instructus, ut Livianæ orationis censuram ageret. Nobis consultissimum videtur ea de re silere. Bene profecto nobiscum ageretur; qui Latinam linguam balbutire conamur, si Livii orationem cum sua quoque *Patavinitate* daretur effingere.

§. 2. Livii Fides. *Gratiam aspernata.*

Nec vero eloquentia tantum claruit Livii, sed laudatur & fides, quæ prima virtus ab historiarum scriptore requiritur. Ausum esse eum vera etiam cum offensionis periculo dicere, veritatisque studiosiorem fuisse, quam gratiæ imperantis, ex eo patet quod, referente Tacito, IV. Ann. 34. ita Cn. Pompejum laudibus extulerat, ut Pompejanum eum Augustus appellaret. Sæpe Brutum, Cassium, Scipionem, Afranium, ut insignes viros nominaverat. Neque id, eodem teste Tacito, amicitiæ ipsius cum Augusto offecit: quod quidem dubito utrum patientissimis Principis auribus, an scribentis libertati fuerit honorificentius.

Sed & in iis quæ hodie supersunt, nulla apparet assentationis erga eum qui rerum potiretur suspicio: Semel aut iterum in totis quinque & triginta libris Augustum appellat; sed ipsa re poscente, sed breviter & cursim, modicis cum laudibus & veris. Libro primo, cap. 19. templum Jani, occasione data, memorat ab eo clausum fuisse: quo cum Augustus magnopere gloriaretur, ipse tamen rem uno verbo tangit, gratulatus tantum ætatis suæ raram felicitatem. Rursus, ubi de spoliis opimis Cossi differit, lib. IV.

cap.

cap. 20. testem allegat *Augustum Cæsarem, templorum omnium*, inquit, *conditorem, aut restitutorem:* quod quam vere, quam non ambitiose dictum sit, testimonio est illa ipsius Augusti notissima vox: *marmoream se relinquere* urbem, *quam lateritiam accepisset*. Jam vero in narranda insigni illa de Asdrubale victoria quam Livius & Nero reportavere, quam bella sese scriptori nostro materies offerebat demerendæ Liviæ Augusti uxoris, quæ ad alterum e victoribus originem referebat, in alterius domum fuerat adoptata! quam facile ibi sese jactare poterat adulatio! Livius rem quidem ipsam ornate, ut par erat, magnificeque describit; in victores ipsos plena manu laudes cumulat: de eorum posteris, de Livia, Tiberio, Druso, ne verbum quidem.

Amore in patriam labefactata.

Ceterum fateri cogimur Livii fidem, quæ adversus gratiam potentiorum inconcussa stetit, amore patriæ aliquoties fuisse labefactatam. Cujus quidem culpæ, ab honestissima sane causa profectæ, sed culpæ tamen, non auderemus tantum virum insimulare, nisi res clara omnino foret, & plurimis manifestisque argumentis teneretur. Liceat nobis remittere Lectorem ad ea quæ in Præfatione ad majorem nostram Livii editionem super hoc negotio disputavimus.

§. 3. Livius recti honestique amans.

Quod si in iis etiam quæ peccat identidem Livius, amor tamen virtutis eminet, ita ut ab æquis judicibus laus ei cum reprehensione conjuncta debeatur; quantus illius gloriæ splendor est, ubi sincerus nitet, nec ulla erroris macula deformatus!

tus! Ubique ſpirat apud eum cura commendandæ honeſtatis: ſuam ille ubique virtuti laudem, ſuam vitio reddit ignominiam: neque nudam ac jejunam dictorum factorumque proponit ſeriem legentibus, ſed iis inſtructam judiciis ac præceptis, quæ ad omnem vitæ officiique rationem egregia poſſint eſſe documenta?

Pietas ejus in numina. Ac primo quidem pietatem in numina quæ apud ſuos colebantur, & quamdam religionis patriæ reverentiam ubique profitetur: infelix, qui temporum vitio & communis exempli imperioſa lege abreptus futilem religionis umbram pro re amplecteretur; laudandus, qui umbram retineret tamen, ſeſeque multum ab inſanientis ſapientiæ audacia & temeritate ſejungeret, quæ bellum falſis indictum diis cum vero gerebat, & dum impios vulgi circa divina profligaret errores, ipſam tollebat divinam vim, eademque opera maximum juſtitiæ & ſocietatis humanæ vinculum diſſolvebat. Sacrilegam hanc, quæ ſuo ævo Romæ vigebat, opinionum licentiam, non ſemel increpat, & cum intimi doloris ſenſu deflet Livius. Quam gravis, quantæ ſeveritatis & ſanctimoniæ plena eſt hæc quæ lib. III. cap. 20. occurrit novæ illius impietatis caſtigatio! *Nondum hæc, quæ nunc tenet ſeculum, negligentia deum venerat: nec interpretando ſibi quiſque jusjurandum & leges aptas faciebat, ſed ſuos potius mores ad ea accommodabat.* Et alibi, (X. 40.) de juvene eo qui conſulem monendum ſibi eſſe exiſtimabat pullarium auſpicia ementitum eſſe, *juvenis*, inquit, *ante doctrinam deos ſpernentem* na-

natus. Sed quid plura opus est? Qui sedulo perpenderit, quonam modo Livius, si quid pie in deos factum est, id commemoret & prædicet; contra, si in aliquo contemptor religionis animus appareat, quam is invidiose describatur, & in odium vocetur, facile animadvertet prioribus illis exemplis nostrum maximopere delectatum esse, hæc vere & ex animo detestatum. Sufficiat hic indicare lectori cap. & 46. l. V. ubi de Albinio, & Fabio Dorsone agit, & initio lib. XXII. ubi de consule Flaminio.

Immerito ei objicitur superstitio.

Neque vero crediderimus, id quod multi Livio objecere, illam quam in eo laudamus cælestis numinis reverentiam, in anilem superstitionem degenerasse. Huic criminationi maxime ansam præbuere prodigia illa, quæ plurima in singulos fere annos colligit, partim incredibilia & omnino vana, partim ab imperitis hominibus falso habita pro monstris, cum tamen nihil in iis esset, quod non ex vi ipsa rerum & naturæ legibus flueret. Sed non recte judicant de Livio, qui hæc omnia ab eo aut pro veris memorata, aut in religionem versa esse existimant. Ipse se multis locis defendit: ut cum lib. XXI. cap. 62. prodigiorum enarrationem sic orditur: *Romæ, aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nunciata & temere credita sunt.* Rursus lib. XXVII. c. 23. *Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Jovis aurum rosisse nuntiatum est.* Ubi etsi rei prorsus incredi-

Livii de prodigiis judicia.

dibili fidem potius derogare debuerat, absurdæ certe superstitionis crimen a se repellit. Sed nusquam suum de his rebus judicium aut apertius, aut fusius explicat, quam lib. XLIII. c. 13. *Non sum nescius*, inquit, *ab eadem negligentia qua nihil deos portendere vulgo nunc credant, neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum & mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus; & quædam religio est, quæ illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro indignis habere quæ in meos annales referam.* Ex his profecto patet plura eum, quod Curtius de se testatur, transcribere, quam credere, & sola antiquitatis veneratione adductum ea in annales suos retulisse, quæ etsi futilia esse intelligeret, illis tamen prudentissimis viris gravissima visa esse, &, tamquam missa a diis, publice suscepta meminerat.

Livius ex historiæ fide prodigia narrare debuit.

Quin etiam illud affirmare non dubitabimus, pertinuisse ad historiæ fidem, ut prodigia illa, quemadmodum in publicis monimentis tradita reperiebat, ita ad nos scripto transmitteret. Quis negaverit historiæ cujuslibet populi non pœnitendam esse partem eam quæ ad ejus sacra ritusque religiosos & cultum numinis spectet? Quem nostrum non juvat nosse, quantopere mentes priscorum illorum Romanorum occæcaret stolida, & multum, irridendane dicam, an deflenda, circa divina superstitio & credulitas? Quæ cognitio tantum abest ut veræ religioni officiat, ut contra hoc quoque nomine gratias Deo immorta-

tales & habere, & agere debeamus, quod nos veteribus illis neque prudentiores neque ingenioſiores, a tam ſupinis tamque exitialibus erroribus, per divinam Evangelii lucem liberaverit. Non continuo igitur, ſi Livius perabſurda prodigia memoriæ mandavit, id ei in crimine ponendum, aut nota ſuperſtitionis injungenda eſt: ac proinde nihil jam obſtat quominus eum multum amemus de ſua in eos quos ſolos colere didicerat deos pietate. Multum ergo ab eo abſumus, ut Gregorio Magno, acris ingenii, & eruditi in Religionem Chriſtianam ſtudii pontificii, tam lævam fuiſſe mentem putemus, ut, quod legitur in Antonini Summa, ob illam prodigiorum commemorationem infenſus Livio, quoſcumque nanciſci potuiſſet ejus libros igni traderet. Id nec libet credere, & licet, ubi rei tam abſurdæ tanto poſterior ætate teſtis unus citari poteſt.

Livius virtutum omnium praeco & hortator.

Sed & ceterarum virtutum, juſtitiæ, abſtinentiæ, comitatis, munificentiæ, caſtimoniæ, amoris in patriam, ſumma ubique apud eum elucet admiratio, quæ in earum æmulationem ipſum quoque lectorem rapit. In re manifeſtiſſima non operæ eſt diutius immorari. Sed tamen quis non ardore quodam caritatis in patriam ſuccendi ſe ſentiat? ſive audit (IX. 4.) Lentulum conſules ad Caudium hortantem, ut communem ſalutem non morte tantum, ſed & ignominia ſua bene emptam putent; ſive hanc (XXVI. 36.) velut ex oraculo miſſam vocem excipit: *Reſpublica incolumis & privatas res facile*

cile salvas præstat. Publica prodendo tua nequicquam serves. Quem non ad temperantiam contemptumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Masanissæ intempestivum & præcipitem in Sophonisbam amorem castigat, (XXX. 14.) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus?

Quod si a vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii superbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinem & impotentiam, Manlii Capitolini spes ambitiosas & seditiosa consilia, Flaminii Varronisque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam fœditatem nemo non laudis cupidus exhorrescat. Sic ergo ex ejus opere hic colligitur fructus, quem ipse ex historia uberrimum utilissimumque capi posse existimavit. Sic *omnis exempli documenta in illustri posita monimento intueri* datur. *Inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.*

Livii historia ad mores informandos utilior, quam omnes philosophorum disputationes.

Fremant philosophi licet: audacter profitebimur animi nostri sententiam. Omnes illorum disputationes una nobis videtur Livii historia, si quis & honesti amore sibi pectus imbui velit, & salubri quodam antidoto adversus vitiorum contagia muniri, sive auctoritatis pondere, sive utilitatis ubertate superare. Quicquid apud illos præceptis adstruitur, hic firmatum videmus exemplis. Illi cassam sæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem: hic ipsa sese virtus præsentem sistit ob oculos, & vivam quodammodo ac spirantem exhi-

hibet. Illorum suspecta interdum est otiosa loquacitas: hic nos frangit auctoritas ineluctabilis onustorum triumphis ducum, & maximi post hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modo aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, sed etiam ipsa præcipiendi professione absterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu salutaria monita vestit & exornat, & ita præcipit ut prorsus lateat præcipiendi voluntas. Nullum in eo magisterii supercilium; nulla doctoris persona: fallitque disciplina virtutis ante insinuata mentibus, quam ipsi qui discunt doceri sese intelligant.

Hoc artificium callide deprehendit vir exculti multa humanitate ingenii Corbinellus, qui sententias e Livio collectas contulit in libellum, editum Parisiis anno 1694. In monito quod huic libello præfixum est, observat editor, mirum quibusdam fortasse videri posse, quod qui tam non sententiose scripserit Livius, tam multas ex suo opere excerpendas sententias præbuerit. Sed nempe egregius dicendi artifex, non Polybiana simplicitate, tamquam purpureos pannos, narrationi sententias assuit. Longe illi major est venustatis & æquabilitatis in scribendo cura. Dat itaque operam, *ne*, quod postea Petronius monuit, *sententiæ emineant extra corpus orationis expressæ, sed intexto vestibus colore niteant.*

Jam igitur æquam de Livio videmur ferre posse sententiam. Tres præcipuæ sunt *Judicium de Livii historia.*

ſunt hiſtoriæ dotes, ut vera, ut jucunda, ut utilis ſit. Atque adeo tria ſunt hiſtorici officia, ut res geſtas cum fide repræſentet, ut iis tractandis eloquentiam adhibeat, ut hauſta ex iiſdem morum informandorum monita & præcepta narrationi inſpergat. Duo ita præſtitit Livius, ut ſi minus ceteris omnibus dicendus eſt præripuiſſe palmam, certe nulli ſecundus haberi poſſit: ac ſi hiſtoriarum ſcriptori ſufficeret utile dulci miſcere, fruſtra quicquam perfectius quæreretur. In fide paullum claudicavit, & humani aliquid paſſus eſt, ſed ita ut culpam cauſa culpæ elevare plerumque videatur.

De Livii moribus conjectura. Jam ſi ab opere ad mores ejus judicium transferamus, & eos ex ſcriptis æſtimemus, ut fere ſolent ii qui ſcribunt aliquid, animi ſui effigiem etiam aliud agendo in libris ſuis exprimere, dubitare non poſſumus, quin candidiſſimum ei pectus fuerit amantiſſimumque virtutis. Eam ille ubique tantis laudibus, tam ab omni fuco & mendacii larva alienis extollit, ut intra otioſam ejus admirationem minime ſtetiſſe videatur. Scias eum qui virtutem in ceteris eximie laudet, in ſe quoque amare.

◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇

T. LIVII

PATAVINI

Hiſtoriarum ab Urbe condita

LIBER PRIMUS.

PROŒMIUM.

Præfatur Auctor, quæ ad univerſam Hiſtoriam pertinent: cur geſta populi Rom. ipſe perſcribat, licet id alii multi, & nobiles ſcriptores fecerint: quam difficilis res ſit operis, tum ob vetera, quæ alte repetenda, tum ob nova, quæ magna: de fabuloſis quale debeat eſſe judicium: quæ profuerint legentibus attente obſervata: quanti in utramque partem exempli ſit Rom. Reſp.

FACTURUS ne (1) operæ pretium ſim, ſi a primordio urbis res populi Romani perſcripſerim, nec ſatis ſcio, nec ſi ſciam, dicere auſim: quippe qui cum veterem, tum (2) vulgatam eſſe rem videam, dum novi ſemper ſcriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos ſe, aut ſcribendi arte rudem vetuſtatem ſuperaturos credunt. Utcumque erit, juvabit tamen rerum geſtarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte & me ipſum conſuluiſſe. Et ſi in tanta ſcriptorum turba mea fama in obſcuro ſit; nobilitate, ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me conſoler. Res eſt præterea (3) & immenſi operis, ut quæ ſupra ſeptingenteſimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis eo creverit, ut jam magnitudine laboret ſua: & legentium pleriſque haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus minus præbitura voluptatis ſint, feſtinantibus ad hæc nova, quibus jam

(1) *Operæ pretium*) Rem utilem.

(2) *Vulgatam eſſe rem*) Rem vulgo a ſcriptoribus hiſtoriarum factitatam.

(3) *Et immenſi*) vel delenda eſt vocula & ante *immenſi*: vel dicendum eſt ei reſpondere & *legentium pleriſque*, ut infra cap. 25. *Feroces & ſuopte ingenio, & plenis adhortantium vocibus.*

pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto, avertam, (1) omnis expers curæ, quæ scribentis animum etsi non flectere a vero, solicitum tamen efficere possit. Quæ (2) ante conditam, condendamve urbem, poeticis magis (3) decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monimentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut cum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc, & his similia, (4) utcumque animadversa, aut æstimata erunt, haud equidem in magno ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum: quæ vita, qui mores fuerint; per quos viros, quibusque artibus, domi, militiæque, & partum, & auctum imperium sit: labente deinde paulatim disciplina, velut (5) desidentes primos mores sequatur animo: deinde ut magis, magisque lapsi sint: tum ire cœperint præcipites, donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre, ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monimento intueri, unde tibi, tuæque Reipublicæ quod imitere capias: unde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam sero avaritia, luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus, ac tam diu paupertati, ac parsimoniæ honos fuerit; adeo quanto rerum minus, tanto minus cupi-

---

(1) *Omnis expers curæ*) Omni offendendi alicujus timore vacuus.

(2) *Ante .... condendam .... urbem*) His verbis designatur tempus remotius: puta, tempus ante Romulum natum.

(3) *Decora*) Magis convenientia.

(4) *Utcumque*) *Utcumque animadversa*, i. e. quoquomodo spectata, sive acriter, sive negligentius: *Utcumque æstimata*, i. e. quoquomodo habita, sive vera, sive falsa.

(5) *Desidentes*) Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hic a *desido*.

piditatis erat. (1) Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi, perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, cum forsitan necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ rei absint: cum bonis potius ominibus, votisque, ac precationibus deorum, dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut (2) orsis tanti operis successus prosperos darent.

CAPUT I.

Æneas, Troja capta, in Italiam classe defertur. Pace primum Latino Regi jungitur, deinde etiam affinitate, accepta in matrimonium Lavinia, ab cujus nomine conditum oppidum Lavinium appellat. Turnus, cui pacta ante Lavinia fuerat, Æneæ, Latinoque bellum infert.

JAm primum omnium satis constat, Troja capta, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus Ænea, Antenoreque & vetusti jure hospitii, & quia pacis, reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi & sedes & ducem, rege Pylemene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos, Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur; (3) pagoque inde Trojano nomen est; gens universa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam, quærentem sedes, delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Troja & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab *immenso prope errore* nihil præter arma, & naves superesset, cum prædam ex agris agerent, Latinus rex, Aboriginesque, qui tum ea te- *

 ne-

(1) *Nuper*) *Divitiæ invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; *& abundantes voluptates desiderium*, ipsarum voluptatum.

(2) *Orsis tanti operis*) Tanto instituto operis.

(3) *Pagoque inde Trojano nomen est*) *Pagus* constat ex pluribus vicis, *gens* autem ex pluribus pagis. Hinc bene distinguitur pagus Trojanus a vico Troja, & a gente universa Venetis.

nebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse, tradunt: alii, cum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, unde aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent: postquam audierit multitudinem Trojanos esse; ducem Æneam, filium Anchisæ, & Veneris; cremata patria & domo profugos sedem, condendæque urbi locum quærere; & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello, vel paci paratum, dextera data, fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam; Æneam apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data: ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt, Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat: brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere no-
2 men. Bello deinde Aborigines, Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ, Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines, Trojanique ducem Latinum amisere.

CAPUT II.

Turnus victus ad Mezentium confugiens, novum excitat bellum. Hoc quoque prospere peracto, moritur Æneas; cujus filius Ascanius, relicto Lavinio, Albam condit. In ea post bis septimam Regum sobolem regnat Amulius, pulso Numitore fratre, cujus filiam Rheam Silviam, ut partus spem adimat, Vestæ sacrat.

INde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt, qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi con-

ci-

ciliaret, (1) ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit: nec deinde Aborigines Trojanis studio, ac fide erga regem Æneam cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset: tamen, cum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. (2) Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. (3) Situs est, (4) quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen. Jovem (5)
Indigetem appellant. Nondum maturus imperio Asca- 3
nius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit: (6) tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina, & regnum avitum, paternumque puero stetit. (7) Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major quam hic, Creusa matre, Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Julum eumdem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque, & quacumque matre genitus (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quæ ab situ porrectæ in dorso urbis Longa Alba appellata. Inter Lavinium, & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni: tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni movere arma aut Mezentius, Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis, Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat Ascanii filius, casu quodam in silvis natus: is Æneam Silvium creat; is deinde Latinum Silvium: ab eo

(1) *Ne sub eodem jure*) Ut non solum iisdem legibus regerentur, sed etiam eodem omnes nomine essent.

(2) *Secundum*) Ordine.

(3) *Situs est*) Sepultus.

(4) *Quemcumque*) Quocumque eum nomine appellari humana divinaque jura volunt.

(5) *Indigetem*) Quem merita in cælum vocarunt, quasi *inde* i. e. in terra *genitum*.

(6) *Tantisper*) Interea dum Ascanius adolescit.

(7) *Haud nihil ambigam*) Dubito.

coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati: mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atis, Ati Capis, Capi Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Silvius a patre accepto imperio regnat. Aventino fulmine ipse ictus regnum per manus tradidit: is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem, atque Amulium procreat: Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat: plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis: pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit; fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciem honoris, cum (1) Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

CAPUT III.

Rhea Silvia a Marte compressa Romulum, & Remum edit. In profluentem Amulii imperio abjecti non extinguuntur. Inventi a regis pastore educantur. Statim adulta ætate, Amulio obtruncato, Avum in regno reponunt. Ipsi novam urbem condunt. Mox, dubium an jussu fratris, Remus interficitur.

4 SEd debebatur (ut opinor) fatis tantæ origo urbis, maximique (2) secundum deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, cum geminum
* partum edidisset, (seu ita rata, seu *quia deus auctor culpæ honestior erat*) Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti jubet. Sorte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis nec adiri usquam (3) ad justi cursum poterat amnis, & posse quamvis languida mergi aqua infantes spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, (4) ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam

(1) *Vestalem*) De Vestalibus vide infra c. 8.

(2) *Secundum deorum opes*) Post ipsorum deorum imperium.

(3) *Ad justi cursum ... amnis*) Ad eum locum, ubi amnis pleno alveo fluere solebat. *Justum* enim est, quod suam quamdam plenitudinem habet.

(4) *Ubi nunc ficus Ruminalis est*) In media urbe Roma.

tam ferunt) pueros exponunt. Vastae tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse; eam summissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit (Faustulo fuisse nomen ferunt) ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos datos. Sunt qui Larentiam vulgato corpore lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulae, ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati, cum primum adolevit aetas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare (1) saltus: hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones praeda onustos impetum facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his crescente in dies grege juvenum (2) seria, ac jocos celebrare. Jam tum in Palatino monte (3) 3
Lupercal (4) hoc fuisse ludicrum ferunt, & a Pallanteo urbe Arcadica Pallantium, deinde Palatinum montem appellatum: ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solemne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes (5) Lycaeum Pana venerantes, per luxum atque lasciviam currerent: quem Romani deinde vocarunt Inuum: huic deditis ludicro, cum solemne votum esset, insidiatos ob iram praedae amissae latrones, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse: captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes: crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum praedas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpem apud se educari: nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere: sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. Necessitas prior venit. Ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, cum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando eorum aetatem, & ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria ne-

A 4

(1) *Saltus*) Saltus qui circa erant.

(2) *Seria ac jocos celebrare*) *Seria*, pugnas adversus latrones, *jocos*, ludicra certamina.

(3) *Lupercal*) *Lupercal* pro *Lupercale hoc ludicrum*.

(4) *Hoc*) Quod Livii temporibus celebrabatur.

(5) *Lycaeum Pana*) Pan dictus est *Lycaeus* teste Servio a λύκος, lupus, *quod lupos non sinat in oves saevire* ....

nepotum: fcifcitandoque (1) eodem pervenit, ut haud procul effet, quin Remum agnofceret. Ita (2) undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) fed aliis alio itinere juffis certo tempore ad regiam venire paftoribus, ad regem impetum facit: & a domo Numitoris alia comparata manu, adjuvat Remus: ita regem
6 obtruncant. Numitor inter primum tumultum hoftes invafiffe urbem, atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem præfidio, armifque obtinendam advocaffet; pofteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad fe gratulantes vidit: extemplo advocato concilio, fcelera in fe fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti effent, cædem deinceps tyranni, feque ejus auctorem oftendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingreffi, cum avum regem falutaffent, fecuta ex omni multitudine confentiens vox ratum nomen, imperiumque regi effecit: Ita Numitori Albana permiffa re, Romulum, Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expofiti, ubique educati
* erant, *urbis condendæ*: & (3) fupererat multitudo Albanorum, Latinorumque: ad id paftores quoque accefferant: qui omnes facile fpem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a fatis miti (4) principio: quoniam gemini effent, nec ætatis verecundia difcrimen facere poffet, ut dii, in quorum tutela ea loca effent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam im-
7 perio regeret. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum (5) *templa* capiunt. Priori Remo augurium veniffe fertur, fex vultures, jamque nuntiato augurio, cum duplex numerus Romulo fe oftendiffet, utrumque regem fua multitudo confalutaverat: (6) tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congreffi, certamine irarum ad cædem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama eft, ludibrio fratris Remum no-

---

(1) *Eodem*) Quo Fauftulus.

(2) *Undique*) Et ab Romulo, & ab Numitore.

(3) *Supererat multitudo*) Abundabat.

(4) *Principio*) Quoniam effent gemini ...... dii auguriis legerent .....

(5) *Templa*) i. e. vel fpatium in aere, intra quod aufpicia captarent, vel locus, ubi fedem ceperant ad captanda aufpicia.

(6) *Tempore illi præcepto*) Remo regnum addicebant ob augurium ei prius oblatum tempore.

novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (cum verbis quoque increpitans adjecisset, *sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum.

CAPUT IV.

Mortuo Remo, solus Romulus regnat. Facit res divinas, & jam olim institutum Herculi sacrum renovat. Hujus origo, & causa narratur. Aucta per asylum multitudine, Senatum legit. Quia connubia desunt, a finitimis petuntur: non impetrata, manu capiuntur.

ITa solus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interemto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ se armentum agens nando trajecerat, loco herbido, ut quiete, & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum via procubuisse: ibi, cum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, cum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant: aversos boves eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus cum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent: quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre; confusus, atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde cum actæ boves quædam ad desiderium (ut fit) relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit: quem cum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset, ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, (1) auctoritate magis, quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo (2) litterarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior di-

(1) *Auctoritate magis quam imperio*) *Auctoritas* ejus est, cui ætas, merita, genus venerationem conciliant. *Imperium* ejus cui parere ceteros necesse est.

(2) *Litterarum*) Hic intellige ipsas litterarum notas, seu formas.

divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam
ante Sibyllæ in Italiam adventum miratæ hæ gentes
fuerant. Is tum Evander concursu pastorum trepidan-
tium circa advenam manifestæ reum cædis excitus,
postquam facinus, facinorisque caussam audivit, habi-
tum, formamque viri, aliquantum ampliorem, augu-
stioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset?
ubi nomen, patremque, ac patriam accepit, *Jove nate
Hercules, salve*, inquit, *te mihi mater, veridica in-
terpres deum, auctum cælestium numerum cecinit:
tibique aram hic dicatum iri; quam opulentissima o-
lim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.*
Dextra Hercules data, *accipere se omen, impleturum-
que fata, ara condita, atque dicata*, ait. Ibi tum pri-
mum bove (1) eximia capta de grege, sacrum, adhi-
bitis ad ministerium dapemque Potitiis, ac Pinariis,
quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant,
factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto
essent, iisque exta apponerentur: Pinarii extis adesis
ad ceteram venirent dapem: inde institutum mansit,
donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnibus vesce-
rentur. Potitii ab Evandro edocti antistites sacri ejus
per multas ætates fuerunt, donec tradito servis publi-
cis solemni familiæ ministerio genus omne Potitiorum
interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus pe-
regrina suscepit, jam tum immortalitatis virtute par-
8 tæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor. Rebus
divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium mul-
titudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla
re, præterquam legibus, poterat, *jura dedit*, quæ ita
sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse
venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero
habitu se augustiorem, tum maxime (2) lictoribus duo-
decim sumtis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio
regnum portenderant, eum secutum numerum putant.
Me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & ap-
paritores, & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde (3)
sella curulis, unde (4) toga prætexta sumta est, nume-
rum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse E-
truscos, quod ex XII. populis communiter creato rege,
sin-

(1) *Eximia*) i. e. teste Macrobio *quæ ad sacrificium desti-
nata eximebatur a grege*.

(2) *Lictoribus*) *Lictores* dicebantur, teste Festo, quod fasces
virgarum *ligatos* præferebant regibus, ac deinde magistratibus.

(3) *Sella curulis*) Ex ebore, dicta a *curru*: quia eam cur-
rui imponere solerent.

(4) *Toga prætexta*) *Prætexta* a *prætexendo*, quia purpura
ei prætexta erat.

singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus, alia atque alia appetendo loca, cum in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent: deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram, atque humilem conciendo ad se multitudinem, *natam e terra sibi prolem* mentiebantur; locum, qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, (1) Asylum aperit: eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine liber, an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Cum jam virium haud pœniteret (2) consilium deinde viribus parat; centum creat Senatores: sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet 9
finitimarum civitatum bello par esset: sed (3) penuria mulierum hominis ætatem duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem, connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus, ac dii juvent, magnas opes, magnumque nomen sibi facere; satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, & non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem, & genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul omnes spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi, ac posteris suis metuebant: a plerisque rogitantibus dimissi, *ecquid non feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa: & haud dubie ad vim spectare res cœpit: cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno equestri solemnes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant (4) concelebrant;

(1) *Asylum*) I. e. locum in quo neminem violare liceret: ab α quæ privandi vim habet, & verbo συλάω, *spolio, lædo*.

(2) *Consilium viribus parat*) Consilium agendi viribus addit.

(3) *Penuria mulierum*) Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam.

(4) *Concelebrant*) Ita instruunt, ut eorum late fama spargatur.

ut rem claram, expectatamque facerent. (1) Multi mortales convenere studio etiam videndæ novæ urbis: maxime proximi quique Cæninenses, Crustomini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo cum liberis, ac conjugibus venit, invitati hospitaliter per domos, cum situm, mœniaque, & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad capiendas virgines discurrit. Magna pars, forte ut in quem quæque inciderat, raptæ: quasdam forma excellentes primoribus patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longe ante alias specie, ac pulchritudine insignem a globo Talassii cujusdam raptam ferunt; multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent, identidem, nequis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad solemne, ludosque (2) per fas, ac fidem decepti venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circumibat, docebatque, *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, & quo nihil charius humano generi, liberum fore: mollirent modo iras, & quibus fors corpora dedisset, darent animos: sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut, cum * sua vice functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

* al. suam vicem.

---

(1) *Multi mortales*) Mortales, i. e. ingens hominum cujusvis ordinis, ætatis & sexus multitudo.

(2) *Per fas*) Per speciem religionis.

CA-

CAPUT V.

Ob iram raptarum mulierum primi in Romanos impetum faciunt Cæninenses. Relata ex horum Rege opima spolia Jovi Feretrio Romulus dicat. Crustominos inde superat. Postremo cum Sabinis commissum prælium raptarum interventu dirimitur. Fœdere cum Tatio duce facto, Sabinos in societatem Civitatis, & Regni Romulus accipit.

JAm admodum mitigati animi raptis erant. At raptarum parentes tum maxime sordida veste, lacrymisque, & querelis civitates concitabant: nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustominique, & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius, Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant: nec Crustomini quidem, atque Antemnates pro ardore, iraque Cæninensium satis se impigre movent; ita per seipsum (1) nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit: sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque, fusum persequitur: regem in prælio obtruncat, & spoliat; duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi, suspensa, fabricato ad id apte ferculo, gerens in Capitolium ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: (2) *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero; templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem* (3) *opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes posteri ferent*. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit; nec multitudine

(1) *Nomen Cæninum*) Populus Cæninus.

(2) *Jupiter Feretri*) *Feretrius a feretro*, sive ferculo spoliorum su.. a indicato.

(3) *Opimis spoliis*) *Opima spolia* dicta, quæ duci hostium detracta erant.

ne compotum ejus doni vulgari laudem. (1) Bina po-
stea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spo-
11 lia: adeo rara ejus fortuna decoris fuit. Dum ea ibi
Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasio-
nem, ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incur-
sionem facit. Raptim & ad hos Romana (2) legio du-
cta, palantes in agris oppressit. Fusi sunt igitur primo
impetu, & clamore hostes, oppidum captum, duplici-
que victoria ovantem Romulum Hersilia conjux, pre-
cibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum
det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coale-
scere concordia posse. Facile impetratum. Inde contra
Crustominos profectus bellum inferentes; ibi minus
etiam, quod jam alienis cladibus ceciderant animi,
certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ; plures inven-
ti, qui propter ubertatem terræ in Crustominum no-
mina darent: & Romam inde frequenter migratum est
a parentibus maxime, ac propinquis raptarum. No-
vissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id ma-
ximum fuit; nihil enim per iram, aut cupiditatem
actum est; nec ostenderunt bellum prius, quam intu-
lerunt: consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Ro-
manæ præerat arci: hujus filiam virginem auro cor-
rumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. Aquam
forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat: accepti
obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx
videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam
fidum proditori esset. Additur fabula, quod vulgo Sa-
bini aureas armillas magni ponderis brachio lævo,
gemmatosque magna specie annulos habuerint; pepi-
gisse eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta
illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto
* al. tradendi, quod in sinistris manibus esset, * decreto ar-
directo. ma petisse dicant; & fraude visam agere, sua ipsam
peremptam mercede. Tenuere tamen arcem Sabini:
12 atque inde postera die, cum Romanus exercitus instru-
ctus, quod inter Palatinum, Capitolinumque collem
campi est, complesset; non prius descenderunt in æ-
quum, quam ira, & cupiditate recuperandæ arcis sti-
mulante animos, in adversum Romani subiere. Princi-
pes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Cur-
tius, ab Romanis Hostus Hostilius: hic rem Romanam
iniquo loco ad prima signa animo, atque audacia susti-
ne-

(1) *Bina*) Secunda tulit A. Cornelius Cossus, Larte Tolu-
mnio rege Vejentium occiso. Tertia M. Claudius Marcellus
ex Britomaro Gallorum rege.
(2) *Legio*) A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV. de lingua
Lat. quod legionis milites viritim legi solerent.

nebat. Ut Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, *Jupiter tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci: arcem jam scelere emtam Sabini habent: inde huc armati, superata media valle, tendunt: at tu, pater Deum, hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste; hic ego tibi templum* (1) *Statori Jovi, quod munimentum sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces: *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tamquam cælesti voce jussi: ipse ad primores Romulus provolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est: nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans: *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes: jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Metius pugnabat: (2) eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur: & alia Romana acies audacia regis accensa, fundit Sabinos. Metius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: (3) adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus, ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani, Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium: sed res Romana erat superior. 13 Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras, hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri, generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos:* (4) *nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum, ac cædium viris, ac parentibus sumus: melius peribi-*

---

(1) *Statori*) A *sistendo*, ut modo *fugamque fœdam siste*.

(2) *Eo pelli facilius fuit*) Ideo pelli Metium facilius fuit.

(3) *Adverteratque ea res etiam Sabinos*) Ea res oculos non Romanorum modo, sed etiam Sabinorum, illuc converterat.

(4) *Nepotum & liberum progeniem*) I. e. nepotes & liberos.

bimus, quam (1) *sine alteris vestrum viduæ, aut orbæ vivemus*. Movet res tum multitudinem, tum duces: silentium, & repentina fit quies: inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. Monimentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude * equum Curtius in vado destituit, Curtium Lacum appellarunt.

* al. equus Curtium

CAPUT VI.

Receptis in civitatem Sabinis, populum in triginta curias dividit Romulus: centurias tres equitum conscribit: Tatii cædem a Laurentibus interfecti non ulciscitur. Fidenates, & Vejentes vincit. Mortuus consecratur. Regnat annos XXXVII.

EX bello tam tristi læta repente pax chariores Sabinas viris, ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque *cum populum* (2) *in curias triginta divideret*, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur (cum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus suis, virorumve, an forte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Tatienses appellati: Lucerum nominis, &
14 originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: cumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum, & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit: nam Lavinii, cum ad solemne sacrificium eo venisset, concursu facto interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt, seu (3) ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen (4) expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes,

(1) *Sine alteris vestrum viduæ, aut orbæ*) Viduæ, si Romanos maritos nostros amiserimus bello; orbæ, si Sabinos, parentes nostros.

(2) *Curias*) *Curia* hic accipitur pro decima parte tribus.

(3) *Ob infidam societatem regni*) Quia Tatius infidus regni socius fuerat.

(4) *Expiarentur*) Expiatione civili, i. e. ut satisfieret & Laurentibus, & Romanis.

des, fœdus inter Romam, Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, prius, quam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, (1) occupant bellum facere: juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis (2) mille passuum locat. Ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit: cum parte majore, atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso, & minaci genere pugnæ obequitando ipsis prope portis hostem excivit. Fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit: & cum, velut inter pugnæ, fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum: inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem: addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene, quam Romulus, quique cum eo equites erant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant; non tamen eripuere se hosti. Hærens in 15
terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & consanguinitate (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat; in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis, quam justi more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus, intentusque Tiberim transit. Quem postquam castra po-

(1) *Occupant*) Priores bellum faciunt.
(2) *Mille passuum*) Intellige *ad*, & τὸ *passuum* regitur a nomine *mille*.

ponere, & ad urbem acceſſurum Vejentes audivere, obviam egreſſi, ut potius acie decernerent, quam incluſi de tectis, mœnibuſque dimicarent. Ibi viribus nulla parte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: perſecutuſque fuſos ad mœnia hoſtes, urbe valida muris, ac ſitu ipſo munita abſtinuit: agros rediens vaſtat, ulciſcendi magis, quam
U.C. prædæ ſtudio: eaque clade haud minus quam adverſa pugna ſubacti Vejentes, pacem petitum oratores Ro-
37 mam mittunt: agri parte mulctatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi, militiæque geſta: quorum nihil abſonum fidei divinæ originis, divinitatiſque poſt mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis conſilium, non bello, ac pace firmandæ; ab illo enim profecto viribus datis tantum valuit, ut *in quadraginta deinde annos* tutam pacem haberet: multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus: longe ante alios acceptiſſimus militum animis; trecentoſque armatos ad cuſtodiam corporis, quos (1) Celeres appellavit, non in bello ſolum, ſed etiam in pace habuit.
36 His immortalibus editis operibus, cum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, ſubito coorta tempeſtas cum magno fragore, tonitribuſque tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena, & tranquilla lux rediit, ubi vacuam ſedem regiam vidit, etſi ſatis credebat Patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procella: tamen (2) velut orbitatis metu icta, mœſtum aliquandiu ſilentium obtinuit: deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ ſalvere univerſi Romulum jubent: pacem precibus expoſcunt, uti volens propitius ſuam ſemper ſoſpitet progeniem. Fuiſſe credo tum quoque aliquos, qui diſcerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, ſed perobſcura fama; illam alteram admiratio viri, & pavor præſens nobilitavit. Conſilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides: namque Proculus Julius, ſolicita civitate deſiderio regis, & infenſa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit: *Romulus*, inquit, *Quirites*,

(1) *Celeres*) vel a celeritate, vel a duce eorum Celere, vel a Græca voce Κέλης *equus*.

(2) *Velut orbitatis metu*) Metu non abſimili ejus qui orbatos parente occupat.

rites, *parens urbis hujus*, *prima hodierna luce cælo repente delapsus se mihi obvium dedit: cum perfusus horrore*, *venerabundusque astitissem*, *petens precibus*, *ut contra intueri fas esset: Abi: nuntia*, inquit, *Romanis*, *cælestes ita velle*, *ut mea Roma caput orbis terrarum sit*. *Proinde rem militarem colant*, *sciantque*, *& ita posteris tradant*, *nullas opes humanas armis Romanis resistere posse: hæc*, inquit, *locutus sublimis abiit*. Mirum quantum illi viro *nuntianti hæc fides fuerit*; quamque desiderium Romuli apud plebem, exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

CAPUT VII.

Mortuo Romulo, *contendunt Patres de alio Rege creando: ut sit aliquod interim caput*, *novam excogitant Imperii formam: populo deinde regem creandi potestatem permittunt*. *Regnum Numæ Pompilio absenti ultro defertur*.

PAtrum interim animos certamen regni, ac cupido versabat: necdum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, *pervenerant* factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur: & esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri concedere, in animum inducebat. Itaque rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant: decem imperitabant: unus cum insignibus imperii, & lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit: id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos; nec ultra, nisi regem, & ab ipsis creatum videbantur passuri. Cum sensissent ea moveri patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris, quam retinerent: decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset, id

17

Interr.

id sic ratum esset, (1) si patres auctores fierent; hodieque in legibus, magistratibusque rogandis *usurpatur idem jus, vi adempta:* prius, quam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create: ita patribus visum est. patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent, juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret. Inclyta justitia, religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini, atque humani juris: auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falso Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum, Heracleamque, & Crotonem juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat: ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, (2) qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes dissonas sermone moribusque pervenisset? (3) Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica, ac tristi veterum Sabinorum; quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur; tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique patrum, aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt.

18

(1) *Si Patres auctores fierent*) Si Patres auctoritate sua rem comprobarent.
(2) *Qua fama*) *Qua in Sabinos* usque perlata.
(3) *Suopte ... ingenio*) Per semetipsum. *Ingenium* est id quod ingenitum est, & opponitur doctrinæ, arti.

CA-

CAPUT VIII.

Numa Pompilius Rex inauguratur: Regno potitus Jano templum constituit, cujus portam primus claudit: sacra, ritusque divinos docet: annum in duodecim menses, fastosque nefastosque dies describit: sacerdotes cuique deorum præficit: ferocem populum religionibus temperat: Regnat annos XLIII.

Accitus, sicut Romulus augurato * in urbe con- * al.
denda regnum adeptus est, de se quoque deos urbe.
consuli jussit. Inde ab augure, cui deinde honoris
gratia publicum id, perpetuumque sacerdotium fuit,
deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit:
augur ad lævam, ejus capite velato, sedem
cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens,
quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu
in urbem, agrumque capto, deos precatus, (1)
regiones ab oriente ad occasum determinavit, (2) dextras
ad meridiem partes, lævasque ad Septentrionem U.C.
esse dixit; (3) signum, contra quod longissime con- 39
spectum oculi ferebant, animo finivit: tum, lituo in *Num.*
lævam manum translato, dextra in capite Numæ im- *Pomp.*
posita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas hunc* II. R.
*Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem
Romæ esse, uti tua signa nobis certa, * ac clara sint* * al.
inter eos fines, quos feci. Tum (4) peregit verbis ac-
auspicia, quæ mitti vellet; quibus missis, declaratus *cla-
rex Numa de templo descendit. Qui regno ita po- raſ-
titus, urbem novam, conditam vi, & armis, jure ſis:
eam, legibusque, ac moribus de integro condere pa- 19
rat: quibus cum inter bella assuescere videret non
posse (quippe efferatis militia animis) mitigandum
ferocem populum armorum desuetudine ratus, (5)
Janum ad infimum (6) Argiletum indicem pacis, bellique
fecit; apertus, ut in armis esse civitatem; clausus,
pacatos circa omnes populos, significaret. Bis
deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel Tito
Manlio COS. post Punicum primum perfectum bellum;

(1) *Regiones*) Cæli regiones certis terminis definit, inter quos sibi auspicia mitti postularet.

(2) *Dexteras ad meridiem*) Augur fuit versa in orientem facie, ut auguribus solitum.

(3) *Signum, contra*) Ex adverso observavit aliquid insigne, voluitque hanc esse quasi metam qua auspicia terminarentur.

(4) *Peregit verbis*) Singula enuntiavit.

(5) *Janum*) Jani ædem.

(6) *Argiletum*) Colliculus fuit ad orientem Palatini montis, in forum Romanum vergens.

lum; iterum, quod nostræ ætati dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, cum omnium circa finitimorum societate, ac fœderibus junxisset animos; positis externorum periculorum curis, ne (1) luxuriarentur otio animi, quos metus hostium, disciplinaque militaris continuerat, omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, & illis sæculis rudem, efficacissimam, deorum metum injiciendum ratus est; qui, cum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, *simulat sibi cum dea Egeria* congressus nocturnos esse, ejus se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ in duodecim menses describit annum: quem, quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui *solstitiali circumagitur orbe*, * intercalares mensibus interponendo, ita dispensavit, ut vigesimo quarto quoque anno ad metam eamdem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent. Idem (2) nefastos dies, fastosque fecit; *quia aliquando nihil cum populo agi, utile futurum erat.* Tum sacerdotibus creandis animum adjecit: quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad (3) Dialem flaminem pertinent; sed quia in civitate belli*cosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis

20 desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit; insignique eum veste, & curuli regia sella adornavit; huic duos flamines adjecit, Marti unum, alterum (4) Quirino: (5) virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum; his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate, aliisque cæremoniis venerabiles, ac sanctas fecit. (6) Salios item duodecim Marti (7) Gradivo legit: tunicæque pictæ insigne

* al. intercalaribus mensibus interponendis.

(1) *Luxuriarentur*) In ferociam & licentiam effunderentur.

(2) *Nefastos dies fastosque*) *Fasti* dies erant, quibus licebat tria verba solennia fari, *Do*, *Dico*, *Addico*; *nefasti*, quibus non licebat.

(3) *Dialem flaminem*) Jovis sacerdotem. *Dialis* dictus est ἀπὸ τῦ Διος sive a *Dijove*, quo nomine antiqui Jovem vocabant.

(4) *Quirino*) Romulo, qui a *Curis* apud Sabinos hasta, tanquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dictus est.

(5) *Virgines Vestæ*) Æterni ignis custodes.

(6) *Salios*) Dictos a saliendo, sive saltando.

(7) *Gradivo*) *Gradivus* dictus est a *gradiendo* in bella, sive a vibratione hastæ, quod Græce κραδαίνειν. Festus.

gne dedit, & super tunicam æneum pectori tegmen, cælestiaque arma, quæ (1) Ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis, solennique saltatu jussit. (2) Pontificem deinde Numam Marcium Marci filium ex patribus legit: eique sacra omnia exscripta, (3) exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur; cetera quoque omnia publica, privataque sacra pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebs veniret; ne quid divini juris negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo turbaretur. Nec cælestes modo cæremonias, sed justa quoque funebria, placandosque manes ut idem pontifex edoceret; quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa (4) susciperentur, atque (5) curarentur; ad ea elicienda ex mentibus divinis Jovi Elicio aram in Aventino dicavit; deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent. Ad hæc 21
consultanda, procurandaque, multitudine omni a vi, & armis conversa, & animi, aliquid agendo, occupati erant; & deorum assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis cæleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, propulso legum ac pœnarum metu, civitatem regerent; & cum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante
* castra urbem positam in medio ad solicitandam o- * al.
mnium pacem crediderant, in eam verecundiam ad- ante
ducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam ca-
deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem stra
medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: non
quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad con- ur-
gressum deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacra- bem
vit; quod earum sibi concilia cum conjuge sua Egeria posi-
essent, & soli Fidei solenne instituit. Ad id sacrarium tam.
flamines bigis (6) curru arcuato vehi jussit, manuque

ad

(1) *Ancilia*) *Ancile* scutum breve ex utroque latere recisum, e cælo delapsum regnante Numa.

(2) *Pontificem*) *Pontifices* dictos volunt a *ponte faciendo. Nam ab iis*, inquit Varro, *pons sublicius est factus primum, & restitutus sæpe.*

(3) *Exsignata*) Eodem signo impressa, quo & exemplar unde exscripta fuerant.

(4) *Susciperentur*) Judicarentur esse ejusmodi, ut eorum ratio habenda esset. Quædam enim sæpe negligebantur.

(5) *Curarentur*) *Procurare* prodigia, expiare est.

(6) *Curru arcuato vehi jussit*) Curru cameræ in modum tecto.

ad digitos usque involuta rem divinam facere, significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ (1) Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace civitatem auxerunt. *Romulus septem & triginta* regnavit annos, Numa tres, & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli, & pacis artibus erat civitas.

CAPUT IX.

Post Numam tertius Rex creatus Hostilius ad rem militarem adjicit animum; bello provocat Albanos: hi, Clœlio rege mortuo, Metium Fufetium dictatorem dicunt: qui per colloquium agit cum Tullo de mittendo in compendium bello: inter utrumque populum sancitur interim fœdus, cujus ritus describitur.

22 NUmæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem
U.C. populus jussit: Patres auctores facti. Hic non solum
82 proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo
Tull. fuit: tum ætas, viresque, tum avita quoque gloria
Host. animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio
III. ratus, undique materiam excitandi belli quærebat.
R. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. *Imperitabat tum C. Clœlius Albæ*; utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata agerent: satis sciebat, negaturum Albanum: ita pie bellum indici posse: ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande, ac benigne, comiter regis convivium celebrant: tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. Hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse: ni reddantur, bellum indicere*

(1) *Argeos*) *Argeos*, teste Varrone, *dictos putant a principibus, qui duce Hercule Argivo venerunt, & in Saturnia subsederunt.*

cere jussos. Ad hæc Tullus: *Nuntiate*, inquit, *regi
vestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius
populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit*,
(1) *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli*. 23
Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrinque
summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope
inter parentes, natosque, Trojanam utramque pro-
lem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, *ab *
Albanorum stirpe regum* oriundi Romani essent. Even-
tus tamen belli minus miserabilem dimicationem fe-
cit; quod nec acie certatum est, & tectis modo dirutis
alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Al-
bani priores ingenti exercitu in agrum Romanum im-
petum fecere: castra ab urbe haud plus quinque mil-
lia passuum locant, fossa circumdant. Fossa Clœlia ab
nomine ducis per aliquot sæcula appellata est, donec
cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his ca-
stris Clœlius Albanus rex moritur. Dictatorem Albani
Metium Fufetium creant. Interim Tullus ferox præ-
cipue morte regis, magnum deorum numen ab ipso
capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum
pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis
hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum
pergit. Ea res ab stativis excivit Metium: is ducit
exercitum quam proxime ad hostem potest: inde le-
gatum præmissum nuntiare Tullio jubet, priusquam
dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit,
satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem
Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud asper-
natus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in a-
ciem educit. Exeunt contra & Albani. Postquam in-
structi utrinque stabant, cum paucis procerum in me-
dium duces procedunt: ibi infit Albanus: *Injurias,
& non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sunt,
& ego regem nostrum* (2) *Clœlium causam hujusce
esse belli audisse videor: nec te dubito, Tulle, ea-
dem præ te ferre. Sed si vera potius, quam dictu
speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos,
vicinosque populos ad arma stimulat, neque, recte,
an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio,
qui bellum suscepit: me Albani gerendo bello ducem
creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca*

 res,

(1) *Ut in eum*) Ut in eum recidant omnes &c. Sic Plaut. Amphitr. Act. II. sc. 1. v. 42. *Cujus ego hodie in tergo saxo ista expetant mendacia*.

(2) *Clœlium .... audisse videor*) Ordo verborum: *Et ego regem nostrum Clœlium audisse videor*, quum diceret *injurias & non redditas res ex fœdere causam hujusce esse belli*.

res, quanta circa nos, teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis: multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam cum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore, ut fessos, confectosque, simul victorem, ac victum aggrediantur: itaque si nos dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii, servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua, utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni possit. Haud displicet res Tullo: quamquam tum indole animi, tum spe victoriæ ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipsa
24 præbuit materiam. Forte in duobus tum exercitibus erant (1) tergemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios, Curiatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior; tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint; auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent: hos ut sequar, inclinat animus. Cum tergeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos, & Albanos est his legibus: Ut cujus populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus: nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubes-ne me, rex, cum patrepatrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege: (2) *Sagmina*, inquit, *te rex, posco.* Rex ait: (3) * *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea regem ita rogavit: *Rex, facis-ne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium?* (4) *vasa comitesque meos?* Rex respondit: (5) *Quod sine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius: is patrempatratum Sp. Fusium fecit, verbena caput, capillosque tangens: (6) (paterpatratus ad jusjurandum patrandum, id est san-

* al. pura.

(1) *Tergemini*) Terni eodem partu editi.

(2) *Sagmina*) *Sagmina*, inquit Festus, *vocantur verbenæ, hoc est, herbæ puræ, quia ex loco sancto* secabantur.

(3) *Puram*) Supple herbam.

(4) *Vasa*) Supellectilem.

(5) *Quod sine fraude mea .... fiat*) Ita ut id fiat sine damno meo.

(6) *Paterpatratus*) Paterpatratus fit ad jusjurandum patrandum, unde illi nomen est; jusjurandum patrare hic idem est ac fœdus sancire.

ſanciendum ſit) fœdus, multiſque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis, *Audi*, inquit, *Jupiter*, *audi*, *paterpatrate populi Albani*, *audi tu*, *populus Albanus*: *ut illa palam prima poſtrema ex illis tabulis* (1) *cerave recitata ſunt ſine dolo malo*, *utique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt*: *illis legibus populus Romanus prior non deficiet*; *ſi prior defexit publico conſilio*, *dolo malo*, * *tum me Dieſpiter populum Romanum ſic ferito*, *ut ego hunc* * *porcum hodie feriam*: *tantoque magis ferito*, *quanto magis potes*, *polleſque*. Id ubi dixit porcum (2) ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani, ſuumque jusjurandum per ſuum dictatorem, ſuoſque ſacerdotes peregerunt.

* al. tum illo die Jupiter.

* al. porcum hic hodie.

CAPUT X.

Populi utriuſque fortuna tergeminis hinc, *atque inde fratribus Horatiis*, *Curiatiiſque committitur*. *Edita memorabili pugna*, *unus Horatius ſuperſtes*, *dum ſpoliis onuſtus redit*, *ſororem circa ſe ſponſi mortem deflentem interficit*: *in jus raptus*, *patre deprecante*, *ob recens meritum abſolvitur*.

FŒdere icto, tergemini, ſicut convenerant, arma capiunt. Cum ſui utroſque adhortarentur; *deos patrios*, *patriam ac parentes*, *quicquid civium domi*, *quicquid in exercitu ſit*, *illorum tunc arma*, *illorum intueri manus*; feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis quam curæ expertes. Quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute, atque fortuna poſitum. Itaque ergo erecti, ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum: infeſtiſque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum ſuum, ſed publicum imperium, ſervitiumque obverſatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit, &, neutro inclinata ſpe, torpebat vox, ſpirituſque. Conſertis deinde mani-

(1) *Cerave*) In ceratis tabulis vulgo ſcribere ſolebant antiqui; at fœdera, & alia in nudo ligno, aut ære inſculpere.

(2) *Saxo ſilice*) *Saxum*, generis nomen eſt; *ſilex* ſpeciem lapidis indicat.

bus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps (1) telorum armorumque, sed vulnera quoque, & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. Ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox: ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste, victor secundam pugnam petebat. Tunc clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum; & ille defungi prælio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe, nec viribus pares, alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti: nec illud prælium fuit. Romanus exultans, *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi: tertium, causam belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes, ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra extant, quo quisque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis, ut & pugnatum est.

26 Priusquam inde digrederetur, roganti Metio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Vejentibus foret. Ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, tergemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit, cognitoque super

(1) *Telorum armorumque*) *Arma* commune vocabulum est, quo continentur & ea quibus feritur hostis, & ea quibus corpus protegitur.

ſuper humeros fratris (1) paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis in victoria ſua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum* (2) *immaturo amore ad ſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum, vivique, oblita patriæ. Sic eat quæcumque* * *Romanum lugebit hoſtem*. Atrox viſum id facinus patribus, plebique: ſed recens meritum facto obſtabat: tamen raptus in jus ad regem: rex, ne ipſe tam triſtis, ingratique ad vulgus judicii, ac ſecundum judicium ſupplicii auctor eſſet, concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, (3) *qui* Horatio perduellionem judicent *ſecundum legem*, *facio*. Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent; ſi a Duumviris provocarit, provocatione certato: ſi vincent, caput obnubito: infelici arbori reſte ſuſpendito: verberato vel intra* (4) *pomœrium, vel extra pomœrium*. Hac lege Duumviri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem poſſe, cum condemnaſſent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit, *I, lictor, colliga manus*. Acceſſerat lictor, injiciebatque laqueum: tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. Ita de provocatione certatum ad populum eſt. Moti homines ſunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, ſe filiam jure cæſam judicare: ni ita eſſet, (5) patrio jure in filium animadverſurum fuiſſe. Orabat deinde, ne ſe, quem paulo ante cum egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent. Inter hæc ſenex juvenem amplexus, ſpolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, oſtentans, *Hunccine*, ajebat, *quem modo decoratum, ovantemque victoria incedentem vidiſtis, Quirites, eum* (6) *ſub furca vinctum inter verbera, & cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpe-*

* al. Romana.

(1) *Paludamento*) Paludamentum eſt clamys imperatoria.

(2) *Immaturo*) Intempeſtivo.

(3) *Qui Horatio perduellionem judicent*) *Perduellio* proprie crimen ejus, qui hoſtile aliquid in rempublicam geſſit. Sed tum videtur quodvis facinus capitali pœna dignum perduellionis lege comprehenſum fuiſſe. *Qui Horatio perduellionem judicent*, i. e. qui ſententiam ferant in Horatium, tanquam perduellionis manifeſtum.

(4) *Pomœrium*) Vid. infra c. 44.

(5) *Patrio jure*) Ex lege Romuli jus vitæ necisque patri in liberos erat.

(6) *Sub furca*) Vid. cap. 36. lib. II.

spaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Rom. pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende; verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomœrium, modo intra sepulcra Curiatiorum: quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure causæ. Itaque ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret (1) pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut (2) sub jugum misit juvenem; id hodie publice quoque semper refectum manet: Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

CAPUT XI.

Albani a fide descisćunt: Fidenates, ac Vejentes in Romanos concitant; a Tullo ex fœdere in auxilium vocati, medii inter duos exercitus expectant fortunam. Proditionis cognitam fraudem callido consilio irritam Tullus reddit: Victis hostibus, proditorem ducem Metium fœdo afficit supplicio.

27 NEC diu pax Albana mansit: invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit: & quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam, atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumtis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metio, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit; ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt.

---

(1) *Pecunia publica*) Pecunia publice præbita in piacularia sacra.

(2) *Sub jugum misit*) Quid sit jugum, vid. infra III. 28.

stant. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei: nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese ratus est, (1) erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt. Inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori, ac Pavori: equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium jubet: *Nihil trepidatione opus esse; suo jussu circumduci Albanorum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadat.* Idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus interseptit; qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clara voce dictum; & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit, alii arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant: alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ, pugnæque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit. 28
Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Metius Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Metium benigne alloquitur: (2) quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones ab extremo orsi, primos excivere Albanos: hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere: ex composito armata circumdatur (3) Romana legio: centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus gratias age-*

(1) *Erigit*) Stare jubet, ab erigenda hasta.
(2) *Quod bene vertat*) Solemnis bene precandi formula.
(3) *Romana legio*) Romanus exercitus.

ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum id prælium fuit: dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam (quæ dimicatio major, ac periculosior est) cum proditione ac perfidia sociorum; nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium, & imperii simulatio fuit, ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur a certamine animus; & hostibus, circumveniri se ab tergo ratis, terror, ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est: ducem secuti sunt, ut & vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Metius ille est ductor itineris hujus, Metius idem hujus machinator belli, Metius fœderis Romani, Albanique ruptor; audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero. Centuriones armati Metium circumsistunt: rex cetera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano, ac mihi, vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est: civitatem dare plebi, primores in patres legere: unam urbem, unam rempub. facere; ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.* Ad hæc Albana pubes inermis ab armatis septa in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus, *Meti Fufeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem, ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset: nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt; ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem, Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Metium: deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes: avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum, ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

CA-

C A P U T XII.

Æmula Imperii Alba diruitur, Romam traducta multitudine, cujus discedentis habitus describitur. Tullus ob veteres inimicitias Sabinos bello petens vincit. Prodigiis nuntiatis, Novendiale sacrum suscipitur: paulo post, orta pestilentia propter prave procuratas religiones, fulmine Tullus absumitur. Regnat annos XXXII.

INter hæc jam præmissi *Albam* erant equites, qui *
multitudinem traducerent Romam: legiones deinde 29
ductæ ad diruendam urbem; quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, cum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat; jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat: raptim (1) quibus quisque poterat elatis, cum Larem, ac Penates, tectaque, in quibus natus quisque, educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas; vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipue, cum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica, privataque omnia tecta adæquat solo: *unaque hora quadringentorum annorum* *
opus, quibus Alba steterat, excidio, ac ruinis dedit: templis tamen deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est. Roma interim crescit Albæ rui- 30
nis, duplicatur civium numerus: Cœlius additur urbi mons: & quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum (2) in patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit, Julios, Servilios, Quinctios, Geganios,

(1) *Quibus quisque poterat*) Hellenismus, pro *iis quæ quisque poterat*.

(2) *In patres .... legit*) Patriciorum ordini adscripsit.

nios, Curiatios, Clœlios: (1) templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur: equitum decem (2) turmas ex Albanis legit: legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris, armisque; utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad (3) Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur; Sabini suos prius in (4) lucum confugisse, ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Vejentes: inde ob residuas bellorum iras maxime solicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere, & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit: publico auxilio nullo adjuti sunt: *valuitque apud Vejentes* (nam de ceteris minus mirum est) *pacta cum Romulo induciarum fides.* Cum bellum utrinque summa ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire: pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum; nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine
31 magna cæde potuit. Devictis Sabinis, cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nuntiatum regi, patribusque est, in monte Albano *lapidibus pluisse*: quod cum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter, quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis loco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni

(1) *Templumque*) Senatus haberi non poterat, nisi in loco ab auguribus consecrato, quod *templum* appellabatur.

(2) *Turmas*) *Turma* quasi *terma* dicta est, quod terdenis equitibus constaret. Festus.

(3) *Feroniæ*) *Feronia* dea vel nympha fuit.

(4) *Lucum*) Asylum a Romulo apertum, nec adhuc septo clausum.

ni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (ut fit) obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio Novendiale sacrum publice susceptum est, seu voce cælesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu: mansit certe solenne, ut quandocumque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est: unde cum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quam domi juvenum corpora esse, donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus, magnis, parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo jam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt volventem *commentarios Numæ*, cum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, (1) operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum, aut curatum id sacrum esse: nec solum nullam ei oblatam cælestium speciem, sed, ira Jovis sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos, & triginta.

CAPUT XIII.

Creatus quartus Rex Ancus Marcius sacra a Numa instituta renovat. Proditis cæremoniis res per Fecialem repetendi, bellum Latinis indicit. Horum urbem Politorium bello repetitam diruit. Profligatis Latinis, eorum multa millia in civitatem accipit: Urbem auget: Tiberim jungit: fines imperii profert: Ostiam condit.

MOrtuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad patres redierat, hique interregem nominaverant: quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit; patres fuere Auctores. Numæ Pompilii regis nepos filia ortus Ancus Marcius erat: qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum cetera egregium

32 U.C. 114. *Anc. Mar.* 4. *R.*

(1) *Operatum*) Sacrorum verbum.

gium ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis, (1) longeque antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere, omnia ea ex Commentariis regis Pontificem maximum in (2) album relata proponere in publico jubet; inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores, atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis, superbe responsum reddiderunt, desidem Romanum regem inter sacella, & aras acturum esse regnum rati. (3) Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor; & præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novo, tum feroci populo, etiam quod illi contigisset otium sine injuria, id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni; temporaque esse Tullo regi aptiora quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ cærimoniæ proderentur, nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc Feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato (* filum lanæ velamen est) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuscumque gentis sunt, nominat) (4) *audiat fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani: juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit*. Peragit deinde postulata: inde Jovem testem facit. *Si ego injuste, impieque illos homines, illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse*. Hæc, cum fines supra scandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit; si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno, Quirine, diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illu* (qui-

* al. filo.

(1) *Longe antiquissimum*) Rem sibi ante alias omnes curandam, providentiam.

(2) *Album*) Tabulam gypso fortasse obductam.

(3) *Medium erat in Anco ingenium*) In Anco ingenium erat pacis simul & belli artibus temperatum.

(4) *Audiat fas*) *Fas, lex divina est*, inquit Isidor. l. V. Orig. c. 2. *jus, lex humana*.

(quicumque eſt, nominat) *injuſtum eſſe, neque jus perſolvere: ſed de iſtis rebus in patria majores natu conſulemus, quo pacto jus noſtrum adipiſcamur*. Cum is nuntius Romam ad conſulendum redit, confeſtim rex ex his ferme verbis patres conſulebat: (1) *Quarum rerum, litium, cauſarum condixit paterpatratus populi Rom. Quiritium patripatrato priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis, quas res nec dederunt, nec ſolverunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, ſolvi oportuit, dic*, inquit ei, quem primum ſententiam rogabat, *quid cenſes?* Tum ille: *puro pioque duello quærendas cenſeo; itaque* (2) *conſentio, conſciſcoque*. Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eamdem ſententiam ibat, bellum erat conſenſu fieri ſolitum: ut fecialis (3) haſtam ferratam, aut ſanguineam præuſtam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præſentibus diceret: *Quod populi priſcorum Latinorum, homineſque priſci Latini adverſus populum Rom. Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Rom. Quiritium bellum cum priſcis Latinis juſſit eſſe, ſenatuſque populi Rom. Quiritium cenſuit, conſenſit, conſcivit, ut bellum cum priſcis Latinis fieret: ob eam rem ego, populuſque Rom. populis priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis bellum indico, facioque*. Id ubi dixiſſet, haſtam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum poſteri acceperunt. Ancus demandata cura ſacrorum flaminibus, ſacerdotibuſque aliis, exercitu novo conſcripto, 33
profectus Politorium urbem Latinorum vi cepit: ſecutuſque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hoſtibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et cum circa Palatium ſedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani impleſſent, *Aventinum* novæ multitudini datum: additi * eidem haud ita multo poſt, Tellenis, Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rurſus bello repetitum, quod vacuum occupaverant priſci Latini: eaque cauſa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hoſtium ſemper receptaculum eſſet. Poſtremo, omni bello Latino Medulliam compulſo, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum eſt: nam & urbs tuta munitionibus, præ-

* al. eodem.

(1) *Quarum rerum*) Supple *gratia, cauſa*.
(2) *Conſentio*) I. e. mea ſententia bellum indici & fieri decerno.
(3) *Haſtam ... ſanguineam*) Vel e ſanguineo frutice, de quo Plinius l. XVI. c. 18. vel ſanguine cruentatam.

præsidioque firmata valido erat: & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit, inde ingenti præda potitus Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis: quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, (1) ad Murciæ datæ sedes. (2) Janiculum quoque adjectum, non inopia loci, sed nequando ea arx hostium esset: id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris, ponte sublicio tum primum in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe imminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager, finesque: silva Mæsia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circa factæ; egregieque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

CAPUT XIV.

Anco regnante, Lucumo vir transmarinæ originis, qui postea Tarquinii nomen tulit, hortante uxore, nobili ac prudenti fœmina, in spem regni Romam Tarquiniis commigrat. Ob industriæ, atque elegantiæ famam in amicitiam Anci receptus, fit omnium consiliorum particeps: eo mortuo, cum regnasset annos XXIV. regnum ipse ad se trahere conatur.

34 ANco regnante, Lucumo, vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime, ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat: qui ob seditiones domo profugus, cum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit: nomina his Lucumo, atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium heres. Aruns prior,

(1) *Ad Murciæ*) Circa ædem Veneris Murciæ.
(2) *Janiculum*) Sic dictum, sive a Jano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit; sive, auctore Festo, quod per eum, tamquam per *januam*, populus Romanus transierit in agrum Etruscum.

prior, quam pater moritur, uxore gravida relicta, nec diu manet superstes filio pater, qui cum ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, cum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret. Ea cum innupsisset, spernentibus Etruscis Lucumonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit: oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. In novo populo, ubi omnis repentina, atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti, ac strenuo viro. Regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, (1) nobilemque una imagine Numæ esse; facile persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat; ibi ei carpento sedenti cum uxore, *aquila suspensis demissa leniter alis* pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cælestium prodigiorum mulier: excelsa, & alta sperare complexa virum jubet. *Eam alitem ea regione cæli, & ejus Dei nuntiam venisse: circa summum culmen hominis auspicium fecisse: levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.* Has spes, cogitationesque secum portantes urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium edidere nomen. Jam & Romanis conspicuum eum novitas, divitiæque faciebant: & ipse quoque fortunam benigno alloquio, comitate (2) invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi apud regem (3) liberaliter dextereque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura; ut publicis pariter, ac privatis consiliis bello, domique interesset: & per omnia expers

(1) *Nobilem ... una imagine*). Ex solo avo Numa claritudinem ac nobilitatem trahere.

(2) *Invitandi*) Nempe ad cœnam, ad epulas.

(3) *Liberaliter dextereque*). *Liberale* est id quod homine libero dignum est. *dexterum*, quod ingenioso.

pertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento
35 institueretur. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli, pacisque & artibus, & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant: eo magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierent: quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit: isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *Cum se non rem novam petere, quippe qui non primus, quod quisquam mirari, indignarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem in regnum ultro accitum: se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge, ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis funguntur homines, Romæ se, quam in vetere patria, vixisse: domi, militiæque* (1) *sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse: obsequio, & observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.*

CAPUT XV.

Tarquinius Priscus quintus Rex creatus Patrum numerum auget. Victis Latinis, ludos quam opulentissimos facit, Circo tum primum designato. A Sabinis bello petitus equitum centurias auget, quamvis quidquam mutari, ac novum constitui posse, neget Attius Nevius, cujus scientia tentatur mirabili experimento. De Sabinis triumphat; eorum oppida omnia armis subigit.

U.C. 138. Tarq. Prisc. 5. R.

HÆC eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum cetera egregium secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est: nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reip. memor, centum in Patres legit: qui deinde (2) minorum gentium sunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde ma-

(1) *Sub haud pœnitendo magistro*) Sub magistro, cujus discipulum fuisse sibi honori esse intelligat.

(2) *Minorum gentium*) Minus insignium familiarum. Nempe *majorum gentium Patres* dicti sunt ii, qui originem ducebant ex primis Romanis, ex Sabinis, & iis quos Tullus ex Albanis in Patres legerat.

majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum Circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca divisa patribus, equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati. Spectavere, furcis duodenos ab terra (1) spectacula alta sustinentibus pedes; ludicrum fuit, equi, pugilesque ex Etruria maxime acciti: solennes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca: porticus, tabernæque factæ. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subi- 36
ta res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire, ac prohibere exercitus Romanus posset. Ita trepidatum Romæ est, & primo dubia victoria, magna utrinque cæde pugnatum est: reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnenses, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attius Nevius, inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fieri ne possit, quod nunc ego mente concipio*; cum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem scissurum: cape hæc, & perage, quod aves tuæ fieri posse portendunt*; tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Attii posita, capite velato, quo in loco res acta est, (2) in Comitio in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monimentum. Auguriis certe, sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli, domique postea, nisi auspicato, gereretur; concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit; numero tantum alterum adjecit, ut mille DCCC. equites in tribus centuriis essent; posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia gemi-

---

(1) *Spectacula*) Sedilia e quibus spectarent.

(2) *In Comitio*) Comitium fuit pars fori, quod illuc primum populus Romanus coire ad Comitia cœperat.

37 minatæ sunt, sex vocant centurias. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur: sed præterquam, quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque in ratibus impacta, sublicis cum hærerent, (1) pontem succendunt: ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis, effusis eadem fugam impediit: multique mortales, cum hostem effugissent, in flumine ipso periere; quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit: utrinque ab cornibus positos, cum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent: montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, præda, captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: & quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant; tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere. Collatia, & quicquid citra Collatiam agri erat, Sabinis adem-
38 tum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse: Rex interrogavit; *Estis ne vos legati, oratoresque missi a populo Collatino, ut vos, populumque Collatinum dederetis? Sumus. Est ne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditis ne vos, populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia in meam, populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino perfecto, (2) Tarquinius triumphans Romam rediit: inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est; ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustumerium,

(1) *Pontem*) Quem Sabini fecerant ad confluentes Tiberis & Anienis.

(2) *Tarquinius triumphans*) Hæc prima apud Livium triumphi mentio occurit.

rium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta.

CAPUT XVI.

Positis bellis, opera pacis inchoat Tarquinius. In ejus regia prodigium apparet, flamma circa caput dormientis pueri Servii Tullii, qui matre serva natus, cœpit inde in magnæ fortunæ spem educari; idem, Tarquinio ab Anci filiis occiso, cum regnasset annos XXXVIII. dum tantisper ejus celatur mors, se parat ad regnum occupandum.

MAjore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella; ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset: nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat; & infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis, siccat; & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo, futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. Eo tempore in regia *prodigium visu eventuque mirabile* fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio 39
nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu: plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitum (1) regem: & cum quidam (2) familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum; sedatoque jam tumultu, moveri vetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset; mox cum somno & flammam abiisse. Tum adducto in secretum viro Tanaquil: *videsne tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ; proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus*. Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod diis cordi esset: juvenis evasit vere indolis regiæ: nec, cum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causa tantus

(1) *Regem*) Regem ac Reginam.
(2) *Familiarium*) Antique pro *servorum*.

tus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse; eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob (1) unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse in prisci Tarquinii domo: inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam; & puerum, ut in domo a parvo educatum, in caritate, atque honore fuisse: fortunam matris, quod, capta patria, in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

40 Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud patres, plebemque longe maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, (2) non modo * vicinæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensius (3) his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet; ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus, deo prognatus, deus ipse tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id Servius serva natus possideat; tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret: ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium eos stimulabat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus; & quia, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eumdem regni heredem facturus videbatur: ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ quam potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt: inde cum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere: coerciti ab lictore, & jussi (4) invicem dicere, tandem obloqui desistunt: unus rem ex composito orditur: dum intentus in eum se

* al. civicæ.

(1) *Unicam*) Eximiam, præcellentem.
(2) *Non modo civicæ*) Non modo non.
(3) *His indignitas crescere*) *His*, filiis Anci; *Indignitas*, indignatio.
(4) *Invicem*) Alternatim.

se rex totus averteret, alter elatam securim in caput
dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras e-
jiciunt. Tarquinium moribundum cum qui circa e-
rant, excepissent, illos fugientes lictores comprehen- 41
dunt: clamor inde, concursusque populi, mirantium
quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam
jubet, arbitros ejicit: simul quæ curando vulneri o-
pus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat:
simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Ser-
vio propere accito cum pene exanguem virum osten-
disset, dextram tenens, orat, ne inultam mortem
soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum
est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum, non eorum,
qui alienis manibus pessimum facinus fecere: erige te,
deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput,
divino quondam circumfuso igni portenderunt: nunc
te illa cælestis excitet flamma: nunc expergiscere ve-
re: & nos peregrini regnavimus: qui sis, non unde
natus sis, reputa: si tua, re subita, consilia torpent,
at tu mea consilia sequere.* Cum clamor impetusque
multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte
ædium per fenestras in novam viam versas (habita-
bat enim rex (1) ad Jovis Statoris) populum Tana-
quil alloquitur. Jubet bono animo esse: (2) *sopitum
fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte in corpus
descendisse: jam ad se redisse, inspectum vulnus ab-
sterso cruore, omnia salubria esse: confidere prope-
diem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio ju-
bere populum dicto audientem esse: eum jura reddi-
turum, obiturumque alia regis munia.* Servius cum
(3) trabea, & lictoribus prodit: ac sede regia sedens
alia decernit, de aliis consulturum se regem esse si-
mulat.

---

(1) *Ad Jovis Statoris*) Supple Ædem.

(2) *Sopitum*) Usu sensuum mentisque privatum.

(3) *Trabea*) Trabea est togæ purpureæ genus. Ea usi re-ges, consules, certis occasionibus, triumphantes, augures, equites in transvectione equorum, Idibus Quintilibus.

CA-

CAPUT XVII.

Servius Tullius sextus Rex, privatis munitis opibus, publicas quoque firmat; Vejentes, & Etruscos vincit, populum in censum refert, in classes, atque centurias digerit; lustrum condit; Urbem propter multitudinem amplificat. Pomœrium profert: Dianæ templum cum Latinis Romæ facit; memorabile Bovis sacrificium.

U.C. ITaque per aliquot dies, cum jam expirasset Tarqui-
176. nius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ
Serv. vicis, suas opes firmavit: tum demum palam * facta
Tull. ex comploratione in regia orta, Servius præsidio fir-
6. R. mo munitus, primus injussu populi voluntate patrum
* al. regnavit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris
facto. ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii
nuntiatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant.
42 Nec jam publicis magis auxiliis Servius, quam privatis munire opes: &, ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio, atque Arunti Tarquiniis, jungit. (1) Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia, at-
* que infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Vejentibus (*jam enim induciæ exierant*) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello & virtus, & fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu patrum, seu plebis animus periclitaretur, Romam rediit: aggrediturque inde pacis longe maximum opus; ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis, fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. (2) Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli, pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent; tum classes, centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel
* 43 bello. Ex iis, qui *centum millium æris*, aut majorem censum haberent, LXXX. confecit centurias, quadragenas (3) seniorum, ac juniorum. Prima classis

(1) *Nec rupit tamen*) Nec potuit Servius impedire, quin...
(2) *Censum .... instituit*) Jussit cives omnes dare nomina, & possessiones suas pecunia æstimare.
(3) *Seniorum*) Qui sextum & quadragesimum ætatis annum attigissent. *Juniorum*, a decimo septimo ætatis anno ad quadragesimum sextum.

ſis omnes appellati ſeniores, ad urbis cuſtodiam ut præſto eſſent: juvenes, ut foris bella gererent: arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis eſſent; tela in hoſtem, haſtaque, & gladius: additæ huic claſſi duæ fabrum centuriæ, quæ ſine armis ſtipendia facerent: datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda claſſis intra centum uſque ad quinque & ſeptuaginta millium cenſum inſtituta: & ex his ſenioribus, junioribuſque viginti conſcriptæ centuriæ: arma imperata, (1) *ſcutum pro clypeo*, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ claſſis quinquaginta millium cenſum eſſe voluit: totidem centuriæ & hæ, eodemque diſcrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum, ocreæ tantum ademptæ. In quarta claſſe cenſus quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ: arma mutata, *nihil præter haſtam, & verutum datum*. Quinta claſſis aucta, centuriæ triginta factæ. Fundas, lapideſque miſſiles hi ſecum gerebant. (2) In his (3) accenſi, cornicines, tubicineſque in tres centurias diſtributi: undecim millibus hæc claſſis cenſebatur; hoc minor cenſus reliquam multitudinem habuit; inde una centuria facta eſt immunis militia. Ita pedeſtri exercitu ornato, diſtributoque, equitum ex primoribus civitatis XII. ſcripſit centurias; ſex item alias centurias, tribus ab Romulo inſtitutis, ſub iiſdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit: ad equos emendos *dena millia æris* ex publico data, (4) &, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ *bina millia æris* in annos ſingulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde eſt honos additus; non enim, ut ab Romulo traditum ceteri ſervaverant reges, viritim ſuffragium eadem vi, eodemque jure promiſcue omnibus datum eſt; ſed gradus facti, ut neque excluſus quiſquam ſuffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis eſſet: equites enim vocabantur primi; LXXX. inde primæ claſſis centuriæ primum peditum vocabantur: ibi (5) ſi variaret, quod raro incide-

bat,

---

(1) *Scutum pro clypeo*) Clypeus rotundus & brevior. *Scutum* & formæ oblongæ, & ita latum longumque, ut totum corpus protegeret.

(2) *In his*) In harum triginta centuriarum numero incluſi.

(3) *Accenſi*) *Accenſi* fuere & in militia, qui legionibus accenſeri ſolerent, & in magiſtratuum apparitoribus, ducto & nomine, & ipſa re ab *accenſis* illis militaribus.

(4) *Et quibus equos alerent, viduæ attributæ*) Ordo. *Et viduæ attributæ, quæ bina millia æris ... penderent, quibus equos alerent.*

(5) *Si variaret*) Si in diverſas partes irent prima illa ſuffragia.

bat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & XXX. tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum, seniorumque ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire: quadrifariam enim urbe divisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est: neque hæ tribus ad centuriarum distributionem, numerumque quicquam perti-
44 nuere. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis *de* (1) *incensis* latæ, cum vinculorum minis, mortisque edixit, ut omnes cives Romani, equites, peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent; ibi instructum exercitum omnem (2) *suovetaurilibus* lustravit: idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Millia LXXX. eo lustro civium censa dicuntur: adjicit (3) scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est, addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque. Inde (4) deinceps (5) auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat; aggere, & fossis, & muro urbem circumdat: ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse: est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiori parte ædificia (6) mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam (7) conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod nec habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id,

(1) *Incensis*) Iis qui censi non fuissent.

(2) *Suovetaurilibus*) Circumductis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis.

(3) *Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor*) Eorum, qui historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus.

(4) *Deinceps*) Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est.

(5) *Auget Esquilias*) Additis ædificiis & incolis. *Esquiliæ* autem fortasse appellationem acceperant ab *Esculis*, quomodo mons *Viminalis*, idemque *Fagutalis*, *a viminibus*, & *fagis*; itemque mons *Querquetulanus*, qui postea Cælius, a *quercetis*.

(6) *Mœnibus continuarentur*) Prope muros exstruerentur.

(7) *Conjungunt*) Ita jungunt, ut mœnia urbis sint privatarum ædium partes; ut Augusti ævo haud facile esset ea dignoscere, teste Dion. l. IV.

id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur. Aucta ci- 45
vitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli, & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum, id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Cum consensum, deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia, amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Rom. facerent; ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat; id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamilias dicitur miranda magnitudine, ac specie: fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo: habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, *cujus civitatis* eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinusque, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, cum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras*, inquit, (1) *inceste sacrificium Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis*. Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim: interea Romanus immolat Dianæ bovem: id mire gratum regi, atque civitati fuit.

---

(1) *Inceste*) Non caste, non pure. Vox sacrorum propria.

CAPUT XVIII.

L. Tarquinius instigante uxore temeraria fœmina, regnum affectat: tandem per scelus occupato, Servium Tullium, immissis percussoribus, de medio tollit: hujus per extincti cadaver Tullia filia, quæ maritum ad nefas incitarat, carpentum agit. Regnavit Servius Tullius annos XLIV.

46 SErvius, quamquam jam usu haud dubie regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent, juberentne se regnare: tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus, neque ea res Tarquinio spem (1) affectandi regni minuit: imo eo impensius, quia (2) de agro plebis adversum patrum voluntatem senserat agi, criminandi Servii apud patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum; ut tædio regum maturior veniret libertas, ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius, neposne fuerit, parum liquet, * *pluribus tamen auctoribus filium crediderim*: fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem: his duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur; fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent: angebatur ferox Tullia (3) nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse: tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta; (4) muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos,

---

(1) *Affectandi*) Non, *concupiscendi*: quid enim est spes concupiscendi regni? sed *occupandi*.

(2) *De agro plebis adversum Patrum voluntatem . . . agi*) Offensi erant animi Patrum, cum ageret apud eos Servius de dividendo plebi agro.

(3) *Nihil materiæ*) Nihil in viro ingenii reperiri ex illo habito mentis, qui ad cupiditatem, ad audaciam excitari & incendi facile potest.

(4) *Muliebri cessaret audacia*) Vel adde, vel intellige præpositionem *ab*, i. e. cessaret ab audacia.

eos, ut fere fit, malum malo aptiſſimum: ſed initium turbandi omnia a fœmina ortum eſt: ea ſecretis viri alieni aſſuefacta ſermonibus, nullis verborum contumeliis parcere (1) de viro ad fratrem, de ſorore ad virum: & ſe rectius (2) viduam, & illum cœlibem futurum fuiſſe contendere, quam cum impari jungi, ut elangueſcendum aliena ignavia eſſet: ſi ſibi eum, quo digna eſſet, dii dediſſent virum, domi ſe propediem viſuram regnum fuiſſe, quod apud patrem videat: celeriter adoleſcentem ſuæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio feciſſent, * (3) *junguntur nuptiis*, magis non prohibente Servio, quam approbante. Tum vero in dies (4) infeſtior 47
Tullii ſenectus, infeſtius cœpit regnum eſſe: jam enim ab ſcelere ad alium ſpectare mulier ſcelus; nec nocte, nec interdiu virum conquieſcere pati, ne gratuita præterita parricidia eſſent: *non ſibi defuiſſe*, (5) *cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ſerviret: defuiſſe, qui ſe regno dignum putaret; qui meminiſſet ſe eſſe Priſci Tarquinii filium: qui habere, quam ſperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam eſſe me arbitror, & virum, & regem appello: ſi minus, eo nunc pejus mutata eſt res, quod* (6) *iſtic cum ignavia eſt ſcelus: quin accingeris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo,* (7) *peregrina regna moliri neceſſe eſt: dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale ſolium, & nomen Tarquinium creat, vocatque regem; aut ſi ad hæc parum eſt animi, quid fruſtraris civitatem? quid te ut regium juvenem conſpici ſinis? faceſſe hinc Tarquinios, aut Corinthum:* (8) *devolvere retro ad ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri.* His aliiſque increpando juvenem inſtigat: nec conquie-

(1) *De viro ad fratrem*) Supple viri. *De ſorore ad virum* ſupple ſororis.

(2) *Viduam*) Vidua, non ea ſolum dicitur, quæ viro orbata eſt, ſed & ea, quæ numquam nupſit.

(3) *Junguntur*) L. Tarquinius & Tullia altera.

(4) *Infeſtior*) Audacius impugnata. Præſentius jam ei cœpit periculum impendere.

(5) *Cui nupta diceretur*) Obſerva verbum *diceretur*, cujus hæc vis eſt, ut Tullia ſe cum impari junctam, nomine tenus, non re nuptam fuiſſe exiſtimet.

(6) *Iſthic*) In te.

(7) *Peregrina regna moliri*) Magno molimine eniti ad regnum, ad quod nullum, utpote peregrinus, jus habeas.

(8) *Devolvere retro ad ſtirpem*) Redi ad ea loca, unde tibi origo ducitur.

quiescere ipsa potest: si, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero dedisset, ipsa, regio semine orta, (1) nullum momentum in dando, adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire, & prehensare *minorum maxime gentium* Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere; postremo ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum in forum irrupit, inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, (2) ne, non venisse fraudi esset, novitate, ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta (3) ab stirpe ultima orsus: *Servum, servaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus patribus,*
* al. dono. *muliebri * dolo regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut (4) insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, ubi*
48 *vellet, egentissimis largiretur.* Huic orationi Servius cum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia, me vivo, vocare audus es patres? aut in sede considere mea?* Cum ille ferociter ad hæc: *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis*; clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsa cogente ultima audere, multo &

(1) *Nullum momentum .... faceret*) Nihil efficeret, ut in hanc illamve partem res inclinaretur.

(2) *Ne, non venisse fraudi esset*) Ne crimini sibi daretur, si non venissent

(3) *Ab stirpe ultima*) Ab stirpe usque, a qua orsus, ut ab ultimo principio, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

(4) *Insignis ad invidiam*) Proposita ad excitandam invidiam.

& ætate, & viribus validior medium arripit Servium: elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit: inde ad cogendum senatum in curiam redit; fit fuga regis apparitorum, atque comitum: ipse prope exanguis cum semianimi (1) regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum; carpento certe, id quod satis constat, in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia, regemque prima appellavit: a quo facessere jussa ex tanto tumultu, cum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi (2) Dianium nuper fuit, flectente carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum, inhumanumque inde traditur scelus: monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, (3) agitantibus furiis sororis, ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ, cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos, virique sui: quibus iratis malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita, ut bono etiam, moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset; ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa, ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite, ac tam moderatum imperium, tamen quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

---

(1) *Regio comitatu*) Diffugerant primo regis apparitores & comites; ac postea, lenito pavore, ad eum redierunt.

(2) *Dianium*) Locus Dianæ sacratus.

(3) *Agitantibus furiis sororis ac viri*) Efferantibus mentem furiis ultricibus sororis & viri, quos necaverat.

CAPUT XIX.

Septimus, & ultimus Tarquinius Superbus regnat. Conscius scelere parti regni timorem ex crudelitate civibus incutit: Patrum numerum imminuit; ut peregrinis opibus se muniat, Latinos affinitatibus, ac fœdere sibi conciliat: Turnum Herdonium, quod sibi adversaretur, insontem opprimit falso crimine.

49 INde L. Tarquinius regnare occepit, (1) cui Super-
U.C. bo cognomen facta indiderunt: quia socerum gener
220. sepultura prohibuit, Romulum quoque insepultum pe-
Tarq. riisse, dictitans: primoresque patrum, quos Servii re-
Sup. bus favisse credebat, interfecit; conscius deinde male
7. R. quærendi regni ab seipso adversus se exemplum capi
posse, armatis corpus circumsepsit; neque enim ad jus
regni quicquam præter vim habebat; ut qui neque
populi jussu, neque auctoribus patribus regnaret. Eo
accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti,
metu regnum tutandum esset; quem ut pluribus incu-
teret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per
se solus exercebat: perque eam causam occidere, in
exilium agere, bonis mulctare poterat non suspectos
modo, aut invisos, sed unde nihil aliud, quam præ-
* al. dam * sperare posset. Ita patrum præcipue numero
spe- imminuto, statuit nullos in patres legere, quo con-
cta- temtior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se ni-
re. hil agi indignarentur. Hic enim regum primus tra-
ditum a prioribus morem de omnibus senatum consu-
lendi solvit: domesticis consiliis rempublicam admini-
stravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse,
cum quibus voluit, injussu populi, ac senatus fecit,
diremitque. Latinorum sibi maxime gentem concilia-
bat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives
esset; neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed
affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tuscu-
lano (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ
credimus, ab Ulysse, deaque Circe oriundus) ei Ma-
50 milio filiam nuptum dat: perque eas nuptias multos
sibi cognatos, amicosque ejus conciliat. Jam magna
Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat,
cum in diem certam, ut ad (2) lucum Ferentinæ con-
ve-

(1) *Cui Superbo cognomen facta indiderunt*) Superbus idem prorsus atque *ab humanitate abhorrens*.

(2) *Lucum Ferentinæ*) Lucus ille fuit ad *caput aquæ Ferentinæ*, de quo mentio fit infra, c. 51.

veniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce; ipse Tarquinius diem quidem servavit, sed paulo ante, quam sol occideret, venit; multa ibi toto die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus. *Haud mirum esse, Superbo ei inditum Romæ cognomen* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen eum appellabant) *an quicquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse; tentari profecto patientiam; ut si jugum acceperint, obnoxios premat; cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, & non raptum parricidio sit, credere & Latinos: quamquam ne sic quidem alienigenæ deberent: sin suos ejus pœniteat, quippe qui alii super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant, quid spei melioris Latinis portendi? si se audiant, domum suam quemque inde abituros; neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus, (1) facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, cum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. Qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, disceptatorem ait se sumtum inter patrem & filium; cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse; & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. Ne id quidem * Turnum tulisse tacitum ferunt; dixisse e- * al. ab Tur-
nim: (2) *Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.* no.
Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex conci- 51
lio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret; & quia (3) pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit; per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, in diver-

(1) *Facinorosus*) Audax, temerarius; nam *facinus* semper vim & audaciam, non semper scelus adjunctum habet.

(2) *Nullam breviorem esse cognitionem*) I. e. disceptationem, litem.

(3) *Pro imperio*) Aperto jussu.

sorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam finieret; ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam velut deorum quadam providentia illatam*, ait, *saluti sibi, atque illis fuisse; ab Turno dici sibi, & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat; aggressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilii absfuerit, quem maxime peteret; inde illam absentis insectatio-*
* al. *nem esse natam, quod morando* * *spes destituerit; non*
spem *dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu, armatusque venturus sit; dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum; id vanum necne sit, extemplo sciri posse; rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant*. Suspectam fecit rem & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii, quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi; ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate
* domini vim parabant, cum gladii abditi ex omnibus locis *diverticuli* protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur: ibi
* tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere leti, dejectus *ad caput aquæ Ferentinæ*, crate superne injecta, saxisque con-
52 gestis, mergeretur. Revocatis deinde ad concilium Latinis Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum, (1) novantem res, pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium, ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut expectent, aut patiantur*. Haud difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo fœdere superior Romana res erat; ceterum & capita nominis Latini

(1) *Novantem res*) Aut molientem seditiones, aut aliter reipublicæ statum perturbare aggredientem.

ni ſtare, ac ſentire cum rege videbant: & Turnus ſui cuique periculi, ſi adverſatus eſſet, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adeſſent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem ſuum, neve (1) ſecretum imperium, propriave ſigna haberent, miſcuit (2) manipulos ex Latinis, Romaniſque; *ut ex binis ſingulos faceret, binoſque ex ſingulis*: ita geminatis manipulis, centuriones impoſuit.

CAPUT XX.

In hoſtes convertitur Tarquinius; Volſcos vincit; Gabios in poteſtatem redigit fraude Sexti filii, qui eo transfugam ſimulans, accepto nuntio a patre, quid fieri vellet, principes interficit.

NEc ut injuſtus in pace rex, ita dux belli pravus 53
fuit: quin ea arte æquaſſet ſuperiores reges, ni (3) degeneratum in aliis, huic quoque decori offeciſſet. Is primus Volſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam ætatem annos movit; Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit; ubi cum, divendita præda, *XL. talenta* argenti, aurique (4) recepiſſet, concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci majeſtate eſſet; captivam pecuniam in ædificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum: quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, cum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo a mœnibus ademta eſſet: poſtremo, minime arte Romana, fraude, ac dolo aggreſſus eſt; nam cum, velut poſito bello, fundamentis templi jaciendis, aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens. *Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam, & liberorum quoque cum frequentiæ tædere, ut quam in curia ſolitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam ſtirpem, ne quem heredem regni relinquat: ſe quidem in-*

C 5

(1) *Secretum*) Diſtinctum.

(2) *Manipuli*) Inde dicti, quod ii, qui Romulum primo ſecuti ſunt, pro ſignis militaribus habuerint perticas manipulos fœni in ſummo geſtantes.

(3) *Degeneratum*) *Degeneratum* refertur ad *offeciſſet*.

(4) *Recepiſſet*) Sepoſuiſſet.

inter tela, & gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii credidisse;
* al. *nam, ne errarent, * imminere his bellum, quod po-*
ima- *situm simuletur, & per occasionem eum incautos in-*
nere. *vasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: pulsumque se inde, Volscos, & Æquos, & Hernicos petiturum, donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant; forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armaque se adversus superbissimum regem, ac ferocissimum populum inventurum.*
* al. Cum, si nihil * moverentur, infensus ira porro in-
mo- de abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur.
ra- Vetant mirari, si qualis in cives, qualis in socios,
ren- talis ad ultimum in liberos esset; in seipsum postre-
tur. mo sæviturum, si alia desint: sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœ-
54 nia bellum transferatur. Inde in consilia publica adhiberi: ubi cum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere: quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promtissimis juvenum prædatum, atque in expeditiones iret, & dictis, factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur; ibi cum, inscia multitudine, quid ageretur, prælia parva inter Romam, Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset, tum certatim summi, infimique Gabinorum Sext. Tarquinium dono deum sibi missum ducem credere; apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat; tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet; quandoquidem, ut omnia unus ipse Gabiis posset, ei *dii dedissent*. Huic nuntio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est; rex, velut deliberabundus in hortum ædium transit, sequente nuntio filii; ibi inambulans tacitus summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse.

ſiſſe. Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus patuit; primores civitatis criminando alios apud populum, alios (1) ſua ipſos invidia opportunos interemit; multi palam, quidam, in quibus minus ſpecioſa criminatio erat futura, clam interfecti; patuit quibuſdam volentibus fuga, aut in exilium acti ſunt: abſentiumque bona juxta atque interemtorum diviſa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, ſenſus malorum publicorum adimi, donec orba conſilio, auxilioque Gabina res regi Romano ſine ulla dimicatione in manum traditur. (2) Gabiis receptis, Tarquinius 55 pacem cum Æquorum gente fecit; fœdus cum Tuſcis renovavit.

C A P U T XXI.

Ex captiva pecunia templum Jovi erigitur: hoc dum inauguratur, cedentibus ceteris diis, Terminus reſiſtit; quod in perpetuitatis auſpicium accipitur. Oblatum fundamenta aperientibus caput humanum, ibi ſedem terrarum fore pollicetur. Ob aliud portentum Regi viſum, Delphicum oraculum conſulitur: cujus reſponſum de futuro Rege aliter ac alii interpretatus Brutus, matrem terram oſculatur.

INde ad negotia urbana animum convertit; quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni ſui, nominiſque relinqueret. Tarquinios reges ambos, patrem voviſſe, filium perfeciſſe. Et ut libera a ceteris religionibus area eſſet tota Jovis, templique ejus, quod inædificaretur, *exaugurare* fana, ſacellaque ſtatuit; quæ aliquot ibi a Tatio rege primum in ipſo diſcrimine adverſus Romulum pugnæ vota, conſecrata, inaugurataque poſtea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, moviſſe numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos; nam, cum omnium ſacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere: idque omen auguriumque ita acceptum eſt, non motam Termini ſedem, unumque eum deorum non evocatum ſacratis ſibi finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auſpi-

C 6

(1) *Sua ipſos invidia opportunos*) Qui facilius opprimi poterant, propter odium pridem in ipſos conceptum.

(2) *Gabiis receptis*) *Receptis*, quia fœdere cum Tullo, & Tarquinio icto, in Romanum ceſſerant imperium.

auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est; caput humanum (1) integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse; quæ visa species haud per ambages arcem eam imperii, caputque rerum fore portendebat. Idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus; itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim, XL. ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui XL. millia pondo argenti seposita in eam rem scribit: * quia summa pecuniæ neque ex unius tum urbis præda speranda: & nullius, ne (2) horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperatura. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia

56 solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe; qui cum haud parvus & ipsi militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa deum exædificare manibus suis; quæ posthac & ad alia ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris traducebatur opera; (3) foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam; quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum; anguis ex columna lignea elapsus cum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit; neque *responsa sortium* ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria in Græciam misit. Titus, & Aruns profecti; comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, cum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo

* al. summam pecuniæ.

(1) *Integra facie*) Vivo & spiranti simile.

(2) *Horum*) Ne si forent quidem ejus magnificentiæ, quæ in Liviánorum temporum ædificiis conspiciebatur.

(3) *Foros*) Sedilia, e quibus ludi spectarentur.

culo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit; contemtuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, cum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen, ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens * aperiretur tempore suo. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum inclusum (1) corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido (2) incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, o juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent: ipsi inter se, uter prior, cum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram *osculo contigit*: scilicet *quod* * *ea communis mater* omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

* al. quam opperiretur tempora sua.

CAPUT XXII.

Oritur certamen inter regios juvenes de uxorum præstantia: præsentes invisunt: laus est penes uxorem Collatini, Lucretiam: quam postmodum Sex. Tarquinius clam accedens stuprat: illa dedecus ferro expiat: ob injuriam se reges exacturos pater, ac vir jurant: dux operis Brutus.

Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens: eaque ipsa causa belli fuit, quod Rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministerio, ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset; ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis 57

(1) *Corneo*) E corno arbore.

(2) *Incessit animos*) Intravit. *Incessit* hic ductum ab *incesso*, *is*, non ab *incedo*.

iis stativis, ut fit, longo magis, quam acri bello fatis liberi commeatus erant, primoribus tamen magis quam militibus; regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Forte, potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio; suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat, *verbis opus esse; paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua; quin si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? (1) id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis*. Incaluerant vino; (2) age sane, omnes citatis equis advolant Romam. Quo cum primis se intendentibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit; adveniens vir, Tarquiniique excepti benigne. Victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat; & tum quidem ab no-
58 cturno juvenili ludo in castra redeunt. Paucis interjectis diebus, Sext. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit; ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, cum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit; sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia*, inquit, *Sext. Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem*. Cum pavida e somno mulier (3) nullam opem, prope mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum; ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus; cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia mœsta tanto malo nuntium Ro-

---

(1) *Id cuique spectatissimum*) Certissimum documentum.
(2) *Age sane*) Verba assentientium Collatino.
(3) *Nullam opem prope*) Nullum auxilium in propinquo.

Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse, rem atrocem incidisse; Sp. Lucretius cum P. Valerio Volusi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit: cum quo forte Romam rediens, ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt; adventu suorum lacrymæ obortæ. quærentique viro, (1) satin' salvæ? minime, inquit, *quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo; ceterum corpus est tantum violatum, animus insons: mors testis erit; sed date dexteras fidemque haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem, consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti; mentem peccare, non corpus, & unde consilium abfuerit, culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur; ego me etsi peccato absolvo, supplicio non libero; nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus moribunda cecidit. Conclamant vir paterque. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex 59
vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi possim, exacturum: nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium, ut præceptum erat, jurant; totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem.

---

(1) *Satin' salvæ*) Supple, res essent. Formula salutandi.

CAPUT XXIII.

Concitatis Collatiæ hominibus, Brutus Romam pergit: ibi quoque, memoratis Tarquiniorum injuriis, multitudinem accendit: Regi, ad motus comprimendos accurrenti Romam, portæ clauduntur, indictoque exilio, imperium abrogatur, cum regnasset annos XXV. Inde primi Consules creati L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

ELatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo (ut fit) rei novæ, atque indignitate homines; pro se quisque scelus regium ac vim queruntur; movet tum patris mœstitia, tum Brutus castigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest: sequitur & cetera juventus. Inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, nequis eum motum (1) regibus nuntiaret; ceteri armati, duce Bruto. Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacumque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit: rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur; nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur; quo simul ventum est, præco ad (2) *Tibunum Celerum*, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat: de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ, & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset; addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis, in fossas, cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos; indigna Servii Tullii regis memorata cædes: & invecta corpori patris nefando vehiculo filia, invocatique ultores parentum dii. His, atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis: ipse juniori-bus,

(1) *Regibus nuntiaret*) Regi, & regiis juvenibus.
(2) *Tribunum Celerum*) Præfectum equitum.

bus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad
concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam
in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio,
præfecto urbis jam ante ab rege instituto, reliquit.
Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus,
quacumque incedebat, invocantibusque parentum
furias viris mulieribusque. Harum rerum nun- 60
tiis in castra perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret
Romam ad comprimendos motus, flexit viam
Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret;
eodemque fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam,
Tarquinius Romam venerunt. Tarquinio clausæ
portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis
læta castra accepere; *exactique inde liberi regis*, duo
patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Etruscos
ierunt. Sex. Tarquinius (1) Gabios tamquam in suum
regnum profectus, ab ultoribus veterum simultatum,
quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus.
L. Tarquinius Superbus regnavit annos V. &
XX. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam
annos CCXLIV. *Duo consules* inde comitiis centuriatis
a præfecto urbis ex commentariis Servii Tulli creati A.
sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus. U.C.
245.

(1) *Gabios, tanquam in suum*) Et vero regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur a Dion. lib. IV.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Libertatis origo ex annuo imperio. Brutus Cos. primum omnium jureiurando populum adigit, neminem Romæ regnare passuros: Patrum numerum cædibus regis diminutum explet: Alterum Cos. Collatinum ob nomen, & genus regium cogit se consulatu abdicare, & civitate cedere.

1 *Ann. Coss.* U.C. 245. LIBERI jam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quam hominum, peragam, quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat; nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, (1) pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquàm pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatæ res, nondum adultæ, discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod diminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, (2) omnia insignia primi consules tenuere: id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fue-

(1) *Pessimo publico*) Magno reipublicæ damno.

(2) *Omnia insignia*) Præter coronam, sceptrum, & purpuream auro intertextam trabeam.

fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum, A.
avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti U.C.
precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, 245.
neminem Romæ passuros regnare: deinde quo plus
virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret,
cædibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam
(1) explevit: traditumque inde fertur, ut in senatum
vocarentur, qui patres, quique conscripti essent: (2)
conscriptos videlicet in novum senatum appellabant
lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam ci-
vitatis, jungendosque patribus plebis animos. Rerum 2
deinde divinarum habita cura: &, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, (3) necubi
regum desiderium esset, regem sacrificulum creant:
id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini
honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura,
officeret. Ac nescio, an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint:
consulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit,
nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios
regno assuesse: initium a Prisco factum: regnasse deinde Servium Tullium: ne intervallo quidem facto,
oblitum tamquam alieni regni Superbum Tarquinium,
velut hereditatem gentis, scelere ac vi repetisse; pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse: nescire Tarquinios privatos vivere: non placere nomen,
periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentan- 5
tium animos sermo per totam civitatem est datus;
solicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem
vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ,
unde periculum libertati foret: id summa ope tuendum esse; neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam: invitum se dicere, hominis causa; nec
dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret: non
credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse: regium genus, regium nomen non solum in civitate, sed etiam in imperio esse: id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum; meminimus,
fatemur: ejecisti reges; absolve beneficium tuum;
aufer hinc regium nomen; res tuas tibi non solum*
red-

---

(1) *Explevit*) Quam Superbus ad 136. per crudelitatem redegerat.

(2) *Conscriptos ... appellabant*) Postea senatores omnes promiscue Patres conscripti appellati sunt.

(3) *Necubi*) Ne ulla in re.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Libertatis origo ex annuo imperio. Brutus Cos. primum omnium jurejurando populum adigit, neminem Romæ regnare passuros: Patrum numerum cædibus regis diminutum explet: Alterum Cos. Collatinum ob nomen, & genus regium cogit se consulatu abdicare, & civitate cedere.

1 LIBERI jam hinc populi Romani res pace belloque
Ann. gestas, annuos magistratus, imperiaque legum
Coss. potentiora, quam hominum, peragam, quæ li-
U.C. bertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat;
245. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, (1) pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatæ res, nondum adultæ, discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod diminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, (2) omnia insignia primi consules tenuere: id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fue-

---

(1) *Pessimo publico*) Magno reipublicæ damno.
(2) *Omnia insignia*) Præter coronam, sceptrum, & purpuream auro intertextam trabeam.

fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum, A.
avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti U.C.
precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, 245.
neminem Romæ passuros regnare: deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam (1) explevit: traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui patres, quique conscripti essent: (2) conscriptos videlicet in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam ci-
vitatis, jungendosque patribus plebis animos. Rerum 2
deinde divinarum habita cura: &, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, (3) necubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant: id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio, an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint: consulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse: initium a Prisco factum: regnasse deinde Servium Tullium: ne intervallo quidem facto, oblitum tamquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis, scelere ac vi repetisse; pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse: nescire Tarquinios privatos vivere: non placere nomen, periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus; solicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret: id summa ope tuendum esse; neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam: invitum se dicere, hominis causa; nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret: non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse: regium genus, regium nomen non solum in civitate, sed etiam in imperio esse: id officere, id obstare libertati. Hunc tu*, inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum; meminimus, fatemur: ejecisti reges; absolve beneficium tuum; aufer hinc regium nomen; res tuas tibi non solum red-*

(1) *Explevit*) Quam Superbus ad 136. per crudelitatem redegerat.

(2) *Conscriptos ... appellabant*) Postea senatores omnes promiscue Patres conscripti appellati sunt.

(3) *Necubi*) Ne ulla in re.

A. U.C. 245. *reddent cives tui, auctore me, sed, si quid deest, munifice augebunt: amicus abi; exonera civitatem vano forsitan metu: ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem: dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant: & ceteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius, (1) major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa, cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent; abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

CAPUT II.

Aliquot nobiles adolescentes clam ineunt consilium de accipiendis in Urbem regibus: detecta conjuratione, bona regum diripiuntur, eorumque ager Marti sacratur. Proditores, inter quos Bruti consulis, & ejus sororis filii erant, securi feriuntur.

CUM haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. Ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat; æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem, inter se conquerebantur: *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci, & ignoscere posse; inter amicum, atque inimicum discrimen nosse; leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem, melioremque inopi, quam potenti; nihil laxamenti, nec veniæ habere, si modum excesseris; periculosum esse, in tot humanis erori-*

(1) *Major ... dignitate*) **Dignitas** differt a *Magistratu*, in quo erat Collatinus, & coalescit a genere, rebus gestis, actis honoribus, ætate, virtute, &c.

roribus (1) *sola innocentia vivere*. Ita jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim legati cum aliis alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: &, (2) tamquam ad id, quod agi videbatur, ambientes, nobilium adolescentium animos pertentant, a quibus placide oratio accepta est. His litteras ab Tarquiniis reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. A. U.C. 245.

4 Vitelliis Aquiliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus, Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt: præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim, cum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt; evincuntque instando, ut litteræ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ litteræ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt: nam cum pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset; conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo (ut fit) consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi; sed eam occasionem, ut litteræ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat: postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos, conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: litterarum in primis habita cura, ne interciderent: proditoribus extemplo in vincla conjectis, de legatis paululum addubitatum est; & quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit. De bonis regis, quæ * reddenda ante censuerant,

5 * al. reddi.

(1) *Sola innocentia vivere*) Solius innocentiæ præsidio tutos esse.

(2) *Et, tamquam ad id*) Per speciem ejus negotii quod curare credebantur.

A. U.C. 245. rant, (1) res integra refertur ad patres: illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi: diripienda plebi sunt data, ut contacta regia præda spem in perpetuum cum his pacis amitteret: ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse, matura messi; quem campi fructum, quia (2) religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet: ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo; insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam: postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; &, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes, sed a cæteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos; *miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris*, quo pœnam meriti essent: illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, patres, plebem, quicquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exuli prodererent. Consules in sedem processere suam: missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cedunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus spectaculo esset, *eminente animo patrio* inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas, & civitas data. Ille primum dicitur (3) vindicta liberatus: quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant: Vindici ipsi nomen fuisse: post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

CA-

(1) *Res integra*) Jubeatur deliberare Patres, tamquam si nihil unquam de eo statutum esset.

(2) *Religiosum erat*) Nefas, quia ager modo consecratus fuerat.

(3) *Vindicta liberatus*) Hic maxime solennis mos fuit servos manumittendi.

CAPUT III.

Tarquinius aperto bello regnum repetit: Obviam Coss. eunt: Brutus cum Arunte Tarquinii filio congressus, cum ipso commoritur; ejus mors publica mœstitia decoratur.

HIS, ficut acta erant, nuntiatis, incenfus Tarquinius non dolore folum tantæ ad irritum cadentis fpei, fed etiam odio iraque, poftquam dolo viam obfeptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire fupplex Etruriæ urbes, orare maxime Vejentes, Tarquinienfefque; ne (1) *fe ortum ejufdem fanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolefcentibus ante oculos fuos perire finerent; alios peregre in regnum Romam accitos; fe regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis fcelerata conjuratione pulfum; eos inter fe, quia nemo unus fatis dignus regno vifus fit, partes regni rapuiffe; bona fua diripienda populo dediffe, nequis expers fceleris effet: patriam fe regnumque fuum repetere, & perfequi ingratos cives velle: ferrent opem, adjuvarent; fuas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæfas legiones, agrum ademtum.* Hæc movetunt Vejentes: ac pro fe quifque, Romano faltem duce, ignominias demendas, belloque amiffa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienfes nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur, fuos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus ad repetendum regnum, belloque perfequendos Romanos fecuti Tarquinium. Poftquam in agrum Romanum ventum eft, obviam hofti confules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceffit. Eodem modo primus (2) eques hoftium agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius, filius regis: rex ipfe cum legionibus fequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus, procul confulem effe, deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille eft vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria, ipfe en ille noftris decoratus infignibus magnifice incedit: dii regum ultores adefte.* Concitat calcaribus equum, atque in ipfum infeftus confulem dirigit. Senfit in fe iri Brutus: decorum erat tum ipfis capeffere pugnam ducibus; avide itaque fe certamini offert: adeoque infeftis animis concurrerunt, neuter, dum

6 A. U.C. 245.

(1) *Se ortum*) Ex fe, ex Etrufcis ortum.
(2) *Eques*) Equitatus in hoftium agmine primum locum tenet.

A. dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis me-
U.C. mor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus,
245. duabus hærentes haſtis, moribundi ex equis lapſi ſint: ſimul & cætera equeſtris pugna cœpit: neque ita multo poſt & pedites ſuperveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum eſt: dextra utrinque cornua vicere, læva ſuperata, Vejentes vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatique ſunt. Tarquinienſis, novus hoſtis, non ſtetit ſolum, ſed etiam ab ſua parte Romanum pepulit. Ita, cum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit, ut, omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquinienſiſque ſuas quiſque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ, ſilentio proximæ noctis ex ſilva Arſia ingentem editam vocem: (1) Silvani vocem eam creditam: hæc dicta, *Uno plus Etruſcorum cecidiſſe in acie, vincere bello Romanum*. Ita certe inde abiere Romani, ut victores, Etruſci pro victis: nam poſtquam illuxit, nec quiſquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius COS. ſpolia legit, triumphanſque inde Romam rediit: collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit: ſed multo majus morti decus publica fuit mœſtitia, & ante omnia inſignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuiſſet.

CAPUT IV.

P. Valerius Coſ., faſcibus populo ſubmiſſis, ſuſpicionem affectati regni diluit: eminentes ædes ſuas in planum defert; latis popularibus legibus, ſibi Poplicolæ cognomen facit. Jovis templum in Capitolio dedicat M Horatius Collega: bujus in ipſa dedicatione conſtantiæ ſpecimen.

Conſuli deinde, qui ſuperfuerat, ut ſunt mutabiles vulgi animi, (2) ex favore non invidia modo, ſed ſuſpicio etiam cum atroci crimine orta: regnum eum affectare, fama ferebat: quia neque collegam ſubrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in ſumma Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo, creditaque cum indignitate angerent conſulis animum, vocato ad concilium populo, ſummiſſis faſcibus in concionem aſcen-

(1) *Silvani*) Cui nomen a *ſilva*, quod eſſet arvorum & pecoris deus.

(2) *Ex favore*) Pro favore, quo populus Valerium proſequebatur.

aſcendit. Gratum id multitudini ſpectaculum fuit ; A.
ſummiſſa ſibi eſſe imperii inſignia, confeſſionemque U.C.
factam, populi, quam conſulis, majeſtatem vimque 245.
majorem eſſe. Ibi audire juſſi, conſul laudare fortu-
nam collegæ, *quod, liberata patria, in ſummo hono-
re pro Republica dimicans, matura gloria, necdum
ſe vertente in invidiam, mortem occubuiſſet ; ſe ſu-
perſtitem gloriæ ſuæ, ad crimen atque invidiam ſu-
pereſſe ; ex liberatore patriæ* (1) *ad Aquilios Vitel-
lioſque recidiſſe. Numquamne ergo*, inquit, *ulla adeo
a vobis ſpectata virtus erit, ut ſuſpicione violari ne-
queat? Ego me illum acerrimum regum hoſtem, ipſum
cupiditatis regni crimen ſubiturum timerem? Ego, ſi*
(2) *in ipſa arce Capitolioque habitarem, metui me
crederem poſſe a civibus meis? tam levi momento mea
apud vos fama pendet? Adeone eſt fundata leviter fi-
des, ut, ubi ſim, quam qui ſim, magis referat? Non
obſtabunt P. Valerii ædes libertati veſtræ, Quirites:
tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo
ædes, ſed colli etiam ſubjiciam: ut vos ſupra ſuſpe-
ctum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus
melius, quam P. Valerio, creditur libertas.* Delata
confeſtim materia omnis infra Veliam, & ubi nunc
vicus publicus eſt; domus in infimo clivo ædificata. *
Latæ deinde leges non ſolum, quæ regni ſuſpicione 8
conſulem abſolverent, ſed quæ adeo in contrarium
verterent, ut (3) popularem etiam facerent: inde co-
gnomen factum Poplicolæ eſt: ante omnes de provo-
catione adverſus magiſtratus ad populum, (4) *ſacran-* *
doque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi con-
ſilia iniſſet. Gratæ in vulgus leges fuere ; quas cum
ſolus pertuliſſet, ut ſua unius in his gratia eſſet ; tum
deinde comitia collegæ ſubrogando habuit: creatus Sp.
Lucretius COS. qui magno natu, non ſufficientibus
jam viribus ad conſularia munia obeunda, intra paucos
dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius
Pulvillus. Apud quoſdam veteres auctores non invenio
Lucretium conſulem. Bruto ſtatim Horatium ſugge-
runt ; credo, quia nulla geſta res inſignem fecerit con-
ſulatum, memoria intercidiſſe. Nondum dedicata erat
in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiuſque COSS.
ſortiti, uter dedicaret: Horatio ſorte evenit: Popli-

(1) *Ad Aquilios Vitellioſque recidiſſe*) Eo recidiſſe, ut cum Aquiliis Vitelliiſque compararetur.

(2) *In ipſa arce Capitolioque*) *Arx* & *Capitolium*, duæ diverſæ erant ejuſdem montis partes.

(3) *Popularem*) Populo acceptum.

(4) *Sacrando*) Diis devovendo.

A. U.C. 245. cola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari: id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, (1) postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deum nuntium incutiunt, mortuum ejus filium esse (2) funestaque familia dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis: nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum.

CAPUT V.

Rex Etruscorum Porsena Tarquinios reducens, ingentibus copiis ad Urbem accedit: jam undique urgens repellitur virtute Horatii Coclitis, qui in primo aditu pontis Sublicii, dum rescinditur, hostium impetum unus sustinet; rescisso, in Tiberim desiliens, tranat ad suos.

A. U.C. 246. 9 HÆc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius COSS. facti. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. Ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam: *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret: satis libertatem ipsam habere dulcedinis; nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant. Æquari summa infimis, nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore: adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non umquam alias ante tantus terror senatum invasit: adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen: nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives; ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data; annonæ in primis habita cu-

(1) *Postem jam tenenti consuli*) Templi, quod dedicabat, postem, & id ex ritu, teste Cic. pro domo, n. 121.
(2) *Funesta .... familia*) *Funesta familia* dicebatur, dum cadaver humatum non esset, neque justa persoluta.

cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas: salis quoque vendendi arbitrium: quia *impenso pretio venibat in publicum*, *omni sumtu* ademto, concessum privatis; (1) portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent; pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent; nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit. A. U.C. 246.

10 Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis: alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta: pons Sublicius iter pene hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit), qui positus forte in statione pontis, cum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere; reprehensas singulos, obsistens, obtestansque Deum, & hominum fidem, testabatur, *nequicquam* (2) *deserto præsidio eos fugere:* (3) *si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore; itaque monere, præcipere, ut pontem ferro, igni, & quacumque vi possent, interrumpant; se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum*. Vadit inde in primum aditum pontis, insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes; duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium, ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde minaciter truces oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes: *servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alie-*

 nam

(1) *Portoriis*) Vectigalibus quæ pro importatione & exportatione mercium solvebantur.

(2) *Deserto præsidio*) Deserto loco, in quo præsidii causa constituti fuerant.

(3) *Si transitum pontem*) Si pontem, postquam eum ipsi transissent, relinquerent.

A. U.C. 246 *nam oppugnatum venire*. Cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiat, circumspectant: pudor deinde commovit aciem; & clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt: quæ cum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus *ingenti pontem obtineret gradu*; jam impetu detrudere conabantur virum, cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias*. Inde sic armatus in Tiberim desiluit; multisque superincidentibus telis, incolumis ad suos tranavit: rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit; statua in Comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum; privata quoque inter publicos honores studia eminebant; nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

CAPUT VI.

Porsena ab oppugnatione repulsus, obsidionem parat. Agrum Romanum incursionibus infestat; prædatores improviso adortus Valerius Cos. cædit.

XI PORsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajicerent: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis, quam consilio concessum; namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul & effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat; itaque ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis

piis (1) ad secundum lapidem Gabina via occultum con- A.
fidere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad U.C.
portam Collinam stare, donec hostis prætereat: de- 246.
inde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit, hique primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis; versisque in Valerium Etruscis, terga cædit: dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nevia, redditus clamor: ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis; finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit.

CAPUT VII.

Mutius Scævola, patribus approbantibus, profectus in Porsenæ castra, purpuratum pro rege per errorem obtruncat; comprehensus, & ad regem pertractus ardentibus focis injicit manum; periculo territus Rex, & quod idem audit sibi ab aliis trecentis imminere, ultro de pace agit.

Obsidio erat nihilominus, & frumenti cum summa caritate inopia: sedendoque expugnaturum 12
se urbem, spem Porsena habebat: cum C. Mutius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse: liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: (2) itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus; primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum injussu, & ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit. *Transire Tiberim*, inquit, *Patres*, *& intrare*, *si possim*, *castra hostium volo*; *non prædo*, *nec populationum invicem ultor*: *majus*, *si dii juvant*, *in animo est facinus*. Approbant patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur: ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit: ibi cum stipendium forte militibus daretur; & scriba

 cum

(1) *Ad secundum lapidem*) I. e. ad secundum ab urbe milliarium; nam singula milliaria lapidibus signabantur.
(2) *Itaque*) Et idcirco.

A. U.C. 245. *reddent cives tui, auctore me, sed, si quid deest, munifice augebunt: amicus abi; exonera civitatem vano forsitan metu: ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem: dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant: & ceteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius, (1) major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa, cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

CAPUT II.

Aliquot nobiles adolescentes clam ineunt consilium de accipiendis in Urbem regibus: detecta conjuratione, bona regum diripiuntur, eorumque ager Marti sacratur. Proditores, inter quos Bruti consulis, & ejus sororis filii erant, securi feriuntur.

8 CUM haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. Ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat; æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem, inter se conquerebantur: *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci, & ignoscere posse; inter amicum, atque inimicum discrimen nosse; leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem, melioremque inopi, quam potenti; nihil laxamenti, nec veniæ habere, si modum excesseris; periculosum esse, in tot humanis erravi-*

(1) *Major ... dignitate*) Dignitas differt a Magistratu, in quo erat Collatinus, & coalescit a genere, rebus gestis, actis honoribus, ætate, virtute, &c.

roribus (1) *sola innocentia vivere*. Ita jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim legati cum aliis alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: &, (2) tamquam ad id, quod agi videbatur, ambientes, nobilium adolescentium animos pertentant, a quibus placide oratio accepta est. His litteras ab Tarquiniis reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. Vitelliis Aquiliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus, Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt: præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim, cum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt; evincuntque instando, ut litteræ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ litteræ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt: nam cum pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset; conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo (ut fit) consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut litteræ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat: postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos, conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: litterarum in primis habitâ cura, ne interciderent: proditoribus extemplo in vincla conjectis, de legatis paululum addubitatum est; & quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit. De bonis regis, quæ * reddenda ante censuerant,

A. U.C. 245.

4

5

* al. reddi.

(1) *Sola innocentia vivere*) Solius innocentiæ præsidio tutos esse.

(2) *Et, tamquam ad id*) Per speciem ejus negotii quod curare credebantur.

A. U.C. 245. rant, (1) res integra refertur ad patres: illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi: diripienda plebi sunt data, ut contacta regia præda spem in perpetuum cum his pacis amitteret: ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse, matura messi; quem campi fructum, quia (2) religiosum erat consumere, defectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet: ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo; insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam: postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; &, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes, sed a cæteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos; *miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris*, quo pœnam meriti essent: illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, patres, plebem, quicquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exuli proderent. Consules in sedem processere suam: missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cedunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus spectaculo esset, *eminente animo patrio* inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas, & civitas data. Ille primum dicitur (3) vindicta liberatus: quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant: Vindici ipsi nomen fuisse: post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

CA-

(1) *Res integra*) Jubentur deliberare Patres, tamquam si nihil unquam de eo statutum esset.

(2) *Religiosum erat*) Nefas, quia ager modo consecratus fuerat.

(3) *Vindicta liberatus*) Hic maxime solennis mos fuit servos manumittendi.

CAPUT III.

Tarquinius aperto bello regnum repetit: Obviam Coss. eunt: Brutus cum Arunte Tarquinii filio congressus, cum ipso commoritur; ejus mors publica mœstitia decoratur.

HIS, ficut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, fed etiam odio iraque, poftquam dolo viam obfeptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire fupplex Etruriæ urbes, orare maxime Vejentes, Tarquinienfesque; ne (1) *fe ortum ejusdem fanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolefcentibus ante oculos fuos perire finerent; alios peregre in regnum Romam accitos; fe regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis fcelerata conjuratione pulfum; eos inter fe, quia nemo unus fatis dignus regno vifus fit, partes regni rapuiffe; bona fua diripienda populo dediffe, nequis expers fceleris effet: patriam fe regnumque fuum repetere, & perfequi ingratos cives velle: ferrent opem, adjuvarent; fuos quoque veteres injurias ultum irent, toties cæfas legiones, agrum ademtum.* Hæc movent Vejentes: ac pro fe quifque, Romano faltem duce, ignominias demendas, belloque amiffa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienfes nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur, fuos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus ad repetendum regnum, belloque perfequendos Romanos fecuti Tarquinium. Poftquam in agrum Romanum ventum eft, obviam hofti confules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceffit. Eodem modo primus (2) eques hoftium agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius, filius regis: rex ipfe cum legionibus fequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus, procul confulem effe, deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille eft vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria, ipfe en ille noftris decoratus infignibus magnifice incedit: dii regum ultores adefte.* Concitat calcaribus equum, atque in ipfum infeftus confulem dirigit. Senfit in fe iri Brutus: decorum erat tum ipfis capeffere pugnam ducibus; avide itaque fe certamini offert: adeoque infeftis animis concurrerunt, neuter, dum

6 A. U.C. 245.

(1) *Se ortum*) Ex fe, ex Etrufcis ortum.

(2) *Eques*) Equitatus in hoftium agmine primum locum tenet.

A. dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis me-
U.C. mor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus,
245. duabus hærentes haſtis, moribundi ex equis lapſi ſint:
ſimul & cætera equeſtris pugna cœpit: neque ita multo poſt & pedites ſuperveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum eſt: dextra utrinque cornua vicere, læva ſuperata, Vejentes vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatique ſunt. Tarquinienſis, novus hoſtis, non ſtetit ſolum, ſed etiam ab ſua
7 parte Romanum pepulit. Ita, cum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit, ut, omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquinienſiſque ſuas quiſque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ, ſilentio proximæ noctis ex ſilva Arſia ingentem editam vocem: (1) Silvani vocem eam creditam: hæc dicta, *Uno plus Etruſcorum cecidiſſe in acie, vincere bello Romanum*. Ita certe inde abiere Romani, ut victores, Etruſci pro victis: nam poſtquam illuxit, nec quiſquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius COS. ſpolia legit, triumphanſque inde Romam rediit: collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit: ſed multo majus morti decus publica fuit mœſtitia, & ante omnia inſignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuiſſet.

CAPUT IV.

P. Valerius Coſ., faſcibus populo ſubmiſſis, ſuſpicionem affectati regni diluit: eminentes ædes ſuas in planum defert; latis popularibus legibus, ſibi Poplicolæ cognomen facit. Jovis templum in Capitolio dedicat M. Horatius Collega: hujus in ipſa dedicatione conſtantiæ ſpecimen.

Conſuli deinde, qui ſuperfuerat, ut ſunt mutabiles vulgi animi, (2) ex favore non invidia modo, ſed ſuſpicio etiam cum atroci crimine orta: regnum eum affectare, fama ferebat: quia neque collegam ſubrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in ſumma Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore Hæc dicta vulgo, creditaque cum indignitate angerent conſulis animum, vocato ad concilium populo, ſummiſſis faſcibus in concionem aſcen-

(1) *Silvani*) Cui nomen a *ſilva*, quod eſſet arvorum & pecoris deus.

(2) *Ex favore*) Pro favore, quo populus Valerium proſequebatur.

ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; A.
summissa sibi esse imperii insignia, confessionemque U.C.
factam, populi, quam consulis, majestatem vimque 245.
majorem esse. Ibi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod, liberata patria, in summo honore pro Republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset: se superstitem gloriæ suæ, ad crimen atque invidiam superesse; ex liberatore patriæ* (1) *ad Aquilios Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si* (2) *in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam, & ubi nunc *vicus publicus est*; domus in infimo clivo ædificata. *
Latæ deinde leges non solum, quæ regni suspicione 8
consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut (3) popularem etiam facerent: inde cognomen factum Poplicolæ est: ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, (4) *sacrandoque cum bonis* capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset. Gratæ in vulgus leges fuere; quas cum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit: creatus Sp. Lucretius COS. qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munia obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt; credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque COSS. sortiti, uter dedicaret: Horatio sorte evenit: Popli-

(1) *Ad Aquilios Vitelliosque recidisse*) Eo recidisse, ut cum Aquiliis Vitelliisque compararetur.

(2) *In ipsa arce Capitolioque*) *Arx* & *Capitolium*, duæ diversæ erant ejusdem montis partes.

(3) *Popularem*) Populo acceptum.

(4) *Sacrando*) Diris devovendo.

A. U.C. 245. cola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari: id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, (1) postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deum nuntium incutiunt, mortuum ejus filium esse (2) funestaque familia dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis: nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum.

CAPUT V.

Rex Etruscorum Porsena Tarquinios reducens, ingentibus copiis ad Urbem accedit: jam undique urgens repellitur virtute Horatii Coclitis, qui in primo aditu pontis Sublicii, dum rescinditur, hostium impetum unus sustinet; rescisso, in Tiberim desiliens, tranat ad suos.

A. U.C. 246. HÆc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius COSS. facti. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. Ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam: *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret: satis libertatem ipsam habere dulcedinis; nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant. Æquari summa infimis, nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore: adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non umquam alias ante tantus terror senatum invasit: adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen: nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives; ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data; annonæ in primis habita cu-

(1) *Postem jam tenenti consuli*) Templi, quod dedicabat, postem, & id ex ritu, teste Cic. pro domo, n. 121.

(2) *Funesta .... familia*) *Funesta familia* dicebatur, dum cadaver humatum non esset, neque justa persoluta.

cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in A.
Volscos, alii Cumas: salis quoque vendendi arbi- U.C.
trium: quia *impenso pretio venibat in publicum*, 246.
omni sumtu ademto, concessum privatis; (1) porto-
riis quoque & tributo plebe liberata, ut divites con-
ferrent, qui oneri ferendo essent; pauperes satis sti-
pendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc in-
dulgentia patrum, asperis postmodum rebus in ob-
sidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit,
ut regium nomen non summi magis quam infimi hor-
rerent; nec quisquam unus malis artibus postea tam
popularis esset, quam tum bene imperando universus
senatus fuit. Cum hostes adessent, pro se quisque 10
in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt
præsidiis: alia muris, alia Tiberi objecto videbantur
tuta: pons Sublicius iter pene hostibus dedit, ni u-
nus vir fuisset, Horatius Cocles (id munimentum
illo die fortuna urbis Romanæ habuit), qui positus
forte in statione pontis, cum captum repentino im-
petu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes
vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordines-
que relinquere; reprehensas singulos, obsistens, ob-
testansque Deum, & hominum fidem, testabatur, *ne-
quicquam* (2) *deserto præsidio eos fugere:* (3) *si tran-
situm pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium
in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore;
itaque monere, præcipere, ut pontem ferro, igni,
& quacumque vi possent, interrumpant: se impetum
hostium, quantum corpore uno posset obsisti, exceptu-
rum*. Vadit inde in primum aditum pontis, insi-
gnisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, ob-
versis cominus ad ineundum prælium armis, ipso mi-
raculo audaciæ obstupefecit hostes: duos tamen cum
eo pudor tenuit, Sp. Lartium, ac T. Herminium,
ambos claros genere factisque. Cum his primam pe-
riculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ
erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos,
exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescin-
debant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde
minaciter truces oculos ad proceres Etruscorum, nunc
singulos provocare, nunc increpare omnes: *servitia
regum superborum, suæ libertatis immemores, alie-*

(1) *Portoriis*) Vectigalibus quæ pro importatione & expor-
tatione mercium solvebantur.

(2) *Deserto præsidio*) Deserto loco, in quo præsidii causa
constituti fuerant.

(3) *Si transitum pontem*) Si pontem, postquam eum ipsi
transissent, relinquerent.

A. U.C. 246 *nam oppugnatum venire*. Cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiat, circumspectant: pudor deinde commovit aciem; & clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt: quæ cum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus *ingenti pontem obtineret gradu*; jam impetu detrudere conabantur virum, cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias*. Inde sic armatus in Tiberim desiluit; multisque superincidentibus telis, incolumis ad suos tranavit: rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit; statua in Comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum; privata quoque inter publicos honores studia eminebant; nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

CAPUT VI.

Porsena ab oppugnatione repulsus, obsidionem parat. Agrum Romanum incursionibus infestat; prædatores improviso adortus Valerius Cos. cædit.

11 Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajicerent: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis, quam consilio concessum; namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul & effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat; itaque ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis

piis (1) ad secundum lapidem Gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat: deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit, hique primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis; versisque in Valerium Etruscis, terga cædit: dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nevia, redditus clamor: ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis; finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit. A. U.C. 246.

CAPUT VII.

Mutius Scævola, patribus approbantibus, profectus in Porsenæ castra, purpuratum pro rege per errorem obtruncat; comprehensus, & ad regem pertractus ardentibus focis injicit manum; periculo territus Rex, & quod idem audit sibi ab aliis trecentis imminere, ultro de pace agit.

OBsidio erat nihilominus, & frumenti cum summa caritate inopia: sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat: cum C. Mutius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse: liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: (2) itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus; primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum injussu, & ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit. *Transire Tiberim*, inquit, *Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populationum invicem ultor: majus, si dii juvant, in animo est facinus*. Approbant patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur: ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit: ibi cum stipendium forte militibus daretur; & scriba 12

(1) *Ad secundum lapidem*) I. e. ad secundum ab urbe milliarium; nam singula milliaria lapidibus signabantur.
(2) *Itaque*) Et idcirco.

A. cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret; eum-
U.C. que milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter
246. Porsena esset, ne, ignorando regem, semetipse aperiret quis esset: quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat! vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens, *Romanus sum*, inquit, *civis. C. Mutium vocant: hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam ad cædem fuit: & facere, & pati fortia, Romanum est: nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus: proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas* (1) *capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ: hoc tibi juventus Romana indicimus bellum: nullam aciem, nullum prælium timueris: uni tibi, & cum singulis res erit.* Cum
* rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi*, inquit, *ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam petunt:* dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit, quam cum velut alienato ab sensu torreret animo, (2) prope attonitus miraculo rex, cum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu vero abi*, inquit, *in te magis, quam in me hostilia ausus: juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret: nunc* (3) *jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mutius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos; ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti: trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur: mea prima sors fuit: cæteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.* Mutium dimissum, cui postea
13 (4) Scævolæ, a clade dextræ manus, cognomen inditum,

(1) *Capite dimices tuo*) In vitæ periculum venias.

(2) *Prope attonitus*) *Attonitus* proprie est, is qui fulmine afflatus est.

(3) *Jure belli liberum*) Immunem ab iis, quæ in te mihi jure belli licerent.

(4) *Scævolæ*) *Scæva* enim, seu *scævola* est, qui sinistra manu pro dextra utitur, a Græco σκαιός *sinister*.

tum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se, praeter errorem insidiatoris, texisset; & subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Iactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret: de agro Vejentibus restituendo, impetratum; expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo praesidium deduci vellent. A. U.C. 246.

CAPUT VIII.

Clœlia una ex obsidibus Porsenæ data, castris egressa, Tiberi transfacto, ad suos redit. Ab rege repetita, redditur: cujus virtutem ille admiratus, cum alia parte obsidum liberam esse jubet.

HIS conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mutio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere: quæ postea sunt *Mutia prata* appellata. Ergo, ita honorata virtute, fœminæ quoque ad publica decora excitatæ. Clœlia virgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit, sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam, alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *supra Coclites, Mutiosque dicere id facinus esse; & præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum, sic deditam, intactam inviolatamque ad suos remissurum.* Utrinque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret: productis omnibus, elegisse impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in fœmina virtutem novo genere honoris, statua equestri donavere: in summa
Sacra via fuit posita virgo insidens equo. Huic tam 14
pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem in-

A. U.C. 246. inter cætera solemnia manet, bona Porsenæ regis vendendi: cujus originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi: proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porsenam descendentem ab Janiculo castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ad longinqua obsidione; ea deinde, ne populo immisso, diriperentur hostiliter, venisse bona: quæ Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestate quidem populi Romani esset.

CAPUT IX.

Porsena per Aruntem filium Ariciam oppugnat: idem, frustra missis Romam legatis de reducendis in regnum Tarquiniis, hujus rei mentionem in perpetuum omittit. Triumphatur de Sabinis; inter quos, dum bellum reparant, orta seditione, Appius Claudius inde Romam transfugit.

Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat: arcessita deinde auxilia & a Latinis populis, & a Cumis tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paululum; effuseque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & specie supplicum, delati sunt: ibi benigne excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit: his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum*
* 15 *vicum* appellarunt P. Lucretius inde & P. Valerius Poplicola tertium consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt: quibus cum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex patribus: *non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos patrum ad eum missos, quam legatis ejus*

Ro-

Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum men- U.C.
tio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis benefi- 247.
ciis invicem animi sollicitarentur: cum ille pete-
ret, quod contra libertatem pop. Rom. esset, & Ro-
mani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent,
negarent, cui nihil negatum vellent: non in regno
populum Rom. sed in libertate esse; ita induxisse
in animum, hostibus potius, quam regibus, portas
patefacere: eam esse voluntatem omnium, ut, qui
libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit: pro-
inde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur li-
beram esse, orare. Rex verecundia victus, *Quan-*
do id certum atque obstinatum est, inquit, *neque*
ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo;
nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est,
frustrabor: alium hinc, seu bello opus est, seu quie-
te, exilio quærant locum, ne quid meam vobiscum
pacem distineat. Dictis facta amiciora adjecit: obsi- U.C.
dum quod reliquum erat, reddidit: agrum Vejen- 248.
tem, fœdere ad Janiculum icto ademtum, restituit.
Tarquinius, spe omni reditus incisa, exulatum ad
generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Ro-
manis pax fida ita cum Porsena fuit. Consules de-
inde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pu- 16
gnatum cum Sabinis: consules triumpharunt: majore U.C.
inde mole Sabini bellum parabant adversus eos, & 249.
ne quid simul a Tusculo (unde etsi non apertum,
suspectum tamen bellum erat), repentini periculi ori-
retur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum U.C.
consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores 250.
orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit
ad Romanos: namque Actius Clausus, cui postea Ap.
Claudio fuit Romæ nomen, cur, pacis ipse auctor a
(1) *turbatoribus belli* premeretur, nec par factioni *
esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu,
Romam transfugit. His civitas data, agerque trans
Anienem: vetus Claudia tribus, additis postea novis
tribulibus, qui ex eo venerant agro, appellata. Ap-
pius inter patres lectus, haud ita multo post in prin-
cipum dignationem pervenit. Consules infesto exer-
citu in agrum Sabinum profecti, cum ita vastatione,
deinde prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil
inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam
redierunt.

D 5 CA-

---

(1) *Turbatoribus belli*) I. e. iis qui per violentas actiones bellum concitant.

CAPUT X.

P. Valerius moritur: eum ut Brutum matronæ lugent. Bello superantur Aurunci: a quibus deinde Romanis illata clade, urbs eorum Pometia ad deditionem compulsa diruitur. Propter acceptam a Sabinis injuriam, & instantium bellorum metum, Dictator Romæ primum creatur. Legati de pace ab Sabinis veniunt.

U.C. 251. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio COSS. moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset; de publico est elatus: luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt: cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio, cædibus temperatum est; & cæsi aliquanto plures erant, quam capti; & captos passim trucidave-
U.C. 252. 17 runt: nec ab obsidibus quidem, qui CCC. accepti numero erant, ira belli (1) abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde (2) vineis aliisque operibus oppugnaverunt: in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua, aut occasione coorti, cum plures igni, quam ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed verum nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. Inter multos saucios consul, spe incerta vitæ (3) relictus: interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis, supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata: & cum, vineis refectis, aliaque mole belli, jam in eo res esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta: cæterum nihilo minus fœde dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes se-

(1) *Belli abstinuit*) I. e. populus Romanus bellans cum Auruncis.
(2) *Vineis*) Vineæ erant machinæ lignis & cratibus contextæ, ac terra adopertæ, quæ subjectis rotis impellebantur.
(3) *Relictus*) In castris ad Pometiam.

fecuri percuffi; (1) fub corona venierunt coloni alii; A.
oppidum dirutum; ager veniit. Confules magis ob U.C.
iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti 252.
belli, triumpharunt. Infequens annus Poftumum Cominium, & T. Lartium COSS. habuit. Eo anno Ro- 18
mæ, cum per ludos ab Sabinorum juventute per la- U.C.
fciviam fcorta raperentur, concurfu hominum rixa ac 253.
prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem fpectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque acceflerat, quod triginta jam conjuraffe populos, concitante Octavio Mamilio, fatis conftabat. In hac tantarum expectatione rerum folicita civitate, *
dictatoris primum creandi mentio orta, fed nec quo anno, nec quibus confulibus, quia ex factione Tarquinia effent (id quoque enim traditur) parum creditum fit; nec quis primum dictator creatus fit, fatis conftat: apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Caffium magiftrum equitum, creatos invenio: (2) confulares legere, ita lex jubebat, de dictatore creando lata: eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui confularis erat, potius, quam M. Valerium, Marci filium, Volefi ne- *
potem, qui nondum conful fuerat, moderatorem & magiftrum confulibus appofitum: (3) qui fi maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, fpectatæ virtutis, & confularem virum, legiffent. Creato dictatore primum Romæ, poftquam præferri fecures viderunt, magnus plebem metus inceffit, ut intentiores effent ad dicto parendum: neque enim, ut in confulibus, qui pari poteftate effent, alterius auxilium, neque provocatio erat: neque ullum ufquam, nifi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam, creatus Romæ dictator, eo magis, quod propter fe creatum crediderant, metum incuffit. Itaque legatos de pace mittunt, quibus orantibus dictatorem fenatumque, ut veniam erroris hominibus adolefcentibus darent, refponfum, ignofci adolefcentibus poffe, fenibus non poffe, qui bella ex bellis fererent: actum tamen eft de pace, impetrataque foret, fi, quod impenfæ factum in bellum erat, præftare Sabini, (id enim poftulatum erat) in animum induxiffent: bellum indictum: tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

D 6 CA-

(1) *Sub corona*) Captivi coronati vendebantur.
(2) *Confulares legere*) Legere in dictatorem ac magiftrum equitum viros confulares.
(3) *Qui* Refert τὸ *qui* ad Patres eligentes dictatorem.

CAPUT XI.

Ad lacum Regillum cum Latinis, & Tarquiniis pugnatur. Moriuntur M. Valerius Poplicolæ frater, & T. Herminius legatus. Fusis hostibus, Dictator Postumius triumphans in urbem redit. Ædes Saturni dedicatur.

19 U.C. 254. CONsules Servius Sulpitius, Manius Tullius: nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde, & C. Veturius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit, nec ultra bellum Latinum (1) gliscens jam per U.C. 255. aliquot annos, dilatum. *A. Postumius dictator*, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt: & quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent: ergo etiam prælium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit: non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed suismetipsis corporibus dimicantes miscuere certamina: nec quisquam procerum ferme hac, aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium prima in acie suos adhortantem instruentemque *Tarquinius Superbus*, quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit, ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tusculanum ducem: (2) contra quem & ille concitat equum; tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum: hunc quidem in secundam aciem Latini recepere: Æbutius cum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prælium ciet: & quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat: ea quo majore pugnabat ira ob erepta bona,
20 patriamque ademtam, pugnam parumper restituit. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius Poplicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exulum acie, domestica

(1) *Gliscens*) Quod occulto pararetur.
(2) *Contra quem*) Contra Æbutium.

ftica etiam gloria accenfus, ut, cujus familiæ decus U.C.
ejecti reges erant, ejufdem interfecti forent; fubdit 255.
calcaria equo, & Tarquinium infefto fpiculo petit. Tarquinius retro in agmen fuorum infenfo ceffit hofti. Valerium temere invectum in exulum aciem, ex tranfverfo quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus fuper corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Poftumius poftquam cecidiffe talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, fuos perculfos cedere animadvertit; cohorti fuæ, quam delecta manu præfidii caufa circa fe habebat, dat fignum, ut quem fuorum fugientem viderint, pro hofte habeant: ita metu ancipiti verfi a fuga Romani in hoftem, & reftituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit; integris corporibus animifque feffos adorti exules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna: imperator Latinus ubi cohortem exulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex fubfidiariis manipulos aliquot in primam aciem fecum rapit: hos agmine venientes T. Herminius legatus confpicatus, interque eos infignem vefte armifque Mamilium nofcitans, tanto vi majore, quam paulo ante magifter equitum, cum hoftium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipfe inter fpoliandum corpus hoftis veruto percuffus, cum victor in caftra effet relatus, inter primam curationem expiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obteftans, ut, feffo jam pedite, defcendant ex equis, & pugnam capeffant. Dicto paruere; defiliunt ex equis, provolant in primum, & pro (1) antefignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedeftris acies, poftquam juventutis proceres, æquato genere pugnæ, fecum partem periculi fuftinentes vidit; tum demum impulfi Latini, perculfaque inclinavit acies; equitibus admoti equi, ut perfequi hoftem poffent; fecuta & pedeftris acies. Ibi nihil nec divinæ, nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Caftori voviffe fertur; ac pronuntiaffe militi præmia, qui primus, qui fecundus caftra hoftium intraffet; tantufque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hoftem, Romani caftra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum eft. Dictator, & magifter equitum triumphantes in urbem rediere. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Confules 21
Q. U.C. 256.

---

(1) *Ant efignanis*) *Antefignani* funt qui ante figna in acie locantur.

U.C. Q. Clœlius, & T. Lartius. Indè A. Sempronius, &
257. M. Minutius; his consulibus ædes Saturno dedicata. Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius COSS facti. Hoc demum anno ad Re-
U.C. gillum lacum pugnatum apud quosdam invenio; A.
258. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum digerere possis.

CAPUT XII.

Nuntius de morte Tarquinii Urbem erigit; Tribus una & XX. describuntur. Latini Volscorum legatis, a quibus ad arma solicitabantur, comprehensis, ac Romam missis, gratiam cum Romanis ineunt.

U.C. AP. Claudius deinde, & P. Servilius consules facti; insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis.
259. Mortuus est Cumis, quo se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti patres, erecta plebs; sed patribus (1) nimis luxuriosa ea fuit lætitia; plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cæpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, ite-
22 rum deducta est. Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Majis. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat: nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes nec opinata res perculit; armorum immemores obsides dant CCC. principum a Cora atque Pometia liberos: ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis, levatis metu, suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis; legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt; sed recens ad Regillum lacum accepta clades (2), Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne

(1) *Nimis luxuriosa*) Non satis moderata.
(2) *Latinos ... abstinuit*) Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

ne ab legatis quidem violandis abstinuit: comprehensos Volscos Romam duxere; ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent, & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto; pacis auctores in ingenti gloria esse; coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt; cum legatis, donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit, pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant; gratias agunt liberaliter habiti, cultique in calamitate sua: inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

U.C. 259.

CAPUT XIII.

Propter æris alieni magnitudinem gravis inter plebem, & Patres seditio oritur. Ingruente Volscorum bello, cum nollet plebs arma capere, per Servilium Cos. lenita, nomina profitetur.

SED & bellum Volscum imminebat; & civitas secum ipsa discors, intestino inter patres plebemque flagrabat odio; maxime propter (1) nexos ob æs alienum. Fremebant se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse: invidiamque eam sua sponte glifcentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium majorum suorum insignibus se in forum projecit: obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus, pallore ac macie peremti: ad hoc, promissa barba & capilli efferaverant speciem oris: noscitabatur tamen in tanta deformitate, & (2) ordines duxisse ajebant; aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum jactabant: ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus, unde ille habitus? unde deformitas? cum circumfusa turba esset prope in concionis modum: *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa*

23

---

(1) *Nexos*) *Nexi* erant qui cum solvendo non essent, addicebantur creditoribus, & in vinculis habebantur.
(2) *Ordines duxisse*) Centurionem fuisse.

U.C. *sa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tribu-*
259. *tum iniquissimo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis, postremo velut tabem pervenisse ad corpus: ductum se ab creditore non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse:* inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur: non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit: nexu vincti, solutique, se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem: nullo loco deest seditionis voluntarius comes: multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni propere consules P. Servilius, & Ap. Claudius ad comprimendam seditionem intervenissent. At in eos multitudo versa, ostentare vincula sua, deformitatemque aliam: hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque, alius alibi militiam: postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque, ipsi futuri arbitri, moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules; ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat: nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare: & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse; & consules ipsos tergiversari: nec dubie ludibrio esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coerceret iras hominum, cum incerti, morando an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno, aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nun-
24 tio, *Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire*: quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter patres, ac plebem affecere: exultare gaudio plebes; ultores superbiæ patrum adesse dicere deos: alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos perituros: patres militarent, patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia es-

essent. At vero curia mœsta ac trepida ancipiti metu, U.C. & ab cive, & ab hoste, Servilium consulem, cui in- 259. genium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse patribus ostendit, ut consulatur plebi: cæterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse: nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec, (1) si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse: neque patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodum voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. (2) Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quominus ei nominis edendi apud consules potestas fieret: ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet; (3) liberos, nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina: & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, (4) ut sacramento dicerent, fieri: magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit.

CAPUT XIV.

Victoria de Volscis primum, deinde de Sabinis, postremo de Auruncis: certantibus consulibus de æde Mercurii dedicanda, M. Letorio, primipili centurioni, dedicationem populus mandat. Nova ex odio consulum plebis discordia.

25 Consul copias contra hostem educit, parvo dirimente intervallo castra ponit. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra: sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato, concursum est ad arma: ita frustra id incœptum Volscis fuit: reliquum noctis utrinque quieti datum: postero die pri-

(1) *Si sit laxamenti*) Ab hoste.

(2) *Concioni deinde*) Ea quæ in concione dixerat, comprobavit edicto.

(3) *Liberos, nepotesve*) *Liberi nepotesque* erant tamquam res patris, avique; ideoque ab horum creditoribus retineri poterant.

(4) *Ut sacramento dicerent*) Ut sacramento militari se obligarent.

U.C. prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt.
259. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum
consul, quamquam cuncti undique, & nexi ante o-
mnes, ut signum daret, clamabant; experiendi ani-
mos militum causa parumper moratus, postquam satis
apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum
signo, militem avidum certaminis emittit: primo sta-
tim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi
pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavi-
dos egit: mox ipsa castra, legionibus circumdatis,
cum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta, di-
reptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo
confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos
dies oppidum capitur: captum prædæ datum: inde
paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima
gloria sua victorem exercitum Romam reducit: de-
cedentem Romam, Ecetranorum Volscorum legati re-
bus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His
ex senatus consulto data pax, ager ademptus. Confe-
26 stim & Sabini Romanos territavere: tumultus enim
fuit verius, quam bellum. Nocte in urbem nuntia-
tum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anie-
nem amnem pervenisse: ibi passim diripi, atque in-
cendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis
equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fue-
rat: secutus consul Servilius cum delecta peditum
manu: plerosque palantes eques circumvenit; nec ad-
venienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi tum
itinere, tum populatione nocturna, magna pars in
villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset
virium habuere. Nocte una audito, perfectoque bello
Sabino, postero die in magna jam spe undique partæ
pacis legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur
Volsco agro, bellum indicentes; cum legatis simul e-
xercitus Auruncorum domo profectus erat; cujus fama
haud procul jam ab Aricia visi tanto tumultu conci-
vit Romanos, ut nec consuli ordine patres, nec pa-
catum responsum arma inferentibus, arma ipsi capien-
tes dare possent. Ariciam infesto agmine itur; nec
procul inde cum Auruncis signa collata: prælioque
27 uno debellatum est. Fusis Auruncis, victor tot in-
tra paucos dies bellis Romanus promissa consulis, fi-
demque senatus expectabat: cum Appius & insita su-
perbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem,
quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis di-
cere; deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus
tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui mi-
liti inciderat, collegam appellabat, concursus ad Ser-
vilium fiebat: illius promissæ jactabant, illi expro-
brabant sua quisque belli merita, cicatricesque acce-

ptas:

ptas: postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat; adeo in alteram causam non collega solum præceps ierat, sed omnes factio nobilium; ita medium se gerendo nec plebis vitavit odium, nec apud patres gratiam iniit. Patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebs fallacem; brevique apparuit, æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem; senatus a se rem ad populum rejecit; utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solemnia pro pontifice jussit suscipere; populus dedicationem ædis dat M. Lætorio (1) *Primipili centurioni:* quod facile appareret non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, patresque: sed plebi creverant animi; & longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur; desperato enim consulum, senatusque auxilio, cum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque, cum decrevisset, quisquam obtemperabat; vi agebatur, metusque omnis & *periculum libertatis*, cum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatus consulto haberet: *non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium: se unum & suæ, & patrum majestatis vindicem fore.* Cum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit; ille, cum a lictoribus jam traheretur, provocavit; nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret consilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore; (2) adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione, occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt; Servilius neutris, Appius patribus mire gratus.

U.C. 259.

CA-

(1) *Primipili centurioni*) Cujus erat magna dignatio.

(2) *Adeo supererant animi*) Adeo plus etiam, quam satis esset, animorum erat ad resistendum.

CAPUT XV.

Gliscente magis plebis ira, oritur atrox rixa cum patribus: variis in senatu agitatis sententiis, tandem ad sedandos tumultus dicitur Dictator.

A. Virginius inde, & T. Veturius consulatum in-
28 eunt. Tum vero plebs, incerta quales habitura
U.C. consules esset, cœtus nocturnos pars in Esquiliis, pars
260. in Aventino facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere, ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad patres referunt: sed delatam consulere ordine non licuit; adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, & indignatione patrum, si, quod imperio consulari (1) exequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto, si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum concilium: nunc in mille curias, concionesque, cum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia, dispersam & dissipatam esse rempub. Unum hercule virum (id enim plus esse, quam consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Correpti consules, cum, quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quam patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant; otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal * ascen-
al. dunt, citant nominatim juniores. Cum ad nomen ne-
escen-mo responderet, circumfusa multitudo in concionis
dunt. modum, negare, *ultra decipi plebem posse: numquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica: libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda; ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem; & apparebat atrox cum plebe certamen: prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit: tum vero ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset. (2) Utraque re satis
29 tis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negatis, Patres Conscripti, adest ingens seditio: postula-*

(1) *Exequendum*) Vindicandum.
(2) *Utraque re*) Et senatus & plebis pertinacia.

lamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, ad- U.C.
sint nobis habentibus delectum; acerrimi cujusque ar- 260.
bitrio, quando ita placet, rem agemus. Redeunt in
tribunal, citari nominatim unum ex iis, qui in con-
ſpectu erant, dedita opera jubent; cum ſtaret tacitus,
& circa eum aliquot hominum (ne forte violaretur)
conſtitiſſet globus, lictorem ad eum conſules mit-
tunt; quo repulſo, tum vero indignum facinus eſſe cla-
mitantes, qui patrum conſulibus aderant, devolant
de tribunali, ut lictori auxilio eſſent; ſed ab lictore,
nihil aliud, quam prehendere prohibito, cum conver-
ſus in patres impetus eſſet; conſulum * intercurſu * al.
rixa ſedata eſt, in qua tamen ſine lapide, ſine telo, in-
plus clamoris, atque irarum, quam injuriæ fuerat. ter-
Senatus tumultuoſe vocatus, tumultuoſius conſulitur, ceſ-
quæſtionem poſtulantibus iis, qui pulſati fuerant, de- ſu.
cernente ferociſſimo quoque non ſententiis magis,
quam clamore & ſtrepitu: tandem, cum iræ reſediſ-
ſent, exprobrantibus conſulibus nihilo plus ſanitatis
in curia, quam in foro eſſe, ordine conſuli cœpit. *
Tres fuere ſententiæ. P. Virginius (1) *rem non vul-
gabat: de iis tantum, qui fidem ſecuti P. Servilii
Conſulis, Volſco, Aurunco, Sabinoque militaſſent
bello, agendum cenſebat.* T. Largius, *non id tempus
eſſe, ut merita tantummodo exolverentur: totam ple-
bem ære alieno demerſam eſſe:* (2) *nec ſiſti poſſe, ni
omnibus conſulatur: quin ſi alia aliorum ſit conditio,
accendi magis diſcordiam, quam ſedari.* Ap. Claudius
& natura immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc
patrum laudibus, *non miſeriis*, ait, *ſed licentia tan-
tum concitum turbarum: & laſcivire magis plebem,
quam ſævire: id adeo malum ex provocatione natum:
quippe minas eſſe conſulum, non imperium, ubi ad
eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum,*
inquit, *dictatorem, a quo provocatio non eſt, cree-
mus; jam hic, quo nunc omnia ardent, conticeſcet
furor; pulſet tum mihi lictorem, qui ſciet jus de
tergo vitaque ſua penes unum illum eſſe, cujus ma-
jeſtatem violavit.* Multis, ut erat, horrida & atrox
videbatur Appii ſententia: rurſus Virginii Vetuſiique 30
exemplo pernicioſa: haud ſalubrem utique Largii pu-
tabant ſententiam, quæ totam fidem tolleret; medium
maxime, & (3) moderatum utroque conſilium Virgi-
nii

(1) *Rem non vulgabat*) Nolebat omnibus indulgeri.
(2) *Nec ſiſti poſſe*) Nec poſſe rem ſuſtineri, quominus ad perniciem feratur. Familiaris Livio locutio.
(3) *Moderatum utroque*) Appii nempe & Largii conſilio temperatum.

U. C. 260. nii habebatur, sed factione, respectuque rerum privatarum, QUÆ SEMPER OFFECERE, OFFICIENTQUE PUBLICIS CONSILIIS, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur; quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, cum Volsci Æquique & Sabini forte una omnes in armis essent: sed curæ fuit consulibus, & senioribus patrum, ut imperium, (1) suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesii filium creant. Plebs etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat; edictum deinde a dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens, sed & homini, & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere; quantus numquam ante exercitus, legiones decem effectæ; ternæ inde datæ consulibus; quatuor dictator usus.

CAPUT XVI.

Cum Æquis, Volscis, ac Sabinis res bene geritur. M. Valerius Dictator, frustra locutus in curia de levandis ære alieno oppressis, magistratu abit.

NEC poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant; oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causa capere arma finerent. Tutius visum est, *defendi inermes Latinos*, quam pati retractare arma. Veturius consul missus est; is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis, locoque magis, quam armis freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie excivit; medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere; multitudine aliquantum Volsci superabant: itaque effusi, & contemtim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem; nec clamorem reddi passus, *defixis pilis stare* suos jussit; ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu & clamore fessi, cum se velut stupentibus metu intulissent Romanis; postquam impressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus, quam

(1) *Suo ... mansueto*) *Suo ingenio*, i. e. natura sua *mansueto*, i. e. viro mansueti ingenii.

quam si in insidias incidissent, turbati, vertuut terga; & ne ad fugam quidem satis virium fuit; quia cursu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos, & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere; plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione factum; paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris. *Equitatu immisso*, mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant; turbatos pedes invasit; eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum, non alia illis annis pugna clarior fuit; dictator triumphans urbem invehitur; super solitos honores locus in Circo ipsi, posterisque ad spectaculum datus, sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi, & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent; pepulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret; id male commissum, ignavia hostium in bonum vertit; qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis prædæ, & victoria incruenta fuit. Ita, trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec patribus, nec plebi cura decesserat; tanta cum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Veturii consulis reditum, omnium (1) actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid de nexis fieri placeret; quæ cum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor: optabitis Medius fidius propediem, ut mei similes Romana plebs patronos habeat; quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero; discordiæ intestinæ, bellum externum fecere; ut hoc ma-* gi-

U.C. 260. 31 *

(1) *Actionum*) Hoc nomine designatur quidquid agit magistratus.

U. C. 260. *gistratu egeret respub. pax foris parta est, domi impeditur; privatus potius, quam dictator, seditioni interero.* Ita curia egressus, dictatura se abdicavit: apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. Itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

CAPUT XVII.

Plebs denuo irritata, in Sacrum montem secedit: Menenii Agrippæ facundia, & auctoritate flectitur: impetratis Tribunis, revertitur.

32 Timor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent; itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset; tamen, quia in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones jussere; quo facto, maturata est seditio; & primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde nullam scelere religionem exolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse; trans Anienem amnem est tria ab urbe millia passuum: ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi, sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere; pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia; timere relicta ab suis plebes violentiam patrum, timere patres (1) residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent: quamdiu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere: eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse. Sic placuit igitur, oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, &, quod (2) inde oriundus erat, plebi carum: is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur. *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reli-*

(1) *Residem*) Quæ remanserat.
(2) *Inde*) I. e. ex plebe.

liquas partes, sua cura, suo labore, ac ministerio U.C.
ventri omnia quæri, ventrem in medio quietum ni- 260.
hil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent; nec os acciperet datum; nec dentes conficerent: hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse: inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas, maturum confecto cibo sanguinem. Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes hominum. Agi deinde de concordia cœ- 33
ptum: concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset, neve cui patrum capere eum magistratum liceret; ita tribuni plebeii creati duo, *C. Licinius*, & L. Albinus. Hi tres collegas sibi *
creaverunt: In his Sicinium fuisse seditionis aucto- U.C.
rem; de duobus qui fuerint, minus convenit: Sunt 261.
qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam.

CAPUT XVIII.

Fœdus cum Latinis. Fusis Volscis, eorum oppidum, Corioli, C. Marci virtute capitur. Agrippa Menenius mortuus publico sumtu effertur.

PEr secessionem plebis Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum inierunt; his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus, ad id feriendum consul alter Romæ mansit: alter ad Volscum bellum missus; Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur; inde Poluscam, item Volscorum, capit; tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio, & manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Cum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; forte in statione Marcius fuit: is cum delecta militum manu non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proximo urbis facta, ignem temere arreptum imminentibus muro ædificiis injecit; cla-

U.C. mor inde oppidanorum, missus muliebri puerilique
261. ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos; utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum; tantumque sua laude obstitit famæ Consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumtus funeri defuit; extulit eum plebs (1) *sextantibus* collatis in capita.

CAPUT XIX.

Caritas annonæ Urbem opprimit. Hinc nactus occasionem Coriolanus tribunitiam potestatem criminandi, damnatus abit exulatum in Volscos, a quibus propter vetus in Romanos odium benigne excipitur.

34 Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti.
U.C. Eo anno, cum & foris quieta omnia bello essent,
262. & domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit, caritas primum annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris, fames deinde, qualis clausis solet: ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent; dimissis passim ad frumentum coemendum non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque; adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis cum coemtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentæ sunt; in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit; periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Etruscis frumentum Tiberi venit, eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma pestilentia ingens invasisset; ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur; & Velitris auxere numerum colonorum Romani; & Norbæ in montes no-

(1) *Sextantibus*) Sextans est sexta pars assis Romani.

novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, misere. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi patribus essent. In primis Marcius Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant patribus: cur ego plebejos magistratus, cur Sicinium potentem video sub jugum missus, tamquam a latronibus redemtus? ego ne has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non* (1) *tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum* (2) *tertio anno rapuere*: fruantur, utantur annona, quam furore suo fecere; *audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant*. Haud tam facile dictu est, faciendum ne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut (3) conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia invitis jura imposita patres demerent sibi. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & ira plebem armavit. *Fame jam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat: eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat*. In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ubi ira est suppressa, se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunitias; auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non patrum, tribunos esse; sed adeo infensa erat coorta plebs, ut (4) unius pœna defungendum esset patribus; restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt qua suis quisque, qua totius ordinis viribus; ac primo tentata res est, si dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus, conciliisque, disjicere rem possent: universi de-

U.C. 263.

35

(1) *Tulerim*) Hæc dicit ex universi Senatus persona.

(2) *Tertio anno*) Tertio ante anno.

(3) *Conditionibus laxandi ....*) Laxando annonam tribunitia se potestate, & aliis se oneribus Patres fortasse liberassent.

(4) *Unius pœna defungendum*) Uno ad pœnam tradito, totus ordo periculo imminenti eximendus.

U.C. deinde processere (quidquid erat patrum, reos dice-
263. res) precibus plebem exposcentes; unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent; ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in ira est; damnatus absens, in Volscos exulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere: benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat: crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli; longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus; ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello; haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent: multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

CAPUT XX.

Ab Attio Tullo, Volsci nominis principe, quæsita per celebres ludos occasione recentis iræ in Romanos, declaratus Volscorum dux Coriolanus fert arma contra patriam.

Ludi forte ex instauratione magni Romæ paraban-
36 tur; instaurandis hæc causa fuerat ludis. Mane servum quidam pater familiæ, (1) nondum commisso spectaculo, (2) sub furca cæsum medio egerat circo; cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset; haud ita multo post T. Latinio de plebe homini somnium fuit. *Visus Jupiter dicere, sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea consulibus nuntiaret.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magi-
* al. stratuum (3) timorem * vicit, ne in ora hominum
injecit. pro ludibrio abiret; magno illi ea cunctatio stetit; filium namque intra paucos dies amisit; cujus repentinæ

(1) *Nondum commisso spectaculo*) Nondum cœpto spectaculo. *Commissi* proprium in hac re.

(2) *Sub furca*) Furca duplex fuit: alia, quam gestare jubebantur servi nequam ignominiæ causa; atque hinc *furciferi* appellata improba mancipia. Alia instrumentum fuit supplicii, aliquando capitalis.

(3) *Timorem vicit, ne*) *Vicit timorem* irarum cœlestium. *Pro ludibrio*, i. e. ne in sermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

tinæ cladis ne caufa dubia effet, ægro animi eadem U.C.
illa in fomnis obfervata fpecies, vifa eft rogitare, *fa-* 263.
tin' magnam fpreti numinis haberet mercedem? majorem inftare, ni eat propere, ac nuntiet confulibus. Jam præfentior res erat; cunctantem tamen, ac prolatantem ingens vis morbi adorta eft (1) debilitate fubita: tum enimvero deorum ira admonuit; feffus igitur malis præteritis inftantibufque, confilio propinquorum adhibito, cum vifa atque audita, & obfervatum toties fomno Jovem, minas irafque cæleftes (2) repræfentatas cafibus fuis expofuiffet, confenfu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad confules lectica defertur: inde in curiam juffu confulum delatus, eadem illa cum patribus, ingenti omnium admiratione, enarraffet, ecce aliud miraculum; qui captus omnibus membris delatus in curia effet, eum, functum officio, pedibus fuis domum rediffe, traditum memoriæ eft. Ludi quam ampliffimi ut fierent, fenatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis ma- 37
gna Volfcorum venit: priufquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compofitum cum Marcio fuerat, ad confules venit; dicit effe quæ fecreto agere de republica velit; arbitris remotis, *Invitus*, inquit, (3) *quod fequius fit, de meis civibus loquor; non tamen admiffum quicquam ab iis criminatum venio, fed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, noftrorum ingenia funt mobilia; multis id cladibus fenfimus, quippe qui non noftro merito, fed veftra patientia incolumes fimus; magna hic nunc Volfcorum multitudo eft; ludi funt; fpectaculo intenta civitas erit, memini, quid per eamdem occafionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commiffum fit; horret animus, ne quid inconfulte, ac temere fiat; hæc noftra, veftraque caufa prius dicenda vobis, confules, ratus fum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo eft, ne cujus facti, dictive contagione præfens violer*. Hæc locutus abiit. Confules cum ad patres rem dubiam fub auctore certo detuliffent, auctor magis (ut fit) quam res ad præcavendum vel ex fupervacuo movit; factoque fenatufconfulto ut urbe excederent Volfci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficifci ante noctem juberent. Ingens pavor primo difcurrentes ad fuas res tollendas in hofpitia perculit:

E 3 pro-

(1) *Debilitate*) Paralyfi.
(2) *Repræfentatas*) Statim & in præfenti ad effectum perductas.
(3) *Quod fequius fit*) Quod civibus meis labem aliquam afpergat.

U.C. proficiſcentibus deinde indignatio oborta, ſe, ut con-
263. ſceleratos contaminatoſque ab ludis, feſtis diebus,
cœtu quodammodo hominum deorumque abactos eſſe.
38 Cum prope continuato agmine irent, prægreſſus Tul-
lus ad caput Ferentinum, ut quiſque veniret, primo-
res eorum excipiens, querendo, indignandoque, &
eos ipſos ſedulo audientes (1) ſecunda iræ verba, &
per eos multitudinem aliam in ſubjectum viæ cam-
pum deduxit: ibi in concionis modum orationem e-
xorſus: *Veteres pop. Rom. injurias, cladeſque gentis
Volſcorum*, ut omnia, inquit, *obliviſcamini alia,
hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fer-
tis, qui per noſtram ignominiam ludos commiſere? an
non ſenſiſtis triumphatum hodie de vobis eſſe? vos
omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis
ſpectaculo abeuntes fuiſſe? veſtras conjuges, veſtros
liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui
audivere vocem præconis? quid, qui vos videre a-
beuntes? quid eos, qui huic ignominioſo agmini fuere
obvii, exiſtimaſſe putatis? niſi aliquod profecto nefas
eſſe, quo, ſi interſimus ſpectaculo, violaturi ſimus
ludos, (2) piaculumque merituri; ideo nos ab ſede
piorum, cœtu, concilioque abigi; quid deinde illud
non ſuccurrit? vivere nos, quod maturavimus profi-
ciſci? ſi hæc profectio, & non fuga eſt: & hanc urbem
vos non hoſtium ducitis, ubi ſi unum diem morati eſ-
ſetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indi-
ctum eſt magno eorum malo, qui indixere, ſi viri eſtis.*
Ita & ſua ſponte irarum pleni, & incitati, domos inde
digreſſi ſunt. Inſtigandoque ſuos quiſque populos, ef-
39 fecere, ut omne Volſcum nomen deficeret. Imperato-
res ad id bellum de omnium populorum ſententia le-
cti Attius Tullus, & C. Marcius exul Romanus, in
quo aliquanto plus ſpei repoſitum: quæ ſpes nequa-
quam fefellit, ut facile appareret, ducibus validio-
rem, quam exercitu rem Romanam eſſe. Circejos pro-
fectus, primum colonos, inde Romanos expulit: li-
beramque eam urbem Volſcis tradidit; inde in Lati-
nam viam tranſverſis tramitibus tranſgreſſus, Satri-
cum, Longulam, Poluſcam, Coriolos, (3) novella
hæc Romanis oppida ademit; inde Lanuvium rece-
pit; tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam,
Labicos, Pedum cepit; poſtremum ad urbem a Pe-
do

(1) *Secunda iræ verba*) Verba quæ obſecundarent iræ, qua incenſi erant.

(2) *Piaculum ... merituri*) Id commiſſuri, quod ſit piaculo dignum.

(3) *Novella*) Nuper ab Romanis acquiſita.

do ducit, &, ad fossas Cluilias quinque ab urbe mil- U.C.
lia passuum castris positis, populatur inde agrum Ro- 263.
manum, custodibus inter populatores missis, qui pa-
tritiorum agros intactos servarent: sive infensus ple-
bi magis, sive ut discordia inde inter patres plebem-
que oriretur, quæ profecto orta esset; adeo tribuni
jam ferocem per se plebem, criminando, in primores
civitatis instigabant: sed externus timor, maximum
concordiæ vinculum, quamvis suspectos, infensosque
inter se jungebat animos. Id modo, sicut alias, non
conveniebat; quod senatus, consulesque nusquam ali-
bi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia,
quam bellum, malebat.

CAPUT XXI.

Coriolanus, repudiatis prius oratoribus, atque etiam sacerdotibus, pacem precantibus, matris Veturiæ, ac uxoris Volumniæ lacrymis tandem motus, retro castra vertit.

SP. *Nautius* jam, & Sex. Furius Consules erant. Eos *
recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque U.C.
in quibus stationes, vigiliasque esse placuerat, loca 265.
distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium pri-
mum seditioso clamore conterruit: deinde, vocare
senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis
coegit. Acceperunt relationem patres, postquam ap-
paruit labare plebis animos, missique de pace ad Mar-
cium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis
ager redderetur, posse agi de pace; si præda belli per
otium frui velint, memorem se & civium injuriæ,
& hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat exi-
lio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum
deinde iidem missi non recipiuntur in castra; sacerdo-
tes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad ca-
stra hostium, traditum est; nihiloque magis, quam
legatos, flexisse animum. Tum matronæ ad Vetu- 40
riam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem fre-
quentes coeunt; id publicum consilium, an muliebris
timor fuerit, parum invenio; pervicere certe, ut &
Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos par-
vos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium
irent: &, quam armis viri defendere urbem non pos-
sent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi
ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse
ingens mulierum agmen: * primo, ut qui nec publi-
ca majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta of- * al.
fusa oculis animoque religione motus esset, multo in
obstinatior adversus lacrymas muliebres erat; dein primo.

U.C. familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter ce-
265. teras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem: *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi*, *mater tibi*, *conjuxque*, *& liberi adsunt*. Coriolanus, prope ut amens, (1) consternatus, ab sede sua cum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus versa, *Sine*, *priusquam complexum accipio*, *sciam*, inquit, *ad hostem*, *an ad filium venerim*: *captiva*, *materne in castris tuis sim*; *in hoc me longa vita*, *& infelix senecta traxit*, *ut exulem te*, *deinde hostem viderem? potuisti populari hanc terram*, *quæ te genuit*, *atque aluit? non tibi*, *quamvis infesto animo & minaci perveneras*, *ingredienti fines ira cecidit? non*, *cum in conspectu Roma fuit*, *succurrit*, *intra illa mœnia domus ac penates mei sunt? mater*, *conjux*, *liberique? Ergo*, *ego nisi peperissem*, *Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem*, *libera in libera patria mortua essem? Sed ego nihil jam pati nec tibi turpius*, *quam mihi miserius possum*: *nec*, *ut sim miserrima*, *diu futura sum*; *de his videris*, *quos*, *si pergis*, *aut immatura mors*, *aut longa servitus manet*. Uxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque fregere tandem virum; complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt, alii alio leto; apud Fabium longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem, invenio; refert certe hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exilium esse*. Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani; adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur; monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum; sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci, Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso, quam pertinaci certamine confecit.

(1) *Consternatus*) Turbatus animo, & afflictus.

CA-

CAPUT XXII.

Pugnatur cum Volscis, ac Hernicis. Lex agraria primum promulgatur per ambitionem Cassii consulis, qui demum, propter suspicionem regni damnatus, necatur.

Consules T. Sicinius, & C. Aquilius. Sicinio Vol- U.C.
sci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis 266.
erant) provincia evenit: eo anno Hernici devicti: cum
Volscis æquo Marte discessum est. Sp. Cassius deinde U.C.
& Proculus Virginius consules facti; cum Hernicis fœ-
dus actum: agri partes duæ ademptæ. Inde dimidium 267.
Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat; 41
adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat; sed & (1) publica patribus solicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere.
Tum primum (2) lex agraria promulgata est, num- U.C.
quam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis 268.
motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœperat fastidire, (3) munus vulgatum a civibus isse in socios; sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat: *pestilens collegæ munus esse: agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos: regno viam fieri; quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? quid attinuisse, Hernicis, paulo ante hostibus, captæ agri tertiam partem reddi? nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis jam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœperat, uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione (4) ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam præ-

 sen-

(1) *Publica ... solicitudo*) Metus & cura pro republica.

(2) *Lex Agraria*) De agro, qui ex hostibus captus ac proinde publicus erat, aut adimendo privatis, qui eum occupaverant, aut inopibus dividendo.

(3) *Munus vulgatum a civibus in socios*) I. e. quod non proprium esset civium, sed communicatum sociis quoque, jam vile & vulgare videretur.

(4) *Ambitiosus in socios*) Ambiendæ sociorum gratiæ studens.

U.C. sentem mercedem regni, aspernata plebs: adeo pro-
268. pter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur; quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum, necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: *eum, cognita domi causa*, verberasse, ac necasse: (1) peculiumque filii Cereri consecravisse: signum inde factum esse, & inscriptum, Ex Cassia familia datum. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis; damnatumque populi judicio; dirutas publice ædes; ea est area ante
U.C. Telluris ædem. Ceterum, sive illud domesticum, si-
269. ve publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

CAPUT XXIII.

Victis Volscis, & Æquis, fraudatisque præda militibus, rursus agraria lex expetitus. Castoris Ædes dedicatur. Prodigia ex non rite factis sacris. Oppia Vestalis ob incestum damnatur.

42 HAud diuturna ira populi in Cassium fuit: dulcedo agrariæ legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate patrum, qui devictis eo anno Volscis, Æquisque, militem præda fraudavere: quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum.
U.C. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum
270. consulem: tenuere tamen patres, ut cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur; eo infestior facta plebes: seditio domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ: uno animo Patres ac plebs rebellantes Volscos, & Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere; plus tamen hostium fuga, quam prælium absumsit; adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris Ædes, eodem anno, Idibus Quintilibus dedicata est; vota erat Latino bello Postumio dictatore; filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Solicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis; tribuni plebis (2) popularem potestatem lege populari celebrabant; patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones, temeritatisque invitamenta horre-

(1) *Peculium ... filii*) *Peculium* est & id quod servus concedente domino possidet, & quod filius possidet concessu patris.
(2) *Popularem*) i. e. quæ per se grata populo erat.

rebant; acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere: ea igitur pars reipublicæ vicit: nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium, Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis plebis est; vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens, post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum: itaque ut bene locatus, mansit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Vejens initum, & Volsci rebellarunt; sed ad bella externa prope supererant vires, abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cælestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas; motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque *nunc extis*, *nunc per aves* consulti, quam haud rite sacra fieri; qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit. Q. Fabius inde, & C. Julius consules facti.

U.C. 270. U.C. 271. * 43 U.C. 272.

CAPUT XXIV.

Æquis, & Vejentibus contra arma ferentibus, primum plebs militiam detrectat; deinde habito delectu, propter Fabii consulis odium, in ipsa pugna signa injussu referunt milites.

EO anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt; quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius, & Sp. Furius consules fiunt. * Artonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur; qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam; sed Sp. Icilius, tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam; ceterum tota invidia tribunitiæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur; & in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus fuit; unus ille

U.C. 273. * al. Ortonam.

U.C. 273. vir ipse consul rempublicam sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat; nam cum consul præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit; nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti rediisset, cogere potuit gradum accelerare, aut, si aliud nihil, instare instructos; injussu signa referunt: mœstique (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt; adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus maneret.

CAPUT XXV.

Patres, conciliando sibi Tribunos plebis, quærunt opes contra legem agrariam. Delectus habentur in Vejentes, qui, dum superbe provocant Romanos, iis ardorem pugnandi injiciunt.

U.C. 274. 44 M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit: is eamdem viam, velut processisset Sp. Icilio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum patribus, App. Claudius *victam tribunitiam potestatem* dicere *priore anno, in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi: neque enim umquam defuturum, qui ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam; & plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore, & unum vel adversus omnes satis esse; darent modo & consules, & primores patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reip. ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti patres & universi comiter ac benigne tribunos appellare; & consulares, ut cuique eorum privatim (1) aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ po-

(1) *Aliquid juris adversus singulos*) Aliqua necessitudo cum singulis.

poteſtatis vires ſalubres vellent reip. eſſe, quatuor- U.C.
que tribunorum adverſus unum moratorem publici 274.
commodi auxilio delectum conſules habent. Inde ad
Vejens bellum profecti, quo undique ex Etruria au-
xilia convenerant, non tam Vejentium gratia conci-
tata, quam quod in ſpem ventum erat, diſcordia in-
teſtina diſſolvi rem Romanam poſſe. Principeſque in
omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *æ-
ternas opes eſſe Romanas, niſi inter ſemetipſos ſe-
ditionibus ſæviant; id unum venenum, eam labem
civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia
mortalia eſſent; diu ſuſtentatum id malum, partim
patrum conſiliis, partim patientia plebis, jam ad
extrema veniſſe: duas civitates ex una factas: ſuos
cuique parti magiſtratus, ſuas leges eſſe; primum
in delectibus ſævire ſolitos, eoſdem in bello tamen
paruiſſe ducibus; qualicumque urbis ſtatu, manente
diſciplina militari, ſiſti potuiſſe;* (1) *jam non pa-
rendi magiſtratibus morem, in caſtra quoque Roma-
num militem ſequi; proximo bello, in ipſa acie, in
ipſo certamine, conſenſu exercitus, traditam ultro
victoriam victis Æquis; ſigna deſerta; imperatorem
in acie relictum, injuſſu in caſtra reditum; profecto
ſi inſtetur, ſuo milite vinci Romam poſſe: nihil a-
liud opus eſſe, quam indici oſtendique bellum: cete-
ra ſua ſponte fata & deos geſturos.* Hæ ſpes Etru-
ſcos armaverant, multis invicem caſibus victos, vi-
ctoreſque. Coſs. quoque Romani nihil præterea aliud, 45
quam ſuas vires, ſua arma horrebant: memoriaque
peſſimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem
committerent eo, ubi duæ ſimul acies timendæ eſ-
ſent; itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo
averſi, diem, tempuſque forſitan ipſum leniturum
iras, ſanitatemque animis allaturum. Vejens hoſtis,
Etruſcique eo magis præpropere agere: laceſſere ad
pugnam, primo obequitando caſtris, provocandoque;
poſtremo, ut nihil movebant, qua conſules ipſos,
qua exercitum increpando: *ſimulationem inteſtinæ
diſcordiæ remedium timoris inventum; & conſules
magis non confidere, quam non credere ſuis militi-
bus; novum ſeditionis genus, ſilentium, otiumque
inter armatos:* ad hæc in novitatem generis, origi-
niſque qua falſa, qua vera jacere. Hæc cum ſub ipſo
vallo portiſque ſtreperent, haud ægre conſules pati:
at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor
pe-

---

(1) *Jam non parendi magiſtratibus morem*) I. e. jam mos
non parendi magiſtratibus.

U.C. 274. pectora versare, & (1) ab intestinis avertere malis; nolle inultos hostes, nolle successum, non patribus, non consulibus; externa, & domestica odia certare in animis; tandem superant externa, adeo superbe insolenterque hostis eludebat; frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur; pugnare cupiebant; sed retro revocanda, & addenda cupiditas erat, ut, adversando remorandoque, incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse; castris se tenerent; edicunt inde, ut abstineant pugna; si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros; ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi; accendunt insuper hostes ferocius multo, ut, statuisse non pugnare consules, cognitum est: quippe impune se insultaturos, non credi militi arma; rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti concursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus posse; totis castris undique ad consules curritur; non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt.

CAPUT XXVI.

Milites Romani emisso jurejurando, se non nisi victores reddituros, in hostem procurrunt: in ipso ardore pugnæ cedentes, ducum virtute accenduntur: prælio redintegrato, victoriam referunt, tristem tamen morte Q. Fabii consularis, & Cn. Manlii Consulis.

MAtura res erat, tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultum jam, metu seditionis, collega concedente, cum silentium classico fecisset: *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio, velle ne scirem, ipsi fecerunt; itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna, jurent; consulem Romanum miles semel in acie fefellit; deos numquam fallet.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie;* si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Mar-

(1) *Ab intestinis avertere malis*) Sensim avocare a civilibus odiis.

Martem, aliosque juratus invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum: arma capiunt; eunt in pugnam irarum speique pleni; nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promtum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit; multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt; instruitur acies. Nec Vejens hostis, Etruscæque legiones detrectant. Prope certa spes erat, non magis 46 secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis; majus quoque aliquod in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus; res aliter longe evenit; nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, cum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emissis, pugna jam ad manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat; ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit; telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum: cedebatque inde Romanus; cum M. Fabius consul transiliit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis*, inquit, *milites? fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem, Martemque, per quos jurastis? at ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam*. Consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbis ne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? dii impetrabunt, per quos juravere; & nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando accendamus militum animos*. Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul 47 pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata; nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt; &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo ad-

ve-

U.C. 274.

U. C. 274. vectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert; duorum consulum cognita ora accendunt militum animos; simul & (1) vanior jam erat hostium acies, dum abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda; in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quam pugnæ memores tererent tempus, triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renovant: & Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat; ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam accendit; nam cum incursantes quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit; prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit; demum consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit; & ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam; ea erumpunt, consternatoque agmine abeuntes, in victorem alterum incidunt consulem; ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria * egregie parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum*, respondit: *se familia funesta Q. Fabii fratris morte, repub. ex parte orba, consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum*. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit; adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque, ducit; idem in utroque laudator, cum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret; neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti: inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ arte.

* al. egregia.

(1) *Vanior*) Minus densa.

CAPUT XXVII.

Caeso Fabius Cos. nititur plebem cum patribus reconciliare. Vexantibus inde assidue Vejentibus, Fabiorum familia hoc, privato sumtu gerendum, bellum sibi deposcit. Profecti in hostem trecenti Fabii ad Cremeram perveniunt.

IGitur non patrum magis, quam plebis studiis Cæ- 48
so Fabius cum T. Virginio consul factus, neque U.C.
bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem cu- 275.
ram agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus facere; captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent; æquum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit; aspernati patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria (1) luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium; nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini; eo cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulabundus transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis; actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Vejentibus fuit: res (2) proxime in formam latrocinii venerat: legionibus Romanis cedebant: in urbem ubi abductas senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello invicem eludentes: ita neque omitti tota res, neque perfici poterat, & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transisset, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem: sed Vejens hostis assiduus magis, quam gravis, contumeliis sæpius, quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adit: consul pro

---

(1) *Luxuriare*) *In vana consilia incidere*, a nimia frumentorum in herbis copia, quæ sæpe in tenuia & inania grana evanescit.

(2) *Proxime in formam latrocinii venerat*) Prope similis erat latrocinio.

U.C. pro gente loquitur: *Assiduo magis, quam magno præ-*
275. *sidio, ut scitis, patres conscripti, bellum Vejens eget: vos alia bella curate. Fabios hostes Vejentibus date; auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore: nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumtu gerere in animo est: respub. & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domum rediit: jussi armati postero die ad
49 limen consulis adesse, domos inde discedunt. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cælum laudibus ferunt: familiam unam subiisse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum: si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes, deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma capiunt: quo jussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt: acceptus in medium, signa ferri jubet: numquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. Sex & CCC. milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo pestem minitantes: sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem nec curam, sed immensa omnia volventium animo: alia (1) publica solicitudine excitata, favore & admiratione stupens: *ire fortes, ire felices jubent; inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium, arcemque & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces: infelici via e dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt: is opportunus visus locus communiendo præsidio.

(1) *Publica solicitudine excitata*) Ad prosequendos Fabios excitati solicitudine ad rempublicam spectante.

CA-

CAPUT XXVIII.

Fabii primo contra Vejentes prospere rem gerunt: deinde ex improviso circumventi, omnes ad unum occiduntur.

L. Æmilius inde & C. Servilius COSS. facti: & donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones, ab L. Æmilio COS. adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie; quamquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit: adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. Ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt: cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium pœnituit. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo, collatisque signis certatum: gensque una populi Rom. sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus visum: inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi; gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere: itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fuga vasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse: hæc spes adeo provexit, ut ad conspecta procul a Cremera, magno campi intervallo, pecora, quamquam rara hostium apparebant arma, decurrerent: & cum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, (ut fit) pavore injecto, raperent pecora, subito ex insidiis consurgitur; & adversi, & undique hostes erant: primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant, coeuntibusque Etruscis, jam conti-

U.C. 276.

U.C. tinenti agmine armatorum septi, quo magis se ho-
276. stis inferebat, cogebantur breviore spatio & ipsi orbem colligere: quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat: tum omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant: (1) eo nisi corporibus armisque (2) rupere cuneo viam: duxit via in editum leniter collem, inde primo restitere: mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset: ita superior rursus hostis factus; Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. CCCVI. periisse satis convenit: *unum prope puberem* ætate relictum, (3) stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Rom. sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

CAPUT XXIX.

Cum Tuscis pugnatur. Vejentes, qua ipsi Fabios ceperant, arte capiuntur, & duabus cladibus obteruntur. Pace foris parta, domi discordia queritur ex lege agraria, cujus auctores tribuni diem dicunt T. Menenio, & Sp. Servilio.

51 CUM hæc accepta clades esset, jam C. Horatius &
U.C. T. Menenius COSS. erant. Menenius adversus
277. Tuscos victoria elatos confestim missus: tum quoque male pugnatum est; & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius COS. ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum (4) ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam: ibi quamquam (5) parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Vir-
U.C. ginius & Sp. Servilius COSS. fiunt: post acceptam
278. proximam pugnæ cladem Vejentes abstinuere acie: populationes erant, & (6) velut ab arce Janiculi pas-

---

(1) *Eo nisi*) In eam partem nitentes.
(2) *Rupere cuneo viam*) In cuneum formata acie viam sibi per vim aperuerunt.
(3) *Stirpem genti Fabiæ*) Propagaturum gentem Fabiam.
(4) *Ad Spei*) Ad Ædem Spei.
(5) *Parvo momento superior*) Paulo superior.
(6) *Velut ab arce Janiculi*) Ex Janiculo tamquam ex arce.

passim in Romanum agrum impetus dabant; non usquam pecora tuta, non agrestes erant: capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias: quo plures erant, major cædes fuit: ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit: trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii COSS. adorti sunt oppugnare: inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit: postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia: temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit; fœdiusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque est servatus: inter duas acies Etrusci, cum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi: & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere: tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genutius auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt: invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, cum haud procul inde stativa consul habuisset: eum oppresserunt: cum & patres haud minus quam pro Coriolano ante annixi essent, & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset. In mulcta temperarunt tribuni; cum capitis anquisissent, *duo millia æris* damnato mulctam edixerunt; (1) ea in caput vertit: negant tulisse ignominiam, ægritudinemque; inde morbo absumtum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio COSS. initio statim anni ab L. Ceditio, & T. Statio trib. die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit; & huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini: sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus,

U.C. 278.

32

(1) *Ea in caput vertit*) Ea mulcta mortis causa illi fuit.

U.C. tus, eas leges haberet) periculum audacia discussit:
279. juvit & Virginius collega testis productus, participando laudes; magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

CAPUT XXX.

Vejentes, & Sabini, simul conjuncta ferentes arma, superantur. Volsci, & Æqui a Latinis sociis castris exuuntur: cum Vejentibus induciæ.

53 Certamine domi finito, Vejens bellum exortum, quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius COS., accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur: intra vallum deinde cædes magis, quam prælium esse: tumultus e castris & in urbem penetrat: tamquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt: pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos, toto impetu intentos, in castra adoriuntur: paulisper aversi turbatique sunt: deinde & ipsi utroque versis signis resistunt, & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque; eademque hora duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant; eos per se ipsi Latini, assumtis Hernicis, sine Romano aut duce, aut auxilio castris exuerunt: ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt: missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius: mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere: nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est; nec tamen perpelli potuêre, ut acie dimicarent. L. Furius
54 inde & A. Manlius COSS. Manlio Vejentes provin-
U.C. cia evenit: non tamen bellatum: induciæ in annos
280. XL. petentibus datæ, frumento stipendioque imperato.

CA-

CAPUT XXXI.

Furius, & Manlius, quia legi agrariæ restiterant, rei facti a Genutio tribuno, Patres in tribunitiam potestatem accendunt. Morte improvisa Genutii plebs in Patres exasperatur. Dum delectus habetur, insignis cujusdam Voleronis audacia; qui paulo post creatus Tribunus, fert rogationem de creandis plebeiis magistratibus tributis comitiis.

PAci externæ confestim continuatur discordia domi; U.C.
agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat; 280.
consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt: abeuntes magistratu consules Genutius Tr. pl. arripuit. L. Æmilius & U.C.
Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium 281.
pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno, quoscumque consules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores patrum: suadent, monentque, *honoribus & administratione reip. abstineant: consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam nihil aliud, quam pompam funeris putent: claris insignibus, velut infulis, velatos ad mortem destinari: quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita animum inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse: consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse: si se commoverit, si respexerit patres, si aliud, quam plebem esse in repub. crediderit, exilium C. Martii, Menenii damnationem & mortem sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus patres, consilia inde non publica, sed in privato, (1) seducta a plurium conscientia, habuere: ubi cum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die cum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo, quid non descenderet tribunus: deinde, cum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri: tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum: quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio: præcipuus pa-

(1) *Seducta a plurium conscientia*) Quorum multos conscios esse non finerent.

U.C. pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ
281. leges haberent, morte collegæ monitos. Nec patres satis moderate ferre lætitiam: adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferrent, malo domandam tribunitiam potestatem. (1) Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur; paventibusque tribunis sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio, quam consulum imperio; & dicere, *actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genutio una mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem: aliud agendum, ac cogitandum, quo modo resistatur patribus: id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat: quatuor & viginti lictores* (2) *apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines: nihil contemtius neque infirmius, si sint qui contemnant: sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios cum incitassent, ad Voleronem Publicum, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos: cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari:* quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero & prævalens ipse, & adjuvantibus (3) advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro: adeste cives, adeste commilitones; nihil est, quod expectetis tribunos: quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prælium, se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati cum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse: violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, cum senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus ira patrum ad-
56 versus temeritatem plebis certari non placuit. Voleronem

(1) *Sub hac ... victoria*) Post hanc victoriam.
(2) *Apparere consulibus*) Ministros esse.
(3) *Advocatis*) Iis qui causæ ejus favebant.

nem amplexa favore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium COSS. habuit: contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus * (1) administraturum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus *tributis comitiis* fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quæ patriciis omnem potestatem per clientum suffragia creandi quos vellent tribunos auferret. Huic actioni gratissimæ plebi cum summa vi resistерent patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset: res tamen, suo ipsa molimine gravis, magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem Trib. reficit, patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt; collega ei T. Quintius datur.

U.C. 282.

* al. permissurum.

U.C. 283.

CAPUT XXXII.

Inter Appium Cos. & Letorium tribunum certamen ob inventam a Volerone legem, quæ tandem perfertur.

PRincipio statim anni nihil prius, quam de lege agebatur: sed, ut inventor legis Volero, sic collega ejus Letorius (2) auctor cum recentior, tum acrior erat: ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quisquam manu promtior erat: is, cum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens COSS. ipse in accusatione Appii, familiæque superbissimæ, ac crudelissimæ in plebem Rom. exorsus, cum a patribus non COS., sed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque: itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facile loquor*, inquit, *Quirites, quam, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste: ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem*. Occupant tribuni templum postero die: consules nobilitasque ad impediendam le-

(1) *Administraturum tribunatum*) I. e. potestate impotenter usurum ad vexandos consules.

(2) *Auctor*) Approbator.

U.C. gem in concione consistunt: summoveri Letorius ju-
283. bet, præterquam qui suffragium ineant: adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori; tum ex his prehendi quosdam Letorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebejum: (1) non enim populi, sed plebis eum magistratum esse; nec illum ipsum summovere pro imperio posse more majorum, quia ita dicatur: *si vobis videtur, discedite, Quirites*. Facile, & contemtim de jure disserendo, perturbare Letorium poterat: ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu: violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret: sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius COS. alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent, darent iræ spatium; non vim suam illis tempus ademturum, sed consilium viribus additurum; & patres in populi, & consulem
57 in patrum fore potestate. Ægre sedata a Quintio plebs; multo ægrius consul alter a patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent: ubi cum timor atque ira invicem sententias variassent, quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset: ab Appio petitur, *ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset; dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempubl. per magistratus, magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri*. Appius contra, *testari deos atque homines, rempub. prodi per metum ac deseri: non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint*: victus tamen patrum consensu quievit: lex si-
58 lentio perfertur. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est: nominat quoque

(1) *Non ... populi, sed plebis*) *Populus* Patres plebemque complectitur; *Plebs* est pars populi, extra quam Patricii erant.

que tribunos Cn. Sicinium, L. Numitorium, M. Duillium, Sp. Icilium, L. Mecilium. U.C. 283.

CAPUT XXXIII.

Appius Claudius Cos. propter sævitiam ab exercitu proditus rem cum Volscis infeliciter gerit: ob id decimum quemque militem securi percutit. Romæ illi die dicta, quod adversaretur legi agrariæ, morbo moritur. Res cum Æquis, & Sabinis.

Volsci tum Æquique, inter seditionem Romanam & bellum coortum, vastaverant agros: ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet: compositis deinde rebus castra retro movere Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi, esse, eo liberior, quod sine tribunitiis vinculis erat: odisse plebem plus quam paterno odio, quod se victum videbat ab ea: & se unico consule objecto adversus tribunitiam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum spe, priores impedierant consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat: nec ulla vi domari poterat: tantum certamen animis imbiberant: segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere: nec pudor, nec metus coercebat: si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere; si adhortator operis adesset, omnes sua sponte *motam* remittere *industriam*; præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari, ut invictus ille odio plebejo animus interdum moveretur, omni nequicquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere, a centurionibus corruptum exercitum dicere; tribunos plebejos cavillans interdum & Volerones vocare. Nihil 59 eorum Volsci nesciebant; instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium COS. habuisset: ceterum multo Appio, quam Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit: productus in aciem, turpi fuga petit castra: nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem: (1) tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo sum-

(1) *Tum expressa vis ad pugnandum*) Tum milites coacti vires exercere.

U.C. summoveretur hostis: satis tamen appareret, capi
283. tantum castra militem Romanum noluisse: alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset; negare vulgo milites se ad concionem ituros: passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur, hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse, ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus (1) rixæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronuntiari cum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur; a quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent: nemo ullius nisi fugæ memor, ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul cum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit, advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc *centuriones* (2) *duplicariosque*, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit: cetera multitu-
60 do, forte decimus quisque, ad supplicium lecti. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est; & natura Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi; nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ: ea omnis militi data est; addebantur & laudes; quibus haud minus, quam præmio gaudent militum animi. Cum duci, tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus rediit, sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi

(1) *Rixæ*) Alii *Noxæ*, i. e. milites qui in noxa erant. *Noxa* id est omne quod nocet.

(2) *Duplicarios*) Qui duplicia cibaria ob virtutem accipe-rent.

domi forisque annum exactum, insignem maxime co- U.C.
mitia tributa efficiunt: res major victoria suscepti 283.
certaminis, quam usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, patribus ex concilio summovendis, quam virium aut plebi additum, aut demtum patribus. Turbulentior inde annus excepit, L. Vale- 61
rio, T. Æmilio COSS. tum propter certamina ordi- U.C.
num de lege agraria, tum propter judicium Ap. Clau- 284.
dii; cui acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri tamquam tertio consuli sustinenti, M. Duillius, & Cn. Sicinius diem dixere. Numquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, (1) plenus suarum, plenus paternarum irarum; patres quoque (2) non temere pro ullo æque annixi sunt; propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunitios, plebejosque oppositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi. Unus e patribus ipse Ap. Claudius & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat; illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut (3) vestem mutaret, aut supplex prehensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret, atque summitteret; idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat; semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi sua voluntate producerent: (4) trahi deinde rem finerent; haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen, quam producta dies veniret, morbo moritur; cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat, & exequias frequens celebravit. Eodem anno Valerius COS. cum exercitu in Æquos profectus, cum hostem ad prælium 62
elicere non posset, castra oppugnare est adortus; prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cælo dejecta; admirationem deinde auxit, signo rece-

(1) *Plenus suarum . . . irarum*) I. e. cui & per se, & ob memoriam patris supra modum irata plebs erat.
(2) *Non temere*) Raro.
(3) *Vestem mutaret*) Reis mos erat sordidam togam inducre.
(4) *Trahi*) I. e. languescere.

U.C. ptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut
284. numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit; omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit; & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti cum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca; id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

CAPUT XXXIV.

Prospere cum Volscis, Æquis, ac Sabinis pugnæ.

63 INter hæc bella manente discordia domi, T. Numi-
U.C. tius Priscus, A. Virginius COSS. facti. Non ultra
285. videbatur latura plebs dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, cum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugaque agrestium cognitum est; ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem repressit. Consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud, quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numitius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus; ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est; fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam, acti: quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentum ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volsciquo Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere, deinde ipsi, paucis post diebus, a duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cla-
64 dium, quam intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, solicitæ certamine patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit; per patres clientesque patrum
U.C. consules creati, T. Quintius, & Q. Servilius; similem
286. annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustominos campos citato agmine transgressi, cum cædes & incendium circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere: quos Servilius COS. infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis

locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut U.C.
nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta 286.
præda rediret. Et in Volscis res egregie gesta, tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. Et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem; impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros; itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum jubet, solicitumque hostem ad lucem tenere: reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse & Romanos putabant; fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit. Ubi illuxit, Roma- 65
nus integer satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit; quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt, quia ab tergo erant clivi, in quos (1) post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem; miles ægre teneri, clamare, & poscere, ut perculsis instare liceat; ferocius agunt equites, circumfusi ducibus; vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros: clamoremque res est secuta; fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes: turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni, referentibus jam gradum, consul increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset; restitere primo obstinatis animis: dein-

(1) *Post principia*) Post primam aciem.

U C. deinde ut in obtinentes locum vires ferebant, audent
286. ultro gradum inferre, & clamore renovato commovent aciem: tum rursus impetu capto enituntur, atque exuperant iniquitatem loci; jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, cum terga hostes dedere: effusoque cursu, pene agmine uno, fugientes sequentesque castris incidere; in eo pavore castra capiuntur: qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt; Antium & Romanus exercitus ductus; paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi, sed quod jam inde ab infelici pugna, castrisque amissis, ceciderant animi.

LI.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Imminente gravi certamine propter legem agrariam. Antium colonia deducitur. Cum Æquis bis prospere pugnatur. Lustrum conditur.

ANTIO capto, T. Æmilius & Q. Fabius COSS. 1
fiunt; hic erat Fabius, qui *unus extinctæ* ad U.C.
Cremeram genti superfuerat. Jam priore con- 287.
sulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor; ita-
que secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in
spem legis erexerant, & tribuni rem contra consules
sæpe tentatam, adjutore utique consule obtineri pos-
se rati, suscipiunt: & consul manebat in sententia
sua; possessores, & magna pars patrum tribunitiis se
jactare actionibus principem civitatis, & largiendo
de alieno, popularem fieri querentes, totius invidiam
rei a tribunis in consulem averterant; atrox certamen
aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem ex-
pedisset. T. Quintii ductu & auspicio agri capti prio-
re anno aliquantum a Volscis esse; Antium, propin-
quam, opportunam & maritimam urbem, coloniam
deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in
agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sen-
tentia accepta est. Triumviros agro dando (1) creat
T. Quintium, A. Virginium, P. Furium: jussi nomi-
na dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim
(ut fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina de-
dere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adde-
rentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum mal-
le, quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo
cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque
eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.
Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Po- 2
stumio COS. fuit) in Æquos missus in Latino agro U.C.
stativa habuit: intra castra quies necessaria morbo im- 288.
plicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium an-
num bellum est, Q. Fabio & T. Quintio COSS. U.C.
Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis de- 289.
derat, ea provincia data; qui haud dubia spe profe-

(1) *Creat*) Creandos curat consul.

U.C. 289. ctus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit: *Q. Fabium COS. dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextera armata, quam pacatam illis antea dederat; quorum id perfidia & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores: se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle; si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, diis magis iratis, quam hostibus gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint; exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei magis, quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum; in noctem imminentem aciem instruitis; longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est; crastino die, oriente sole, redite in aciem; erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, (1) longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret; tum quidem corpora cibo somnoque curant; ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies, tandem & Æqui processere; prælium fuit utrinque vehemens; quod & Romanus miles ira odioque pugnabat, & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique cum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis, ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse: & multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius
3 bella gerere. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint; nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat: agrestes pavidi inci-

(1) *Longam venire noctem ratus*) Adeo avidus pugnæ, ut noctem, quæ adventaret, longam sibi fingeret.

cidentes portis, non populationem, nec prædonum U.C.
parvas manus, sed omnia vano augentes timore, e- 289.
xercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma, haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quintius COS. redierat Romam; id remedium timori fuit: tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit; vocato deinde senatu, cum ex auctoritate patrum, (1) justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est: qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit; pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. Sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii COS. in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum a Quintio lustrum. Censa civium capita centum quatuor & XX. millia, CCXIV. dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum; in oppida sua se recepere, uri sua populari que passi. Consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

CAPUT II.

Æqui se denuo in Romanos concitant: clades inferunt, & accipiunt. Visis portentis, feriæ indicuntur.

Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fu- U.C.
sus. Furios Fusios scripsere quidam; id admoneo 290.
ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ 4
nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret; itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere; quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse; suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos, isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida

 Æquis,

(1) *Justitio indicto*) *Justitium* ex eo dictum quod *jus sisteretur*, sive jurisdictio intermitteretur.

U.C. Æquis, ea multitudo dilapsa cum Antium rediisset,
290. sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset; qui cum haud gravate venissent, introducti a consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit; primo concursu pulsus, se in castra recepit; neque is finis periculi fuit; namque & proxima nocte, & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & male pugnatum & consulem exercitumque obsideri nuntiaverunt: tantumque terrorem incussere patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, videret ne quid respublica detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsulem T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti; ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

3 Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti; quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt; simul castra oppugnabantur; simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ, aut laboris; vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita; &, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius COS. cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: &, cum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit; ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit.

dit. Et Conful nuntio circumventi fratris converfus U.C.
ad pugnam, dum fe temere magis, quam fatis cau- 290.
te, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumftantibus ereptus, & fuorum animos turbavit, & ferociores hoftes fecit: qui cæde legati, & confulis vulnere accenfi, nulla deinde vi fuftineri potuere, cum compulfi in caftra Romani rurfus obfiderentur, nec fpe, nec viribus pares: veniffetque in periculum fumma rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu fubveniffet; is intentos in caftra Romana Æquos, legatique caput ferociter oftentantes ab tergo adortus, fimul ad fignum a fe procul editum ex caftris eruptione facta, magnam vim hoftium circumvenit. Minor cædes, fuga effufior Æquorum in agro fuit Romano; in quos palatos, prædam agentes, Poftumius aliquot locis, quibus opportuna impofuerat præfidia, impetum dedit; ii vagi, diffipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum faucio confule revertentem incidere. Tum confularis exercitus egregia pugna confulis vulnus, legati & cohortium ultus eft cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ; difficile ad fidem eft in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero; audet tamen (1) Antias Valerius concipere fummas. Romanos cecidiffe in Hernico agro II. mil. ac CCC. ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Poftumio COS. duo millia & CCCC. cæfos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam effe cæde: interfecta inde quatuor millia, & exequendo fubtiliter numerum, CC. ait, & XXX. Inde Romam reditum eft, juftitium remiffum eft. Cœlum vifum eft ardere plurimo igni, portentaque alia aut obverfata oculis, aut vanas exterritis oftentavere fpecies. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ; per quas omnia delubra pacem deum expofcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque, ab fenatu gratiis ob impigram militiam actis, remiffæ domos. Antiates mille milites, quia ferum auxilium poft prælium venerant, prope cum ignominia dimiffi.

(1) *Antias Valerius*) Hiftoriarum fcriptor.

CA-

CAPUT III.

Gravis pestilentia in Urbe grassatur: auget terrorem facta ab Æquis, & Volscis in agrum Romanum irruptio: morbo sedato, Volsci, bello petiti, ingenti clade obteruntur.

6 U.C. 291. * COmitia inde habita; creati consules L. Æbutius, P. Servilius, calendis Sextilibus, *ut tunc principium* (1) *anni* agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus, & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; & auxere vim morbi terrores populationis, pecoribus agrestibusque in urbem acceptis; ea colluvio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arcta tecta æstu ac vigiliis angebat: ministeriaque invicem ac (2) contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse, inde ingenti exercitu fines suos depopulari; præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse: mœstum etiam responsum tulere, ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur; urbem Romanam subita deum ira morbo populari: si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos. Discessere socii, pro tristi nuntio tristiorem domum referentes: quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit, pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi cum obvius nemo ne inermis quidem fieret; perque omnia non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul: collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum major pars, militaris fere ætas omnis; ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent: munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: (3) circuitio ac cura ædilium plebis

---

(1) *Anni*) Consularis, non civilis, cujus initium semper a Januario.

(2) *Contagio ipsa*) Contactus.

(3) *Circuitio ac cura*) Vigilias recte obeundas curabant ædiles plebeji.

bis erat; ad eos summa rerum, ac majestas consularis U.C.
imperii venerat. Deserta omnia, sine capite, sine vi- 291.
ribus, *dii præsides* ac fortuna urbis tutata est; quæ 7
Volscis, Æquisque prædonum potius mentem, quam
hostium dedit; adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul visa, atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris (1) fremitu orto, quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum opimum copiis petere possent? signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent; eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam, non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt; ubi cum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus a Tusculano in Albanam vallem; ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat; consul, qui unus supererat, moritur; mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutillus, augures, Ser. Sulpitius, (2) curio maximus; & per ignota capita late vagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit; jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deum; ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent; stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cælestium, finemque pesti exposcunt. Inde paulatim, 8
seu pace deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Poplicola tertio die, quam interregnum inierat, consu-
les creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium U.C.
Geminum, sive ille Vetusius fuit. *Ante diem* III. *Idus* 292.
Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre pos-

(1) *Fremitu orto*) Rogitantium inter se, quid ....

(2) *Curio maximus*) Cuique triginta curiarum suus fuit curio, qui rem divinam faceret; & Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, dictus Curio maximus.

U.C. posset. Igitur, nuntiantibus Hernicis, in fines suos
291. transcendisse hostes, impigre promissum auxilium; duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde dimissum in campos, vastavere agros, Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles; urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, (1) magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi; is armata juventute, dispositisque præsidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulsos in cavas valles, cum exitus haud * inde faciles essent, circumveniunt; ibi Volscum nomen prope deletum est. XIII. millia CCCCLXX. cecidisse in acie ac fuga, M. CCL. vivos captos, signa XXVII. militaria relata, in quibusdam annalibus invenio; ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit; tum consules castra conjungunt, & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit; eadem fortuna victoriam dedit; fusis hostibus, etiam castra capta.

* al. in facili.

CAPUT IV.

C. Terentius Arsa trib. plebis, patrum superbiæ infensus, absentibus Coss. fert rogationem de imminuenda potestate consulari: per Q. Fabium, Urbis præfectum, acriter resistunt Patres: consulum deinde præsentia, ac prodigiorum religione res impeditur.

9 SIC res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentius Arsa tribunus plebis eo anno fuit; is consulibus absentibus, ratus locum tribunitiis actio-

(1) *Magis in re subita*) Magis quia subita res fuit.

actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam U.C.
ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium 292.
tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, reipsa prope atrocius quam regium esse: quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata*, infinitaque potestate; *qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem; quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis; quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, cum timerent patres, ne absentibus consulibus jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur; qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempubl. si quem similem ejus, priore anno, inter morbum bellumque irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti: mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e rep consulare imperium, laturum leges fuisse: ducem Volscis, Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem illi non licere? si quid consules superbe in aliquem civium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit: non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam, intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala; neque illum se deprecari quo minus pergat ut cœperit. Vos*, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes patribus: nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi: non jus vestrum, sed invidiam minueritis; agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat: ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum Terentio tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit: & auget 10
gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret: reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed di-

U.C. dilata res est, tribuno de lege agente; id antiquius
292. consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est: cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. Tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis, Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datum, ut (1) ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentia ab toto relata collegio, novos aggressa consules
U.C. est: erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpitius.
293. * Eo anno cælum ardere visum, terra ingenti concussa motu est: bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & * carne pluit: * quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. (2) Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent: inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen.

* al. carnem pluisse.

* al. quam in urbem.

CAPUT V.

Dum delectus in Volscos, & Æquos habetur, oritur ob Terentii legem rixa inter patres ac tribunos. Cæsoni Quintio acriter plebem, ac tribunos agitanti dies dicitur: judicii die, indicta causa, arreptus, datisque vadibus dimissus, abit in exilium.

ECce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam, Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus dicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi: alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos: jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi; quia occidione prope occisos Volscos, & Æquos movere*

(1) *Ovans*) *Ovatio*, minor triumphus. *Ovatio* ex Plut. in Marcello, ab *ove* dicta, quæ tum mactabatur: ex Festo a clamore redeuntium ex pugna victorum militum geminata *O* littera.

(2) *Libri*) Sibyllini.

vere sua sponte arma posse jam fides abierit, novos U.C.
hostes quæri: coloniam fidam, propinquam, infamem 293.
fieri: bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum
plebe Romana: quam oneratam armis ex urbe, præ-
cipiti agmine, acturi essent, exilio & relegatione ci-
vium ulciscentes tribunos: sic, (1) ne quid aliud a-
*ctum putent, victam legem esse: nisi dum * integra* * al.
res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne pos- in
sessione urbis pellantur, ne jugum accipiant: si ani- inte-
mus sit, non defore auxilium: consentire omnes tri- gro.
bunos, nullum terrorem externum, nullum periculum
esse: cavisse deos priore anno, ut tuto libertas de-
fendi posset. Hæc tribuni. At ex parte altera con-
II sules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant: eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt: citati pauci, velut rei experiundæ causa, & statim vis coorta: quemcumque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat: neque suum cuique jus modum faciebat: sed virium spe, sed manu obtinendum erat quod intenderes: quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quæ per omnes (2) comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant: initium erat rixæ, cum (3) discedere populum jussissent tribuni, quod patres se summoveri haud sinebant: nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset: (4) multum & consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, ferox juvenis qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus: ad ea munera data a diis & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro, ut nemo non lingua, non manu promtior in civitate haberetur. Hic cum in medio patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat: hoc duce sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est; qui obvius fuerat, mulctatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit: atrox

(1) *Ne quid aliud actum putent*) Ne quod aliud consilium fuisse Patribus & consulibus putent.
(2) *Comitiales dies*) Quibus comitia haberi poterant.
(3) *Discedere*) Ad suffragia ferenda.
(4) *Multum ... se abstinebant*) Magna cura se abstinebant ab his turbis.

U.C. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam con-
293. terruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello: accusator pati reum ruere, invidiæque flammam, ac materiam (1) criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem ferendi, quam ad lacessendam Cæsonis temeritatem ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid*, inquit, *sentitis jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, & legem, quam cupitis, habere non posse? quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat: expectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis*. Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, &
12 tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere: tum demum cum multa indignitate prensabat singulos: sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiæque decora, affirmabat, *neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis umquam extitisse: suum primum militem fuisse: se sæpe vidente pugnasse in hostem*. Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio: neminem unum esse, cujus magis opera putet Rempublicam restitutam*. L. Lucretius COS. anni prioris recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, (2) maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum, quam alienum mallent civem esse: quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre: quod desideretur, consilium, id in dies crescere: senescentibus vitiis, maturescente virtute, finerent tantum virum in civitate senescere*. Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed

(1) *Criminibus suis*) Criminationibus tribunitiis.
(2) *Maximum momentum*) Qui, in quamcumque civitatem venisset, ejus viribus magnam accessionem esset adjecturus.

Sed alii aversabantur preces aut verecundia, aut me- U.C.
tu: alii se suosque mulctatos querentes, atroci respon- 293.
so judicium suum præferebant. Premebat reum præ- 13
ter vulgatam invidiam, crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, *se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in Suburra incidisse. Ibi rixam natam esse, fratremque suum, majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum a Cæsone, cecidisse semianimem: inter manus domum allatum: mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci: patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumturum se de indemnato, servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem, ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto protinus jus auxilii sui (1) expediunt: in vincla conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant: summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur: reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est: vades dare placuit: unum vadem III. *millibus æris* obligarunt: quot darentur, permissum tribunis est: decem finierunt: tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus (2) vades publicos dedit. Dimissus e foro nocte proxima, inscii consulibus, in Tuscos in exilium abiit. Judicii die cum excusaretur (3) solum vertisse exilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia (4) a patre exacta crudeliter, ut is, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in * vili quodam tugurio habitaret.

* al. devio.

(1) *Expediunt*) Expediunt, i. e. extricant, eximunt.
(2) *Vades publicos*) Vades qui pecuniam populo promitterent.
(3) *Solum vertisse*) Solum vertere dicebantur, qui locum ac sedem mutabant.
(4) *A patre exacta*) Exacta per vades est a patre.

CA-

CAPUT VI.

Cæsonis exilio irritata juventus, ut lex Terentii non feratur, perficit: id ægre ferentes tribuni plebem in patres concitant.

14 U.C. 293. HOC judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit: cum velut victores tribuni, perculsis patribus Cæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione Reipublicæ: juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Cum primo post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret, mille pro uno Cæsones extitisse plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius, aut quietius erat: benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, (1) adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere, numquam ulli neque publice, neque privatim truces esse, nisi cum de lege agi cœptum esset: alibi popularis juventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquille peregere, sed refecti quoque in insequentem annum; ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo, tractandoque mansuetecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Poplicola. Nihil novi novus annus attulerat: legis ferendæ, aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Cæsonem Romæ esse, interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis concilia inita; id negotii datum ab senioribus patrum, ut juventus tribunitiam potestatem e Republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.*

15 U.C. 294.

(1) *Adesse*) Iis litigantibus favere, eos juvare.

CA-

CAPUT VII.

Capitolium ab exulibus, & servis, duce Ap. Herdonio nocte occupatur: plebs rata, esse vanam imaginem belli, objectam a patribus ad avertendos a cura legis animos, negat opem: periculo tandem comperto, hortatore, ac duce P. Valerio Cos., armis conjunctis cum Tusculanis auxilium ferentibus, Capitolium recuperat.

ET ab Volscis & Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur, propiusque aliud novum malum nec opinato exortum. U.C. 294. Exules, servique ad quatuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere: confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare, & simul capere arma noluerant, alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant: alternæ voces, *Ad arma*, & *hostes in urbe sunt*, audiebantur: consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset; sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio: dant tamen arma, non vulgo, tantum ut, in incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset; soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli: servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat: *se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exules injuria pulsos in patriam reduceret, & * servitutis grave jugum demeret; id malle populo Romano auctore fieri; si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum*. Dilucere res magis patribus atque consulibus: præter ea tamen, quæ denuntiabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; & cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex parte captam venirent. Multi, & varii timores: inter ceteros imminebat terror servilis; ne suus cuique domi hostis esset; cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat

* al. servitii. 16

tu-

U.C. 294. tutum: (1) vixque concordia sisti videbatur posse: tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tum esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit; tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites, clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore a tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

17 Postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in (2) templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio Rempublicam eversuri estis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa, *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit, at vos veremini deos patrios ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii dii, deæque obsidentur: castra servorum publicos vestros penates tenent: hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: velut cum otium superat, senator sententiam dicit, alii Quirites suffragium ineunt: non, quicquid patrum, plebisque est, consules, tribunos, deos, hominesque, omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ: jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est: primus en ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *se arma capere, vocare omnes Quirites ad ar-*

---

(1) *Vixque concordia sisti*) Vixque etiam concordi manente civitate, videbatur resisti posse huic malo.

(2) *Templum*) I. e. vel comitium, vel suggestum, ex quo Tribuni ad populum concionabantur.

arma: si quis impediat, jam se consularis imperii, U.C.
jam tribunitiæ potestatis, sacratarumque legum obli- 294.
tum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum: juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod (1) *princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit: tribuni cessere nocti timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, patres circumire plebem, inserentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *ut viderent, in quod discrimen Rempublicam adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse; sed simul patres, plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas, murosque discesserant. Eadem nocte & Tusculum de 19
arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat: is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magnopere censet, *ne expectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac* (2) *sociales deos, fidemque fœderum id poscere: demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem numquam parem occasionem daturos deos.* Placet ferri auxilium, juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui, aut Volsci venire visi sunt: deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt: ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem; auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, si se doceri sivissent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hæreditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum:* hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem; adjungitur & Tusculana legio; certare socii, civesque, uti recuperatæ arci suum decus facerent: dux uterque suos adhortatur.

(1) *Princeps familiæ suæ*) Publicola auctor sui cognominis.
(2) *Sociales*) Deos arbitros & testes pactorum.

U.C. Trepidare tum hostes; nec ulli satis rei præterquam
294. loco fidere; trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. Is dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum, vicemque consulis provolat: præ ardore impetuque, tantæ rei sensus non pervenit ad militem; prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exulum cæde sua fœdavere templum, multi vivi capti, Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber, aut servus esset, (1) suæ fortunæ a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum, atque lustratum. In consulis domum plebes (2) *quadrantes*, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

CAPUT VIII.

Creatus Cos. L. Quint. Cincinnatus, pater Cæsonis, vehementer invehitur in tribunorum licentiam: minitantes, delectum, atque expeditionem in Volscos, & Æquos se impedituros, deterret, & in patrum potestate esse cogit: continuatum sibi contra Senatusconsultum consulatum recusat.

19 PAce parta, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerii fidem exolverent: instare Claudio, *ut collegæ deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret*. Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare, *passurum agi de lege*; hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quintius Cincinnatus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi: consilium, & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit; *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis non ut in Republ. populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua, criminibusque regnarent: cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia*

(1) *Suæ fortunæ*) Servile supplicium, crux: Liberi homines securi percutiebantur.

(2) *Quadrantes*) Quadrans est quarta pars assis Romani.

omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. Aulus, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denuntiavit, ut arma caperetis; hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exulibus objecit; & vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? (1) pudet deorum, hominumque: cum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum, & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret: Tusculi ante, quam Romæ, sumta sunt arma: in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: & qui ante Latinos ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hosti trucidandam objicere? scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam a cetero populo, vestram patriam, peculiaremque Remp. fecistis: si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiarent, ferendum auxilium putaretis: Jupiter optimus maximus, exulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dii (2) neque sacri, neque sancti sunt? at enim divinis humanisque obruti sceleribus, (3) legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta Respublica est, pejus multo, quam cum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium*, inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est; nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus deos; quantum periculum ab illis po-* U.C. 294.

(1) *Pudet*) Cogito deos hominesque tanti flagitii nobis conscios esse.

(2) *Neque sacri, neque sancti sunt*) *Sacrum* est quod religio consecravit: *Sanctum*, quod ne violetur sanctione cautum est.

(3) *Legem vos ... perlaturos ... si tuleritis*) *Ferre* legem est eam proponere populo sciscendam; *perferre* perficere ut illa a populo accipiatur.

U.C. *populis fueris, si Capitolium ab exulibus obsessum*
294. *scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa expe-*
20 *riri, est melius*. Moverat plebem oratio consulis; erecti patres restitutam credebant Rempublicam; consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vendicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, persequi, quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent*, quos delectum habere nemo passurus esset? *Nobis vero*, inquit Quintius, *nihil delectu opus est: cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros; edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis*. Cavillari tum tribuni, *& populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse, cum sacramento adacti sint*; sed nondum hæc, quæ nunc tenet sæculum, negligentia Deum venerat: nec, interpretando, sibi quisque jusjurandum, & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla
a spes erat, de *proferendo* exercitu agere, eo magis, quod *& augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset: ut, quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur: omnes id jussuros, quod consules vellent; neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eo veniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio*. Terrebant hæc; sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictitabat, *se consulum comitia non habiturum; non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit; dictatore opus esse Reipublicæ, ut, qui se moverit ad solicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse*. Senatus in
XI Capitolio erat; eo tribuni cum perturbata plebe veniunt; multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant; nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum, & plebis postulatis, senatusconsultum fit: ut *neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra Rempublicam esse*; consules fuere in patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti: patres quo-

quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium U.C. consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior 294. actio consulis fuit. *Miror*, inquit, *si vana vestra, patres conscripti, ad plebem auctoritas est?* (1) *vos elevatis eam; quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis, ac licentiæ habere; levius enim, vaniusque profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. Imitemini, patres conscripti, turbam inconsultam; &, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentia arceas, & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *ne quis L. Quintium consulem faceret; si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

CAPUT IX.

Volsci, & Æqui vincuntur: M. Volscio, qui falsus in Cæsonem testis fuerat, dies dicitur: Æquis pax datur: census in urbe habetur.

CONsules creati, Q. Fabius Vibulanus tertium, & 22 L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo an- U.C. no; *lustrum*, propter Capitolium captum, consulem 295. occisum, *condi religiosum fuit*. Q. Fabio, & L. Cornelio consulibus, *principio anni* statim res turbulentæ; instigabant plebem tribuni; bellum ingens a Volscis, & Æquis Latini atque Hernici nuntiabant. Jam Antii Volscorum legiones esse, & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; ægreque impetratum a tribunis, ut (2) bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœ-

 de-

(1) *Vos elevatis eam*) Vos eam imminuitis, pondus ei detrahitis.

(2) *Bellum præverti*) Belli priorem curam geri, quam legis.

U.C. dere; duæque partes sociorum in exercitu, tertia ci-
295. vium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt
socii, consul extra portam Capenam castra locat; in-
de lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul
oppido stativisque hostium consedit. Ubi cum Volsci,
quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare
non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur,
pararent: postero die Fabius non permistam unam so-
ciorum civiumque, sed trium populorum tres separa-
tim acies circa vallum hostium instruxit: ipse erat
medius cum legionibus Romanis; inde signum obser-
vare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, refer-
rentque pedem, si receptui cecinisset; equites item
suæ cuique parti (1) post principia collocat; ita trifa-
riam adortus castra circumvenit: & cum undique in-
staret, non sustinentes impetum Volscos vallo detur-
bat; transgressus inde munitiones, pavidam turbam,
inclinatamque in partem unam castris expellit; inde
effuse fugientes eques, cui superare vallum haud faci-
le fuerat, cum ad id spectator pugnæ astitisset, libero
campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cæden-
do. Magna & in castris, & extra munimenta cædes
fugientium fuit; sed præda major, quia vix arma se-
cum efferre hostis potuit; deletusque exercitus foret,
23 ni fugientes silvæ texissent. Dum ad Antium hæc ge-
runtur, interim Æqui, robore juventutis præmisso,
arcem Tusculanam improviso nocte capiunt: reliquo
exercitu haud procul mœnibus Tusculi consident, ut
distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab
Roma in castra Antium perlata movent Romanos haud
secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur; adeo
& recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo
ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur.
Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim
Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, cita-
tum agmen Tusculum rapit; nihil præter arma, &
quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit;
commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Ali-
quot menses Tusculi bellatum: parte exercitus consul
castra Æquorum oppugnabat, partem Tusculanis de-
derat ad arcem recuperandam; vi numquam eo subire
potuit; fames postremo inde detraxit hostem, quo post-
quam ventum ad extremum est, inermes, nudique o-
mnes sub jugum ab Tusculanis missi; hos ignominiosa
fuga domum se recipientes Romanus consul in Algido
consecutus ad unum omnes occidit. Victor ad Columen
(id loco nomen est) exercitu relicto castra locat.
Et

(1) *Post principia*) Post primam aciem.

Et alter conſul, poſtquam, mœnibus Romanis jam U.C.
pulſo hoſte, periculum eſſe deſierat, & ipſe ab Ro- 293
ma profectus; ita bifariam conſules ingreſſi hoſtium
fines, ingenti certamine hinc Volſcos, hinc Æquos
populantur. Eodem anno deſciſſe Antiates, apud ple-
roſque auctores invenio, L. Cornelium conſulem id
bellum geſſiſſe, oppidumque cepiſſe; certum affir-
mare, quia nulla apud vetuſtiores ſcriptores ejus rei
mentio eſt, non auſim. Hoc bello perfecto, tribuni- 24
tium domi bellum patres territat. Clamant, fraude
fieri, quod foris teneatur exercitus: (1) fruſtrationem
eam legis tollendæ eſſe, ſe nihilominus rem ſuſceptam
peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus ur-
bis, ut actiones tribunitiæ in adventum conſulum dif-
ferrentur. Erat & nova exorta cauſa motus. A. Cor-
nelius, & Q. Servilius quæſtores M. Volſcio, quod
falſus haud dubie teſtis in Cæſonem extitiſſet, diem
dixerant; multis enim emanabat indiciis, neque fra-
trem Volſcii, ex quo ſemel fuerit æger, umquam non
modo viſum in publico, ſed ne aſſurrexiſſe quidem ex
morbo, multorumque tabe menſium mortuum: nec
his temporibus, in quæ teſtis crimen conjeciſſet, Cæ-
ſonem Romæ viſum: affirmantibus, qui una meruе-
rant, ſecum eum tum frequentem ad ſigna ſine ullo
commeatu fuiſſe; ni ita eſſet, multi privatim ferebant
Volſcio judicem; cum ad judicium ire non auderet,
omnes eæ res in unum congruentes, haud magis du-
biam damnationem Volſcii, quam Cæſonis (2) Volſcio
teſte fuerat, faciebant: in mora tribuni erant, qui
comitia quæſtores habere de reo, niſi prius habita de
lege eſſent, paſſuros negabant: ita extracta utraque
res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes
victore cum exercitu urbem inierunt; quia ſilentium
de lege erat, perculſos magna pars credebant tribu-
nos; at illi (etenim extremum anni jam erat) quar-
tum affectantes tribunatum, in comitiorum diſcepta-
tionem ab lege certamen averterant; & cum conſules
nihilo minus adverſus continuationem tribunatus,
quam ſi lex minuendæ ſuæ majeſtatis cauſa promul-
gata ferretur, tetendiſſent, victoria certaminis penes
tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax eſt petentibus
data. Cenſus, res priore anno inchoata, perficitur;
idque luſtrum ab origine urbis decimum conditum.
Fuerunt cenſa civium capita centum triginta duo
millia, CCCCXIX. Conſulum magna domi bellique

---

(1) *Fruſtrationem eam*) Hac ſpecie, fraudulenter uti pa-
tricios tollendæ legis cauſa.

(2) *Volſcio teſte*) Ob teſtimonium Volſcii.

U.C. eo anno gloria fuit ; quod & foris pacem peperere ,
295. & domi , etsi non concors , (1) minus tamen , quam alias , infesta civitas fuit.

CAPUT X.

Rebus non adeo infestis domi , Æqui ictum fœdus rumpunt : additur alius terror , Sabinorum impetus in agrum Romanum . Cum Æquis ab altero Cos. infeliciter negotio gesto , L. Quinctius Cincinnatus absens Dictator dicitur.

25 L. Minutius inde , & C. Nautius consules facti ,
U.C. duas residuas anni prioris causas exceperunt :
296. Eodem modo consules legem , tribuni judicium de Volscio impediebant : sed in quæstoribus novis major vis , major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio , Volusi nepote , quæstor erat T. Quintius Capitolinus , qui ter consul fuerat : is , quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso , neque Reipublicæ maximus juvenum restitui posset , falsum testem , qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset , justo , ac pio bello persequebatur . Cum Virginius maxime ex tribunis de lege ageret , duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem : ut cum edocuissent populum , quid fraudis occultæ ferretur , finerent deinde suffragium inire : hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt , qui rupto fœdere , quod ictum erat priore anno cum Romanis , imperium ad Gracchum Clœlium deferunt ; is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lanuvinum agrum , inde in Tusculanum hostili populatione veniunt , plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius , P. Volumnius , A. Postumius legati ab Roma venerunt quæstum injurias , & ex fœdere res repetitum ; eos Æquorum imperator , *quæ mandata habeant ab senatu Romano , ad quercum jubet dicere* : *se alia interim acturum* ; quercus ingens arbor prætorio imminebat , cujus umbra opaca sedes erat . Tum ex legatis unus abiens , *Et hæc* , inquit , *sacrata quercus , & quicquid deorum est , audiant fœdus a vobis ruptum : nostrisque & nunc querelis adsint , & mox armis , cum deorum hominumque simul violata jura exequentur*. Romam ut rediere legati , senatus jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere : alte-

(1) *Minus .... infesta*) Minus vexata discordiis.

teri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum; & forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit; fœdati agri, terror injectus urbi est; tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti; alterum Nautius contra Sabinos duxit; castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minutio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit; nam cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat; quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno (ut fit) audacia; & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant; quæ priusquam undique vallo objectæ clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec opinatum nec tam insperatum accidere potuit; itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem accersunt; in quo cum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur.

U.C. 296. 26

CAPUT XI.

Legati operi agresti intentum Quintium inveniunt: Romam deductus delectum edicit: In Æquos profectus, superatos sub jugum mittit: Triumphans redit in Urbem: eo comitia habente, M. Volscius, falsus in Cæsonem testis, damnatur.

OPeræ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur, ibi ab legatis seu fossam fodiens bipalio innixus, seu cum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data invicem, redditaque, rogatur, ut (*quod bene verteret ipsi, reique publicæ*) *togatus mandata senatus audiret*: admiratus, rogitansque, *satin' salva omnia*, togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet:

U.C. qua simul absterso pulvere ac sudore velatus processit;
296. dictatorem eum legati gratulantes consalutant, in urbem vocant, qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt, inde alii propinqui, atque amici, tum patrum major pars; ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum, & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit, & imperii nimium, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil, præterquam vigilatum est
27 in urbe. Postero die dictator, cum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui, (1) cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum, Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum; sumsere unde cuique proximum fuit; prohibitus nemo est, impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine non itineri magis apto, quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum; maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent: consulem exercitumque Romanum obsideri, tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti: accelera signifer; sequere miles*; inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant: media nocte in Algidum perveniunt: &, ut sen-
28 sere se jam prope hostes esse, signa constituunt. Ibi dictator quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos: facta, quæ imperavit. Tum quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: & ubi signum da-

(1) *Cum stipendia pedibus... fecisset*) Cum in peditum numero militasset.

datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore U.C.
sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere 296.
vallum. Edito imperio, signum secutum est; jussa miles exequitur: clamor hostes circumsonat; superat inde castra hostium, & in castra consulis venit; alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis coeptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur: itaque arma suos capere, & se subsequi jubet.* (1) Nocte initum prælium est, legionibus dictatoris clamore significantibus ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, cum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere: pugnatumque cum consule ad lucem est: luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant: tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum: hic instabat nova pugna, illa nihil remiserat prior: tum ancipiti malo urgente, a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem, principesque alios vinctos ad se adduci jubet: oppido Corbione decedi: *sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata; sub hoc jugo dictator Æquos misit. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, 29
(nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit; consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte miles ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti: & tu, L. Minuti, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minutius abdicat consulatu; jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libræ pondo decreverit, & pro-

 fici-

(1) *Nocte initum prælium est*) A legionibus consulis. *Rem in discrimine esse*, i. e. pugnari.

U.C. ficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q.
296. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit; ducti ante currum hostium duces, militaria signa prælata, secutus exercitus præda onustus: epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos, epulantesque (1) cum carmine triumphali, & (2) solemnibus jocis comessantium modo currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium exulatum abiit. Quintius XVI. die, dictatura in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat: ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minutio Q. Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est: sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuere: plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt, a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

CAPUT XII.

Domi fieri coeptas seditiones comprimit illatus ab Æquis terror: delectum tribuni permittunt eo pacto, ut tribunorum numerus augeatur. Missi contra hostes consules, superant. Ob divenditam prædam die dicta a tribunis damnantur.

30 SEquuntur consules Q. Minutius, C. Horatius Pul-
U.C. villus. Cujus initio anni cum foris otium esset,
297. domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat: ulteriusque ventum foret, adeo exarserant animis, ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium, nuntiatum esset. Senatum consules vocant: jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta, vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio,

(1) *Cum carmine triumphali*) Militibus triumphum nomine cientibus.

(2) *Solemnibus jocis*) Jocis in triumpho usitatis, quos militaris turba fundebat vel in hostes, vel in duces suos, & ipsum imperatorem.

lio, cum alius additur terror, Sabinum exercitum U.C.
prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad ur- 297.
bem venire: is metus perculit, ut scribi militem tribuni sinerent, non sine pactione tamen: ut quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas patribus; id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunitia comitia, ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset, extemplo habita. Tricesimosexto anno a primis tribunis plebis decem creati sunt, bini ex singulis classibus; (1) itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minutius contra Sabinos profectus non invenit hostem. Horatius, cum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit, fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione, Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium. Deinde M. Valerius, Sp. 31
Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit: U.C.
annona propter aquarum intemperiem laboratum est. 298.
De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno T. Romilio, & Sp. U.C.
Veturio consulibus, legem (2) omnibus concionibus 299.
suis celebrant. Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset. Cum maxime hæc agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules cum exercitu missi hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum: supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens: eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt: invidiæ tamen res ad exercitum fuit: ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpejo, A. Æternio consulibus, U.C.
dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno 300.
plebis: Veturio ab Alieno ædili plebis: uterque magna patrum indignatione damnatus: Romilius *decem millibus æris*, Veturius XV. millibus.

(1) *Itaque*) Et ita.
(2) *Omnibus concionibus suis celebrant*) Legis assiduam mentionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus.

CA-

CAPUT XIII.

Ad constituendam peregrinis institutis in Civitate concordiam, mittuntur Athenas, qui Atticas leges accipiant.

U.C. 300. NEC hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules; & se damnari posse ajebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus. *Finem tandem certaminum facerent: si plebejæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur patres, daturum leges neminem, nisi ex patribus, ajebant. Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpitius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere. Ab externis bellis quietus annus fuit: quietior insequens, *P. Curiatio*, & Sex. Quintilio consulibus, per-
32 petuo silentio tribunorum: quod primo legatorum,
U.C. 301. qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit: deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda homini, fœda pecori: vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus: multæ & claræ (1) lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum Sp. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere: mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis: multiplici clade fœdatus annus: ab hoste otium fuit. Inde consules T. Menenius, P. Sextus Capitolinus: neque eo anno quicquam belli externi fuit: domi motus orti.

CAPUT XIV.

Mutata forma civitatis, Decemviri pro Consulibus sine ullis aliis magistratibus creantur: ab his in decem tabulas jus descriptum populo proponitur.

JAM redierant legati cum Atticis legibus: eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine pro-

(1) *Lugubres*) In luctu, ob suorum mortes.

provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus U.C.
esset: admiscerentur ne plebeii, controversia aliquan- 302.
diu fuit: postremo concessum patribus: modo ne lex
Acilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogaren-
tur. *Anno trecentesimo altero*, quam condita Roma 33
erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus
ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad
consules venerat, translato imperio: minus insignis,
quia non diuturna, mutatio fuit: læta enim princi-
pia magistratus ejus (1) nimis luxuriavere: eo citius
lapsa res est; repetitumque, duobus uti mandaretur
consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. U.C.
Claudius, T. Genutius, P. Sextius, Sp. Veturius, 303.
C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpitius, P. Curiatius,
T. Romilius, Sp. Postumius Albus. Claudio & Genu-
tio, quia designati consules in eum annum fuerant,
pro honore honor redditus; & Sextio alteri consulum
prioris anni, quod eam rem collega invito ad patres
retulerat: his proximi legati tres habiti, qui Athenas
ierant: simul ut pro legatione tam longinqua præmio
esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad
condenda nova jura usui fore credebant: supplevere
ceteri numerum: graves quoque ætate electos novis-
simis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum
scitis adversarentur: regimen totius magistratus penes
Appium erat, favore plebis; adeoque novum sibi in-
genium induerat, ut plebicola repente, omnisque au-
ræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque
insectatore plebis. Decimo die jus populi singuli red-
debant: eo die (2) penes præfectum juris fasces duo-
decim erant, collegis novem singuli accensi appare-
bant: & unica concordia inter ipsos, qui consensus in
consiliis privatis interdum inutilis esset, summa ad-
versus alios æquitas erat. Moderationis eorum argu-
mentum exemplo unius rei notasse satis erit. Cum
sine provocatione creati essent; defosso cadavere domi
apud P. Sextium patriciæ gentis virum invento, pro-
latoque in concionem, in re juxta manifesta atque a-
troci C. Julius decemvir diem Sextio dixit, & accu-
sator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus
erat; decessitque jure suo, ut demtum de vi magi-
stratus, populi libertati adjiceret. Cum promptum 34
hoc jus velut ex oraculo, incorruptum pariter ab his
summi infimique ferrent, tum legibus condendis o-
pera

(1) *Nimis luxuriavere*) Verterunt se in illam, quæ prospe-
ra comitari solet lasciviam, insolentiam, fastum.
(2) *Penes præfectum juris*) Penes eum Decemvirum, qui
juri dicundo præfectus erat.

U.C. pera dabatur; ingentique hominum expectatione pro-
303. positis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas jussere: se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse: plus pollere multorum ingenia, consiliaque, versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus, atque in medium, quid in quaque re plus, minusve esset, conferrent: eas leges habiturum populum Romanum,* (1) *quas consensus omnium invexisse, nec jussisse latas magis, quam tulisse videri posset.* Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis X. tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici, privatique est juris.

CAPUT XV.

Ut ad decem tabulas aliæ duæ adjicerentur, comitia Decemviris iterum creandis indicuntur. Per summam ambitionem Ap. Claudius Decemvir magistratum sibi continuat.

Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adjectis absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen haud secus, quam regum perosa erat, ne tribu-
35 nitium quidem auxilium, cedentibus invicem (2) appellatione decemviris, quærebat. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt, (3) tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prehensarent homines, honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderent, suppliciter petentes. Dimissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, hisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium: nescires, utrum inter decemviros, an

(1) *Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse*) Ferre leges, magistratuum erat; jubere populi.

(2) *Appellatione*) I. e. si quis civis sese ab aliquo ex iis læsum ratus, collegam ejus appellaret.

(3) *Tanta exarsit ambitio*) Tantus fuit ardor petendi honoris.

an inter candidatos numerares: propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat: criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque, humillimumque: ipse medius inter tribunitios Duilios, Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes, quid sibi vellet: apparere nihil sinceri esse: *profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore; nimium in ordinem se ipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis esse*. Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur: comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt; ars hæc erat, ne semetipse creare posset: quod præter tribunos plebis, & id ipsum pessimo exemplo, nemo umquam fecisset: ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit; dejectisque honore (1) per * coitionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat, se in primis: quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minutius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, Cæso Duillius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabulejus.

U.C. 303.

* al. concionem.

U.C. 304.

CAPUT XVI.

Propter regiam Decemvirorum impotentiam, pristinus Reip. status venit in desiderium.

ILle finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit: suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas, jam priusquam inirent magistratum, in suos mores formare: quotidie coibant, remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad idus Majas rem perduxere. Idus tum Majæ solemnes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere: nam cum ita priores decemviri servassent, ut 36

unus

(1) *Per coitionem*) Coeundo cum ceteris candidatis adversus ingratos sibi competitores.

U.C. unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem,
304. suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere; centum viginti lictores forum impleverant, & cum fascibus secures illigatas præferebant; nec attinuisse domi securim, cum sine provocatione creati essent, interpretabantur; decem regum species erat: multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus patrum, ratis cædis causam ac principium quæri, ut si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur; nam præterquamquod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: cum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquandiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit, abstinebatur a patribus: in humiliores (1) libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant: ut apud quos gratia vim æqui haberet; judicia domi conflabant; pronuntiabant in foro: si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse; sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum
37 semel retinerent imperium. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii; & inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum remp. adduxerant; primores patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem, in servitutem elapsos; juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut, tædio præsentium, consules duo tandem, & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni: & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reip. opus esset: (2) expectabant quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebs agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem, muni-

(1) *Libidinose*) Pro libidine, nulla juris aut æquitatis habita ratione.

(2) *Expectabant quam mox*) Propediem futurum credebant ut ....

nimentum libertatis, rem intermiſſam, repararent: U.C. cum interim mentio comitiorum nulla fieri: & de- 304. cemviri, qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum ſe oſtentaverant plebi, patriciis juvenibus ſepſerant latera: eorum catervæ tribunalia obſidebant. Hi (1) ferre, agere plebem plebiſque res, cum fortuna, qua quicquam cupitum foret, potentioris eſſet; & jam ne tergo quidem abſtinebatur; virgis cædi alii, alii ſecuri ſubjici: &, ne gratuita crudelitas eſſet, bonorum donatio ſequi domini ſupplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ, ſed propalam licentiam ſuam malle, quam omnium libertatem.

CAPUT XVII.

Decemviri & in hunc annum retinent magiſtratum: Sabinis, & Æquis in agrum Romanum incurrentibus, cum propterea illi ſenatum indicerent, Patres ægre parent.

IDus Majæ venere, nullis ſubrogatis magiſtratibus; 38 *privati* pro decemviris neque animis (2) ad impe- U.C. rium inhibendum imminutis, neque (3) ad ſpeciem 305. honoris inſignibus prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri: deploratur in perpetuum libertas: nec vindex quiſquam exiſtit, aut futurus videtur. Nec ipſi ſolum deſponderant animos, ſed contemni cœpti erant a finitimis populis: imperiumque ibi eſſe, ubi non eſſet libertas, indignabantur. Sabini magna manu incurſionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, cum hominum atque pecudum inulti prædas egiſſent, recepto ad Eretum, quod paſſim vagatum erat, agmine, caſtra locant: ſpem in diſcordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuntii ſolum, ſed per urbem agreſtium fuga trepidationem injecit; decemviri conſultant, quid opus facto ſit; deſtitutis inter patrum, & plebis odia, addit terrorem inſuper alium fortuna. Æqui alia ex parte caſtra in Algido locant: depopulatumque inde excurſionibus Tuſculanum agrum, legati ab Tuſculo præſidium orantes, nuntiant. Is pavor perculit decemviros, ut ſenatum, ſimul duobus circumſtantibus urbem bellis, conſulerent; citari jubent in curiam patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempeſtas: omnes va-

(1) *Ferre, agere*) Diripere.
(2) *Ad imperium inhibendum*) Exercendum.
(3) *Ad ſpeciem*) Ad pompam & oſtentationem.

U.C. vastati agri, periculorumque imminentium causas in
303. se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, patres in curiam ad decemviros vocantis, velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent; hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret*: circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde, ac solitudinem circa decemviros intueri: cum & ipsi invisum consensu imperium; & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, & quemadmodum patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremebat plebes; Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant; indignitate rerum cessérant in agros, (1) suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum a cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent; referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si, præsentes detrectare imperium, referrent; jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit; quo facto proditam a patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abiissent, privatis que * jus abesset, tamquam jure cogentibus senatus paruisset.

* al. *vis*.

CAPUT XVIII.

M. Horatius Barbatus vehementer oppugnat in senatu Decemviros: tuetur acriter contra L. Cornelius Maluginensis: res ad certamen venit; quo diremto, Decemviri id, quod retulerant, tenent: delectus edicitur.

39 SED magis obedienter ventum in curiam est, quam (2) obnoxie dictas sententias accepimus. L. Vale-

(1) *Suarum ... rerum erant, amissa publica*) Amissa reipublicæ possessione.

(2) *Obnoxie*) Timide, tamquam ab humiliter servientibus.

lerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando, ut de rep. liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse: nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, X. *Tarquinios* appellantem, admonentemque, *Valeriis, & Horatiis ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod sacris etiam ut solemne retentum sit: superbiam, violentiamque tum perosos regis: quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem: neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat: ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione esset. De bello Sabino eos referre, tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi, quod unum exæquandæ sit libertatis, sustulerint: qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis patricios magistratus; creatos postea post secessionem plebis plebejos; cujus illi partis essent, rogitare; populares? quid enim eos per populum egisse? optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de repub. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent: graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quam quæ metuant.* Hæc vociferante 40 Horatio, cum decemviri (1) nec iræ nec ignoscendi modum reperirent; nec, quo evasura res esset, cernerent: C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio similis, orantis per sui fratris, parentisque ejus manes, *ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis nefarie icti cum collegis, meminisset: multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ; quippe remp. si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram: sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum eventum se horrere.* Cum aliud, præ-

U.C. 305.

(1) *Nec iræ, nec ignoscendi modum*) Nec quatenus exercerent iras, nec quatenus patientia uti deberent.

U.C. præterquam de quo retuliſſent, decemviri dicere pro-
305. hiberent; Claudium interpellandi verecundia fuit; ſententiam igitur peregit, nullum placere ſenatus conſultum fieri; omneſque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex conſularibus verbo aſſenſi ſunt. Alia ſententia, aſperior in ſpeciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios * coire ad prodendum interregem jubebat: *cenſebat enim*, non eos magiſtratus eſſe, qui ſenatum haberent, quos privatos fecerat auctor nullius ſenatus conſulti faciendi. Ita labante jam cauſa decemvirorum, L. Cornelius Maluginenſis M. Cornelii decemviri frater, cum ex conſularibus ad ultimum dicendi locum conſulto ſervatus eſſet, ſimulando curam belli, fratrem collegaſque ejus tuebatur: *quonam fato incidiſſet, mirari ſe dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petiſſent, aut ſocii, aut hi maxime oppugnarent: aut quid ita, cum per tot menſes, vacua civitate, nemo, juſtine magiſtratus ſummæ rerum præeſſent, controverſiam fecerit: nunc demum, cum hoſtes prope ad portas ſint, civiles diſcordias ſerant: niſi quod in turbido minus perſpicuum fore putent, quod agatur: ceterum neminem, majore cura occupatis animis,* (1) *verum eſſe præjudicium rei tantæ afferre; ſibi placere de eo, quod Valerius, Horatiuſque ante idus Majas decemviros abiiſſe magiſtratu inſimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, ſenatu diſceptante agi: & jam nunc ita ſe parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipſe habuerit, ſciat, ſibi rationem reddendam eſſe, utrum in unum annum creati ſint, an donec leges, quæ deeſſent, perferrentur; in præſentia omnia præter bellum omitti placere; cujus ſi falſo famam vulgatam, vanaque non nuntios ſolum, ſed Tuſculanorum etiam legatos attuliſſe putent; ſpeculatores mittendos cenſere, qui certius explorata referant; ſin fides & nuntiis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi: decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam præ-*
41 *verti.* (2) In hanc ſententiam ut diſcederetur, juniores patrum evincebant; ferocioreſque iterum coorti Va-

(1) *Verum*) Æquum. *Præjudicium* eſt quod prius judicatum, aliquod momentum affert ad futurum judicium.
(2) *In hanc ſententiam ut diſcederetur*) *Diſcedere* hac in re proprium eſt, ductum ab illa referentis de re aliqua formula: *Qui hoc cenſetis, illuc tranſite; qui alia omnia, in hanc partem*.

Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatum per factionem non liceat; neque enim sibi privatos aut in curia, aut in concione posse obstare: neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Ne erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse*; & ad Valerium negantem (1) se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, cum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere; consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exurgere rursus plebem: si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moratione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus; juniores, cum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. Legionibus scriptis, (2) inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. U.C. 305.

CAPUT XIX.

Male a Decemviris cum Sabinis, & Æquis res administratur.

PRincipes inter decemviros erant Q. Fabius, & Ap. Claudius; bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: (3) in Fabio minus in bono constans, quem gnavum in * malitia ingenium esse; hunc enim virum egregium olim domi militiæque decemviratus, collegæque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse; huic bellum in Sabinis,

* al. in missitia.

(1) *Se privato reticere*) Se reticere ex jussu privati hominis. *Privato* in dandi casu.

(2) *Inter se . . . comparabant*) Inter se communi consilio decernebant.

(3) *In Fabio minus*) I. e. Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quam gnavum in malitia.

U.C. nis, M. Rabulejo, & Q. Pœtellio additis collegis,
305. mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minutio, & T. Antonio, & Cæsone Duillio, & M. Sergio. Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio
42 decernunt. Nihilo militiæ, quam domi, melius respub. administrata est; illa modo in ducibus culpa, quod, ut in odio essent civibus, fecerant; alia omnis penes milites noxia erat; qui ne quid ductu, atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant; ab Ereto per silentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Crustomeriamque loco edito castra communierant; persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido: major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant: exutusque omnibus utensilibus miles Tusculum se fide, misericordiaque victurus hospitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi digressos in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri, belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

CAPUT XX.

Duo nefanda Decemvirorum scelera: L. Siccius eorum jussu interficitur: Appius ingenuam Virginem stupro destinans, mittit qui in servitutem illam asserat; in jus apud se vocatam nititur improbo decreto opprimere.

43 AD clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis per invidiam decemviralem tribunorum creandorum, secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt; datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere; nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere: cum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nuntiant in

in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit: profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque omnibus in eum versis corporibus videre: hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium: profecto ab suis interfectum memorantes retulere corpus; invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit; pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque: perinde uxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur: desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro causa plebis expertæ virtutis; hanc virginem adultam, forma excellentem Appius amore ardens pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret; neque cederet secundum libertatem postulantibus (1) vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus; virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit, serva sua natam, servamque appellans esse: sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis fit concursus; Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat, cum (2) assertor nihil opus esse multitudine concitata, ait: se jure grassari, non vi: vocat puellam in jus; auctoribus qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum est; notam judici fabulam petitor, quippe apud

U.C. 305.

44

(1) *Vindicias*) *Vindiciæ* sunt momentanea possessio rei controversæ, donec de ipsa rei proprietate decretorio judicio statuatur.

(2) *Assertor*) M. Claudius, qui virginem in servitutem asserebat.

U.C. 305. apud ipsum auctorem argumenti, peragit: puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse; id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat; interim dominum sequi ancillam æquum esse. (1) Advocati puellæ, cum Virginium reip. causa dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem, neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis periculum adire. Appius decreto præfatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginis amici postulationi suæ prætendant: ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet; in his enim, qui asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat: placere itaque patrem arcessiri: interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.*

CAPUT XXI.

Fœdo Appii judicio virginis avunculus, & sponsus resistunt: illa, dum pater absens accitur, parentibus, datis sponsoribus, vindicatur.

Adversus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet, P. Numitorius puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, cum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium summovet. Cum placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset: *Ferro hinc tibi summovendus, sum, Appii*, inquit, (2) *ut tacitum feras, quod celari vis: virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus: proinde omnes collegarum quoque lictores convoca: expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii: non, si tribunitium auxilium, & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ ade-*

(1) *Advocati puellæ*) *Advocatus* est, qui aut jus suggerit, aut præsentiam suam in judicio commodat.

(2) *Ut tacitum feras*) Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis.

ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque U.C.
regnum vestræ libidini datum est: sævite in tergum, 305.
& in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: (1) *neque tu istud umquam decretum sine cæde nostra referes: postulo, Appi, etiam atque etiam considetes, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat; hoc tantum sciat, sibi,* (2) *si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse: me vindicantem sponsam in libertatem vita citius deseret, quam fides.* Concitata multitudo erat: certamenque instare videbatur: lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est; cum Appius *non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere* diceret; *non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti, & patrio nomini, & libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur; quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores, contentum se suis lictoribus fore.* Cum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, & quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris; in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis, nuntium ad patrem perferunt. Cum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret, atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuntii missi in castra: manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere; atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, inquit, *crastina die vestra opera utar, sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne

46

(1) *Neque tu istud ... decretum ... referas*) I. e. neque tu id assequere quod hoc decreto jubes.
(2) *Si hujus vindiciis*) Hic *vindiciæ* pro actione qua petitur possessio, non pro possessione ipsa.

U.C. ne ejus rei causa sedisse videretur; postquam omissis
305. rebus aliis præ cura unius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.*

CAPUT XXII.

Virginius frustra conatus filiam ab injuria tueri, rapto ex proxima taberna cultro, manu sua illam transfigit: rei atrocitate concitata multitudo cogit Appium se e foro recipere.

IMprobum consilium serum, ut debuit, fuit: jam enim commeatu sumto, profectus Virginius prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo
47 eo nequicquam litteræ redduntur. At in urbe prima luce, cum civitas in foro expectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam secum obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum (1) ingenti advocatione in forum deducit: circumire ibi & prehensare homines cœpit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere: *se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent; quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* (2) Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur; comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius, quam amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit; & ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie* (3) *per ambitionem dictum non esset*, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem pretenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderunt; quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, dare se vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquandiu tenuit: deinde cum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset: Virginius in-

(1) *Ingenti advocatione*) Magna advocatorum multitudine.

(2) *Hæc prope concionabundus*) Hæc prope in concionis modum jactans.

(3) *Per ambitionem*) Captandæ in vulgus gratiæ causa.

intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi*, *non tibi filiam despondi*, *& ad nuptias*, *non ad stuprum educavi: places pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? passuri ne hæc isti sint*, *nescio; non spero esse passuros illos*, *qui arma habent*. Cum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat, *ex hesterno tantum convicio Icilii*, *violentiaque Virginii*, *cujus testem P. R. habeat*, *sed certis quoque indiciis compertum se habere*, *nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem: itaque se haud inscium ejus dimicationis*, *cum armatis descendisse: non ut quemquam quietum violaret*, *sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret: proinde quiesse erit melius*. *I*, inquit, *lictor*, *summove turbam*, *& da viam domino ad prehendendum mancipium*. Cum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi*, *primum ignosce patrio dolori*, *si quid inclementius in te sum invectus*; *deinde sinas hic coram virgine nutricem percunctari*, *quid hoc rei sit: ut*, *si falso pater dictus sum*, *æquiore hinc animo discedam*. Data venia, seducit filiam ac nutricem prope (1) Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen, atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno*, *quo possum*, ait, *modo*, *filia*, *in libertatem vindico*; pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi*, *tuumque caput sanguine hoc* (2) *consecro*. Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius comprehendi Virginium jubet; ille ferro, quacumque ibat, viam facere, donec, multitudine etiam prosequentium ruente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant; sequentes clamitant matronæ, *eam ne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum, & maxime Icilii vox tota tribunitiæ potestatis, ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum erat. Concitatur multitudo partim atrocitate sce-

U.C. 305.

48

(1) *Cloacinæ*) *Cloacina* dea dicta ex eo quod effigies ejus in cloaca reperta esset.

(2) *Consacro*) Diris devoveo.

U.C. sceleris, partim spe per occasionem repetendæ liberta-
305. tis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremo, cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum, per turbam vadens, in vincla duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius & M. Horatius; qui repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium ajebant: si vim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine fasces; in concionem Appius ascendit, sequuntur Horatius Valeriusque, eos concio audit, decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: cum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto recipit.

CAPUT XXIII.

Convocato ad sedandos tumultus in Urbe senatu, Virginius interim profectus ad exercitum, multitudinem accendit in castris; quibus illa relictis, Aventinum occupat.

SP. Oppius ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo, multis auctoribus, trepidus, senatum postremo vocari jussit; ea res, quod magnæ parti patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret. Itaque missi juniores patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant*; ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit: nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est, strictum etiam telum tenens, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit; & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit: ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat: *ne, quod scelus*

Ap.

Ap. Claudii esset, sibi attribuerent, neu se ut par- U.C.
ricidam liberum aversarentur; sibi vitam filiæ sua 305.
*chariorem futuram fuisse, si libere ac pudice vivere
licitum fuisset: cum velut servam ad stuprum rapi
videret, morte amitti melius ratum, quam contume-
lia liberos vivere, misericordia se in speciem crudeli-
tatis lapsum: nec se superstitem filiæ futurum fuis-
se, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio com-
militonum habuisset: illis quoque enim filias, so-
rores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidi-
nem Ap. Claudii extinctam esse, sed, quo impuni-
tior sit, eo effrenatiorem fore; aliena calamitate
documentum datum illis cavendæ similis injuriæ;
quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; fi-
liam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram,
sed honesta morte occubuisse; non esse jam Appii li-
bidini locum in domo sua: ab alia violentia ejus
eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vin-
dicaverit filiæ: ceteri sibi ac liberis suis consule-
rent.* Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitu-
do, nec illius dolori, nec suæ libertati se defutu-
ros. Et immissi turbæ militum togati, cum, ea-
dem illa querendo docendoque quanto visa, quam
audita indigniora potuerint videri, simul profligatam
jam rem nuntiando Romæ esse, *insecutosque* qui Ap- *
pium prope interemtum in exilium abisse dicerent;
perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerent-
que signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri si-
mul iis, quæ videbant, iisque, quæ acta Romæ au-
dierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum
ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus
responsum non redditur; imperio si quis inhiberet,
& viros, & armatos se esse respondetur; ruunt ag-
mine ad urbem, & Aventinum insidunt, ut quisque
occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, crean-
dosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla
violenta audita est; senatum Sp. Oppius habet; nihil
placet aspere agi, quippe ab ipsis datum locum sedi-
tionis esse; mittuntur tres legati consulares, Sp. Tar-
pejus, C. Julius, Ser. Sulpitius, qui quærerent senatus
verbis, cujus jussu castra deseruissent; aut, quid sibi
vellent, qui armati Aventinum obsedissent, belloque
averso ab hostibus patriam suam cepissent. Non de-
fuit quid responderetur: deerat qui daret responsum,
nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis
invidiæ se offerre; id modo a multitudine conclama-
tum est, ut L. Valerium, & M. Horatium ad se mit-
terent, his se daturos responsum. Dimissis legatis, 51
admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo
ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fue-
rit;*

U.C. sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremo, cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum, per turbam vadens, in vincla duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius & M. Horatius; qui repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium ajebant: si vim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine fasces; in concionem Appius ascendit, sequuntur Horatius Valeriusque, eos concio audit, decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: cum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto recipit.

305.

CAPUT XXIII.

Convocato ad sedandos tumultus in Urbe senatu, Virginius interim profectus ad exercitum, multitudinem accendit in castris; quibus illa relictis, Aventinum occupat.

SP. Oppius ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo, multis auctoribus, trepidus, senatum postremo vocari jussit; ea res, quod magnæ parti patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret. Itaque missi juniores patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant*; ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit: nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est, strictum etiam telum tenens, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit; & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit: ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat: *ne, quod scelus*

Ap.

Ap. Claudii esset, sibi attribuerent, neu se ut parricidam liberum aversarentur; sibi vitam filiæ sua chariorem futuram fuisse, si libere ac pudice vivere licitum fuisset: cum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos vivere, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum: nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset: illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse, sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore; aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ; quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honesta morte occubuisse; non esse jam Appii libidini locum in domo sua: ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ: ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, cum, eadem illa querendo docendoque quanto visa, quam audita indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nuntiando Romæ esse, *insecutosque* qui Appium prope interemtum in exilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis, quæ videbant, iisque, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur; imperio si quis inhiberet, & viros, & armatos se esse respondetur; ruunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt, ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est; senatum Sp. Oppius habet; nihil placet aspere agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse; mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, Ser. Sulpitius, qui quærerent senatus verbis, cujus jussu castra deseruissent; aut, quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent, belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent. Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre; id modo a multitudine conclamatum est, ut L. Valerium, & M. Horatium ad se mitterent, his se daturos responsum. Dimissis legatis, 51
admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fue-*

U.C. 305.

U.C. rit; responsumque quamquam non inutiliter, fortui-
305. to tamen magis consensu, quam communi consilio esse; placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur: *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia: nec mihi filia in vita honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint; si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant.

CAPUT XXIV.

In altero quoque exercitu, qui erat in Sabinis, tumultus exoritur: facta inde secessione, in Aventinum pergitur: ex Aventino ab utroque exercitu conjuncto fit per Urbem transitio in Sacrum montem: eo sequitur plebs urbana.

Neque in Sabinis quievit exercitus: ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum, Siccii cædis memoria renovata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium (1) prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt: ibi conjuncti alteri exercitui xx. tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sext. Manilium creant. Patres soliciti de summa rerum, cum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur: placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum: illi negabant, se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abiissent. Decemviri querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se ajebant. Per M. Duillium, qui tri-

(1) *Prærogativam*) *Prærogativa* ea erat sive tribus, sive centuria, quæ prima sententiam rogabatur.

tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duillio, *non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quam sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant*. Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum, nihil violando, imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante: prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter regitantes.

U.C. 305.

CAPUT XXV.

Plebis secessione moti Patres instant Decemviris, ut magistratum deponant: iis affirmantibus, se futuros in Patrum potestate, plebs per legatos revocatur; rebus compositis, creatisque sibi in Aventino tribunis, revertitur.

CUM vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures jam, quam Horatius & Valerius, vociferabantur. *Quid expectabitis, Pa. Conscripti? si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus jura dicturi estis? non pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? occasu ne urbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis; novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, (1) ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium: cum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant*. Cum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum affirmant; id modo simul orant ac

 mo-

(1) *Ne*) Nedum.

U.C. monent, ut ipsis ab invidia caveatur, nec suo san-
305. guine ad supplicia patrum plebem assuefaciant. Tum
53 Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei; ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit; idem, cum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quam in armis reponi spei; potestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant; & ne cui fraudi esset, concisse milites, aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem; de decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit; dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minitabantur. Legati ad ea: (1) *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint; libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandum alios; iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, & prius pene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Numquam ne quiescet civitas nostra a suppliciis aut patrum in plebem Romanam, aut plebis in patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est; satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo; etiam si quando metuendos vos præbituri estis, cum recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt; de capite nostro fortunisque tunc, ut quæque causa erit, statuetis; nunc libertatem repeti satis*
54 *est*. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati, rebus perfectis, affirmant. Profecti cum mandata plebis patribus exposuissent; alii decemviri, quandoquidem, præter spem ipsorum, supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius truci ingenio, & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio: *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna; video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen: dandus invidiæ est sanguis: nihil ne ego*

(1) *Quæ consilii fuerunt ... iræ vestræ*) Ira est inimica consilio. Igitur hic opponuntur *consilium & ira*.

ego quidem moror, quominus decemviratu abeam. Factum senatusconsultum, *ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent: M. Papirius pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebi; legatos, quicquid in urbe hominum supererat, prosequitur; huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit; congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam, ad penates, conjuges, liberosque vestros; sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem; in Aventinum ite, unde profecti estis; ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis; præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus, alacritasque cuncta approbantium fuit; *convellunt* inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio; armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt; ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt; omnium primum L. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium, avunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est, & M. Duillium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat: (1) spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta; confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duillius rogationem pertulit; ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant.

U.C. 305.

---

(1) *Spe ... magis quam meritis*) Magis quia sperabatur, eos bene merituros de populo, quam in mercedem præcedentium meritorum.

CAPUT XXVI.

Creatis consulibus, decemvirali potestate jam sublata, libertas novis legibus munitur; sacrosanctos placet esse tribunos.

55 U.C. 306. PER interregem deinde consules creati, L. Valerius, & M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis, sine ulla patrum injuria, nec sine offensione fuit; quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum veluti in controverso jure esset, tenerentur ne patres (1) plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret*, qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo nova lege, *ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum jus fasque esset occidi; neve ea cædes capitalis noxæ haberetur*; & cum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, cujus rei prope jam memoria aboleverat, relatis quibusdam ex magno intervallo cæremoniis, renovarunt: & cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, * *ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset; (2) familia ad Cereris, Liberi, Liberæque venum iret*. Hac lege juris interpretes negant, quemquam sacrosanctum esse, sed caput ejus, qui eorum cuiquam nocuerit, id sacrum sanciri: itaque ædilem prehendi, ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, cum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque, & prætoribus, quia eisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse; judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio: quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institu-

(1) *Plebiscitis*) Iis legibus, quas plebs scivisset.
(2) *Familia*) *Familia* pro bonis: ut in actione *familiæ erciscundæ*, i. e. dividendæ hæreditatis.

tutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur: quæ ante arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duillius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo, ac capite puniretur*. Hæc omnia, ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur. U.C. 306.

CAPUT XXVII.

Virginius, redintegrata memoria superbiæ, & crudelitatis, diem Appio dicit, qui tandem nequicquam populi implorans auxilium in carcerem conjicitur.

Fundata deinde & potestate tribunitia, & plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt; cum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, cum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est; itaque neque ego, accusando apud vos eum, tempus teram, a cujus crudelitate vosmetipsos armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio: unius tantum criminis nisi judicem* * *vindices te, ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo*. Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat: attamen & tribunos appellavit, & nullo morante arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et dum pro se quisque, *deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt: *& superbiæ crudelitatique etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare, qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrivisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset*: ipsius Appii, inter concionis murmur, fidem populi Romani implorantis vox audiebatur; majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat; *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquan-* 56

* al. dices

da-

U.C. 306. *darum legum causa cum maxima offensione patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur: ceterum* (1) *sua propria bona malaque, cum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum; in præsentia se, communi jure civitatis, civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri: non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat: quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitentur quos oderint; quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminati sint:* ait, *se provocare ad populum; implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunitias, eo ipso anno latas; quem enim provocaturum, si huic indemnato indicta causa non liceat? cui plebejo, & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: &* (2) *appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus litteris, an vere data sit.*

57 Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & civilis & humani fœderis esse, ajebat: *respicerent tribunal homines castellum omnium scelerum; ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemtor, carnificibus, non lictoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis, sponsum, avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quam cæde motus: & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus; proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, vindicias ne ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, cum

---

(1) *Sua propria bona malaque*) Quid sibi proprie in causa aut prodesse, aut nocere posset.

(2) *Appellatio*) Jus appellandi ad tribunos, *Provocatio*, ad populum.

cum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia li- U.C.
bertas videretur, in carcerem est conjectus; tribunus 306.
ei diem prodixit.

CAPUT XXVIII.

Consules in Volscos, & Æquos bellum parantes profecturi, decemvirales leges in æs incisas in publico proponunt. C. Claudius sordidatus deprecatur pro Appio, qui, desperata ope, sibi mortem consciscit: de ejus quoque collegis supplicium sumitur.

INter hæc ab Latinis, & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt: donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Cum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis pars magna voluntariorum ad nomina danda præsto fuere: eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbe egrederentur, leges decemvirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. C. Claudius, qui perosus de- 58
cemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat; is magno jam natu cum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus, clientibusque in foro prehensabat singulos, orabatque, *ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris jacere vinctum inter fures nocturnos, ac latrones; averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam, propter unius odium, multorum preces aspernarentur: se quoque id generi ac nomini dare: nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum: virtute libertatem recuperatam esse, clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa; sed

Vir-

U.C. Virginius *sui potius ut misererentur* orabat, *filiæ-*
306. *que; nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ, & trium tribunorum preces audirent, qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrymæ videbantur. Itaque, spe incisa, priusquam producta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, cum injustæ vindiciæ a collega dicerentur; plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit; testis productus, qui, VII. & XX. enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii, Oppiique tribuni publicavere; collegæ eorum exilii causa solum verterunt: bona publicata sunt; & M. Claudius assertor Virginiæ die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus, Tibur exulatum abiit: manesque Virginiæ mortuæ, quam vivæ feliciores per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte, tandem quieverunt. Ingens metus incesserat patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant; cum M. Duillius tribunus
59 plebis (1) inhibito salubriter modo nimiæ potestati: *Et libertatis*, inquit, *nostræ, & pœnarum ex inimicis satis est; itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus; nam neque vetera peccata repeti, jam obliterata, placet, cum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; & nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum patribus demsit; eademque auxit consulum invidiam: quod adeo toti plebis fuissent, ut patrum salutis libertatisque prior plebejo magistratui, quam patricio cura fuisset: & ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules apparerent; multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuissent; neque erat dubium, quin, turbato reipub. statu, tempori succubuissent.

CA-

(1) *Inhibito ... modo nimiæ potestati*) Apposito & adhibito modo nimium jam ferocienti potestati tribunitiæ.

CAPUT XXIX.

Ductu, atque consilio Valerii consulis Æqui, Volscique vincuntur.

COnsules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque (1) sustinuit consilio bellum; quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis, hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat; hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant; provocantibusque ad prælium, responsum Romanorum nemo reddebat; tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt; relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem lacessit; ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Cum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere; & Romani quidem pleni spei corpora curabant; haudquaquam pari hostes animo, nuntios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt; recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret; & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul; motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus & arma contegeret; igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, cum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa; adortusque nec dum omnes eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore at- 60 U.C. 306.

(1) *Sustinuit . . . . bellum*) Traxit, nec se statim pugnæ commisit.

U.C. 306. atque impetu, invadit; retulere primo pedem hostes; deinde cum animos collegissent, & undique duces, victis ne cessuri essent, increparent, restituitur
61 pugna. Consul ex altera parte *Romanos meminisse* jubebat; *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare; sibimetipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent: non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso: ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites stetisse, ne vincerent: turpe esse contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: & domi, quam foris servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset; unum Appium civem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint* (1) *iis auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat; *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent; ostenderentque, eamdem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites: *Agite, juvenes,* inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis; primo concursu pedes movit hostem, pulsum vos, immissis equis, exigite e campo: non sustinebunt impetum: & nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem pedestri jam turbatum pugna: &, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes, plerosque castris avertunt, præterequitantesque absterrent; peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur.

CAPUT XXX.

Ab altero consule Horatio Sabini funduntur.

HUjus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, *excursionibus sufficiendo*, præliisque levibus experiun-

(1) *Iis auspiciis*) Tam felicibus.

riundo, assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ: parvaque certamina in summam totius profecerant spei. U.C. 306.
Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *quid latrocinii modo procursantes pauci, recurrentesque tererent tempus? & in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamque semel fortunæ rem darent?* Ad id, 62
quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, sibi ultro per contumelias hostem insultare; quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos milites audisse; qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit, consilio collegæ, virtute militum victoria parta est; quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos milites mihi effeceritis; & trahi bellum salubriter, & mature perfici potest; si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam; si jam satis animi est, decernique placet, agitedum clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat: reliquum diei apparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere; nam cum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere; quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu, equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt: cedentibusque jam suis, provolant in primum; simulque & hosti se opponunt, & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt; verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem digresso equiti parem esse. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: 63
momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu; eques inter ordines peditum

U.C. 306. tum tectus se ad equos recipit; transvolat inde in partem alteram suis victoriæ nuntius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit; non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset; castigati, fortium statim virorum opera edebant; tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt; ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit.

CAPUT XXXI.

Consules sine auctoritate Senatus, jussu populi, triumphant.

GEmina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit; populus injussu & altero die frequens iit supplicatum; & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit; consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere; ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi; itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (circum *jam tum Apollinarem* appellabant) avocavere senatum; ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius Trib. pl. tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus: maxime C. Claudio vociferante, *de patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti: numquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse; ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse; ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat*; in eamdem sententiam multa & a ceteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt; tum primum sine auctoritate senatus populi jussu triumphatum est.

CA-

CAPUT XXXII.

Nitentibus tribunis eosdem reficere tribunos, auctore M. Duillio, novi cooptantur.

HÆC victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem (1) luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur; &, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum; consensum patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefactata essent; *quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque COSS. fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad id tempus, ut comitiis praeesset, potissimum M. Duillio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti; qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate patrum; injecta contentione, Duillius consules ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit; ubi cum consules producti ad populum, interrogatique, si eos P. R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihilque sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: &, quinque tribunis plebis creatis, cum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati (2) tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causa habuit; satisfactum legi ajebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret, & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet; recitabatque rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo; Si quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hi tum, quos sibi collegas cooptassint, ita illi legitimi eadem*

U.C. 306. 64

(1) *Luxuriam*) Lætitiam insolentem.

(2) *Tribus non explerent*) Non possent legitimum & necessarium suffragiorum numerum ferre.

U.C. *dem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tri-*
306. *bunos plebei feceritis*. Duillius cum ad ultimum perseveraffet, negando xv. tribunos plebis rempub. habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter patri-
65 bus plebique acceptus magistratu abiit. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem fove-
U.C. runt: duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpe-
307. jum, & A. Aterium cooptavere. Consules creati Lar. Herminius, T. Verginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius, trib. pl. infestus patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditumque a collegis ajebat, rogationem tulit, *ut, qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is usque eo rogaret, dum x. tribunos plebis faceret*; insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.

CAPUT XXXIII.

Quiescentem plebem juniores Patrum injuriis vexant.

U.C. INde M. Geganius Macerinus, & C. Julius COSS.
308. facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate patrum, sedavere: plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, (1) sustinendo rem ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos: cura pacis concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat; quiescenti plebi ab junioribus patrum injuriæ fieri cœptæ; ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus: cum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse; seniores contra patrum ut nimis feroces suos credere juvenes esse, ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis, superesse animos; adeo moderatio tuendæ libertatis, dum, æquari velle simulando, ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se

(1) *Sustinendo rem*) Trahendo, proferendo rem, i. e. delectum.

ſe efficiunt; & injuriam a nobis repulſam, tamquam U.C.
aut facere aut pati neceſſe ſit, injungimus aliis. 308.

CAPUT XXXIV.

Civilis diſcordia foris quoque bellum accendit. Æqui & Volſci, ſumtis armis, in agrum Roman. incurrunt: terrore ad Urbem perlato, T. Quintius Coſ. pro ordinum concordia graviſſime loquitur.

T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Fu- 66
rius conſules inde facti, nec ſeditionem domi, U.C.
nec foris bellum acceperunt: ſed imminebat utrum- 309.
que. Jam non ultra diſcordia civium reprimi poterat, & tribunis, & plebe incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta novis ſemper certaminibus conciones turbaret: ad quarum primum ſtrepitum velut ſigno accepto arma cepere Æqui ac Volſci; ſimul quod perſuaſerant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuiſſe, abnuente jam plebe imperium, *eo adverſus ſe non eſſe miſſos exercitus: diſſolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam eſſe; quicquid irarum ſimultatumque cum externis fuerit, in ipſos verſi: occæcatos lupos inteſtina rabie opprimendi occaſionem eſſe*. Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati ſunt: deinde, poſtquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipſa Romæ, populabundi, regione portæ Eſquilinæ acceſſere, vaſtationem agrorum urbi per contumeliam oſtentantes:
unde poſtquam multi prædam præ ſe agentes retro 67
ad Corbionem agmine iere, Quintius COS. ad concionem populum vocavit: ibi in hanc ſententiam locutum accipio: *Etſi mihi nullius noxæ conſcius, Quirites, ſum, tamen cum pudore ſummo in concionem veſtram proceſſi: hoc vos ſcire, hoc poſteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volſcos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum conſule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos veniſſe: hanc ego ignominiam (quamquam jamdiu ita vivitur, is ſtatus rerum eſt, ut nihil boni divinet animus) ſi huic potiſſimum imminere anno ſciſſem, vel exilio, vel morte, ſi alia fuga honoris non eſſet, vitaſſem. Ergo ſi viri arma illa habuiſſent, quæ in portis fuere noſtris, capi Roma me conſule potuit? ſatis honorum, ſuperque vitæ erat: mori conſulem tertium oportuit: quem tandem ignaviſſimi hoſtium contempſere? nos conſules? an vos, Quirites? ſi culpa in nobis eſt, au-*

U.C. auferte imperium indignis: & , si id parum est, in-
309. super pœnas expetite: si in vobis, nemo deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suæ virtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, & se & vos novere: discordia ordinum est venenum urbis hujus, patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus: dum tædet vos patriciorum, nos plebejorum magistratuum; sustulere illi animos. Proh deum fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis; concordiæ causa concessimus: decemviros desiderastis; creari passi sumus: decemvirorum vos pertæsum est; coegimus abire magistratu: manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus: tribunos plebis creare iterum voluistis; creastis: consules facere vestrarum partium; etsi patribus videbamus iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus: auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus, sub titulo æquandarum legum nostra jura oppressa tulimus & ferimus: qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores: satis ne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur: adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, & scandentem in (1) aggerem Volscum hostem nemo
68 submovit: in nos viri, in nos armati estis. Agitedum: ubi hic curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ quo in statu sunt? jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur: quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum su-

(1) *Aggerem*) Esquilinus collis illa parte adibatur per aggerem Tarquinii Superbi.

super alias, & concionum: sed ex illis concionibus U.C.
numquam vestrum quisquam re fortunaque domum au- 309.
ctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At hercules cum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis; & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione patres Romani horrebant; præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum, gloriæque simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis: grave erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum: si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet; & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit: sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse; qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt: nisi forte assentatores publicos plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestri vos causa incitare & stimulare putatis: concitati aut honori, aut quæstui illis estis; & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse videns, malæ rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

CAPUT XXXV.

T. Quintii oratione permota plebs, ad bellum propulsandum nomina dat: educto a consulibus exercitu, hostes Æqui, Volscique vincuntur.

U.C. 309. 69 RAro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus patres habere solita erat, bellum & arma spectabat, & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora his, quæ subjiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere; in senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari*, *dignam tot consulatibus anteactis*, *dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum*, *sæpius meritorum; alios consules aut per proditionem dignitatis patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis, asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis patrum, concordiæque ordinum, & temporum in primis habuisse: orare eum, collegamque, ut capesserent remp. orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsare vellent, plebemque obedientem in re tam trepida patribus præberent:* (1) *appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata*. Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Cum consules in concione pronunciassent, tempus non esse (2) causas cognoscendi, omnes juniores postera die prima luce in campo Martio adessent; *cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam:* omnis juventus affuit postero die: cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a quæstoribus ex ærario promta, delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem: insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt

---

(1) *Appellare*) Communis patria appellat tribunos.
(2) *Causas cognoscendi*) Disceptandi & dijudicandi causas.

funt conjuncta: tertio die cum ira Romanos; illos, U.C.
cum toties rebellassent, conscientia culpæ, ac despe- 309.
ratio irritaret, mora dimicandi nulla est facta. In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat; & prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpitium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpitius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit; unde cum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est; momentoque temporis in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, *ni suo proprio* eum prælio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuissent: ibi vero Sulpitius negare, *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prælium connixi omni vi perficerent: nec, fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam: non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset*: Haud surdis auribus dicta; impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere: is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies: nuntius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua præmissus equitatus turbaverat ordines: sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum: in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusque ferox, cum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit: cujus ignominiæ metu concitati milites invasere hostem: ita æquata ex omni parte victoria est. Nuntius a Quintio venit, victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, ante quam sciat debellatum & in sinistro cornu esse; si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, castraque hostium venit: ibi paucis defendentibus, momentoque fusis,

 fine

U.C. ſine certamine in munitiones irrumpunt: (1) præda-
538. que ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum iis ab ſenatu, accipio: nec traditur cauſa ſpreti, aut non ſperati honoris: ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio, atque Horatio conſulibus, qui præter Volſcos & Æquos, Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab ſenatu triumphus eſſet; verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum conſulibus petere triumphum; ne, etiamſi impetraſſent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita cura videretur.

CAPUT XXXVI.

Populus Romanus judex ſumtus inter Ardeates, atque Aricinos de ambiguo agro certantes, Scaptio quodam auctore, eumdem agrum ſibi fœde adjudicat.

71 Victoriam honeſtam, ex hoſtibus partam, turpe domi de finibus ſociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum ſæpe bello certaſſent, multis invicem cladibus feſſi, judicem populum Romanum cepere. Cum ad cauſam orandam veniſſent, concilio populi a magiſtratibus dato, magna contentione actum: jamque editis teſtibus cum tribus vocari, & populum inire ſuffragium oporteret, conſurgit P. Scaptius, de plebe, magno natu; &, *Si licet*, inquit, *conſules de repub. dicere, errare ego populum in hac cauſa non patiar.* Cum, ut vanum, eum negarent conſules audiendum eſſe, vociferantemque prodi publicam cauſam, ſummoveri juſſiſſent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere ſemper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *annum ſe tertium & octogeſimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militaſſe non juvenem, ſed vice ſima jam ſtipendia merentem, cum ad Coriolos ſit debellatum: eo ſe rem vetuſtate obliteratam, ceterum ſuæ memoriæ infixam, afferre, agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuiſſe; captiſque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum: mirari ſe, quo-*

(1) *Præda ... ingenti compotem*) Salluſtius: *neque animo neque lingua ſatis compotem.*

quonam more Ardeates, Aricinique, cujus agri jus U.C.
numquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum 309.
se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent: sibi exiguum vitæ tempus superesse; non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret: magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret. Consules cum Sca- 72
ptium non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent: deos, hominesque testantes, flagitium ingens fieri, patrum primores arcessunt: cum his circumire tribunos, orare, *ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem* (1) *litem vertendo: cum præsertim, etiam si fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis: nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptio ne hoc,* (2) *concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum* (3) *quadruplatoris, & interceptoris litis alienæ personam laturum; quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc patres vociferantur: sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet: vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Rom. esse: nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quicquam (4) bona causa elevatur dedecus judicii: idque non Aricinis, Ardeatibusque, quam patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus, & ab externis mansit.

---

(1) *Litem*) Id de quo lis erat.

(2) *Concionali seni*) Forum terere solito, & totos dies in concionibus consumere.

(3) *Quadruplatoris*) *Quadruplatores* delatores erant criminum publicorum, dicti a quarta parte ex damnatorum bonis, quæ consequebantur. Alii dicunt *quadruplatores* esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ &c.

(4) *Bona causa elevatur*) Bonitate causæ imminuitur.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Oritur seditio ob duas tribunorum rogationes, alteram ab Canulejo promulgatam de connubio Patrum & plebis; alteram ab collegis de creandis promiscua sive ex patribus, sive ex plebe consulibus; utramque consules in Senatu insectantur.

* 1 HOS secuti M. Genutius & *C. Curtius* consules.
U.C. Fuit annus domi forisque infestus: anni nam-
310. que principio & de connubio patrum & plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit, qua contaminari sanguinem suum patres, confundique (1) jura gentium rebantur; & mentio primo sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus vellet, consules faciendi.* Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audire patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, & Vejentes depopulatos extrema agri Rom. & Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere: adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci (2) præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent, si quo intentius possit, quam T. Quintio consule, apparatum sit. C. Canulejus, pauca in senatu vociferatus, nequicquam territando consules, avertere plebem a cura novarum legum; numquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; confestim
2 ad concionem advocavit. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, *jam ultra ferri posse furo-*

(1) *Jura Gentium*) *Gens* hic est, quæ e multis *familiis* conficitur. *Gens* enim complectitur eos, qui eodem sunt & nomine & cognomine.

(2) *Præferebant*) Volsci & Æqui.

furores tribunitios; ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris: id adeo non plebis, quam patrum, neque tribunorum magis, quam consulum culpa accidere: cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri: maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent: & quemadmodum plebs *gloriari posset, auctiorem ampliorem que esse: finem ergo non fieri, nec futurum, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasque res C. Canulejum aggressum? colluvionem gentium*, perturbationem (1) auspiciorum *publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit; ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit: quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, (2) quorum sacrorum sit: dimidius patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi: & primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse; nunc rogari, ut seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur, Iciliosque consules fore: ne id Jupiter optimus maximus sineret, (3) regiæ majestatis imperium eo recidere, & se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur: certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, cum prima impetrasset, futuram; primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur: quia tum concessum sit de tribunis*, iterum concessum esse. Finem *ergo* non fieri: *non posse in eadem civitate tribunos plebis, & patres esse: aut hunc ordinem,*

U.C. 310.

I 4

---

(1) *Auspiciorum .... privatorum*) *Auspicia privata* erant ea, quæ super privatorum negotiis captabantur.

(2) *Quorum sacrorum*) Sua cuique genti propria fuere sacra.

(3) *Regiæ majestatis imperium*) Imperium consulare, in quo inest regia majestas.

U. C. 310. *nem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam numquam, obviam eundum audaciæ temeritatique: (1) illi ne impune primo discordias serentes, concitent finitima bella? deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? & cum hostes (2) tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non modo non patiantur, sed audeat Canulejus in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum? quid esse aliud, quam minari se patriam proditurum, patriam oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis, & Æquis, & Vejentibus allaturam? nonne Canulejo duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.*

CAPUT II.

Canuleii pro tribunitiis rogationibus oratio. Victi Patres ut lex de connubio feratur consentiunt.

3 CUM maxime hæc in senatu agerentur, Canulejus pro legibus suis, & adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & ante videor animadvertisse, nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse: &, si non easdem opes habere, eamdem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis, externisque dari soles: nos quidem civitatem, quæ plus, quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus: altera nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus, atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent, se manibus temperaturos? violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut quibus velit consulatum mandet;*

---

(1) *Illine ut*) Ellipsis, quam sic exple. Quis hoc illis concedat, ut *concitent ... prohibeant ... non patiantur ... audeant*.
(2) *Tantum non*) Fere, propemodum.

det; & non præciditur spes plebejo quoque, si dignus summo bonore erit, adipiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? Et perinde hoc valet, plebejus ne consul fiat, tamquam servum, aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemtu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant, quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur: quin etiam (si diis placet) (1) nefas ajunt esse, consulem plebejum fieri. Obsecro vos, si non ad (2) fastos, non ad (3) commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? en umquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium (4) non modo Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium, (5) incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci regem factum? Servium Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio & virtute regnum tenuisse? quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum: pœniteat nunc vos plebeii consulis; cum majores nostri advenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrino ne patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? an ne si sit quidem,

U.C. 310.

(1) *Nefas ajunt esse*) Adversum religiones esse dicunt.

(2) *Fastos*) Fasti duplices fuere. alii, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum &c. ratio continebatur; alii, in quibus nomina magistratuum, & res gestæ perscribebantur.

(3) *Commentarios*) In quibus pontifices suorum temporum historiam summatim describebant.

(4) *Non modo Romanæ*) Non modo non.

(5) *Incolam ab Tarquiniis*) *Incola* oppositus *civi*, est qui in aliquam regionem aliunde immigravit.

U.C. 310. *dem, ad gubernacula reip. accedere eum patiemur? potiusque decemviris teterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quam optimis regum (1) novis hominibus similes consules sumus habituri? At enim nemo post reges exactos de plebe consul*
4 *fuit. Quid postea? nulla ne res nova institui debet? & (2) quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt: census in civitate, & descriptio centuriarum, classiumque non erat; ab Servio Tullio est facta: consules numquam fuerant: regibus exactis creati sunt: dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat; (3) apud patres esse cœpit: tribuni plebis, ædiles, quæstores nulli erant: institutum est, ut fierent: decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & e republica sustulimus. Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium, hominumque instituantur? Hoc ipsum ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? an esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam (4) exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent, ne societur sanguis: quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis, & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in patres, habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e patribus? Nemo plebejus patriciæ virgini vim afferret; patriciorum ista libido est; nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset: verum enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est:*

---

(1) *Novis hominibus*) *Novi homines* apud Romanos oppositi *nobilibus*, sunt qui nullum ex majoribus insignitum curulibus magistratibus habent.

(2) *Quod nondum .... ea*) Nota formam loquendi. Vox *multa*, ut propior, attraxit ea.

(3) *Apud patres*) Patrem memoria.

(4) *Exilium ... relegationem.*) *Relegatio* minor est pœna, quam *exilium*. *Exilio* civitas amittitur, non *relegatione*.

est: cur enim non (1) *confertis, ne sit connubium* U.C.
divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consilio- 310.
rum ubique semper fuit, ut in quam cuique feminæ
convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir
domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis su-
perbissimæ vincula conjicitis, qua dirimatis societa-
tem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur
non sancitis ne vicinus patricio sit plebejus? ne eo-
dem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro
eodem consistat? quid enim in re est aliud? si plebe-
jam patricius duxerit, si patriciam plebejus; quid
juris tandem mutatur? nempe (2) *patrem sequuntur*
liberi; nec, quod nos ex connubio vestro petamus,
quicquam est, præterquam ut hominum, ut civium
numero simus: nec vos (nisi in contumeliam igno-
miniamque nostram certare juvat) quod contendatis,
quicquam est. Denique, utrum tandem populi Roma- 5
ni, an vestrum summum imperium est? regibus exa-
ctis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua liber-
tas parta est? Oportet licere populo Romano, si ve-
lit, jubere legem: an, ut quæque rogatio promulga-
ta erit, vos delectum pro pœna decernetis? &, simul
ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tum
statim consul sacramento juniores adiges, & in ca-
stra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno?
Quid? si non, (3) *quantum istæ minæ adversus ple-*
bis consensum valerent, bis jam experti essetis? sci-
licet, quia nobis consultum volebatis, certamine ab-
stinuistis? an ideo non est dimicatum, quod, quæ
pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit
certamen, Quirites: animos vestros illi tentabunt
semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista,
seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis
plebs est, si connubiis redditis, unam hanc civita-
tem tandem facitis, si coalescere, si jungi, misceri-
que vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes,
si aditus ad honores viris strenuis, & fortibus datur:
si in consortio, si in societate reipublicæ esse: si
quod æquæ libertatis est, invicem annuis magistra-
tibus parere, atque imperitare licet: sin hæc impe-
diet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate fa-
ma bella: nemo est nomen daturus, nemo arma ca-
pturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum
quibus, nec in re publica honorum, nec in privata
connubii societas est. Cum in concionem & consules 6
I 6 pro-

(1) *Confertis*) Simul fertis legem.
(2) *Patrem sequuntur liberi*) Ex justo matrimonio nati.
(3) *Quantum*) Quam parem.

U.C. processissent, & res a perpetuis orationibus in alter-
310. nationem vertisset, interroganti tribuno, cur plebejum consulem fieri non oporteret? ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen respondit; quod nemo plebejus auspicia haberet; ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur. Plebs ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tamquam invisi diis immortalibus, negarentur posse. Nec ante finis contentionum fuit (cum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem patres, ut de connubio ferretur, concessere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam depositurос, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore.

CAPUT III.

Pugnantibus tribunis pro altera lege de plebeiis consulibus, permittitur, ut tribuni militum potestate consulari creentur.

CUM Canulejus victoria de patribus, & plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro rogatione sua summa vi pugnant: &, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, cum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant: apparebat autem, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse: soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos. Quintiorum, Cincinnatique, & Capitolini sententiæ abhorrebant a cæde, violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex patribus, ac plebe creari finerent, de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur: quibus indictis extemplo quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, hinc quam maxime tribunitii & prehensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret; postremo, coacti tamen a primoribus, petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit alios animos in contentione libertatis di-
gni-

gnitatisque, alios secundum deposita certamina incorrupto judicio esse; tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebejorum esset. Hanc modestiam, æquitatemque, & altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit? *Anno trecentesimo decimo* quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Attilius, T. Clœlius: quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt qui, propter adjectum Æquorum Volscorumque bello, & Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe; & imperio, & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere, quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte *tabernaculum cepisset*.

U.C. 310.

7

CAPUT IV.

Ardeatibus per legatos in senatu querentibus de intercepti agri injuria mite responsum datur: cum iis deinde fœdus renovatur. Censuræ initium.

LEgati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret: ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo, nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causa: si Ardeates* (1) *sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodum gaudeant se iræ moderatos; sciantque patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, cum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, cum sine (2) curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere: contentio, consules ne, an tribuni militum crearentur,

(1) *Sua tempora*) Opportuna senatui.

(2) *Curuli Magistratu*) Curules magistratus fuere qui sella curuli utebantur, dictatores, consules, tribuni militares, censores, prætores, ædiles curules.

U.C. 310. tur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex, ac senatus consulum comitia, tribuni plebis & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt patres; quia & plebs patriciis seu hunc, seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur; tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. U.C. 311. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est; idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur; credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum (1) Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & *in* (2) *linteis libris* (3) ad Monetæ inventa. Et foris, cum tot terrores a finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.
8 Hunc annum, seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit, sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum coss. U.C. 312. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ; quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum, disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, & vectigalia populi Romani sub nutu, atque arbitrio essent: ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, (4) operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, rem operosam, ac minime consularem suo proprio magistratu egere; cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui (5) arbitrium formulæ censendi subjiceretur. Et patres quamquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere, id, quod evenit, futurum credo etiam rati,

(1) *Licinius Macer*) Scriptor.
(2) *Linteis Libris*) In quos magistratuum nomina referebantur.
(3) *Ad Monetæ*) Ad ædem.
(4) *Operæ erat*) Operæ pretium erat, vacabat.
(5) *Arbitrium formulæ censendi*) Jus statuendi qua ratione quisque censendus esset.

ti, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori U.C.
jus majestatemque adjicerent: & tribuni (id quod 312.
tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Cum a primoribus civitatis spretus honor esset; Papirium, Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit: censores ab re appellati sunt.

CAPUT V.

Ardeæ orto certamine inter plebem, & optimates propter Virginis connubium, cum illa Volscos pro se excivisset, hi ab Romanis auxilium ex fœdere petunt. Missus cum exercitu Geganius Cos. Volscos devictos sub jugum mittit, ac de illis triumphat.

DUM hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque fœdere recenti auxilium prope eversæ urbi implorantes: 9
frui namque pace optimo consilio cum populo Romano servata per intestina arma non licuit: quorum caussa, atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quæ fuere, eruntque potentibus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, morbive, quam quæ alia in deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maxime forma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præter quam forma captus; adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit: nobilis superior judicio matris esse; quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat: tutores in ea quoque re partium memores ad suum tendere. Cum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est: postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. Sed vis potentior fuit: namque tutores inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta, virginem ex domo matris rapiunt: adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuria juvenem: fit prælium atrox: pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit: urbem quoque omnis etiam expertem an-

ante certaminis, multitudine opificum ad spem præ-
U.C. dæ evocata, obsidere parat: nec ulla species, clades-
312. que belli abest, velut contacta civitate rabie duorum
juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium.
Parum parti utrique domi armorum bellique est visum: optimates, Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere: priores Volsci duce Æquo Clœlio Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet: quarta deinde vigilia signa profert; cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent: & alia
* al parte consul muro Ardeæ (1) brachium * immiserat,
injun qua ex oppido sui commeare possent. Volscus impe-
xerat. rator, qui ad eam diem non commeatu præparato,
10 sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem: postquam septus vallo repente inops omnium rerum erat, ad colloquium consule vocato, si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos ait. Adversus ea consul, victis conditiones accipiendas esse, non ferendas, respondit; neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse; dedi imperatorem, arma poni jubet, fatentes victos se esse, & imperio parere: aliter tam abeuntibus, quam manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam Romam relaturum. (2) Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, cum tentassent; præter cætera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, cum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur; & cum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nuntiis cladis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Ro-

(1) *Brachium*) Vallum pertingens a castris Romanis ad urbem.

(2) *Volsci*) *Volsci exiguam spem* quæ sibi reliqua erat *in armis*, *alia spe undique abscissa*, *quum tentassent*.

Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Clœlio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. U.C. 312.

CAPUT VI.

Alterius Cos. Quintii moderatio in civitatis concordia curanda. Ut ad Ardeates infami judicio interceptus ager redeat, Ardeam colonia deducitur.

Æquavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: qui concordiæ, pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint: & adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit; quinque consulatus eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant; eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit. U.C.
Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum 313.
Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum domi, forisque gestarum succedere se cernebant: maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum; eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt, ut quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum: consenserant autem, ut multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur: sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Helua. Qui, præter minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis adscripti

U.C. pti remanendo in colonia, quam testem integritatis
313. justitiæque habebant, vitavere.

CAPUT VII.

Urbis tranquillitatem multiplex calamitas excipit: fame præsertim usque ad desperationem laboratur: frumentum privatim largiendo Sp. Mælius de regno agitat.

12 U.C. 314. PAx domi forisque fuit & hoc & insequenti anno, C. Furio Pacilo, & M. Papirio Crasso COSS. Ludi ab decemviris, per secessionem plebis, a patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam a Pœtelio quæsita: qui tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; &, cum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt: ludibrioque erant minæ tribuni, denuntiantis se delectum impediturum: cum, quietis finitimis, neque belli apparatu opus esset.

U.C. 315. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato COSS. multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium res sisti potuissent. Cœpere a fame mala; seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & urbis deserto agrorum cultu: nam utrumque traditur, & patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant: postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minutius præfectus annonæ crearetur, felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui; quamquam postremo annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui cum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) & nullum (1) momentum annonæ fecisset; & revolutus ad dispensationem ino-

(1) *Momentum annonæ fecisset*) Cum nihil profecisset ad levandam annonam: *& revolutus ad dispensationem inopiæ*, & eo redire coactus, ut exiguum illud frumenti quod erat quodam ordine dispensaret, non cuique pro arbitrio distribueret.

inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere U.C.
quod usui menstruo superesset; fraudandoque parte 315.
diurni cibi servitia, criminando inde, & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius, quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.
13 Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio est aggressus: frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum, clientiumque ministeria coemto, (quæ credo ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc munere delinitam, quacumque incederet, conspectus, elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum ei favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere; & quoniam consulatus quoque eripiendus invitis patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum, & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore.
3 Jam comitia consularia instabant: quæ res eum, necdum compositis rebus, maturisve satis consiliis, oppressit.

CAPUT VIII.

Sp. Mælius fit per Minutium aperte suspectus affectati regni: ad eum coercendum dicitur dictator L. Quintius; a quo dictus magister equitum Servilius Abala, Mælium, parere recusantem, obtruncat: tumultuante multitudine, jure cæsum pronuntiat Dictator: ejus deinde domus diruitur: Minutio indici honor decernitur.

Consul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, U.C.
minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cogno- 316.
men: & L. Minutius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus: nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minutius eamdem Reipub. curationem agens, quam Sp. Mælius privatim agendam susceperat; cum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum defert: tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse: tempus agendæ rei nondum

sta-

U.C. stare: cetera jam convenisse: & tribunos mercede emtos ad prodendam libertatem, & partita ducibus mul-
316. titudinis ministeria esse: serius se pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre. Quæ postquam sunt audita: & undique primores patrum, & prioris anni consules increparent, quod eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri; & novos consules, quod expectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non (1) auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem: tum T. Quintius, consules immerito increpari, ait, qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent: opus esse non forti solum viro, sed etiam libero, exolutoque legum vinculis: itaque se dictatorem L. Quintium dicturum: ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere, & quid sibi vellent, rogitare; qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent: dein cum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent: & consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive Reipub. esset, dictator a consule dicitur; ipse deinde C. Servilium Ahalam magi-
14 strum equitum dicit. Postero die dispositis præsidiis, cum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei, ac miraculo esset; & Mæliani, atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem Reipubl. quæsisset, rogitarent: missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*. Cum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret; crimenque, a Minutio delatum ad senatum, diluendum: tunc Mælius recipere se in catervam suorum: & primum circumspectans tergiversari, postremo cum apparitor jussu magistri equitum eum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque fidem plebis Romanæ implorare; & opprimi se consensu patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent; neve ante oculos suos

(1) *Auctorem*) *Auctor* est hic qui princeps rem capessit.

suos trucidari finerent. Hæc eum vociferantem affecutus Ahala Servilius, obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum dictatori renuntiat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili*, *esto*, *liberata Rep.* Tumultuantem deinde multitudinem (1) incerta existimatione facti, ad concionem vocari jussit; *& Mælium jure cæsum* pronuntiavit, *etiam si regni crimine insons fuerit, qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset: se ad causam cognoscendam consedisse: qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam: vim parantem, ne judicio se committeret, vi coercitum esse: nec cum eo tamquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret; eodemque anno sororis filios, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos: ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu, atque exulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit, & quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam: sed tamen Claudios, Cassios consulatibus, decemviratibus suis, majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus fuerit, frumentarium divitem, ** bilibre farris sperasse, libertatem se civium suorum emisse; ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse; ut quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem; non pro scelere id magis, quam pro monstro habendum: Nec satis esse sanguine ejus expiatum; nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque contacta pretiis regni mercandi publicarentur. Jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.* Domum deinde, ut

U.C. 316.

15

* al. bilibris.

(1) *Incerta existimatione facti*) Quum dubitaretur quid de Ahala facto judicandum esset.

16 ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui
U.C. extemplo jussit: id (1) Æquimælium appellatum est.
316. L. Minutius (2) *bove aurato* extra portam tergeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minutium apud quosdam auctores transisse a patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse invenio; ceterum vix credibile est, numerum tribunorum patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse: sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sex. Titinnius, soli ex collegio tribunorum neque tulerunt de honoribus Minutii legem; & criminari nunc Minutium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant; pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur: haud dubia spe, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur.

CAPUT IX.

Denuo tribuni militum consulari potestate creantur. Fidenates deficiunt ad Vejentium regem Tolumnium; cujus jussu missi ab Roma legati necantur. Dictus Dictator Mamercus, in hostes profectus, eos vincit: de rege Tolumnio opima spolia refert Cornelius Cossus.

U.C. PLebs quamquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos con-
317. sulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium, ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur; (3) prælatus suffragiis Quintio Mamer-
17 cus Æmilius, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium, Vejentium regem, ac Vejentes defecere: majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Ancium,

---

(1) *Æquimælium*) Id est, solo æquata Mælii domus.
(2) *Bove aurato*) Auratis nimirum cornibus.
(3) *Prælatus suffragiis Quintio*) Prior quam Quintius nominatus est.

cium, L. Roſcium, legatos Romanos, cauſſam novi U.C. conſilii quærentes, juſſu Tolumnii interfecerunt. Le- 317. vant quidam regis facinus: in teſſerarum proſpero jactu vocem, ejus ambiguam, ut occidi juſſiſſe videretur, a Fidenatibus exceptam, cauſam mortis legatis fuiſſe: (rem incredibilem, interventu Fidenatium, novorum ſociorum, conſulentium de cæde ruptura jus gentium, non averſum ab intentione luſus animum) * ac deinde in horrorem verſum facinus. Propius eſt * al. fidem, obſtringi Fidenatium populum, ne reſpicere nec. ſpem ullam ab Romanis poſſet, conſcientia tanti ſceleris, voluiſſe. Legatorum, qui Fidenis cæſi erant, ſtatuæ publicæ in roſtris poſitæ ſunt. Cum Vejentibus Fidenatibuſque præterquam finitimis populis, ab cauſa etiam tam nefanda bellum exorſis, atrox dimicatio inſtabat: itaque (1) ad curam ſummæ rerum quieta plebe, tribuniſque ejus, nihil controverſiæ fuit, quin conſules crearentur M. Geganius Macerinus ter- U.C. tium, & L. Sergius, Fidenas, a bello, credo, quod 318. deinde geſſit, appellatus: hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium ſecundo prælio conflixit; nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amiſſis dolor, quam lætitia fuſis hoſtibus fuit, & ſenatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium juſſit: is magiſtrum equitum ex collegio prioris anni, quo ſimul tribuni militum conſulari poteſtate fuerant, L. Quintium Cincinnatum dignum parente juvenem dixit. Ad delectum a conſulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti; & numerus amiſſorum proxima pugna expletus. Legatos Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum ſequi ſe dictator juſſit. Cum poteſtas major, tum vir quoque poteſtati par, hoſtes ex agro Romano trans Anienem ſummovere: colleſque inter Fidenas, atque Anienem ceperunt, referentes caſtra: nec ante in campos digreſſi ſunt, quam (2) legiones auxilio Faliſcorum venerunt; tum demum caſtra Etruſcorum pro mœnibus Fidenarum poſita. Et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes conſedit, in utriuſque ripis amnis, (3) qua ſequi munimento poterat, vallo interpoſito; poſtero die in aciem eduxit. Inter hoſtes variæ fuere ſententiæ. Faliſcus procul ab domo militiam ægre patiens, ſatiſque fidens ſibi, poſcere pugnam: Vejenti Fidenatique plus ſpei in

(1) *Ad curam*) Ob curam de ſumma rerum.
(2) *Legiones*) Legiones Faliſcorum.
(3) *Qua ſequi*) Vallo interpoſito in eo loco, ad quem ſequi ripas utriuſque amnis poterat muniendo.

U.C. in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum
318. rum magis placebant consilia, ne longinquam militiam paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detractasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frumentibus, ni copia pugnæ fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit: nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, (1) simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum; quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit; secuta peditum acies ingenti vi conflixit, nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum; eques maxime resistebat: equitumque longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen. Erat tum inter equites tribunus
19 militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. Is cum ad impetum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognovisset: *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam (si modo sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum manibus dabo:* calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem; quem cum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hasta innixus se in pedes excipit; assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit; tum exangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes.

Cos-

(1) *Simul aves rite admisissent*) Simul auspicia secunda contigissent.

Cossus Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro U.C.
Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. In- 318.
ter prælium & castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis repente invadit; quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie fuit.

CAPUT X.

Dictator triumphat: Cossus secunda opima spolia Jovi Feretrio dedicat; quo tempore fuerit ne ille tribunus militum, an consul, quæritur.

OMnibus locis re bene gesta, dictator senatuscon- 20
sulto, jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus spolia opima regis interfecti gerens; in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ * opima appellata sola ea tempe- * al
state erant, cum solemni dedicatione dono fixit; a- pri-
verteratque in se a curru dictatoris civium ora, & ma
celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum, tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui; ceterum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxerit, nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus (1) illos, meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego cum Augustum Cæsarem templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, seipsum *in thorace linteo* scriptum legisse audissem, prope sacrilegium ratus sum, Cossum spoliorum suorum, Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem; (2) qui si ea in re sit error, quod (3) tam veteres annales,

(1) *Illos meque arguit*) Adversus illos meque ipsum probat.

(2) *Qui si*) i. e. *an ea in re sit hic error, existimatio communis omnibus est; si* pro *an* non raro apud Livium, & alios observabimus ad XXXI. 9.

(3) *Tam veteres*) Valde veteres. Nisi forte magis placebit resecare *tam*.

U.C. 318. quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum Tit. Quintio Penno Aul. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est; nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia, inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit; adeo ut quidam annales, (1) velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant; tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equitum, quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem: (2) ea libera conjectura est: sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

CAPUT XI.

Sp. Mælius, trib. plebis, seditionum materiam quærit; sed frustra. Orta in Urbe pestilentia, Fidenates, ac Vejentes in agrum Rom. descendunt. Dictus Dictator A. Servilius, pulsis hostibus, urbem Fidenas, quoniam expugnatione non potest, cuniculo capit. Census primum in campo Martio.

21 U.C. 319. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Vejentem, ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum, pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta: urbes tamen non oppugnatæ: quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio trib. plebis, qui favore nominis motuum se aliquid ratus & Minutio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat, falsis criminibus a Minutio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens; quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Cæterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia, maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nuntiabantur tecta. Obsecratio ita-

(1) *Velut funesti*) Quasi ob crebra funera mœstitiam præferentes.

(2) *Ea libera conjectura est*) I. e. per me liceat hanc conjecturam, qui voluerit, amplectatur.

itaque a populo, (1) duumviris (2) præeuntibus, est U.C. facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum, & 320. L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria patribus aut plebi esset: sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, (3) aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum; deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere; trepidatum itaque non in agris magis, quam in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias; a Virginio senatus in æde Quirini consulitur; dictatorem dici A. Servilium placet; cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit; is sibi magistrum equitum Postumium Æbutium Heluam dicit. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet: quibuscumque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario promta feruntur ad dictatorem; quæ cum agerentur, hostes in loca altiora concessere; eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit; sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obsidione vis ulla erat: quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque abunde ex ante convecto sufficiebat; ita expugnandi pariter, cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis propter propinquitatem notis ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit; ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia, quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus censores (4) *villam publicam* in U.C. cam- 321.

(1) *Duumviris*) Librorum Sibyllinorum custodibus.

(2) *Præeuntibus*) Certam verborum, in qua obsecratio fieret, formulam prius recitantibus.

(3) *Aut muris*) Castellorum.

(4) *Villam publicam*) Villam ad publicos usus ædificatam.

U.C. campo Martio (1) probaverunt: ibique primum cen-
321. sus populi est actus. Eosdem consules insequenti an-
23 no refectos, Julium tertium, Virginium iterum, a-
pud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias, &
Q. Tubero, M. Manlium, & Q. Sulpitium consules
in eum annum edunt; ceterum in tam discrepanti
editione & Tubero & Macer libros linteos auctores
profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse,
traditum a scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio
libros haud dubie sequi linteos placet; & Tubero in-
certus veri est; sed inter cetera vetustate incomperta,
hoc quoque in incerto positum.

CAPUT XII.

Ad famam imminentis a Vejentibus, ac Fidenatibus tumultus, dicitur Dictator iterum Mamercus; sublato foris metu, domi, lata ad populum lege, annuum spatium censuræ imponit, quod antea erat quinquennale: deposito magistratu, ab iratis Censoribus ignominia notatur.

Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non
Vejentibus solum exterritis metu similis excidii,
sed etiam Faliscis, memoria initi primo cum iis bel-
li: quamquam rebellantibus non affuerant. Igitur
cum duæ civitates, legatis circa XII. populos missis,
impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni
Etruriæ concilium: velut magno inde tumultu immi-
nente, senatus Mamercum Æmilium dictatorem ite-
rum dici jussit; ab eo A. Postumius Tubertus magister
equitum est dictus; bellumque tanto majore, quam
proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab
omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fue-
24 rat. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquil-
lior fuit; itaque cum renuntiatum a mercatoribus es-
set, negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio
bellum initum suis viribus exequi; nec adversarum
rerum quærere socios, cum quibus (2) spem integram
communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam
creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ adem-
ta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum
esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat;
seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitu-
dine honoris, quam diuturnitate offensus. Concione
ita-

(1) *Probaverunt*) Recte factam esse pronuntiaverunt.

(2) *Spem integram*) Spem belli incipientes nulla adhuc clade imminutam.

Itaque advocata, *Rempubl. foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præstanda deos immortales suscepisse; se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Rom. consulturum: maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset: alios magistratus annuos esse: quinquennalem censuram gravem esse: iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere; se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris censura esset*. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut re ipsa*, inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico*. Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, congratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Rom. minuisset, (1) tribu moverunt, *octuplicatoque censu* (2) ærarium fecerunt; quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiæ intuentem, quam ignominiam; primores patrum, quamquam diminutum censuræ jus * voluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe cum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

U.C. 321.

* al. noluissent.

CAPUT XIII.

Consularia comitia impedientibus tribunis plebis, creantur tribuni militum consulari potestate. Pestilentia laboratur.

25 Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit: omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit; ædes Apollini pro valetudine populi vota est; multa duumviri ex libris, placandæ deum iræ, avertendæque a populo pestis causa, fecere: magna tamen clades in

U.C. 322.

(1) *Tribu moverunt*) E tribu honestiore in ignobiliorem, ignominiæ causa, transtulerunt.

(2) *Ærarium fecerunt*) I. e. ad hoc erat civis tantum, ut pro capite suo tributi nomine æra penderet.

U C. in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumque
322. pernicie, accepta; famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumque agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere.
U C. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tri-
323. buni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata; neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata; ibi prolatæ in annum res; decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Vejente populo querente, eamdem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Vejis fortunam.

CAPUT XIV.

Principes plebis conqueruntur, quod nullus plebejus tribunus militum consulari potestate creetur: ex re parva certamen inter Patres, ac plebem. Illato belli terrore ab Æquis, & Volscis, Consules creantur, qui tandem, premente magis metu, coguntur ab tribunis dicere Dictatorem.

INterim Romæ principes plebis jamdiu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis: ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit: multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent*: (1) *aut patricios habendos fuisse tribunos plebis: adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a patribus contemni*. Alii purgare plebem: culpam in patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter: si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, &* (2) *parto auxilio imperium quoque adscituram*. Placet, tollendæ ambitionis causa, tribunos legem promulgare, ne cui (3) *album vestimentum addere* petitio-

(1) *Aut patricios*) *Aut*, i. e. alioquin.
(2) *Parto auxilio*) I. e. tribunitio.
(3) *Album vestimentum addere*) Tunc qui petebant aliquem magistratum, ii togam creta addita candentem reddebant. Hinc *candidati*.

ſitionis cauſa liceret; parva nunc res, & vix ſerio U.C.
agenda videri poſſit, quæ tunc ingenti certamine pa- 323.
tres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut
legem perferrent, apparebatque, irritatis animis, ple-
bem ad ſua ſtudia inclinaturam; quæ ne libera eſſent,
ſenatusconſultum factum eſt, ut conſularia comitia ha-
berentur. Tumultus cauſa fuit, quem ab Æquis & 26
Volſcis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quintius U.C.
Lucii filius Cincinnatus, (eidem & Penno cognomen 324.
additur) & C. Julius Mento conſules facti, nec ultra
terror belli eſt dilatus. Lege ſacrata, quæ maxima
apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito,
utrinque validi exercitus profecti in Algidum conve-
nere, ibique ſeorſum Æqui, ſeorſum Volſci caſtra
communivere: intentiorque, quam umquam ante,
muniendi, exercendique militem cura ducibus erat;
eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui di-
ctatorem dici placuit: quia etſi ſæpe victi populi, ma-
jore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarant:
& aliquantum Romanæ juventutis morbo abſumtum
erat; ante omnia * privata conſulum diſcordia, quæ * al.
inter ipſos erat, & certamina in conſiliis omnibus ter- pra-
rebant. Sunt, qui male pugnatum ab his conſulibus vitas
in Algido auctores ſint, eamque cauſam dictatoris &
creandi fuiſſe. Illud ſatis conſtat, ad alia diſcordes,
in uno adverſus patrum voluntatem conſenſiſſe, ne
dicerent dictatorem: donec, cum alia aliis terribilio-
ra afferrentur, nec in auctoritate ſenatus conſules eſ-
ſent, Q. Servilius Priſcus ſummis honoribus egregie
uſus, inquit, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam
ad extrema ventum eſt, ſenatus appellat, ut in tanto
diſcrimine Reipublicæ dictatorem dicere conſules pro
poteſtate veſtra cogatis*. Qua voce audita, occaſio-
nem oblatam rati tribuni augendæ poteſtatis, ſece-
dunt, (1) proque collegio pronuntiant, *placere con-
ſules ſenatui dicto audientes eſſe: ſi adverſus conſen-
ſum ampliſſimi ordinis ultra tendant, in vincula ſe
duci eos juſſuros*. Conſules ab tribunis, quam ab ſe-
natu, vinci maluerunt; proditum a patribus ſummi
imperii jus, datumque ſub jugum tribunitiæ pote-
ſtati conſulatum memorantes, ſiquidem cogi aliquid
pro poteſtate ab tribuno conſules, & (quo quid ul-
terius privato timendum foret?) in vincula etiam
duci poſſent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne
id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio e-
venit; is A. Poſtumium Tubertum, ſocerum ſuum,

(1) *Pro collegio*) Nomine totius collegii tribunitii.

U.C. severissimi imperii virum, dictatorem dixit; ab eo
324. L. Julius magister equitum est dictus; simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari; cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur; ita dubii quoque inclinant ad nomina danda, & Hernicis, Latinisque milites imperati; utrinque enixe obeditum dictatori est.

CAPUT XV.

Dictator Postumius cum cos. Quintio profectus ab urbe Æquos, & Volscos strenue adoritur: tandem etiam victoria haud incruenta illos superat: triumphans in urbem redit: Ædes Apollinis dedicatur.

HÆC omnia celeritate ingenti acta: relictoque C.
27 Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planiciem in medio non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem habebant; nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires, spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla (1) in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio; pars militum portarum stationes firmant; pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit; (2) missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur: ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex nec

(1) *In prælio justo*) Quo explicatæ utrinque acies æquo campo aperta vi congrederentur.

(2) *Missum extemplo ad castra*) Consulis.

nec opinato aversum hostem invadat. Q. Sulpitium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine, atque agit. Illud eximium consilii, animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit, qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos, neglectis vigiliis, stationibusque est adortus; prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent; inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nuntiarique passim jubet. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: 28
U.C. 324.

& Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte altera subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos circum tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumvecti igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vettius Metius ex Volscis, nobilior vir factis quam genere, jam (1) orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis? in otio tumultuosi, in bello segnes; quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est; hac, qua me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum; non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant: virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutus: exequentemque dicta, redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem; donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eoque omne prælium versum est. Uni viro Metio fortuna hostium innititur; multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite acie excessit. Non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non

(1) *Orbem volventes*) In orbem se conglobantes, ita ut periculum foret, ne circumventi omnes cæderentur.

U.C. 324. 29 non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio summovit. Metium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant; eodem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eodem & dictator alia parte copias admovet; non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, perrupto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti: castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venumdati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus, Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu discesserit præsidio, victorem securi *percussum* tradunt; (1) nec libet credere, & licet, in variis opinionibus: & argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicavit; ægre id passus Quintius, cum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses tanti hostes futuri tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

CAPUT XVI.

Induciæ Æquis dantur: Siccitate, & pestilentia laboratur: illata peregrina piacula per Ædiles tolluntur.

30 U.C. 325. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias an-

---

(1) *Nec libet credere, & licet*) Et licet non credere.

annorum octo, impetraverunt. Volſcorum res, ſuper U.C.
acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine in- 325.
ter pacis bellique auctores in jurgia & ſeditiones ver-
ſa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulcta-
rum æſtimatione pergratam populo, cum ab tribunis
parari conſules unius ex collegio proditione excepiſ-
ſent, ipſi præoccupaverunt ferre. Conſules L. Sergius U.C.
Fidenas iterum, Hoſtus Lucretius Tricipitinus. Ni- 326.
hil dignum dictu actum his conſulibus. Secuti eos U.C.
conſules, A. Cornelius Coſſus, T. Quintius Pennus 327.
iterum. Vejentes in agrum Romanum excurſiones
fecerunt. Fama fuit, quoſdam ex Fidenatium juven-
tute participes ejus populationis fuiſſe: cognitioque
ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mamerco Æmi-
lio permiſſa. Quidam Oſtiam relegati, quod, cur
per eos dies a Fidenis abfuiſſent, parum conſtabat;
colonorum additus numerus, agerque iis bello inte-
remtorum aſſignatus. Et ſiccitate eo anno plurimum
laboratum eſt: nec cæleſtes modo defuerunt aquæ,
ſed terra quoque ingenito humore egens, vix ad pe-
rennes ſuffecit amnes; defectus alibi aquarum circa
torridos fontes, rivoſque, ſtragem ſiti pecorum mo-
rientium dedit: ſcabie alia abſumta: vulgatique con-
tactu in homines morbi: & primo in agreſtes ingrue-
rant, ſervitiaque; urbs deinde impletur. Nec corpo-
ra modo affecta tabo, ſed animos quoque multiplex
religio, & pleraque externa invaſit, novos ritus ſa-
crificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus
quæſtui ſunt capti ſuperſtitione animi: donec publi-
cus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cer-
nentes in omnibus vicis ſacelliſque peregrina atque
inſolita piacula pacis Deum expoſcendæ. Datum in-
de negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui,
niſi Romani dii, neu quo alio more, quam patrio,
colerentur.

CAPUT XVII.

*Miſſis nequicquam ad Vejentes fecialibus ad res re-
petendas, iis bellum indicitur. Profecti tribuni
militum conſulari poteſtate rem propter diſcordiam
male gerunt. Dictator tertium Mamercus dicitur.*

IRÆ adverſus Vejentes in inſequentem annum, C. U.C.
Servilio Ahala, L. Papirio Mugillano conſulibus, 328.
dilatæ ſunt. Tunc quoque ne confeſtim bellum indi-
ceretur, neve exercitus mitterentur, religio obſtitit:
feciales prius mittendos ad res repetendas cenſuere.
Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomen-
tum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax

U.C. facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebella-
328. verant; missi tamen feciales: nec eorum, cum more
patrum jurati repeterent res, verba sunt audita.
* al. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indicere-
fena- tur bellum, an satis esset * fenatusconsulto. Pervi-
tuf- cere tribuni, denuntiando impedituros se delectum,
con- ut consules de bello ad populum ferrent; omnes Cen-
ful- turiæ jussere; in eo quoque plebs superior fuit, quod
tum. tenuit, ne consules in primum annum crearentur.
Tribuni militum consulari potestate quatuor creati
51 sunt, T. Quintius Pennus ex consulatu, C. Furius,
U.C. M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus
329. præfuit urbi; tres delectu habito profecti sunt Vejos: documentoque fuere, complurium imperium bello inutile esse. Tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti; incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus invasere opportune Vejentes: castra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. Plus itaque ignominiæ, quam cladis est acceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos: poscere dictatorem; in eo verti spes civitatis; & cum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum est dictus; adeo simul fortuna civitatis virtute vera eguit, ut nihil censoria animadversio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur.

CAPUT XVIII.

Fidenates a Vejentibus solicitati rebellant, & cum illis arma jungunt. Trepidantem civitatem Dictator in concione erigit: deinde profectus, hostes insuetum pugnæ genus aggressos, insigni victoria superat, ac triumphans Romam cum opulenta præda redit.

VEjentes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, (1) cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverant. Uni Fidenatium popu-

(1) *Cum ... nullam ... societatem movissent*) Cum ab nulla civitate impetrassent, ut se iis publico consilio sociam adjungeret.

pulo rebellare placuit: atque, tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos, an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. Itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat; accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ: fiuntque omnia castris quam urbi similiora. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Vejentem hostem (1) toties victum pertimescant; Fidenasque prope sæpius captas, quam oppugnatas; eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot sæcula fuerint; eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere; se quoque eumdem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque adjunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eumdem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio, rege Vejentium, in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit: proinde memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent: simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum Romanum intellecturum, quanto melius de Republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos, qui ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis denique nuncupatis profectus, M. & D. passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet: occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, cum Etrusci pleni

U.C. 329.

32

(1) *Toties victum*) Non prælio tantum, sed bello.

U.C. ni animorum, ac pristini diei meliore occasione,
329. quam pugna, in aciem processissent: cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, cum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes com-
33. pellans, factis simul dictisque odium explet. Contusserat primo statim congressu hostem: cum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erupit acies, inaudita ante id tempus insitataque. Ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut phanatico instincta cursu in hostem ruit; formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius, quam prælio territum cesserat flammis, accurrit, claraque voce, *Fumo ne victi*, inquit, *velut examen apum, loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis; legatorum hoc vos vestrorum, colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem; *frenos ut detrahant equis*, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis evectus effreni equo, in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem; pulvis elatus, mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert: ea, quæ militem terruerat species, nihil terruit equos; ruinæ igitur similem stragem eques, quacumque pervasit, dedit. Clamor deinde accidit novus, qui cum utramque mirabundam in se aciem vertisset; dictator exclamat, Quintium legatum, & suos ab tergo hostem adortos; ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa; cum duæ acies,

ties, duo diversa prælia circumventos Etruscos & a fronte & ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset; & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt; Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt; residui pavidi, fuga in mediam cædem, obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo, & vulnera, & pavor degravant: pauci ex multis tranant; alterum agmen fertur per castra in urbem: eadem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maxime, & cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat. Hi postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt: suisque capti oppidi signum ex muro tollunt: quod ubi dictator conspexit (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in prælio fuit: donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, &, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venumdatis, exercitum victorem, opulentumque præda, triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. *Classi quoque ad Fidenas pugnatum* cum Vejentibus, quidam in annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem, nec nunc lato satis ad hoc amne, & tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

U.C. 329.

34

CA-

CAPUT XIX.

Vejentibus, & Æquis induciæ dantur. Ludi, bello voti, celebrantur. Tribuni pleb. deinde seditiosis concionibus instant apud multitudinem, ut tribunos militares consulari potestate e suo ordine creet: id ne fiat, proximis comitiis callida arte Patres impediunt.

35 U.C. 330. INsequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum XX. induciæ datæ: Æquis triennii, cum plurium annorum petissent. U.C. 331. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Cl. Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julus; spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum, quos odissent, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio; & non modo ad spem consulatus in partem revocandam aspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia patrum ac plebis)* aut sui aut *suorum meminisset; desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur: nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur; ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore; neque sperandum, neque postulandum esse; magnos animos magnis honoribus fieri:* (1) neminem se plebejum contemturum, *ubi contemni desissent: experiendam rem denique in uno aut altero esse, sit ne aliquis plebejus ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit,*

(1) *Neminem*) Neminem plebejum abjecte de se ipso sensurum, & pusillo futurum animo, si magnis honoribus eorum erigerentur animi,

fit, fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum U.C.
ex plebe: summa vi expugnatum esse, ut tribuni 331.
*militum consulari potestate & ex plebe crearentur:
petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis
sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse: desisse
postremo præbere ad contumeliam os: nec se videre,
cur non lex quoque abrogaretur, qua id liceat,
quod numquam futurum sit: minorem quippe
ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem
ipsorum prætereantur.* Hujus generis ora- 36
tiones cum assensu auditæ incitavere quosdam ad petendum
tribunatum militum, alium alia de commodis
plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri
publici dividendi, coloniarumque deducendarum
ostentatæ spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito
in stipendium militum erogandi æris. Captatum
deinde tempus ab tribunis militum, quo per
discessum hominum ab urbe cum patres clandestina
denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum
fieret absentibus tribunis plebis; ut,
quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse
fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum
proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur.
Profecti Appium Claudium, filium decemviri,
præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, &
jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum,
plebisque; tribunis plebis nec cum absentibus iis,
qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio trans- 37
acta re, quod contenderent, fuit. Creati consu- U.C.
les sunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibu- 332.
lanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur eo
anno facta: Vulturnum Etruscorum, quæ nunc Capua
est, ab Samnitibus captam, Capuamque ab duce
eorum Capye, vel (quod propius vero est) a
campestri agro appellatam; cepere autem, prius bello
fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque
accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas
veteres novi coloni nocturna cæde adorti.

CA-

CAPUT XX.

C. Sempronius cos. cum Volscis inconsulte congreditur: fortiter subvenit Tempanius eques: pugna usque ad noctem producta, per imprudentiam eventus castra utrinque deseruntur: errore cognito, Romani equites in sua penetrant: ad urbem deinde pergentes, ingenti cum lætitia, quod salvi redeant, excipiuntur.

U.C. 332. HIs rebus actis, consules ii, quos diximus, idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum, sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nuntiabant, non ante umquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud vana attulere: sed nec perinde patres moti sunt: & C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tamquam * constantissimæ rei fortunæ fretus, quod victoris populi exercitum adversus victos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset; ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est: clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto tenore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ: signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat; tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem: plus cædis hostium videre, quam fugæ.

38 Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante; nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, nisi Sex. Tempanius (1) decurio equitum, laben-

* al. constantissima re, fortuna.

(1) *Decurio equitum*) Turmarum in decurias divisarum præfectus vocabatur decurio.

bente jam re, præsenti animo subvenisset. Qui cum U.C. magna voce exclamasset, ut equites, qui salvam 332. Rempubl. vellent esse, *ex equis desilirent*; omnium * turmarum equitibus velut ad consulis imperium motis, *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est*; *sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares*. Cum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens: quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident; restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit; nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint. Et cum 39
jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur; quod ubi est factum, interclusi equites nec perrumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant; & consul, legionesque Romanæ, cum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum; diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere; altera fronte instare Tempanio atque equitibus; qui cum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti; nec pugnæ finis ante noctem fuit; consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent; tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quo cum circumsedentibus nuntiatum esset castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: digressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat: ubi cum vasta desertaque omnia, atque eamdem, quam apud hostes, fœditatem invenisset; prius quam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. Jam eo fama pugnæ ad- 40
versæ, castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites non privato magis, quam

U.C. quam publico luctu: Fabiusque consul, terrore urbi
331. quoque injecto, stationem ante portas agebat: cum equites procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium salvos victoresque rediisse equites: & ex mœstis paulo ante domibus, quæ (1) conclamaverant suos, procurreretur in vias: pavidæque matres, ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo, vix præ gaudio compotes, effusæ.

CAPUT XXI.

Tribuni propter rem cum Volscis male gestam in Sempronium insurgunt: adversus eorum accusationem moderata Tempanii oratio.

TRibunis plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, (2) quod ad Vejos eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ; itaque advocata concione, cum proditam Vejis Rempub. esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra vociferati essent: C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitreris ne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam iniisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? & tu ne ipse victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restitueris que pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris, an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respub. stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*
41 Adversus hæc Tempanii oratio incomta fuisse di-

(1) *Conclamaverant*) Pro deploratis ac desperatis habuerant a verbo *conclamari* de iis dicto, qui mortui credebantur.
(2) *Quod ad Vejos*) Quinto ante anno.

dicitur, ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta. *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore* (1) *æstimationem esse, sed populi Romani fuisse, cum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent,* (2) *quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent, sed quod viderit, referre posse: Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen; nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse: exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus: sic consulem, servandi exercitus causa, loca tutiora castris cepisse; nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani fortunam, noctemque omnia erroris mutui implesse*: precantemque deinde, ne se, fessum labore ac vulneribus, tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quam moderationis, dimissum.

U.C. 332.

CAPUT XXII.

M. Postumius ob rem ad Vejos infeliciter gestam ære mulctatur; collega vero T. Quintius absolvitur. Odio nominis consularis, tribuni militum consulari potestate creantur. Sempronio, qui temere cum Volscis pugnaverat, dies dicitur: precantibus quatuor tribunis plebis, liberatur.

CUm hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat; eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac via nocturna excepere; paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re male gesta, & iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, *decem millibus* (3) *æris gravis* damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad

(1) *Æstimationem*) Judicium.
(2) *Quæ pensitanda*) Quæ vel magni animi magnaque ingenia mature etiam expendere opus haberent.
(3) *Æris gravis*) Assium libralium, qui appendebantur, unde dictum *æs grave*.

U.C. ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmi-
332. lii res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt; præfuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis, Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuntium ferre ad Cin-
42 cinnatum paterentur. Plebs tribunos plebis absentes Sext. Tempanium, A. Sellium, Sext. Antistium, & Sex. Pompilium fecit, quos & pro centurionibus sibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus cum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit; creati sunt
U.C. L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L.
333. Papirius Mugillanus, L. Servilius Structus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit; quem cum quatuor collegæ inspectante populo Romano orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret; ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum conversus, *ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset*, quærebat: *sub tribunitia umbra consularem virum delituisse*: modo ad collegas: *Vos autem*. (1) *si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, & eversuri tribunitiam potestatem plebi?* Cum illi & de Sempronio, & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle aut posse; sed si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror: quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus*. Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi patribusque gratius fuit.

---

(1) *Si reum perago*) Si ad ultimum perstto in accusando Sempronio. Præpositio *per* in compositione indicat perfectionem rei ad ultimum provectæ.

CA-

CAPUT XXIII.

Foris Æqui funduntur: in urbe propter seditiones res venit ad interregnum. Dictus Interrex L. Papirius Mugillanus concordiam suadet.

NOn diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. U.C.
Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. 334.
Quintio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, 43
ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Cum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. Itaque triumphus negatus; ceterum ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum: sic in urbe ex tranquillo nec opinato moles discordiarum inter plebem ac patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero; quam rem, ut præter duos urbanos quæstores duo consulibus ad ministeria belli præsto essent, a consulibus relatam cum & patres summa ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret; adversus quam actionem primo & consules & patres summa ope annixi sunt; concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi; cum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni; aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus cum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri, respub. a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Cum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatus consultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc patres, nunc tribunos plebis, *desertam omissamque ab hominibus rempubl. deorum providentia curaque exceptam*, memorabat, *Vejentium induciis, & cunctatione Æquorum sta-*

re;

U.C. *re: (1) unde si quid increpet terroris, sine patritio*
335. *magistratu placere remp. opprimi; non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse; an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, remittendo de summa quisque juris, (2) mediis copularent concordiam; patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent.*

CAPUT XXIV.

Irritati tribuni plebis propter suorum repulsam in quæsturæ petitione, Sempronio ob ignominiam Volsci belli, maxime quia legi agrariæ semper restiterat, diem dicunt: damnatus ære mulctatur. Postumia vestalis, dicta de incestu causa, absolvitur.

44 TRibunitia primum comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebejos filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque repulsa suorum accensi, *quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, cum liceat quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ: fraudem profecto in re esse: & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei; ejus injuria queri suos honore dejectos.* Itaque cum in ipsum & innocentia tutum, & magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Ca-

(1) *Unde si quid increpet terroris*) Unde si fragor armorum, si belli minæ insonuerint.

(2) *Mediis*) Per mediam aliquam consilii viam, qua utrique aliquid de suo jure remitterent, alterique alteris aliquid concederent.

Canulejo, diem dixere; subinde ab eisdem tribunis U.C.
mentio in senatu de agris dividendis illata est: cui 335.
actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratus, id quod erat, aut deposita causa leviorem futurum apud patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum: adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ, quam publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, *ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret: nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo, nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni, malum publicum fiat*: nihilo demissiore animo, cum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, *quindecim millibus æris* damnatur. Eodem anno Postumia, virgo vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sancte potius quam scite jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

CAPUT XXV.

Servi de incendenda urbe conjurant: comprehensi dant pœnas: Lavicanis, quia cum Æquis hostibus arma junxerant, bellum indicitur: hoc certatim quisque tribunorum militarium sibi deposcit. Fuso ab Æquis Sergio tribuno, Dictus Dictator Q. Servilius ad id bellum cum novo exercitu venit.

Insequens annus tribunos militum consulari pote- U.C.
state habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lu- 336.
cretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium. 45
Annus, (1) felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade insignis; servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt: indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario nu-

(1) *Felicitate*) Sic explica: Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

U.C. merata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab 336. Æquis reparari cœptum; & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi, cum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent ani-* U.C. *mos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur*. Ad 337. insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant; nuntiabant legati, Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum: se quisque belli ducem potiorem ferre: curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. Cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reipubl. est verecundia; patria majestas altercationem istam dirimet; filius meus extra sortem urbi præerit: bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

46 Delectum haberi non ex toto passim populo placuit, decem tribus sorte ductæ sunt: ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare; sua consilia velle, sua imperia sola rata esse, contemnere invicem & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent, quæ cum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reip. esset, quam ad Vejos fuisset; & velut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit; nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt: multique (1) in ruina

(1) *In ruina majore quam fuga*) Cum potius alii super alios ruerent, quam fugerent.

na majore, quam fuga, oppreſſi obtruncatique, caſtraque eo die ægre retenta: poſtero die, circumfuſis jam magna ex parte hoſtibus, per averſam portam fuga turpi deſeruntur: duces legatique, &, quod circa ſigna roboris de exercitu fuit, Tuſculum petiere: palati alii per agros paſſim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt: minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; & quod ſubſidia, quæ reſpicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: juſſuque ejuſdem per minores magiſtratus ſedato in urbe tumultu, ſpeculatores propere miſſi nuntiavere, Tuſculi duces exercitumque eſſe: hoſtem caſtra loco non moviſſe: &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex ſenatuſconſulto dictus Q. Servilius Priſcus, vir, cujus providentiam in rep. cum multis aliis tempeſtatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum ſuſpectum ante rem male geſtam fuerat; magiſtro equitum creato, a quo ipſe tribuno militum dictator erat dictus, filio ſuo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magiſtrum equitum eo anno fuiſſe ſcribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tuſculi erant, duo millia paſſuum ab hoſte locum caſtris cepit.

U.C. 337.

CAPUT XXVI.

Dictator Q. Servilius Æquos ſuperat: Lavicos expugnat: eo ab Senatu colonia deducitur.

TRanſierat ex re bene geſta ſuperbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat: 47
itaque primo ſtatim prælio cum dictator equitatu immiſſo anteſignanos hoſtium turbaſſet, legionum inde ſigna inferri propere juſſit; ſigniferumque ex ſuis unum cunctantem occidit: tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint; victique acie cum fuga effuſa petiſſent caſtra, brevior tempore, & certamine minor caſtrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptiſque caſtris, cum prædam dictator militi conceſſiſſet, ſecutique fugientem ex caſtris hoſtem equites renuntiaſſent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugiſſe; poſtero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, ſcalis captum ac direptum eſt. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magiſtratu ſe abdicavit, & opportune ſenatus, prius quam ab tribunis plebis agrariæ ſeditiones mentione illata de agro

U.C. Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *colo-*
337. *niam Lavicos deducendam*: coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt.

CAPUT XXVII.

Seditio ex agrariis legibus a duobus tribunis plebis excitatur. Suadente Ap. Claudio, resistunt Patres per collegarum intercessionem.

U.C. CAptis Lavicis, ac deinde tribunis militum consu-
338. lari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum
U.C. omnibus his, & Sp. Veturio Crasso: & insequenti an-
339. no A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, & Q. Fabio Vibulano, biennium tranquillæ externæ res,
48 discordia domi ex agrariis legibus fuit. Turbatores vulgi erant Spurii Mecilius quartum, & Metilius tertium, tribuni plebis ambo absentes creati: & cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur; magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ: (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec, quod venisset, assignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in consiliis privatis principum cogendis viam consilii inveniebant; cum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio, dicitur dixisse, *vetus se ac familiare consilium domo afferre:* (1) *proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis per collegarum intercessionem: facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio;* (2) *pro fortuna illis animos esse: ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud gravate acclinaturos se ad causam senatus, per quam universo ordini cum primoribus se patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Clau-

(1) *Proavum*) Proprie abavum.
(2) *Pro fortuna illis animos esse*) I. e. eos, perinde ut se fortuna det, ita animatos esse.

Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut U.C. quos quisque posset ex collegio tribunorum ad inter- 339. cessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mecilius, Metiliusque largitione pessimi exempli concirent: eæ orationes a primoribus patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunitio auxilio: in ejus potestatis fidem circumventam rempub. tamquam privatum inopem confugere; præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum, discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum silentio facto, ii, qui præparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipubl. esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ; latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum, ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

CAPUT XXVIII.

Volæ capiuntur; quas cum Æqui recepissent, iis bellum infertur: hoc committitur M. Postumio; qui propter efferatum ingenium, ab exercitu, irato etiam, quod præda fraudatus esset, lapidibus obruitur.

DUo assidua bella insequens annus habuisset, quo 49 P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus tribuni mili- U.C. tum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum re- 340. ligio (1) principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarum vastavit: simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis suæ gentis populo præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. Quam noxam cum se consensu omnium Æquorum defensuros speraffent,

 de-

(1) *Principum*) I. e. Vejentium.

U.C. deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per ob-
340. sidionem levemque unam pugnam & oppidum & fines amisere. (1) Tentatum ab L. Sextio tribuno pl. ut rogationem ferret, qua Volas quoque sicut Lavicos coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, coloniaque eo deducta, Æqui novis viribus oppidum firmarunt, tribunis mili-
U.C. tum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso,
341. L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, P. Postumio Regillensi: huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini, quam tum victoria magis, quam bellum, ostendit: nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, cum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit; deinde ab hostibus in cives certamen vertit; & cum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit: eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolida, ac prope vecors, qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, simul, Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti; dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse: (2) *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*: quod auditum non concionem magis, quam mox patres offendit; & tribunus plebis vir acer, nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis, malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus*

(1) *Tentatum ab L. Sextio .... discussum est*) Quod tentaverat L. Sextius .... discussum est.

(2) *Malum quidem militibus*) Malum quidem habebunt milites mei, & gravi pœna coercebuntur.

sus tam crudeles superbosque adversarios depugnant? U.C.
incipite demum mirari, cur pauci jam vestram su- 341.
*scipiant causam: quid ut a vobis sperent? at hono-
res, quos adversariis vestris potius, quam P. R.
propugnatoribus datis? Ingemuistis modo, voce hu-
jus audita; quid id refert? jam si suffragium de-
tur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui a-
gros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praefere-
tis*. Perlata hæc vox Postumii ad milites, multo 50.
in castris majorem indignationem movit: prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus? Itaque cum fremitus aperte esset; & quæstor P. Sextius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quemdam militem lictore, cum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus*. Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis: postremo cum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrit: ibi cum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur: quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus tribuni plebis intercedebant; sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Cum senatusconsultum fieri tribuni pl. non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit: victoria deinde penes patres fuit.

CAPUT XXIX.

Postumii cædes vindicatur: fit mentio agrariæ legis: ductis in Volscos legionibus, Ferentinum capitur: imminentem gravem seditionem orta pestilentia avertit: consequuta fames, advecto aliunde per legatos frumento, levatur.

Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, con- 51
sules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Fu- U.C.
rius Medullinus. His consulibus principio anni 342.
senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postu-

U.C. mianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad ple-
bem ferrent, plebsque præficeret quæstioni quem vel-
312. let: a plebe consensu populi consulibus negotium man-
datur: qui summa moderatione ac lenitate per pau-
corum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mor-
tem satis creditum est, transacta re, nequivere ta-
men consequi, ut non ægerrime id plebs ferret: jace-
re tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis
ferrentur; cum interim de sanguine ac supplicio suo
latam legem confestim exerceri, & tantam vim habe-
re. Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus
delinimentum animis Volani agri divisione objici:
quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ
possesso per injuriam agro publico patres pellebat.
Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in re-
tinendis modo publicis agris, quos ut teneret, perti-
nacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum
nuper ex hostibus captum plebi dividere, mox pau-
cis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno ad-
versus Volscos populantes Hernicorum fines legiones
ductæ a Furio COS. cum hostem ibi non invenissent,
Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se con-
tulerat, cepere; minus prædæ, quam speraverant,
fuit: quod Volsci postquam spes tuendi exigua e-
52 rat, sublatis rebus nocte oppidum reliquerant: po-
stero die prope desertum capitur. Hernicis ipse a-
ger dono datus. Annum modestia tribunorum quie-
U.C. tum excepit trib. pl. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto,
343. C. Furio Pacilo COSS. Is cum principio statim an-
ni, velut pensum nominis familiæque, seditiones
agrariis legibus promulgandis cieret, pestilentia co-
orta, minacior tamen quam perniciosior, cogitatio-
nes hominum a foro certaminibusque publicis ad do-
mum curamque corporum (1) nutriendorum avertit:
minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futu-
ra fuerit, credunt. (2) Defuncta civitate pluri-
morum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem
annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum (ut
U.C. plerumque fit) excepit, M. Papirio, C. Nautio Ru-
344. tilo consulibus. Jam fames, quam pestilentia, tri-
stior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis,
qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad
frumentum mercandum, annonæ foret subventum:
superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cu-
mas-

(1) *Nutriendorum*) Fovendorum, curandorum.
(2) *Defuncta civitate*) Quum civitati nulla major contigis-
set clades, quam plurimorum morbi, perpauca funera.

maſque, legati prohibiti commercio ſunt: contra ea U C.
benigne ab Siculorum tyrannis adjuti: maximos com- 344.
meatus ſummo Etruriæ ſtudio Tiberis devexit. Soli-
tudinem in civitate ægra experti conſules ſunt: cum
in legationes, non plus ſingulis ſenatoribus miſſis
invenientes, coacti ſunt binos equites adjicere.

CAPUT XXX.

Contra Æquos bellum parantes delectum impedit Mænius tribunus: occupata ab illis Carventana arce, collataque in ipſum rei invidia, Valerius coſ. exercitum conſcribit, ac in hoſtem ducens, arcem recuperat: ovans deinde regrediens, ob negatam militi prædam, dicteriis carpitur.

PRæterquam ab morbo, annonaque, nihil eo bien-
nio inteſtini, externive incommodi fuit: at ubi
hæ ſolicitudines diſceſſere, omnia, quibus turbari
ſolita erat civitas, domi diſcordia, foris bellum e-
xortum. M. Æmilio, C. Valerio Potito conſulibus, 53
bellum Æqui parabant: Volſcis, quamquam non pu- U.C.
blico conſilio, capeſſentibus arma, voluntariis merce- 345.
de ſecutis militiam. Ad quorum famam hoſtium (jam
enim in Latinum Hernicumque tranſcenderant agrum)
delectum habentem Valerium conſulem M. Mænius
tribunus plebis legis agrariæ lator cum impediret,
auxilioque tribuni nemo invitus ſacramento diceret;
repente nuntiatur, arcem Carventanam ab hoſtibus
occupatam eſſe. Ea ignominiá accepta cum apud pa-
tres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam
ante præparatis interceſſoribus legis agrariæ, præbuit
juſtiorem cauſam reſiſtendi collegæ. Itaque cum res
diu ducta per altercationem eſſet, conſulibus deos
hominesque teſtantibus, quicquid ab hoſtibus cladis,
ignominiæque aut jam acceptum eſſet, aut immine-
ret, culpam penes Mænium fore, qui delectum im-
pediret: Mænio contra vociferante, ſi injuſti do-
mini poſſeſſione agri publici cederent, ſe moram de-
lectui non facere: decreto interpoſito novem tribu-
ni ſuſtulerunt certamen: pronuntiaveruntque ex col-
legii ſententia, *C. Valerio conſuli ſe, damnum a-
liamque coercitionem adverſus interceſſionem collegæ,
delectus cauſa detrectantibus militiam ferenti, auxi-
lio futuros eſſe*. Hoc decreto conſul armatus, cum
paucis, appellantibus tribunum, (1) collum torſiſſet,
L 5 me-

(1) *Collum torſiſſet*) Manus injici a lictoribus juſſiſſet.

U.C. metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad 345. Carventanam arcem, quamquam invisus, infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit, prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum; venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit: tum prædicans participem prædæ fore exercitum, cum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis, ac militum in consulem iræ; itaque cum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque, & assensu cum vocibus militum certaret; plusque ea res, quam (1) prope solemnis militum lascivia in consulem, curæ patribus injecit: & tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

CAPUT XXXI.

Plebs irata Patribus Quæstores ex suo ordine creat: instans ob id cum Patribus certamen dirimitur Volscorum, & Æquorum bello; ad quod dum delectum tribuni impediunt, arx Carventana amittitur: seditione composita, consules cum exercitu in hostes proficiscuntur. Romæ tribunorum comitia cum non possent Patres impedire, a plebeiis creandis, arte adhibita, populum avertunt.

54 U.C. 346. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit tribunitia sibi comitia non commissa: eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit, & ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita ut in quatuor creandis uni patricio N. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pipius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos pl. creatos: * hi multarum magnarumque rerum molem (2) avidissimo adeo populo ostentantes, cum affirmassent, nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promi-

* al. creatos, multarum.

(1) *Prope solemnis*) Usitata.
(2) *Avidissimo adeo*) Avidissimo proinde.

miscua plebi patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret. U.C. 345. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturam namque (1) non honoris ipsius finem æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, salii, flaminesque (2) nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, cum & spiritus plebes sumpsisset; & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces: patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores. 55 Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo, id quod petebant, exprimerent: cum mira opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur: ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt, obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, (3) generosique etiam, ut inter plebejos: duo singuli singulos sibi consules asservandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant: inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribunitiæ actioni adjecit: nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset; neve quis reficeretur in annum sequentem tribunus plebis: haud dubie Icilios denotante senatu, quos

(1) *Non honoris ipsius finem*) Non honore ipso tenus: non tanti modo, ipse per se quæsturæ honos pretii erat.

(2) *Nusquam alio*) Ad nihil aliud adhibiti.

(3) *Generosique etiam*) Qui inciperent generis claritudine nobilitari.

U.C. quos mercedem seditiosi tribunatus, petere consula-
346. tum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque
omnium ordinum consensu apparari cœptum. Cete-
rum Consulum ambo profecti sint ad arcem Carven-
tanam, an alter ad comitia habenda substiterit, in-
certum diversi auctores faciunt: illa pro certo ha-
benda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventa-
na, cum diu nequicquam oppugnata esset, recessum:
Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam; po-
pulationesque & prædas & in Æquis, & in Volsco
agro ingentes factas. Romæ sicut plebis victoria
56 fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent: ita e-
ventu comitiorum patres vicere: namque tribuni mi-
litum consulari potestate contra spem omnium tres
patricii creati sunt, C. Julius Julus, P. Cornelius
Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt
U.C. a patriciis, cujus eos Icilii tum quoque insimulabant,
347. quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo
dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, in-
scium populum a plebeiis avertissent.

CAPUT XXXII.

Coorto Volscorum, & Æquorum bello, dicitur post magnam Patrum, & tribunorum militarium contentionem Dictator P. Cornelius: hostibus victis, magistratu se abdicat: edictis tribunorum militarium comitiis, Patres aditum ad eum honorem occludunt plebeiis.

Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram cum impulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos, utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam: *quod abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium passi essent: jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad hæc cum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nuntiantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. Quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem a-

ctam:

ctam: cum primores patrum nequicquam conquesti non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebis appellarent, & consulis quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent, tribuni plebis læti discordia patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, (1) communicata respub. esset, tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricii soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribunitiam potestatem agerent. Hæc contentio minime idoneo tempore, cum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, cum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi a populo eripi honorem differuere: tum Ahala Servilius Trib. mil. tacuisse se tamdiu ait, *non quia incertus sententiæ fuerit, (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribunitiam potestatem adversus se implorari paterentur: tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ; sed cum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempub. fore: & si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac si quis intercedat senatusconsulto, (2) auctoritate se fore contentum.* Quo facto, cum haud immeritam laudem, gratiamque apud omnes (3) tulisset: dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. Exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit: uno, atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes: victor exercitus depopulatus Volscum agrum: castellum ad lacum Fucinum expugnatum, atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam gloria majore in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tri-

U.C. 347.

57

(1) *Communicata respublica*) In societatem reipublicæ gerendæ admissi plebeii.

(2) *Auctoritate*) *Auctoritas senatus* est judicium senatus perscriptum, non senatusconsultum.

(3) *Tulisset*) Consecutus esset.

U.C. 347. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura patribus (1) incessit; quippe cum prodi causam ab suis cernerent: itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant; sic tum, primoribus patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebejo aditus esset: quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore,
U.C. 348. L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala: hic refectus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

CAPUT XXXIII.

In Volscis ob non maturatum ab senatu auxilium clades accipitur: propter superbum responsum legatis datum a Vejentibus, cum ageretur de bello iis indicendo, plebs detrectat. Tribuni militum, in Volscos ducto exercitu, Anxur expugnant.

58 EO anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos, fecialesque res repeti cœptæ: quibus venientibus (2) ad finem legatio Vejentium obviam fuit; petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur: tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio: ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset; ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis, *qui*, *quia summa vi* resistere nuntiabantur, parum cogitaverunt, nulla non virtute superari humanarum virium modum: fortissimi milites non tamen nec vivi, nec post mortem inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Coss., N. Fabio
U.C. 349. Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod

(1) *Incessit*) *Incessit*, pro *invasit*: cum dandi casu.
(2) *Ad finem*) Ad fines agri Vejentis.

quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id U.C.
patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de 349.
bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo* (1) *præsidia occidione occisa cum periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie dimicetur:* & (2) *tamquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo, & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua sponte agitata insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi, atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* (3) prensantesque veteranos, stipendia cujusque, & vulnera, ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid superesse sanguinis, qui dari pro republica posset? rogitantes. Hæc cum in sermonibus, concionibusque interdum agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ (4) legis: quam, si subjecta invidiæ
esset, antiquari apparebat. Interim tribunos militum 59
in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes; ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, cum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere: ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi: plenaque hostium cuncta erant:

(1) *Præsidia*) *Præsidia* hic primo pro præsidiariis militibus, deinde pro arcibus ipsis.

(2) *Tamquam pœniteat laboris*) Tamquam non satis laboris a plebe tolerari putent.

(3) *Prensantesque veteranos*) Et veteranorum corpora prensantes ostentantesque.

(4) *Legis*) De indicendo Vejentibus bello.

erant: & *in muris* diu cædes pariter fugientium ac
U.C. resistentium armatorum atque inermium fuit: coge-
349. bantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: cum pronuntiatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur, a cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque ceteris Volscis captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere, eaque primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliavit.

CAPUT XXXIV.

Patres, dato primum ex ærario stipendio militibus, plebem sibi conciliant: concordiam contra tribunorum invidiam tuentur. Bellum indictum Vejentibus, ad Volscos avocatur: cum his bene res geritur.

Additum deinde omnium maxime tempestive principium in multitudinem munerum, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere es-
60 set. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur: concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & patres vere appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret: cum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipub. esset: tum quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ, concordiæque soli expertes, negare *tam id lætum patribus universis, nec prosperum fore, quam ipsi crederent; consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum: unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos: neque enim, etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare quam ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem

tem plebis: postremo indicto jam tributo, edixerunt U.C.
etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare 349.
stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: & quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, (1) speciosam etiam collationem faciebant. Cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt: quos cum &' a patribus collaudari, & a militari ætate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit; repente, spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum, & lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, 61
Q. Quintius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A. U.C.
Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M. Æmilius 350.
Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veji sunt: sub cujus initium obsidionis cum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bello ne publico gentis universæ tuendi Vejentes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volscorum oppidum ab tribunis obsideri cœpta: inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi: (2) præterque arcem, cetera capta: in arcem munitam natura globus armatorum concessit: infra arcem cæsi captique multi mortales. Arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat, aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto; tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset: ab eo milites per locum arduum ac-

---

(1) *Speciosam etiam collationem faciebant*) Efficiebant ut collatio tributi etiam dignitatem aliquam haberet, quæ converteret oculos vulgi.

(2) *Præterque arcem*) Sexies intra paucos versus *arcem* vel *arx* repeti observabit lector.

U.C. 351. accepti cepere: a quibus cum custodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppressa in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis, omnisque vis Romana Vejos conversa est: proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servus Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Vejentium, non Volscorum fuisse credant: præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit: sed eam reges Romani diruere: Cæretumque, non Vejentium fuerat: altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

LI.

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Numerus tribunorum militarium augetur: in Vejorum obsidione hibernacula primum militibus ædificantur: hinc res novandi causam capiunt tribuni pleb.

PACE alibi parta, Romani Vejique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse apparere: comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt: Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum: octo, quot nunquam antea, creati, M. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Julus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contra, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere: offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius regis; gravis jam is antea genti fuerat opibus, superbiaque; quia solemnia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset; cum ob iram repulsæ, quod suffragio XII. populorum alius sacerdos ei prælatus esset, (1) *artifices*, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit: gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit: cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis, qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non (2) vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nuntiabantur; tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem, & contra oppidanorum eruptiones versa: (3) aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur. Cum spes major impera-

I U.C. 352.

(1) *Artifices*) Scenicos; puta histriones, tibicines, &c.
(2) *Vani*) Inconsiderati, ac sine consilio jactati.
(3) *Aliis*) Per alia munimenta *frons in Etruriam spectans obstruebatur* adversus auxilia.

A.
U. C.
352.

ratoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat hiemando continuare bellum: quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum: in concionem prosiliunt, solicitant plebis animos, *hoc illud esse dictitantes, quod æra militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore:* (1) *venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum, & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem: jam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas: quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset: vexari præterea, & subigi multo acrius, quam Vejentes: quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem: hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent: quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito: non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebejo: antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire, & ne in turba quidem hærere plebejum quemquam, qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non servos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus.*

---

(1) *Venisse*) Venundatam esse.

CA-

CAPUT II.

Ap. Claudii contra tribunitias seditiones ad populum Oratio.

HÆC, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunitias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebejis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissolvendæ. Is tum, jam non promtus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit. *Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua causa seditionem semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo; & cum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse: tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, umquam æque, quam munere patrum in plebem, cum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissolvendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse: sic hercule tamquam artifices improbi opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in repub. volunt, ut sit ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? nisi forte hoc dicitis: quicquid patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, seu contra plebem est: & quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio, ac maleficio abstineri æquum censent: sic vos interdicitis patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit: quanto tandem, si quicquam in vobis non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse? Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam ne-*

U.C. 352.

3

4

U C. 352. cessarium fuerit, postea differam: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet: quam orationem non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse; in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquam data essent: quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est: labor voluptasque dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moleste antea ferebat miles se suo sumtu operam reipub. præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere unde domi militiæque se ac suos tueri posset: gaudet nunc fructui sibi rempub. esse, & lætus stipendium accipit: æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse: an, si ad calculos eum resp. vocet, non merito dicat: Annua æra habes, annuam operam ede? an tu æquum censes, militia semestri solidum te stipendium annuum accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. At nos tamquam cum civibus agere volumus, agique tamquam cum patria nobiscum, æquum censemus; aut non suscipi bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quamprimum oportet: perficietur autem, si urgemus obsessos; si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Vejis imposuerimus: si hercule nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia, quam procul ab domo! quot terras, quot maria distans! nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia levis causa belli est; nec satis quicquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt: in pace numquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud
5 procul abfuit, quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam ju-

stum

ſtum odium nihil movet, ne illa quidem, oro, vos movent? operibus ingentibus ſepta urbs eſt, quibus intra muros coercetur hoſtis: agrum non coluit, & culta evaſtata ſunt bello: ſi reducimus exercitum, quis eſt, qui dubitet, illos non cupiditate ſolum ulciſcendi, ſed etiam neceſſitate impoſita ex alieno prædandi, cum ſua amiſerint, agrum noſtrum invaſuros? non differimus igitur bellum iſto conſilio, ſed intra fines noſtros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis cum ſtipendium extorquere voluerint, nunc conſultum repente volunt, quale eſt? vallum foſſamque, ingentis utramque rem operis, per tantum ſpatii duxerunt: caſtella primo pauca, poſtea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, ſed in Etruriam etiam ſpectantes, ſi qua inde auxilia veniant, oppoſuere; quid turres, quid (1) *vineas* (2) *teſtudineſque, & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? cum tantum laboris exhauſtum ſit, & ad finem jam operis tandem perventum, relinquenda ne hæc cenſetis, ut ad æſtatem rurſus novus de integro his inſtituendis exſudetur labor? quanto eſt minus opera tueri facta? & inſtare, & perſeverare, defungique cura? brevis enim profecto res eſt, ſi uno tenore peragitur: nec ipſi per intermiſſiones has intervallaque lentiorem ſpem noſtram facimus; loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ conſilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? ut nunc res ſe habet, irati ſunt, oderunt, negant miſſuros: quantum in illis eſt, capere Vejos licet: quis eſt, qui ſpondeat, eumdem, ſi differtur bellum, animum poſtea fore? cum, ſi laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura ſit: cum, id quod nunc offendit Etruſcos, rex creatus, Vejis ſpatio mutari interpoſito poſſit, vel conſenſu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipſius voluntate regis, qui obſtare regnum ſuum ſaluti civium nolit. Videte, quot res,* (3) *quam inutiles ſequantur illam viam conſilii: jactura operum tanto labore factorum, vaſtatio imminens finium noſtrorum, Etruſcum bellum pro Vejente concitatum. Hæc ſunt, tribuni, conſilia veſtra,* U.C. 352.

(1) *Vineas*) Vide c. 17. l. 2.

(2) *Teſtudines*) Hic intellige machinas vineis & uſu & forma non abſimiles.

(3) *Quam inutiles*) Quam damnoſæ.

U.C. 351. *stra, non hercule dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, exemplo convalescere possit, (1) cibi gratia præsentis aut potionis longinquum, & forsitan insanabilem morbum efficiat.* 6 *Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum non solum parta victoria frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum expectare; &, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos: venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? adeo ne effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut tamquam navale bellum tempestatibus captandis, & observando tempore anni gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse: & se juxta hieme, atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis; & meminisse (2) hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella, & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinueril impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit? nec finem ullum alium belli, quam victoriam noverit? nec impetu potius bella, quam perseverantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est: quarum plerasque munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; sicut Vejos expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Vejen-*

(1) *Cibi gratia*) Cibi præsentis voluptate impertienda.
(2) *Hanc ipsam potestatem*) Potestatem tribunitiam, creatam in Sacro monte.

jentes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. Anne est quicquam, quod Vejentibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At hercule apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos: morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur: (1) fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit: auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebis loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissolvendæque reip. est, assuestis audire: quippe dulcedine potestatis ejus capti quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ. An. U.C. 352.

CAPUT III.

Apud Vejos ab Romanis calamitas accipitur. Mæstam Urbem erigunt equites professi, se suis equis stipendia facturos.

PAR jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, cum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Vejos, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos pertinacius Vejos fecit. Nam cum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo facibus maxime armata ignes conjecit; horæque momento simul aggerem, ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro, ignique absumti sunt; quod ubi Romam est nuntiatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tri-

(1) *Fustuarium*) Militaris pœna est, de qua vide Polyb.

U.C. 352. buni plebis velut ab se victæ reip. insultarent; cum repente, quibus census equester erat, (1) equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito senatum adeunt, factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos, promittunt. Quibus cum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis: *pedestris ordinis se ajunt nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quo alio ducere velint; si Vejos ducti sint, negant se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse.* Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est; non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam: beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus; certatim patribus, plebique manare gaudio lacrymæ, donec, revocatis in curiam patribus, senatusconsultum factum est, *ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum ergo patriam dicerent senatum fore: placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam (2) æra procedere*: & equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos, non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit; ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura: ne quid tam benemerito exercitui ad usum deesset.

---

(1) *Equi publici*) Equus dicebatur *publicus*, qui & a magistratibus populi Romani dabatur, & de publico emebatur, alebaturque.

(2) *Æra procedere*) Annos militiæ numerari perinde ac si a tribunis militum lecti essent.

CA.

CAPUT IV.

Et Anxuri propter negligentiam militum præsidium amittitur; & Vejis res infeliciter geritur propter discordiam ducum Virginii, & Sergii; qui propterea ante tempus magistratu abire coguntur.

INsequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpitium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est: minus militum periit, quia præter ægros, lixarum in modum omnes per agros, vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat; nam & duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum adventu repentino Capenatium, atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes: Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Vejos accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant: eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur; concursantesque, cum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste; una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque; is, cum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremo, desertis munitionibus, per-

8 U. C. 353.

U.C. perpauci in majora castra, pars maxima, atque ipse
353. Sergius, Romam pertenderunt; ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis: (1) pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverat, adsunt.
9 Primores patrum, sive culpa, sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere non expectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis octobribus magistratum occiperent. In quam sententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere; at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare se ante Idus Decembres, solemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala Trib. milit. *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer, quam non plus (2) in his juris, quam in vobis animi esset: sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus; proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere, & collegæ aut facient, quod censet senatus, aut si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Cum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum habuere, qui Kalendis octobribus magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere.

CAPUT V.

Foris multiplex bellum: Romæ propter delectum & tributum seditiones excitantur.

10 L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo i-
U.C. terum, M. Æmilio Mamerco tertium, Cn.
354. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio

(1) *Pauci reipublicæ*) Pauci, quid publica utilitas postulet, intuentur.

(2) *In his*) In minis vestris.

lio Julo tr. mil. consulari potestate, multa domi mi- U.C.
litiæque gesta. Nam & bellum multiplex fuit eo- 354.
dem tempore, & ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul de delectu, simul tributo conferendo laboratum est; & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi: nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent: quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant: quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipub. erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant: ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. *Unum bellum annum jam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant: in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos: jam non æstatis, nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies umquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit, ut, cum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, inculta que omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipubl. reddant.*

CAPUT VI.

Duo tribuni plebis fraude cooptati in collegium. Ad avertendam ab se iram diem dicunt Sergio, & Virginio; memorataque accepta per illos apud Vejos calamitate, ut damnentur, perficiunt.

INter delectum tributumque & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum pl. numerus expleri nequiit; pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur: postquam obtineri non poterat, tum labefactandæ legis tribunitiæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius, & M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus. Fors ita tulit, ut eo anno trib. pl. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare vide- 11
retur Treboniæ legis patrocinium; is, quod petissent U.C.
354.

U.C. sent patres quidam primo incœpto repulsi, tum tamen
354. tribunos militum expugnasse vociferans, *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum, & eo devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint, eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. (1) Cum arderent invidia non patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minutius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque die dicta avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis; qui clade accepta ad Vejos doleant; qui, amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant: *omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse, nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant; fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii: quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, ex composito eam rem & communi fraude patriciorum actam;* (2) *ab his & prius datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi causa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra: omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint.* (3) *Præjudicium jam de reis & ab senatu, & a populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse: nam & senatusconsulto eos* (4) *ab republica remotos esse: & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solemni, sed extemplo Kal. Octobribus, magistratum occiperent: quia sta-*
re,

---

(1) *Cum arderent invidia*) Cum invisi & infames apud populum essent.

(2) *Ab his*) Patriciis.

(3) *Præjudicium jam de reis .... factum esse*) Jam judicatam esse reorum causam.

(4) *Ab republica remotos*) Ab administratione reipublicæ.

re diutius reſp. his manentibus in magiſtratu non poſſet : & tamen eos tot judiciis confoſſos , prædamnatoſque venire ad populi judicium ; & exiſtimare defunctos ſe eſſe, ſatiſque pœnarum dediſſe, quod duobus menſibus citius privati facti ſint ; neque intelligere, nocendi ſibi diutius tum poteſtatem ereptam eſſe, non pœnam irrogatam : quippe & collegis abrogatum imperium , qui certe nihil deliquiſſent : illos repeterent animos Quirites , quos recenti clade accepta habuiſſent , cum fuga trepidum , plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint , non fortunam, aut quemquam deorum, ſed hos duces accuſantem. Pro certo ſe habere, neminem in concione ſtare, qui illo die non caput, domum, fortunaſque L. Virginii ac M. Sergii ſit execratus , deteſtatuſque ; minime convenire, quibus iratos quiſque deos precatus ſit, in iis ſua poteſtate, cum liceat, & oporteat, non uti ; numquam deos ipſos admovere nocentibus manus : ſatis eſſe, ſi occaſione ulciſcendi læſos arment. U.C. 354.

His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accuſante; Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiæ, eſſet. In hos verſa ira populi cooptationis tribunorum, fraudiſque contra legem Treboniam factæ memoriam obſcuram fecit. 12

CAPUT VII.

Inter proſperas militiæ res oritur inteſtina ſeditio ob non collata in militum ſtipendia tributa. Plebs irata Patribus unum ex ſuo ordine tribunum militarem conſulari poteſtate creat.

VIctores tribuni, ut præſentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant; tributumque conferri prohibent : cum tot exercitibus ſtipendio opus eſſet, (1) reſque militia ita proſpere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum * rei; namque Vejis caſtra, quæ amiſſa erant, recuperata, caſtellis præſidiiſque firmantur. Præerant tribuni militum, M. Æmilius, & K. Fabius; a M. Furio in Faliſcis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hoſtes nulli extra mœnia inventi : prædæ actæ : incendiiſque villarum ac frugum vaſtati fines; oppida nec oppugnata, nec obſeſſa ſunt. At in Vol- * al. ſpei.

M 4 ſcis

(1) *Reſque militia ita proſpere*) Proſpere quidem gererentur, ſed ita tamen ut nullum bellum terminaretur ſperata victoria.

U.C. scis depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum,
354. loco alto situm: & postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat; hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur; & cum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in patres, cum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe (1)
U.C. usurpandi juris causa, P. Licinius Calvus tribunus mi-
355. litum consulari potestate crearetur; ceteri patricii creati, P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Vulscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse, non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, (2) triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt, alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, patribus plebique gratam habuisse. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediebat, de tributo remiserunt; collatum obedienter, missumque ad exercitum est. Anxur in Volscis brevi receptum
13 est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit; annona ex ante convecta copia nihil mutavit.

CAPUT VIII.

Uno excepto patricio, omnes tribuni militares ex plebe creantur. Pestilentia ingens exoritur: ad quam arcendam, inspectis libris Sibyllinis, Lectisternium primum in Urbe fit. Capenates, Falisci, & Vejentes cæduntur.

Et quia P. Licinius, ut cœperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indigna-

(1) *Usurpandi juris causa*) Ut jure suo plebs frui inciperet.
(2) *Triplex stipendium*) Triplum ejus quod pediti dabatur.

gnatione patrum, ita etiam gessit: dulcedo invasit U.C.
proximis comitiis tribunorum militum, plebejos crean- 355.
di; unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duillium, Voleronem Publilium, Cn. Genutium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cæli raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit; cujus insanabili pernicie, quando nec causa, nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt; duumviri sacris faciundis, (1) lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum, tribus quam amplissime tum apparari poterat stratis lectis, placavere; privatim quoque id sacrum celebratum est; tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque demta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis; namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, cum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est; ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. Itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur; inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit; repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumsere; & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta. 14

(1) *Lectisternio*) De hoc vide Lexicographos.

CAPUT IX.

Tactis religione animis tribuni militares rursus ex patriciis creantur. Prodigia nuntiantur: præcipuum, quod in insolitam altitudinem lacus Albanus excreverit. Dum per legatos Delphicum oraculum consulitur, vates interim, captus ex hostibus, miraculum interpretatur.

U.C. 356. ET jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major patribus, quam belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium; itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore; nihilo minus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam (1) excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris, urbique illatam haud dubia ira deum, quos pestis ejus arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit: comitiis, auspicato quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum
U.C. consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum
357. quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpitium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est; tota vis in populationibus fuit; duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro, aut igni noceri posset. Prodigia interim multa nuntiata; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque; & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. In unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis cælestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores Delphicum oracu-

---

(1) *Excipiebant*) I. e. ad partes trahebant, in suæ causæ defensionem adducebant.

culum : ſed propior interpres fatis oblatus ſenior qui- U.C.
dam Vejens, qui inter cavillantes in ſtationibus ac 357.
cuſtodiis milites Romanos Etruſcoſque, vaticinantis
in modum (1) cecinit, *priuſquam ex lacu Albano a-
qua emiſſa foret, numquam potiturum Vejis Roma-
num;* quod primo velut temere jactum ſperni, agi-
tari deinde ſermonibus cœptum eſt: donec unus ex
ſtatione Romana percontatus proximum oppidanorum,
(jam per longinquitatem belli commercio ſermonum
facto) quiſnam is eſſet, qui per ambages de lacu
Albano jaceret; poſtquam audivit aruſpicem eſſe; vir
haud intacti religione animi, cauſatus *de privati por-
tenti procuratione, ſi operæ illi eſſet, conſulere vel-
le,* ad colloquium vatem elicuit; cumque progreſſi
ambo a ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu,
prævalens juvenis Romanus ſenem infirmum in conſpe-
ctu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus E-
truſcis, ad ſuos tranſtulit; qui cum perductus ad im-
peratorem, inde Romam ad ſenatum miſſus eſſet,
ſciſcitantibus quidnam id eſſet, quod de lacu Albano
docuiſſet, reſpondit, *profecto iratos deos Vejenti po-
pulo illo fuiſſe die, quo ſibi eam mentem objeciſſent,
ut excidium patriæ* (2) *fatale proderet: itaque quæ
tum cecinerit divino ſpiritu inſtinctus, ea ſe nec, ut
indicta ſint, revocare poſſe: & tacendo forſitan, quæ
dii immortales vulgari velint, haud minus, quam
celanda effando, nefas contrahi: ſic igitur libris fa-
talibus, ſic diſciplina Etruſca traditum eſſe; ut,
quando aqua Albana abundaſſet, tum ſi eam Roma-
nus rite emiſiſſet, victoriam de Vejentibus dari: an-
tequam id fiat, deos mœnia Vejentium deſerturos non
eſſe.* Exequebatur inde (3) quæ ſolemnis derivatio
eſſet. Sed auctorem levem, nec ſatis fidum ſuper
tanta re patres rati, decrevere legatos, ſorteſque ora-
culi Pythici expectandas. Prius quam a Delphis ora- 16
tores redirent, Albanive prodigii piacula inveniren- U.C.
tur, novi tribuni militum conſulari poteſtate, L. Ju- 358.
lius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius
Fidenas, A. Poſtumius Regillenſis, P. Cornelius Ma-
luginenſis, A. Manlius magiſtratum inierunt.

(1) *Cecinit*) Verbum proprium de vaticinantibus.

(2) *Fatale*) *Fatale eſt* quicquid pertinet ad fata. *Excidium fatale* eſt excidium fatis decretum. Infra *libri fatales* ſunt libri quibus fata continentur.

(3) *Quæ ſolemnis derivatio eſſet*) Quæ legitima & diis accepta derivatio eſſet.

CAPUT X.

Tarquinienses in agrum Romanum populabundi ingressi opprimuntur. Legati a Delphico oraculo cum responso veniunt: prodigium Albanum procuratur.

U.C. 358. EO anno Tarquinienses, novi hostes exorti: quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur; Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Vejenti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis: inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt: aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido exercitu persecuturos. Romanis indignitas major, quam cura populationis Tarquiniensium fuit; eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius, & L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus, gravesque præda Tarquinienses oppressere; multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; &, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis, tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) (1) sub hasta veniere: quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani desperata ope humana, fata & deos spectabant; cum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes congruentem responso captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas; emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extingues: tum tu insiste audax hostium muris, memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam: bello perfecto donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

17 Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad pro-

(1) *Sub hasta*) Hastam ponere in auctionibus solebant Romani, unde *hasta* pro auctione ipsa sæpe.

prodigii Albani procurationem, ac deos rite placan- U.C.
dos cœpere: inventumque tandem est, ubi neglectas 358.
cæremonias, intermissumve solemne dii arguerent, *nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non rite concepisse, unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur.* Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus; numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.

CAPUT XI.

Auctis Vejentium viribus, cura inde Romanis crescit: P. Licinius, patre sene petente, creatur tribunus militum consulari potestate. Cum Faliscis, & Capenatibus temere pugnatur: perlato ad Urbem terrore, dictus Dictator M. Furius Camillus impigre in Vejentes parat expeditionem.

QUÆ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita; postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est, *antea se id Vejentibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam* (1) *pro se fortunam suam illis negare; maxime in ea parte Etruriæ gentem inusitatem, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit; sanguini tamen nominique, & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ* ** al.
voluntarii ad id bellum eant, non impediant. Eum vo-
magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ lun-
erat; eoque mitescere discordiæ intestinæ metu com- tate.
muni, ut fit, cœptæ. Haud invitis patribus P. Li- 18
cinium Calvum prærogativæ tribunum militum non U.C.
petentem potestate consulari creant, moderationis ex- 359.
pertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis; omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genutium, L. Atilium, qui priusquam

(1) *Pro se fortunam suam*) Non se, sed præsentem rerum suarum statum negare Vejentibus auxilia.

U.C. quam renuntiarentur jure vocatis tribubus, permissu
359. interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video, si & collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos; me jam non eumdem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis; vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis*, inquit, *juvenem*, (filium tenens) *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis; hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me reipub. do, dicoque: vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tr. mil. consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genutiusque trib. mil. profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, præcipitavere se in insidias. Genutius morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit: Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quam cladis acceptum, quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos; ægre ibi miles retentus a fuga est, cum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ. Jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumque in muros est, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ, precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

19 Jam ludi Latinæque instaurata erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros: Vejosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, (1) servandæque patriæ M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus, alia spes,

---

(1) *Servandæque patriæ*) Et ad servandam patriam. Alludit ad ereptam Gallis a Camillo Romam.

spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset: deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam; peregrina etiam juventus, Latini Hernicique operam suam pollicentes ad id bellum venere; quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; ædemque (1) Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servilio Tullio dedicatam. U.C. 359.

C A P U T XII.

Dictator Camillus Faliscos, & Capenates fundit: Vejos aggressus cuniculo oppugnat: victoria jam præsente, consulit Senatum de præda: quæ cum destinaretur populo, decimam partem ipse Apollini vovet. Urbe inde expugnata, atque direpta, Junonis simulacrum Romam transfertur.

PRofectus cum exercitu ab urbe expectatione hominum majore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert; omnia ibi summa ratione consilioque acta, fortuna etiam, ut fit, secuta est; non prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit: ingentique præda est potitus: cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta: & a procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus, quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit; senæ horæ in orbem operi attributæ sunt; nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam facerent. 20 Dictator, cum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset: ne quam inde aut

---

(1) *Matutæ matris*) Hæc fuit Ino, Semeles soror, Bacchi matertera, Athamantis uxor.

U.C. 359. aut militum iram (1) ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud patres ex prodiga largitione caperet, litteras ad senatum misit: *Deum immortalium benignitate, suis consiliis, & patientia militum Vejos jam fore in potestate populi Romani; quid de præda faciendum censeret?* Duæ senatum distinebant sententiæ, una senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret; altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret; ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos; non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: cum ita ferme eveniat, (2) ut, qui segnior sit, prædæ, fortissimus quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & invisam semper eam pecuniam fore ajebat: causasque criminum ad plebem, seditionumque inde, ac legum novarum præbituram. *Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint: gratius id fore, lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat: ipsum dictatorem (3) fugere invidiam ex eo, criminaque eo delegasse ad senatum: senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique sors belli dederit.* Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

21 Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator auspicato egressus, cum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibique hinc decimam partem prædæ voveo: te simul, Juno regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque* mex

(1) *Ex malignitate prædæ partitæ*) Ex maligna, id est, nimium parca prædæ partitione.

(2) *Ut, qui segnior*) Ut, quo quisque ad laborem periculaque promptior est, eo segnior plerumque sit ad prædandum.

(3) *Fugere invidiam ex eo, criminaque*) Vitare velle, ne ex eo sibi invidia criminationesque creentur.

mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat. Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Vejentes ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam *in partem prædæ suæ vocatos deos*, (1) alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere, nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes quidnam id esset, quod cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta (2) prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis si, quæ similia veris sint, pro veris accipiantur, satis habeam: hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repente edidit; & pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, cum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes; clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet; momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, cum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. Deinde multa jam edita cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. Is finis sanguinis fuit: dedi inde inermes cœpti; & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit; quæ cum ante oculos ejus aliquantum spe, atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus esse, *ut si cui deorum, hominumque nimia sua fortuna, populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire quam minimo suo pri-*

U.C. 359.

(1) *Alios* (deos) *votis ... evocatos*) Vide Macrob. l. III. Saturn. c. 9.

(2) *Prosecuisset*) Verbum sacrificiorum proprium: in quibus exta victimarum dissecta aris imponebantur.

U.C. *privato incommodo, publicoque populi Romani liceret;*
359. (1) convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse; idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Itaque ille dies cæde hostium, ac direptione urbis opu-
22 lentissimæ est consumtus. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit; ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis; & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Cum jam humanæ opes asportatæ egestæque a Vejis essent, amoliri tum deum dona, ipsosque deos, sed colentium magis, quam rapientium modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus, quod id signum more Etrusco nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus: deinde cum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, Vis ne Romam ire, Juno? dixisset: annuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde
* fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam; motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus levem, ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam: ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem æstates hiemesque continuas circumsessa, cum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo jam fato quoque urgente, operibus tamen, non vi expugnata est.

(1) *Convertentem se*) Solebant Romani post precationes convertere se in dextram partem, ut testatur Plut. in Cam.

CA-

CAPUT XIII.

Ex captis Vejis magna in Urbe lætitia; Camillus albis equis invectus triumphat: Junonis templum dedicat: facta deinde de Apollinis dono mentione, plebis in se vertit invidiam.

ROmam ut nuntiatum est, Vejos captos; quam- 23
quam & prodigia procurata fuerant, & vatum U.C.
responsa, & Pythicæ sortes notæ: &, quantum hu- 359.
manis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit; & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum grates diis agentium erant: senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quam ullius umquam antea, fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit: maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: (1) parumque id non civile modo, sed humanum etiam visum. *Jovis, Solisque equis æquiparatum* dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, (2) dedicavitque Matutæ matris; atque his divinis, humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum: cui se decimam vovisse prædæ partem cum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent, haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur: tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, cum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret, ut ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine dei, ex dignitate populi Romani fieret: ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit.

CA-

(1) *Parum ... non civile modo, sed humanum etiam*) Parum conveniens non solum civis modestiæ, sed etiam hominis conditioni.

(2) *Dedicavitque Matutæ matris*) Supple, templum, sive ædem.

CAPUT XIV.

Volscis, & Æquis pax datur, ac deinde etiam Capenatibus. Cum ageretur de deducenda in Volscos colonia, malletque plebs Vejos transmigrare, obstant vehementer Optimates; Camillo pro voti sui liberatione instante, cratera aurea Apollini Delphico portanda conficitur.

U.C. 359. INter hæc pacificatum legati a Volscis, & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent. Vejis captis, sex tribunos militum consulari
24 U.C. 360. potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas forte evenit; ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus: prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit; pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat; cujus leniendæ causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera, & septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta: quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant; cur enim relegari plebem in Volscos, cum pulcherrima urbs Veji, agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romæ vel situ, vel magnificentia publicorum, privatorumque tectorum ac locorum præponebant; quin (1) illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos; ceterum partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos, duasque urbes communes reipub incoli a Romano populo posse. (2) Adversus quæ cum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur: *quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus ur-*

---

(1) *Illa quoque actio movebatur*) Ad populum quoque agi incipiebat de migrando Vejos, ut olim.

(2) *Adversus quæ cum optimates*) Pendet oratio usque ad hæc verba, *nulla res alia plebem manibus temperare cogebat*,

urbibus fore? victam ne ut quisquam victrici patriæ præferret? sineretque majorem fortunam captis esse Vejis, quam incolumibus fuerit? postremo, se relinqui a civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim umquam subacturam: & T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Vejos sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ:* hæc cum fœdis certaminibus agerentur (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam, quod ubi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se peti, feriri, atque occidi jubebant; ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ* (1) *damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quam religione se exsolvendi, habeat: nibil de collatione dicere stipis verius, quam decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus; enimvero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur: urbis, atque agri capti, quæ & ipsa voto contineantur, mentionem nullam fieri.* Cum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset: adhibito Camillo, visum collegio, (2) quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse; ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario promta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum; cujus cum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum, & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui umquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, *ut* (3) *pilento* ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singu-

U.C. 360.

(1) *Damnata voti*) Adstricta ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

(2) *Quod ejus*) Quod ex tota illa præda.

(3) *Pilento... carpentis*) Hinc patet pilenta fuisse carpentis elegantiora. De Pilentis, & Carpentis Pign. de Servis 288. & seq.

U.C. 360. gulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum; eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse: (1) absentes ferociter increpant: præsentium, cum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul ut extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in eum annum eosdem reficiunt: & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi; ita tribuni plebis magna
U.C. 361. 26 ex parte iidem refecti. Comitiis tribunorum militum patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur; propter bella simulabant parari ducem, sed rogationi tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum.

CAPUT XV.

Camillus in Faliscos profectus, cum coegisset urbe egredi, eos fundit: in urbem rursus compulsos obsidet. Interim cum ludi litterarii magister principum Faliscorum liberos proditionis causa ad eum adduxisset, vinctum iisdem pueris Falerios reducendum tradit: ob tantam justitiam Falisci sponte se dedunt.

PRincipio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur: differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Faliscis crevit. Nam cum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe: sed timore longius progredi prohibente, mille fere passuum ab oppido castra locant, nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit: trifariam Romani muniebant; alius exer-
citus

(1) *Absentes*) Principes.

citus prælio intentus stabat; ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusa fuga (1) castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent; multi cæsi vulneratique prius, quam paventes portis inciderent: castra capta: præda ad quæstores redacta cum magna militum ira; sed severitate imperii victi, eamdem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe; cum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obsessis, quam obsidentibus suppeterent; videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset, ni *fortuna imperatori Romano* simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen, & maturam victoriam dedisset. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur; principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modo brevioribus, modo longioribus spatiis trahendo eos a porta, lusu, sermonibusque variatis longius solito, ubi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit, ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dederit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti; nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque: sunt & belli, sicut pacis, jura: justeque* (2) *ea non minus, quam fortiter didicimus gerere; arma habemus non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur, sed adversus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Vejos oppugnarunt; eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit; vir-

U.C. 361.

*

27

(1) *Castra sua ... prælati*) Præter castra sua ablati.
(2) *Ea*) Bella.

U C. virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem
361. verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta,
* al. ut qui modo efferati odio iraque Vejentium * exi-
exi- tium pene, quam Capenatium pacem mallent, apud
tum. eos pacem universa posceret civitas; fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur; introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec deus nec homo quisquam invideat, victi a vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt; vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus: sub ditione vestra sumus, mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit*. Camillo & ab hostibus, & a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

CAPUT XVI.

Camilli votum solvitur. Missi legati, qui crateram auream Delphos Apollini ferrent, a piratis capiuntur; ab horum principe Timasitheo ob religionem honorifice habentur. In Æquis dubiæ primum, mox prosperæ res. Coss. denuo creantur.

28 Camillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per urbem vexerant equi, (1) insignis justitia fideque hostibus victis, cum in urbem rediisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas: mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus qui-

(1) *Insignis justitia fideque hostibus victis*) Insignis victoria ex hostibus per justitiam & fidem reportata.

quidam Romanis vir similior, quam suis, qui legatorum nomen, donumque, & deum, cui mitteretur, U.C. 361.
& doni causam verius ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit; hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque (1) publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent, victi ne essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius: primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare; ibi eum incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, cum concione advocata terrorem increparet, ac fugam, *fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste*, conclamat universus exercitus, *merito se ea audire*, *& fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret*, (& in conspectu erant posita in planum) *nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent*. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet, & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent: inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, cum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui; cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuntium, nequicquam exterrita civitate, litteræ a Postumio (2) laureatæ sequuntur,

---

(1) *Publice*) Publico jussu, jussu senatus populique Romani.
(2) *Laureatæ*) Lauro involutæ: quod solitum Romanis ducibus de re a se bene gesta ad senatum scribentibus.

U.C. victoriam populi Romani esse, Æquorum exercitum 361. deletum. Tribunorum plebis actiones quia nondum 2) invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt; sed plus suis comitiis plebs valuit; quem dolorem ulti patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur; annum post quintumdecimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus.

CAPUT XVII.

Æqui vincuntur. A. Virginio, & Q. Pomponio tribunis plebis, quod rogationi tribunitiæ intercessissent, dies dicitur, atque damnatis mulcta infligitur. Camilli adhortationibus, ac Patrum precibus lex de Vejos migrando antiquatur. Læti Patres agrum Vejentanum plebi dividunt. Ædes Junonis dedicatur.

U.C. PRincipio hujus anni ferociter, quia nemo ex col-362. legio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitellam, coloniam Romanam, in suo agro Æqui expugnant: colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit; is cum exercitu profectus acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit; dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris, A. Virginio, & Q. Pomponio; quos defendi patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat; neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod gratificantes patribus, rogationi tribunitiæ intercessissent; vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt; id ægre passi patres. Camillus palam (1) sceleris plebem arguere, quæ jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratus patres laturos, falli eos: si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inventuros esse: consulesque

(1) *Sceleris*) *Scelus* proprie est id quod adversatur pietati, Porro contra pietatem est *in suos versi*, suos violare.

que increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos U.C.
taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. 362.
Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat 30
iras hominum: senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, cum dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris, focisque, & deum templis, ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore: nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse urbem ab se captam frequentari; quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo: insistere omnes vestigiis laudum suarum: sed nefas ducere desertam, ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem, & in captivo solo habitare populum Romanum, & victrice patria victam mutari.* His adhortationibus patres concitati, principes, senes, juvenesque, cum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt; dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes orare cum lacrymis cœpere, ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, ædem Vestæ, cetera circa templa deorum ostentantes; ne exulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio, ac diis penatibus in hostium urbem agerent: eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Vejos, ne Roma desereretur. Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit: & legem unam plures tribus (1) antiquarunt, quam jusserunt: adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut postero die referentibus consulibus senatusconsultum fieret, ut agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam spem liberos tollere. Eo munere delinita plebe, nihil 31
certatum est, quominus consularia comitia haberen- U.C.
tur: creati consules L. Valerius Potitus, M. Man- 363.
lius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello: eodem anno ædes Junonis reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt.

(1) *Antiquarunt*) *Antiquare* verbum solemne est, quo populus significabat se non accipere legem. *Antiquo*, id est, antiqua probo, nihil novi statui volo.

CAPUT XVIII.

Cum Æquis, Vulsiniensibus, & Salpinatibus pugnatur. M. Furio Camillo propter Vejentanam prædam dies dicitur; damnatus in exilium Ardeam concedit.

U.C. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis ge-
363. stum est, fusis hostibus prius pene, quam manus
consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis
hostibus in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans
ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno no-
vum bellum cum Vulsiniensibus exortum: quo propter
famem, pestilentiamque in agro Romano ex siccitate
caloribusque nimiis ortam exercitus duci nequivit: ob
quæ Vulsinienses, Salpinatibus adjunctis, superbia e-
lati ultro agros Romanos incursavere: bellum inde
duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in
ejus locum M. Cornelius suffectus: quæ res postea re-
ligioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec de-
inde umquam in demortui locum censor sufficitur:
consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum
renovari auspicia: itaque cum ex senatusconsulto con-
sules magistratu se abdicassent, interrex creatur M.
Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is
deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit: ab
eo creati sex tribuni militum consulari potestate: ut,
etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, co-
32 pia magistratuum reipublicæ esset Kalendis Quintili-
U.C. bus magistratum occepere L. Lucretius, Servius Sul-
364. pitius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimum,
Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lu-
cretio, & C. Æmilio Vulsinienses provincia evenit:
Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpitio. Prius
cum Vulsiniensibus pugnatum est: bellum numero
hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit:
fusa concursu primo acies in fugam: millia octo ar-
matorum ab equitibus interclusa, positis armis, in
deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se
pugnæ committerent Salpinates: mœnibus armati se
tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati a-
gro, & ex Vulsiniensi, nullo eam vim arcente, ege-
runt: donec Vulsiniensibus fessis bello, ea conditione,
ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus
anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ
datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nuntiavit
tribunis, se in Nova via, ubi nunc sacellum est supra
ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem

hu-

humana, quæ magiſtratibus dici juberet, Gallos adventare. Id (ut fit) propter auctoris humilitatem ſpretum; & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita (1) ingruente fato ſpreta: ſed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere, qui, die dicta ab L. Apulejo tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, cum, accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percontatus animos eorum reſponſum tuliſſet, ſe collaturos quanti damnatus eſſet, (2) abſolvere eum non poſſe, in exilium abiit, precatus ab diis immortalibus, *ſi innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingratæ facerent*: abſens quindecim millibus gravis æris damnatur. U.C. 364.

CAPUT XIX.

Cluſium a Gallis obſidetur; hi qua de cauſa, & quo tempore in Italiam tranſcenderint, quamque Italiæ partem primum tenuerint, docet Auctor.

Expulſo cive, quo manente, ſi quicquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat, adventante fatali urbis clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam, Alpes tranſiſſe, agroſque ab Etruſcis ante cultos poſſediſſe: & invexiſſe in Galliam unum, illiciendæ gentis cauſa, Aruntem Cluſinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipſe, præpotente juvene, & a quo expeti pœnæ, niſi externa vis quæſita eſſet, nequirent: hunc tranſeuntibus Alpes ducem, auctoremque Cluſium oppugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim, Cluſium Gallos ab Arunte, ſeu quo alio Cluſino adductos: ſed eos, qui oppugnaverint Cluſium, non fuiſſe qui primi Alpes tranſierint, ſatis conſtat: ducentis quippe annis ante, quam Cluſium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli tranſcenderunt: nec cum his primum Etruſcorum, ſed multo ante cum iis, qui inter Apenninum, Alpeſque incolebant, ſæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuſcorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere: mari ſupero inferoque, quibus Italia inſulæ modo cingitur, quantum potuerint,

(1) *Ingruente fato*) Fato peſtem moliente Romanis.
(2) *Abſolvere eum*) Efficere ut abſolveretur.

U.C. rint, nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum
364. communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria, Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum, atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhetis; quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit: ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua tum publica præpollens; quod in imperio ejus Gallia adeo frugum, hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum, ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit; quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus. Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is, quod
* al. * ea gens populis abundabat, Bituriges, Arvernos,
eis Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos ex-
ex. civit: profectus ingentibus peditum, equitumque copiis in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexuperabiles visas haud quidem miror, nulla dum via (quod equidem continens ulla memoria sit, nisi ab Hercule, si fabulis credere libet) superatas. Ibi cum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quanam per juncta cælo juga in alium orbem terrarum transirent, (1) religio etiam tenuit, quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti: id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut quem primum in terram egressi occupaverant locum, patentibus silvis communirent: ipsi Taurino saltu invias Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, cum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Heduo-

(1) *Religio*) Quod ibi repertum ab iis est fortunæ suæ omen.

suorum ; ibi omen sequentes loci, condidere urbem, U.C.
Mediolanum appellarunt. Alia subinde manus Cæno- 364.
manorum Elitovio duce vestigia priorum secuta ; eo- 35
dem saltu favente Belloveso cum transcendisset Alpes,
ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt (1) (locos te-
nuere Libui) considunt : post hos Salvii, qui, præter
antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes citra Ti-
cinum amnem expulere. (2) Pœnino deinde Boii, Lin-
gonesque transgressi, cum jam inter Padum atque Al-
pes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non E-
truscos modo, sed etiam Umbros agro pellunt : intra
Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones recen-
tissimi advenarum ab * Usente flumine usque ad Æ- *al.
sim fines habuere : hanc gentem Clusium, Romamque U-
inde venisse comperio : id parum certum est, solamne, ten-
an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis ad- te.
jutam.

CAPUT XX.

Clusini contra Gallos ab Romanis auxilium petunt : pro fœderatis Romani interveniunt, missis ad Gallos legatis : ferociter utrinque cum esset responsum, legati arma capiunt. Missi Romam a Gallis, qui jure gentium agerent, spernuntur.

Clusini novo bello exterriti, cum multitudinem,
cum formas hominum inusitatas cernerent, & ge-
nus armorum : audirentque sæpe ab iis cis Padum, ul-
traque legiones Etruscorum fusas : quamquam adversus
Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat, nisi
quod Vejentes consanguineos adversus populum Roma-
num non defendissent, legatos Romam, qui auxilium
ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetra-
tum : legati tres, M. Fabii Ambusti filii missi, qui
senatus, populique Romani nomine agerent cum Gal-
lis, ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios
populi Romani, atque amicos oppugnarent. Romanis
eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse : sed me-
lius visum bellum ipsum amoveri, si posset : & Gal-
los, novam gentem, pace potius cognosci, quam ar-
mis. Mitis legatio, ni praeferoces legatos, Gallisque 36
magis, quam Romanis similes, habuisset : quibus post-
quam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur
re-

(1) *Locos tenuere Libui*) Quos quidem locos antea tenebant Libui.

(2) *Pœnino*) Jugo. Unde nomen Alpibus inditum sit *Pœninis*, docet Livius l. XXI. c. 38.

U.C. 365. responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum; & quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse; & responsum, coram Romanis, se accipere velle: &, sin negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum possint, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma*, Romanis quærentibus, *ecquid in Etruria rei Gallis esset?* cum illi *se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse*, ferociter dicerent; accensis utrinque animis ad arma discurritur, & prælium conseritur: ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt: nec id clam esse potuit, cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus: quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, (1) ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere: perque totam aciem Romanum legatum esse, *signum datum est*. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent: vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias, postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea, sicut erant mandata, exposuissent; senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur: sed ne id, quod placebat, (2) decernerent, in tantæ nobilitatis viris (3) ambitio obstabat: itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt, ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur: quo facto, haud secus, quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpitius Longus, Q. Servilius quar-

(1) *Ducem Gallorum*) Quemdam e ducibus.
(2) *Decernerent*) Patres.
(3) *Ambitio*) Pravus in potentes favor.

quartum, Ser. Cornelius Maluginensis. Cum tanta moles mali instaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc, inusitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. U.C. 365.

CAPUT XXI.

Galli ab Clusinis in Romanos arma vertunt: Romam venientibus, fit obviam ad flumen Alliam cum exercitu Fabius: quo fuso, barbari ad Urbem perveniunt.

INterim Galli, postquam accepere (1) ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur: ad quorum prætereuntium raptim tumultum cum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant; quacumque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci: sed antecedente fama, nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia Crustominis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque variis horrendo cuncta compleverant sono. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent: nec tamen æquari frontes poterant, cum extenuando, infirmam, & vix cohærentem mediam aciem haberent; paulum erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis re-

(1) *Ultro honorem habitum*) Non modo nullam indictam esse pœnam, sed etiam honorem habitum iis qui violassent jus &c.

U.C. repleri placuit; eaque res ut initium pavoris ac fu-
365. gæ, sic una salus fugientibus fuit: nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit; si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore: adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat: pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos in hostium urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus; in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem, prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt: nec ulla cædes pugnantium fuit; terga cæsa suomet ipsorum certamine, in turba impedientium fugam: circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis, aliisque tegminibus, hausere gurgites: maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit: unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuntius quidem cladis Romam est missus: ab dextro cornu, quod procul a flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, & ne clausis qui-
39 dem portis urbis in arcem confugerunt. Gallos quoque, velut obstupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit, & ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri: postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt: ubi cum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit: noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam, atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia, aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars major ex acie Vejos petiisset, quam Romam, nec superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, credere, comploratis omnibus pariter vivis mortuisque,

totam prope (1) urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefacit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est: mox ululatus cantusque dissonos vagantibus circa mœnia turmatim barbaris audiebant: omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus (2) primo adventu, quo accesserant ad urbem: mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret: deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent: postremo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum (3) continens fuit, cum signa infesta portis sunt illata. U.C. 365.

CAPUT XXII.

Cum ab Romanis Urbs defendi non posset, juventus ac robur Senatus Capitolium conscendit: sacra partim asportantur, partim condita in doliis defodiuntur. Virgines Vestales, pedibus abeuntes, L. Albinus in plaustrum recipit, depositis inde uxore, & liberis. Majores natu amplissimis usi honoribus, pro patria se devovent.

NEquaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit: nam cum defendi urbem posse tam parva relicta manu spes nulla esset; placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatusque robur in arcem Capitolium conscendere; armisque, & frumento collatis ex loco inde munito deos hominesque & Romanum nomen defendere; (4) flaminem, sacerdotesque vestales, sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre, nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent: *Si arx, Capitoliumque sedes deorum, si senatus caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ; &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum* il-

(1) *Urbem lamentis impleverunt*) Dederunt causam lamentis, quibus urbs impleta est.
(2) *Primo adventu*) Supple ex sequentibus: *rati* sunt *se invasuros*.
(3) *Continens*) Sine ullo intervallo conjunctum.
(4) *Flaminem*) Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

U.C. 365. *illis* palam dicere *obituros : nec his corporibus , quibus non arma ferre , non tueri patriam possent , oneraturos inopiam armatorum* . Hæc inter seniores

40 morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium , atque in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum juventæque , urbis* per trecentos sexaginta annos *omnibus bellis victricis , quæcumque reliqua esset , fortunam* . Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta nunc hos, nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent? (1) nihil , quod humanis superesset malis, relinquebant : magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante : quia , quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem , id parum humanum erat . Alia maxime plebis turba , quam nec capere tam exiguus collis , nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum : inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas sine ullo duce , aut consensu , suam quisque spem , sua consilia, communibus deploratis, exequentes . Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales , omissa rerum suarum cura , quæ sacrorum secum ferenda , quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent , consultantes , quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt , condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis , ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quæ Sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas cum L. Albinus, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam , quæ inutilis bello urbe excedebat , salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum , irreligiosum ratus sacerdotes publicos , sacraque populi Romani pedibus ire , ferrique se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit , & Cære, quo iter sacerdotibus erat , pervexit. Romæ interim satis

41 jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa , adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat : qui eo-

---

(1) *Nihil , quod humanis superesset malis , relinquebant*) Nihil relinquebant , quod humana omnia mala possent adjicere ad præsentem Romanorum calamitatem .

eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ U.C. pristinæ, honorumque, aut virtutis insignibus more- 365. rentur, quæ augustissima vestis est (1) *thensas ducentibus*, triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria, Quiritibusque Romanis tradant.

CAPUT XXIII.

Galli Urbem patentem ingressi, ubi solitudinem vident, apertas domos invadunt, sedentes in curulibus sellis prætextatos senes primum ut Deorum simulacra venerantur, deinde, ut homines esse liquet, trucidant: tecta diripiunt, & incendunt: frustra in arcem facto impetu, parant obsidionem.

GAlli, & quia, interposita nocte, a contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deum, arcemque solam belli speciem tenentem; inde, modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt, pars ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt: inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi: adeo haud secus, quam venerabundi, intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis: ad eos velut simulacra versi cum starent, M. Papirius unus ex his, dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse: atque ab eo initium cædis ortum; ceteros in sedibus suis trucidatos: post principum cædem nulli deinde mortalium parci; diripi

(1) *Thensas ducentibus*) Thensæ sunt sacra vehicula, quibus simulacra deorum ludis Circensibus in Circum ad pulvinar deferebantur.

42 ripi tecta, exhaustis injici ignes: Cæterum, seu *non*
* *omnibus* delendi urbem libido erat, seu ita placue-
U.C. rat principibus Gallorum, & ostentari quædam incen-
365. dia terroris causa, si compelli ad deditionem carita-
te sedium suarum obsessi possent: & non omnia con-
cremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id
pignus ad flectendos hostium animos haberent: nequa-
quam perinde, atque in capta urbe, prima die aut
passim, aut late vagatus est ignis. Romani ex arce
plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias
omnes cursus, cum alia atque alia parte nova aliqua
* clades oriretur, (1) non *mentibus solum con'spere*,
sed ne auribus quidem, atque oculis satis constare
poterant: quocumque clamor hostium, mulierum,
puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor
ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia a-
nimos oraque & oculos flectebant, velut ad specta-
culum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius
rerum suarum relicti, præter quam corporum, vin-
dices: tanto ante alios miserandi magis, qui um-
quam obsessi sunt, quod interclusi a patria obside-
bantur, omnia sua cernentes in hostium potestate:
nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit.
Lux deinde noctem inquietam insecuta est: nec ul-
lum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicu-
jus spectaculo cessaret: nihil tamen tot onerati at-
que obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia
flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem
parvumque, quem tenebant, collem libertati reli-
ctum virtute defenderent: & jam, cum eadem quo-
tidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant
ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, fer-
rumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ,
43 intuentes. Galli quoque, per aliquot dies in tecta
modo urbis nequicquam bello gesto, cum inter in-
cendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter
armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus
territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis
adhiberetur, experiri ultima, & impetum facere in
arcem statuunt. Prima luce signo dato, multitudo
omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac
(2) testudine facta subeunt: adversus quos Romani
nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationi-
bus

(1) *Non mentibus solum conspere*) Non solum mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem æque ac oculos ab inquieta agitatione continere. *Conspere* verbum est rarissimum.

(2) *Testudine facta*) Scutis super capita densatis.

bus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati: medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut numquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus: omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant, cujus ad id tempus immemores, &, quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Vejos erat: igitur exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. U.C. 365.

CAPUT XXIV.

Gallorum exercitus prædabundus Ardeam accedit. Ardeates, hortante Camillo ibi exulante, arma capiunt. Egressi barbaros incautos ingenti clade cædunt. Interim Romani quoque milites haud procul Vejis Tuscorum ex agro Romano prædas agentium stragem faciunt.

PRoficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit; qui mœstior ibi fortuna publica, quam sua, cum diis hominibusque accusandis (1) senesceret; indignando, mirandoque, ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius gessissent, repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare: nec secus quam divino spiritu tactus, cum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre: & quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? hac arte in patria steti;* 44

(1) *Senesceret*) Mœrore contabesceret.

U.C. *ti; & invictus bello, in pace ab ingratis civibus*
365 *pulsus sum: vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ, & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora, animosque magna magis quam firma, dederis: eo in certamen omnes plus terroris, quam virium ferunt: argumento sit clades Romana: patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu: jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur: cibo, vinoque raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti; si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam: nisi victos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero*
45 *non recuso eumdem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.* Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse: concione dimissa corpora curant, intenti quam mox signum daretur: quo dato, primæ noctis silentio ad portas cum Camillo præsto fuere: egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum intuta, neglectaque ab omni parte nacti, cum ingenti clamore invadunt: nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur: extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ, aut unde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit: magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Vejis posita: inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Etruscis ne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas? vix temperavere animis, quin extemplo im-

pe-

petum facerent: compressique ab Q. Cædicio centu- U.C.
rione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem 365.
sustinuere: tantum par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine, eodemque fortunæ eventu gesta: quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

CAPUT XXV.

C. Fabius ex Capitolio per hostium stationes in Quirinalem ad statum sacrum pergit: quo ibi peracto, incolumis revertitur.

Romæ interim plerumque obsidio segnis, & utrin- 46
que silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: cum repente juvenis Romanus admiratione in se cives, hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ: ad id faciendum C. Fabius Dorso (1) *Gabino cinctu*, sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit; ibique omnibus solemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens.

CAPUT XXVI.

Milites Rom. qui Vejis erant, ducem ad patriam liberandam Camillum sibi deposcunt, qui, senatu in Capitolio consulto per Pontium Cominium, jussu populi ab exilio revocatur, & absens dictus Dictator Vejos perducitur.

Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires crescebant; nec Romanis solum eo con-

(1) *Gabino cinctu*) Cinctus Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistrum in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde toga brevis & adstrictior fiebat.

U.C. 365. convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent: maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat: locus ipse admonebat Camilli: & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant, & Cædicius (1) negare se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto Senatu, qui Romæ esset: adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant: ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat: ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit a ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit: & ad magistratus ductus, mandata exercitus edit: accepto inde Senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent, eadem digressus nuntius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu, quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam, quod nec injussu populi (2) mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere; lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

CAPUT XXVII.

Gallos, Capitolium subeuntes, Manlius, anserum clangore excitatus, deturbat. Ad fiduciam ostentandam, quamvis in summa fame, panem in hostium stationes dejicit.

47 DUm hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit: namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius a Vejis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxum ascensu æquo, nocte sublustri cum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni inni-

xi,

---

(1) *Negare se commissurum cur*) Usitatius foret, *ut*.

(2) *Mutari finibus.*) E peregrino solo in fines Romanos.

xi, sublevantesque invicem, & trahentes alii alios, U.C.
prout postularet locus, tanto silentio in summum e- 365.
vasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne ca-
nes quidem, solicitum animal ad nocturnos strepitus,
excitarent: anseres non fefellere; quibus sacris Ju-
noni in summa inopia cibi tamen abstinebatur: quæ
res saluti fuit: namque clangore eorum, alarumque
crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante con-
sul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul
ad arma ceteros ciens vadit; &, dum ceteri trepi-
dant, Gallum, qui jam in summo constiterat, um-
bone ictum deturbat: cujus casus prolapsi cum pro-
ximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis
saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos truci-
dat: jamque & alii congregati telis missilibusque sa-
xis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies
in præceps deferri: sedato deinde tumultu reliquum
noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cum
præteritum quoque periculum solicitaret, quieti da-
tum est: luce orta vocatis classico ad concilium mi-
litibus ad tribunos, cum & recte, & perperam facto
pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem
laudatus, donatusque non ab tribunis solum mili-
tum, sed consensu etiam militari: cui universi seli-
bras farris, & quartarios vini ad ædes ejus, quæ in
arce erant, contulerunt: rem dictu parvam; cete-
rum inopia fecerat eam argumentum ingens carita-
tis: cum se quisque victu suo fraudans, detractum
corpori atque usibus necessariis, ad honorem unius
viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat
ascendens hostis, citati: & cum in omnes more mi-
litari se animadversurum Q. Sulpitius tribunus mi-
litum pronuntiasset, consentiente clamore militum
in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus,
a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ
approbantibus cunctis de saxo dejecit. Inde intentio-
res utrinque custodiæ esse, & apud Gallos, quia vul-
gatum erat, & inter Vejos Romamque nuntios com-
meare; & apud Romanos, nocturni periculi memo-
ria. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fa- 48
mes utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia
etiam, cum loco jacente inter tumulos castra haben-
tes, tum ab incendiis torrido, & vaporis pleno, ci-
neremque, non pulverem modo ferente, cum quid
venti motum esset, quorum intolerantissima gens
est, humori, ac frigori assueta: tum æstu, & algo-
re vexata, vulgatis velut in pecua morbis moreren-
tur. Jam pigritia singulos sepeliendi, promiscue
acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque
inde Gallicorum nomine insignem locum fecere: in-
du-

U.C. duciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia per-
365. missu imperatorum habita: in quibus cum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes.

CAPUT XXVIII.

Fessi longa obsidione Romani, qui erant in arce, ab Gallis auro se redimunt; hoc dum appenditur cum altercatione, superveniens Dictator Camillus hostes expellit, expulsos insequutus internecione occidit.

SED jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat; itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet; parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque jam, non solum cibo deficiente, & (1) cum stationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se quacumque pactione possent, jussit, jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inter Q. Sulpitium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdissimæ per se adjecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua & tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Ro-
49 manis vox, *Væ victis esse*. Sed dii hominesque prohibuere redemptos vivere Romanos: nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet: cum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denuntiatque Gallis, ut se ad prælium expediant: suos in acervum conjicere sarcinas,

(1) *Cum stationes procederent*) *Procedere* eleganter est continuari, addi, connumerari.

nas, & arma aptare, ferroque, non auro recuperare U.C. patriam jubet, in conspectu habentes fana Deum, & 365. conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulcisci (1) fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & natura inæquali, & omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præparari ve poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis, quam consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam deorum opes, humanaque consilia rem Romanam adjuvabant: igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes obtinuit, castra capiuntur, & ne nuntius quidem cladis relictus.

CAPUT XXIX.

Dictator Camillus triumphans Urbem ingrediens Parens patriæ salutatur. Eo referente, Senatus sacra bello dissipata restaurat: Ajo Locutio, quo loco vox audita erat, Gallos adventare, templum facit: aurum Gallis ereptum jubet esse sacrum.

Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus, ac parens patriæ, conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellabatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie servavit, cum prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne Rempublicam in incerto relinqueret statu. Omnium primum, ut erat diligentissimus 50 religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit: senatusconsultum fit, *fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur,* (2) *terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur: cum Cæretibus publice hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent,*

(1) *Fas sit*) Leges sanctissimæ jubeant.

(2) *Terminarentur*) Conceptis verbis templorum fines terminabantur.

U.C. *rent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem, at-*
365. *que arcem P. R. in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem (1) in Jovis cellam collatum, cum in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & *sub Jovis sella* poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, cum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis conferet, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solemnis laudatio esset.

CAPUT XXX.

Populum propter incensam, ac dirutam urbem, Vejos migrare volentem, gravi oratione Camillus retinet. Movet etiam vocis omen, ex centurione auditæ, qui, cum in forum venisset, exclamaverat: Sta miles, hic optime manebimus.

HIs peractis, quæ ad deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent; in concionem universo senatu prosequente ascendit, at-
19 que ita verba fecit: *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto, populique jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim: nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit: quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur: non ut ego utique in patria essem: & nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum victoribus Gallis,* ca-

(1) *In Jovis cellam ... sub Jovis sella*) *Cella* est sacrarium, *Cappella* Itali. *Sella* est sedes, in qua posita erat statua.

*capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem dii. que & homines Romani tenuerint, habitaverint; vi. ctoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecerit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ, traditæque per manus religiones nullæ essent; tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemtam hominibus putem: intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum per quot annos, quanto labore gestum? non ante cepit finem, quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox cælo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis cum vindicari deberet, eadem negligentia deorum prætermissum? Igitur victi, captique, ac redemti, tantum pœnarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus; adversæ deinde res admonuerunt * religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis: deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus: reddidere igitur patriam & victoriam & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque, & cædem. Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites; quantum vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solemnibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant: hos omnes deos publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? (1) quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est, cum inter Gallica tela digressus ex arce solemne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in*

U.C. 365.

* al. religionem.

52

(1) *Quam par vestrum factum est, quod*) Supple, ei facto, *quod*.

U.C. 365. *in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cæremoniis potest: & ne omnia generatim sacra, omnesque percenseam deos, in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio,* (1) *pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus,* (2) *signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores nostros intersit: illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra* (3) *religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu, negligentia casuve, prætermissum est. Modo quæ res post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affecta Vejente bello Reip. remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno regina transvecta a Vejis nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die! Ajo Locutio templum propter cælestem vocem exauditam in Nova via jussimus fieri. Capitolinos ludos solemnibus aliis addidimus, collegiumque ad id novum auctore senatu condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? de sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis fa-*

(1) *Pulvinar suscipi*) Pulvinar est lectus alicui deo stratus; *pulvinar suscipi* idem est ac *lectisternium institui*.

(2) *Signoque*) Palladio; ab Ænea in Italiam advectum vulgaris opinio est.

(3) *Religiosum fuit*) Religioni habuimus, nefas esse duximus.

facturi estis sacerdotes; & Vestales tuæ te deserent, U.C.
Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas no- 365.
ctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet?
Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra
pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus?
Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comi-
tia centuriata, quibus consules tribunosque militares
creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri pos-
sunt? Vejosne hæc transferemus? an comitiorum cau-
sa populus tanto incommodo in desertam hanc ab diis
hominibusque urbem conveniet? Sed res ipsa cogit 53
vastatam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad
integra omnia Vejos migrare, nec hic ædificando ino-
pem plebem vexare. Hanc autem jactari magis cau-
sam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere
vobis, Quirites, puto: qui meministis, ante Gallo-
rum adventum, salvis tectis publicis privatisque,
stante incolumi urbe, hanc eamdem rem actam esse,
ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum in-
ter meam sententiam vestramque intersit, tribuni:
vos etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique
faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis
prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc mi-
grandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas
relinquendas non censerem: quippe tum causa nobis
in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa no-
bis ac posteris nostris: nunc hæc migratio nobis mi-
sera ac turpis, Gallis gloriosa est: non enim reliquis-
se victores, sed amisisse victi patriam videbimur:
hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum
Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus pe-
nates nostros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco
consciisceremus, quem tueri non possemus? & Galli
evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere
non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi, ut, si
jam novis copiis veniant, (constat enim vix credi-
bilem multitudinem esse) & habitare in capta ab
se, deserta a vobis hac urbe velint, sinatis? Quid?
si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui,
Volscive faciant, ut commigrent Romam; velitisne
illos Romanos, vos Vejentes esse? non malitis hanc
solitudinem vestram, quam urbem hostium esse? non
equidem video quid magis nefas sit: hæc scelera,
quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis?
Si tota urbe nullum melius, ampliusve tectum fieri
possit, quam (1) casa illa conditoris est nostri; non

(1) *Casa ... conditoris ... nostri*) Casa, in qua Romulus habitabat, cum pastoritiam vitam ageret.

U.C. *in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius*
365. *inter sacra penatesque vestros, quam exulatum publice ire? Majores nostri, convenæ, pastoresque, cum in his locis nihil præter silvas paludesve esset, novam urbem tam brevi ædificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensum piget? & quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi*
54 *recusamus facere? Quid tandem, si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigremus? adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor vobis, etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis meminisse juvat: cum abessem, quotiescumque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles campique & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cælum, sub quo natus educatusque essem: quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, cum reliqueritis ea, macerent desiderio.* Non *sine causa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum: argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis: trecentesimus sexagesimusquintus annus urbis, Quirites, agitur; inter tot veterrimos populos tandiu bella geritis: cum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est.* Quod cum ita *sit, quæ, malum,* ratio est (1) expertis alia experiri, *cum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri hinc non possit? Hic Capitolium est; ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore; hic cum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi; hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii ma-*

(1) *Expertis*) Hujus loci ac situs commoditatem.

manentibus vobis dii. Moviſſe eos Camillus cum alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur; ſed rem dubiam decrevit opportune (1) vox emiſſa, quod, cum ſenatus poſt paulo de his rebus in curia Hoſtilia haberetur, cohorteſque ex præſidiis revertentes forte agmine forum tranſirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, ſtatue ſignum: hic manebimus optime*. Qua voce audita, & ſenatus accipere ſe omen ex curia egreſſus conclamavit, & plebs circumfuſa approbavit. Antiquata deinde lege, promiſcue urbs ædificari cœpta. Tegula publice præbita eſt: ſaxi materiæque cædendæ, unde quiſque vellet, jus factum (2) prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos: feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omiſſo ſui alienique diſcrimine, in vacuo ædificant: ea eſt cauſa, ut veteres cloacæ primo per publicum ductæ, nunc privata paſſim ſubeant tecta; formaque urbis ſit occupatæ magis, quam diviſæ, ſimilis.

U.C. 365. 55

(1) *Vox emiſſa*) Temere, ab eo homine qui nullo modo præſentem diſceptationem intueretur.

(2) *Prædibus acceptis*) Ea lege, ut qui ædificabant, prædes darent, qui ſponderent eo anno ædificia perfectum iri.

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Brevis rerum hactenus expositarum anacephalæosis. Series deinde Historiæ continuatur. A Dictatura M. Furii res redit ad interregnum. Q. Fabius, cum esset illi dies dicta, quod missus legatus pugnasset adversus Gallos, morte judicio subtrahitur. Creati tribuni militares consulari potestate primum omnium de sacris, ac religionibus agunt: diem clade ad Cremeram, & ad Alliam accepta insignem, fastis damnant.

I U.C. 365. QUÆ ab condita urbe Roma ad captam eamdem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde, ac dictatoribus, decemvirisque, ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod & (1) raræ per eadem tempora litteræ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum; & quod etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis privatisque erant monimentis, incensa urbe pleræque interiere: clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Cum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur: interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Martio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset; cui judicio eum mors adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio iterum, & post eum M. Furius Camillus iterum; is tribunos mi-

---

(1) *Raræ .... litteræ fuere*) Vix quidquam litteris consignabatur.

militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno cum extemplo magistratum iniissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluere; in primis fœdera, ac leges (erant autem æreæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, & comparari jusserunt; (1) alia ex eis edita etiam in vulgus; quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum (2) de diebus religiosis agitari cœptum: diemque ad XV. Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum, a posteriore clade Alliensem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quod postridie idus Quintiles non litasset Q. Sulpitius tribunus militum, (3) neque inventa pace Deum post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac nonas eadem religio esset, traditum putant.

U.C. 366.

CAPUT II.

Circumstantibus bellorum terroribus, dicitur Dictator M. Furius Camillus: conscriptum exercitum in Volscos ducens, eos subigit; in Æquos transiens, ibi quoque rem feliciter gerit: Sutrinis sociis auxilium contra Etruscos petentibus accurrit; atque hostes ingenti clade proterit: triumphans cum magna præda in Urbem revertitur.

Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam 2 gravi casu Reipublicæ secum agitare; hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant; novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque; qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant; itaque cum tanti un-

(1) *Alia ex eis*) Earum legum capita publicarunt.
(2) *De diebus religiosis*) Religiosi dies dicuntur ex A. Gell. IV. 9. in quibus nec res divinas facere, nec rem quampiam novam exordiri licet.
(3) *Neque inventa pace deum*) Et, licet placati dii non essent.

U.C. undique terrores circumſtarent, appareretque omni-
366. bus non odio ſolum apud hoſtes, ſed contemtu etiam
inter ſocios nomen Romanum laborare: placuit ejuſ-
dem auſpiciis defendi Rempublicam, cujus recupera-
ta eſſet; dictatoremque dici M. Furium Camillum;
is dictator C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum
dixit: juſtitioque indicto, delectum juniorum habuit;
ita ut ſeniores quoque, quibus aliquid roboris ſupe-
reſſet, (1) in verba ſua juratos centuriaret. Exerci-
tum conſcriptum armatumque trifariam diviſit; par-
tem unam in agro Vejente Etruriæ oppoſuit: alte-
ram ante urbem caſtra locare juſſit; tribunus mili-
tum his A. Manlius, illis, qui adverſus Etruſcos mit-
tebantur, L. Æmilius præpoſitus; tertiam partem ipſe
ad Volſcos duxit: nec procul ab Lanuvio (ad Mar-
cium, is locus dicitur) caſtra oppugnare eſt adortus,
quibus ab contemtu, quod prope omnem deletam a
Gallis Romanam juventutem crederent, ad bellum
profectis, tantum Camillus auditus imperator terro-
ris intulerat, ut vallo ſe ipſi, vallum congeſtis arbo-
ribus ſepirent, ne qua intrare ad munimenta hoſtis
poſſet; quod ubi animadvertit Camillus, ignem in
objectam ſepem conjici juſſit; & forte erat vis ma-
gna venti verſa in hoſtem; itaque non aperuit ſolum
incendio viam, ſed flaminis in caſtra tendentibus,
vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ
flagrantis ita conſternavit hoſtes, ut minor moles ſu-
perantibus vallum in caſtra Volſcorum Romanis fue-
rit, quam tranſcendentibus ſepem incendio abſumtam
fuerat. Fuſis hoſtibus, cæſiſque, cum caſtra impetu
cepiſſet dictator, prædam militi dedit, quo minus
ſperatam a minime largitore duce, eo militi gratio-
rem; perſecutus deinde fugientes, cum omnem Vol-
2 ſcum agrum depopulatus eſſet, ad deditionem Volſcos
ſeptimo ac centeſimo demum anno ſubegit: victor ex
Volſcis in Æquos tranſiit, & ipſos bellum molientes:
exercitum eorum ad Bolas oppreſſit: nec caſtra mo-
3 do, ſed urbem etiam aggreſſus, impetu primo cepit.
Cum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camil-
lus erat, ea fortuna eſſet; aliam in partem terror in-
gens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium
ſocios populi Romani obſidebat; quorum legati opem
rebus affectis orantes cum ſenatum adiſſent, decre-
tum (2) tulere, ut dictator primo quoque tempore
auxilium Sutrinis ferret; cujus ſpei moram cum pati
for-

---

(1) *In verba ſua juratos centuriaret.*) In centurias diſtri-
bueret, poſtquam juraviſſent.

(2) *Tulere*) Abſtulere, impetravere.

fortuna obsessorum non potuisset, confectaque (1) paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribusque, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit: cui cum se mœsta turba ad pedes provolvisset; principumque orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepisset, parcere lamentis Sutrinos jussit: Etruscis se luctum lacrymasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet: ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus, ut fit, secundis invenit; nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur spatium: cum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt: inde alii arma capere; alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut prælium inirent: quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per urbem dimissi *poni arma*, & *parci inermi* jussissent, *nec præter armatos quemquam violari*: tum etiam quibus animi (2) in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre: magna multitudo in custodias dimissa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat. Camillus in urbem triumphans rediit, 4 trium simul bellorum victor: longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit: quibus sub hasta venumdatis, tantum æris redactum est, ut, prætio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum, in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac

U.C. 366.

(1) *Paucitas oppidanorum*) Oppidani, qui pauci erant.
(2) *In spe ultima*) Tum cum spes ultima eis fuerit in certamine sita.

U.C. Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos,
366. agerque iis novis civibus assignatus; revocati quoque in urbem senatusconsulto a Vejis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant; & primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde præstituta, capitalisque pœna, nisi remigrassent Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exurgere ædificiis, & Republica impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis; intraque annum nova urbs stetit.

CAPUT III.

Duo Etruscorum oppida expugnantur. In Urbe Capitolium saxo quadrato substruitur. Tribunos ex agrariis legibus seditiones moventes, plebs ædificiis intenta minus audit. Ædes Martis dedicatur. Quatuor tribus adduntur.

U.C. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari
367. potestate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpitius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem; ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta, dirutaque; ad Cortuosam nihil certaminis fuit; improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit, laborque continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos. Cum in sex partes divisus exercitus Romanus, senis horis in orbem succederet prælio; oppidanos eosdem (1) integro semper certamini paucitas fessos objiceret: cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam, tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit; dum cunctantur, jam militum præda erat, nec nisi per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cre-

(1) *Integro semper*) In quo semper adversus integros hostes dimicandum esset.

crescerat urbs, (1) Capitolium quoque saxo quadrato U.C. substructum est, opus vel in hac magnificentia urbis 367. conspiciendum. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupata, (2) conciones suas frequentare legi- 5 bus agrariis conabantur; ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas a Camillo Volscorum res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, *multo eum (3) infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore*. Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro, propter ædificandi curam, & (4) eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instituendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit: interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpitius U.C. Camerinus, L. Valerius Potitus; hic demum tribu- 368. norum militum consulari potestate comitia habuit, L. Papirium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, C. Cornelium, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium, creat; hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata est a T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, (5) Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narniensis: eæque viginti-quinque tribuum numerum explevere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est.

---

(1) *Capitolium ... saxo quadrato substructum est*) Renovata sunt Capitolii fundamenta, & e saxo quadrato structa.

(2) *Conciones suas frequentare*) Ad conciones suas frequentem civium multitudinem allicere.

(3) *Infestiorem ... esse*) Invadi acrius.

(4) *Eodem*) In ædificandum.

(5) *Stellatina, Tromentina*) *Stellatina* tribus ab agro Stellate dicta est, qui in Etruria fuit. *Sabatina* a Sabate lacu, qui itidem in Etruria, *Tromentina*, a Tromento campo.

CAPUT IV.

Summa belli contra Antiates Camillo committitur. Hic cum P. Valerio partitur imperium.

U.C. 369. RES ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit; collegæ additi quinque, Serv. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem summisisse ad id bellum, (1) eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella; itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset; dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo summittere imperium: nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus confusus animo gratias egit. *Ingens inde*, ait, *onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi: itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut, (2) tanto de se consensu civitatis, opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum, atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi esse: se tamen ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus, & exercitibus ad administrandam rempublicam opus esse. Te*, inquit, *P. Valeri socium imperii consiliique legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere, intentum, sive Etruria se interim, ut* nu-

(1) *Eo abnuentes*) Ea ratione nitentes ut abnuerent...

(2) *Tanto de se consensu civitatis*) Ablativus absolutus, perinde ac si diceret: *cum tantus sit de se consensus civitatis*.

nuper, sive (1) *nova hæc cura, Latini atque Hernici moverint; pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso, ac sex tribunatibus dignum est; tertius exercitus ex* (2) *causariis senioribusque a L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentumque,* (3) *quæ bellica tempora poscent, provideat. Te, Sergi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius socius imperii lectus adjecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum: proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare* patres *&* *de bello & de pace, universaque republica* erecti gaudio fremunt: *nec dictatore umquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.*

U.C. 369.

CAPUT V.

Camillus cum Valerio ad hostes pervenit: horum multitudine perterritos milites verbis increpat: prælium primus committens, hostes pellit: Satricum, quo confugerant, expugnat.

7 Justitio indicto, delectuque habito, Furius, ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis; itaque novus hostis veteri adjunctus, commovit animos militis Romani: quod, ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque, &* (4) *resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos: & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse:* in equum insilit; & ante

O 6 signa

(1) *Nova hæc cura*) Hi qui novam nobis solicitudinem creant.

(2) *Causariis*) Quibus, ob imbecillam valetudinem, vacatio militiæ esse debuisset.

(3) *Quæ bellica*) Quæ alia belli necessitas poscet.

(4) *Resistentes*) Identidem sistentes gradum.

U.C. 369. signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? hostem, an me, an vos ignoratis? hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? vos contra, me duce, (ut Falerios, Vejosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo tergeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, & Æquis, & ex Etruria egistis: an me, quod non dictator vobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero, & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet: neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit; iidem igitur omnes sumus: & cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eumdem eventum belli expectemus; simul concurreritis, quod quisque didicit ac consue-*
8 *vit, faciet: vos vincetis, illi fugient.* Dato deinde signo, ex equo desilit; & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, *infer miles*, clamitans, *signum*. Quod, ubi videre ipsum Camillum, jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes; procurrunt pariter omnes clamore sublato, *sequere imperatorem* pro se quisque clamantes; emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos; ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum; nec vis tantum militum movebat; excitata præsentia ducis: sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species; ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat; maxime id evidens fuit, cum in lævum cornu, prope jam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri advectus, conspectu suo prælium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga * impediebat, & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: cum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam prælium diremit; signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satricis se includunt; quos primo Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam

* al. impediebatur.

ut in eo tam lentæ ſpei victoriam expectaret, cohortatus milites, ne tamquam Vejos oppugnantes in opere longinquo ſeſe tererent, victoriam in manibus eſſe; ingenti militum alacritate mœnia undique aggreſſus, ſcalis oppidum cepit. Volſci abjectis armis ſeſe dediderunt. U.C. 369.

CAPUT VI.

Camillus ab Antio bello in ſociorum miſſus auxilium, Nepet, & Sutrium urbes, ab Etruſcis captas, recuperat. Ab Latinis, & Hernicis, quod aliqui ex eorum juventute apud Volſcos militaſſent, res repetuntur.

CEterum animus ducis rei majori, Antio imminebat; id caput Volſcorum, eam fuiſſe originem proximi belli: ſed quia niſi magno apparatu, tormentis machiniſque tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam eſt profectus, ut ſenatum ad excidendum Antium hortaretur; inter ſermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuiſſe) legati ab Nepet, ac Sutrio auxilium adverſus Etruſcos petentes veniunt, brevem occaſionem eſſe ferendi auxilii memorantes; eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit; namque cum ea loca oppoſita Etruriæ, & velut clauſtra inde portæque eſſent: & illis occupandi ea, cum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur ſenatui cum Camillo agi placuit, ut, omiſſo Antio, bellum Etruſcum ſuſciperet. Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur; quamquam expertum exercitum aſſuetumque imperio, qui in Volſcis erat, mallet, nihil recuſavit: Valerium tantummodo imperii ſocium depopoſcit. Quintius, Horatiuſque ſucceſſores Valerio in Volſcis miſſi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruſcis invenere, ex parte altera interſeptis itineribus ægre oppidanos vim hoſtium ab ſe arcentes; tum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hoſtes ſocioſque, & in præſentia rem inclinatam ſuſtinuit, & ſpatium ad opem ferendam dedit; ita diviſo exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hoſtes tenebant, mœnia aggredi jubet, non tanta ſpe ſcalis capi urbem poſſe, quam ut, averſis eo hoſtibus, & oppidanis jam pugnando feſſis laxaretur labor, & ipſe ſpatium intrandi ſine certamine mœnia haberet. Quod cum ſimul utrinque factum eſſet; ancepſque terror Etruſcos cir-

cum-

U.C. cumstaret; & mœnia summa vi oppugnari, & intra
369. mœnia esse hostem viderent; porta se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere: magna cædes fugientium, & in urbe, & per agros est facta: plures a Furianis intra mœnia cæsi. Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepet exercitus ductus; quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

10 Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio: mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque quam implorassent ab Romanis, ipsi præstarent; unde cum responsum allatum esset, nihil suæ potestatis esse; Etruscos mœnia, custodiasque portarum tenere: primo populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini reddita res, oppidumque cum præsidio relictum; ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. Responsum frequenti utriusque gentis consilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint: eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse; militis autem non dati causam terrorem assiduum a Volscis fuisse: quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia*

11 *aliis bellis exhauriri nequisse*. Quæ relata patribus magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

CA.

CAPUT VII.

Foris bellum a Volscis, adjuncta Latinorum, & Hernicorum defectione; domi a M. Manlio Capitolino seditio excitatur; cum urgeret utrumque, Dictator dicitur.

INsequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis militum consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciæ gentis viro & inclytæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animis, cum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus M. Furio, ægre ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; *tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos non pro collegis, sed pro ministris habeat: cum interim, si quis vere æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium, atque arx servata esset: & ille inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis Gallos aggressus sit; ipse & armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens, & impotens, postquam inter patres, non quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; primus omnium ex patribus popularis factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare, criminando patres, alliciendo ad se plebem; jam aura, non consilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ esse, & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem demoliri cœpit: *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum terreant:* & erat æris alieni magna vis, res damnosissima etiam divitibus ædificando contracta; bellum itaque Volscum grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur, sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum; creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum. U.C. 370.

CA-

CAPUT VIII.

Dictator, facta primum exercitui certa spe victoriae ex caesa victima, Volscorum ingentem exercitum secundo praelio superat.

12 U.C. 370. Dictator etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit; unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites: quod cum ab antiquis tacitum praetermissumque sit; cujus tandem ego rei, praeter opinionem, quae sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores conveniat) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisae res erant, Volscorum exercitus fuit: ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circejensium quidam, & coloni etiam a Velitris. Romanus dictator, castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaque caesa pacem deum adorasset, laetus ad milites jam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit. *Nostra victoria est, milites*, inquit, *si quid dii vatesque eorum in futurum vident; itaque, ut decet certae spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dexteras armemus; ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere; ubi illi vana injecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint; tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adjuvent: deos, qui secundis avibus in praelium miserint. Tu, Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi haerere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis*

tis

tis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant; nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem. Multitudo hostium nulli rei, præterquam numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit: clamore tantum, missilibusque telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit; impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques; rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat; deinde postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt; instare Romanus: & donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. Postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmæ emissæ, dato signo ne in singulorum morando cæde spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes, & (1) justa cæde conficere hostem posset. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit; capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum: prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est; pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, (2) manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circejensium quoque quidam cogniti, & coloni a Velitris: Romamque omnes missi, percunctantibus primoribus patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexe indicavere.

U.C. 370

13

---

(1) *Justa cæde*) Plena cæde, quæ non carperet hostem, sed conficeret.

(2) *Manifesta fides*) Quod manifestum argumentum erat.

CAPUT IX.

Manlius plebem popularibus factis, ac spe fallaci in Patres incitando, venit in dies magis in suspicionem affectati regni. Romam Dictator accitur; ab eo citatus, cum ea, quae quaererentur, ambagibus eluderet, in carcerem conjicitur.

14 U.C. 370. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius bellum cum his populis patres jussuros: cum major domi exorta moles coegit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat; non enim jam orationes modo M. Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant; centurionem nobilem militaribus factis, judicatum pecuniae cum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit; vociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate foeneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, tum vero: *Ego*, inquit, *nequicquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus, captum in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, libraque & aere liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanae, gratiam referant:* acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans: *se militantem, se restituentem eversos penates,* (1) *multiplici jam sorte exoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum faenore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi se devovere corporis vitaeque ac sanguinis quod supersit: quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes cum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res; fundum in Vejenti, caput patrimonii, (2) subjecit praeconi, *Ne quem vestrum*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea supereris, judicatum, addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas

(1) *Multiplici jam sorte*) Usuris sese semper supra sortem quodammodo coacervantibus.

(2) *Subjecit praeconi*) Praeconis voce venalem proponi jussit.

fas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc U.C
domi concionantis in modum sermones pleni criminum 370.
in patres: inter quos cum omisso discrimine vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus jecit: nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse. Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, cum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse; itaque exequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versæ erant omnium curæ.; apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu in ur- 15
bem venit: postero die senatu habito, cum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset; stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris jussu vocatus, cum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit; hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant: Tum dictator silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi, patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet, eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, (1) fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores patrum occultant, creditum solvi posse: cui egó rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhortor, liberes fœnore plebem Romanam: & istos incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina evolvas; quod nisi facis, sive quod & ipse in parte prædæ sis, sive quod vanum indicium est; in vincla te duci jubebo, nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, nec se fefellisse ait, non adversus Volscos toties hostes, quoties patribus expediat; nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri; jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversus plebem; jam

(1) *Fide incolumi*) Ita ut creditores nihil ex eo, quod mutuum dedissent, amitterent.

U.C. jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem
370. quæri. *Offendit*, inquit, *te*, *A. Corneli*, *vosque*, *patres conscripti*, *circumfusa turba lateri meo. Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis*, (1) *intercedendo*, *eximendo de nervo cives vestros*, *prohibendo judicatos addictosque duci*, *ex eo*, *quod affluit opibus vestris*, *sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos*, *de vestro impendatis*, *hortor? sortem aliam ferte: de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba*, *quam ullius*, *conspectior erit. At enim quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis*, *quod respondeam*, *habeo*, *quam si quæras*, *quid ita solus Capitolium arcemque servarim*, *& tum universis*, *quam potui*, *opem tuli*, *& nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet*, *rem suapte natura facilem*, *difficilem interrogatio facit; cur enim quæritis quod scitis? cur*, *quod in sinu vestro est*, *excuti jubetis potius*, *quam ponatis? nisi aliqua fraus subest*, *quo magis argui præstigias jubetis vestras*, *eo plus vereor*,
* al. oculis. (2) *ne abstuleritis observantibus etiam* * *oculos. Itaque non ego vobis*, *ut indicem prædas vestras; sed vos id cogendi estis*, *ut in medium proferatis.*
26 Cum mittere ambages dictator juberet, & aut (3) peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime*, *Junoque regina*, *ac Minerva*, *ceterique dii deæque*, *qui Capitolium arcemque incolitis*, *siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? hæc dextra*, *qua Gallos fudi a delubris vestris*, *jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat; nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs attolere oculos, aut hiscere audebant.

---

(1) *Intercedendo*) Spondendo, fidejubendo.

(2) *Ne abstuleritis observantibus etiam oculos*) *Auferre oculos* proprie dicitur de præstigiatoribus, qui fallunt oculos spectantium.

(3) *Peragere verum indicium*) Cœptum indicium verum probare.

CAPUT X.

Ducto in carcerem Manlio, fremit multitudo: ad eam leniendam Satricum colonia deducitur: sed ea re magis irritata seditione, Manlius vinculis liberatur. Sociis, quorum juventus apud Volscos militaverat, factum purgantibus, triste responsum datur.

Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac (1) barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus, quam gloriæ fuit: quippe domi, non militiæ partum eum, actumque de cive, non de hoste fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ caussa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit: bina jugera, & semisses agri assignati; quod cum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio: & jam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror, & linguam & animos liberaverat hominum. Audiebantur itaque propalàm voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat; sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos: sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis; saginare plebem populares suos, ut jugulentur; hoccine patiendum fuisse si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo umquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpejam rupem scandentis? non ipsius M.*

U.C. 370.

17

(1) *Barbam promisisse*) In luctu neglectam promissam que barbam fluere sinebant.

U.C. 370. *M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus vidissent? selibris ne farris gratiam servatori patriæ relatam? & quem prope cælestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse.* Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur: refracturosque carcerem minabantur: cum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur; quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circejensibus, & a Velitris purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia iniissent. Non negatum itaque tantum de captivis: sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani: ne nihil eos legationis jus, externo, non civi comparatum, tegeret.

CAPUT XI.

Manlius in seditione gravius perseverans, privatis concionibus plebem incitat; manifesta jam regni cupiditate, in eum, ut in hostem, ab Senatu decernitur.

18 U.C. 371. RECrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex patribus Sergius Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, Servius Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni & patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu, spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis; igitur cum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, (1) jam in propinquum certamen aderat: & Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque

(1) *Jam in propinquum certamen aderat: & Manlius*) In propinquum tempus.

que consilia agitat: plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset, & vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis: si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos; quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis: ostendite modo bellum, pacem habebitis: videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent: audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? ego quidem nulli vestrum deero; ne fortuna mea desit, videte; ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui; & vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram; quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Mæliique expectem? bene facitis, quod abominamini: dii probibebunt hæc; sed numquam propter me de cælo descendent: vobis dent mentem oportet, ut probibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus patres noritis? nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini; cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri, libertatem; tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra; unde tempus est etiam majora conari; experimini modo & vestram felicitatem; & me, ut spero, feliciter expertum, minore negotio, qui imperet patribus, imponetis, quam qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, probibete jus de pecuniis dici; ego me patronum profiteor plebis; quod mihi cura mea, & fides nomen induit; vos si quo*

U.C. 371.

U.C. *quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum*
371. *appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ vultis*. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad fi-
19 nem consilia pervenerint, sat planum traditur. At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam, (1) & imminenti mole libertati agitat; magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum; decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eamdem habentem, ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii resp. detrimenti capiat. Tum tribuni militum consulari potestate, tribunique plebis (nam, quia eumdem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant; cum, præter vim & cædem, nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Mænius & Q. Publilius trib. pleb. *quid patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? quin cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? diem dicere ei nobis in animo est; nihil minus populare, quam regnum est; simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt suæ.*

CAPUT XII.

A tribunis plebis reus fit Manlius. Cum in Capitolii conspectu populus non daret crimini locum, alia parte damnatus de saxo Tarpejo dejicitur: cavetur inde, ne quis patricius in Capitolio habitet; ac ne quis Manliæ gentis M. Manlius vocetur.

20 Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt; quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modo patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A.

&

(1) *Et imminenti mole libertati*) Et periculo, quod immineret libertati.

& T. Manlios; quod ad eum diem numquam usuve- U.C. nisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem 371. mutarent. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse; consensu opprimi popularem virum, quod primus a patribus ad plebem defecisset. Cum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis, seditiosasque voces, & largitionem, & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio; nec dubito haud parva fuisse; cum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit; illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, (1) non ingrata solum, sed invisa etiam reddiderit. Homines prope CCCC. produxisse dicitur, quibus sine fœnore (2) expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset; ad hæc decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad XXX. dona imperatorum ad XL. in quibus insignes duas (3) murales coronas, civicas octo; ad hoc servatos ex hostibus cives produxisset, inter quos C. Servilium, magistrum equitum, absentem nominatum; & cum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando; memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis, & identidem Capitolium spectans, Jovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent; & orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi, de se judicarent. In campo Martio cum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent a tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum; ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non es-

---

(1) *Non ingrata solum .... reddiderit*) *Ingratum* hic sumitur παθητικῶς pro eo cui gratia non persolvitur.

(2) *Expensas pecunias tulisset*) *Expensum ferre* & est in tabulas accepti & expensi referre, & sumitur pro *solvere*, *dare pecuniam*.

(3) *Murales coronas*) *Muralis* erat *corona*, qua donabatur ab imperatore, qui primus in oppidum hostium per vim ascendisset.

U.C. esset, concilium populi indictum est; ibi crimen va-
371. luit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus factum; sunt qui duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint. Damnatum tribuni de saxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt; publica una, quod, cum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret: gentilitia altera, quod gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit; pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis causis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta. *Violatum Capitolium esse sanguine servatoris, nec diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.*

CAPUT XIII.

Novi hostes exoriuntur Lanuvini: cum Veliternis prospere pugnatur; quibus cum auxilium tulissent Prænestini, bis quoque bellum indicitur. Satrico deinde cum Prænestinis, Volscis conjunctis, expugnato, Volscum bellum Tribuno militum Camillo decernitur.

21 PEstilentiam, inopiam frugum, & vulgatam utri-
U.C. usque mali famam, anno insequente multiplex
372. bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpitio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos velut forte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circejosque, & Velitras, colonias jam diu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id patres rati contemtu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo; ad quam militiam quo paratior plebes esset, Quinqueviros Pomptino agro dividendo, & Triumviros Nepet coloniæ deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum est, & nequicquam dissuadentibus tribu-

nis

nis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis; neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent; hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta; arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, (1) ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere, quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginensi quartum, Q. Servilio, C. Sulpitio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est: ita ut propinquitas urbis hosti & causa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant: litteræ Romam ad senatum cum victoriæ nuntiis acriores in Prænestinum, quam in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto, populique jussu bellum Prænestinis indictum, qui conjuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi Romani, pertinaciter a colonis defensam, vi expugnaverunt, * fœdamque in captivis exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum sextum tribunum militum creavere; additi collegæ, A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum; adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur, *non tam e republ. quam ut collegæ* materia ad omnem laudem esset, & publice, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit; & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi, quam suam gloriam, petiit.

U.C. 372.

21 U.C. 373.

* al. fœde

U.C. 374.

P 2 CA-

(1) *Ita placide ... ut*) Placide quidem, sed ita ut.

CAPUT XIV.

Camillus cum L. Furio ad Satricum ducit exercitum: ibi, cum milites provocati ab hostibus pugnam poscerent, tergiversatur: cum instaret, moram increpando, collega quoque, acies instruitur. Temeritate collegæ ad præcipitem casum rem adductam, Camillus virtute restituit.

U.C. 374. Exactæ jam ætatis Camillus erat: comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat; sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat; virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem, ad Satricum profectus; ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur. Postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus soli confiderent, profuturas esse.
23 Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur, qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat; eo magis hostis instare: nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox tum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus; hic per se jam milites incitatos insuper instigabat, elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ, *juvenibus bella data* dictitans, *& cum corporibus vigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; &, qui adveniens castra urbesque primo impetu capere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem? quod tempus? quem insidiis instruentem locum? frigere ac torpere senis consilia; sed Camillo tum vitæ satis, tum gloriæ esse, quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota

ta in se averterat castra, & cum omnibus locis po- U.C.
sceretur pugna; *Sustinere*, inquit, *M. Furi*, *non* 374.
possumus militum impetum; & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat; cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas. Ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse: nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem: itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi: collegæ imperium se non posse impedire; diis bene juvantibus ageret, quod e republica duceret; ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset: quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat*. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a diis tam piæ preces auditæ sunt; primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit; ipse edito loco spectator intentus in eventum alieni consilii constitit. Simul primo concursu 24
concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. Lenis a tergo clivus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit; versus itaque in victorem terror & *novo hoste*, & *supina valle* Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris impetum fecerant: integrant & illi pugnam, qui simulata cessarant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed immemor recentis ferociæ, veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cum Camillus, * sublatus a circumstantibus in equum, * al.
& raptim subsidiis oppositis, *Hæc est*, inquit, *milites*, sub-
pugna, quam poposcistis? quis homo, quis deus est, je-
quem accusare possitis? (1) vestra illa temeritas, ve- ctus.
stra ignavia hæc est: secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, ut ductu meo soletis, vincite: quid vallum & castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt. Pudor primo tenuit ef-

(1) *Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est*) *illa*, præteritum tempus; *hæc* præsens indicat.

U.C. effusos : inde, ut circumagi signa, obvertique aciem
374. viderunt, ruunt in hostem : & dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat : increpare singuli se quisque, & alios ; & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit : sed missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se, reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt ; ego, ni restituitur pugna, quod miserrimum est, fortunam cum omnibus, infamiam solus*
* *sentiam.* Optimum visum est *in fluctuantem aciem* tradi equos, & pedestri pugna invadere hostem : eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident : nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem : & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi : magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi : ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt : plures tamen capti, quam occisi :
25 ubi in recensendis captivis cum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percontantibusque fassi publico consilio se militasse. Cujus tam vicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captivos ducturum ait, ne patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse : castris exercituique interim, si videatur, præsit collega : documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret : nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem casum respub. esset : & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, cum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse.

CA-

CAPUT XV.

Contra Tusculanos, quorum aliquot cum Volscis militaverant, mittitur Camillus: nullo apud eos belli invento vestigio, ad Senatum venire cum jussi essent, pax petentibus datur.

INtroductis in senatum captivis, cum bello perse- U.C.
quendos Tusculanos patres censuissent, Camilloque 374.
id bellum mandassent, adjutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. Qua moderatione animi cum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum; pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eadem ne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, & ludos litterarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum, & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum caussæ ferrent: nihil usquam non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, ubinam bellum fuisset; adeo nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset. Victus igitur patientia 26
hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani, vera arma, verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis; ite Romam ad senatum; æstimabunt patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis; (1) non præcipiam gratiam publici beneficii; deprecandi potestatem a me habueritis, precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus;

P 4 moti

(1) *Non præcipiam*) Non præcerpam quidquam e gratia ejus beneficii, quod totum vos senatui debere decet.

U.C. moti extemplo patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus; hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit; eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris, & exercitibus, quod oculis magis, quam auribus crediderunt; &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt: pacem, quam nos præstitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur: hæc mens nostra est, dii immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: etsi revicta rebus verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, cum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus: peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum fere verborum ab Tusculanis factum: pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt: ab Tusculo legiones deductæ.

374.

CAPUT XVI.

Propter æris alieni magnitudinem, tribuni plebis seditionem excitant: contra Prænestinos bellum moventes delectum impediunt; ea capta occasione, hostes ad Urbem inferunt signa: tum dictus dictator exercitum conscribit: par utrinque fiducia ostentatur.

27 CAmillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tribunis militaribus
U.C. in insequentem annum L. & P. Valeriis, Lucio
375. quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio iterum, P. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, cum ab iis elevaretur, quibus, fide magis, quam fortuna debentium laborare creditum, videri expediebat. Creati Censores, C. Sulpitius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis: cœptaque jam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est; igitur cum Sulpitius abdicasset se

ma-

magistratu, censores alii vitio creati non gesserunt U.C. magistratum: tertios creari, velut diis non accipien- 373. tibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes tabulas publicas census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem a parte civitatis; cum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus: passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma, civium magis, quam hostium odio: ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunitiam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros; neque delectum haberi, donec inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit: nam & addicebantur multi: & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas patres censuerant: quæ utraque simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta: nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant: *cum patribus* * minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exequendi, quam delectus esset: quippe jam a Præneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nuntiabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat: neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quam prope illatum mœnibus ipsis bellum valuit. Nam cum esset Præ- 28 nestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semetipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine * facto pervastatis (1) protinus agris, ad *al. portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepida- acto. tio fuit: conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere: is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, & ju- nio-

(1) *Protinus*) Uno tenore prout incedebant.

U.C. niores Romani ad edictum sine detrectatione convene-
375. re. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit: etenim si diem contactum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani; quanto magis Alliensi die Alliam ipsam monumentum tantæ cladis reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, *ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum centum annorum pace obnoxia tenuerint: locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ; quin ipsi si ibi Galli se offerant, illo loco se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc, cum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuntium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

CAPUT XVII.

Dictator Prænestinos fundit: eorum novem oppida vi capit.

29. HIS utrinque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi, intentique, *Vides ne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constitisse? nec illis dii immortales certioris quicquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint: at tu fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos, trepidantesque inferam signa. Adeste, dii testes fœderis, & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini: primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, & *præter castra etiam sua* pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit: ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt; ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur: sed

ſed poſtquam, direptis ad Alliam caſtris, victor Romanus aderat; id quoque munimentum relictum, & vix mœnia tuta rati, oppido ſe Præneſte includunt. U.C. 375.
Octo præterea oppida erant ſub ditione Præneſtinorum: ad ea circumlatum bellum; deincepſque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus: eæ quoque expugnatæ: tum ad caput belli Præneſte ventum: id non vi, ſed per deditionem receptum eſt. T. Quintius ſemel acie victor, binis caſtris hoſtium, novem oppidis vi captis, Præneſte in deditionem accepto, Romam revertit; triumphanſque ſignum Præneſte devectum Jovis Imperatoris in Capitolium tulit; dedicatum eſt inter cellam Jovis, ac Minervæ; tabulaque ſub eo fixa, monimentum rerum geſtarum, his ferme inciſa litteris fuit: *Jupiter, atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quintius dictator oppida novem caperet.* Die xx. quam creatus erat, dictatura ſe abdicavit.

CAPUT XVIII.

Ducum temeritate res cum Volſcis haud proſpere geritur. Setiam colonia deducitur.

COmitia inde habita tribunorum militum conſulari poteſtate; quibus æquatus patriciorum, plebejorumque numerus. Ex patribus creati P. & C. Manlii cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinum, L. Antiſtium dedit. Manlii, quod genere plebejos, gratia Julium anteibant, Volſci provincia (1) ſine ſorte, ſine comparatione extra ordinem data: cujus & ipſos poſtmodum, & patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes miſere: quibus velut circumventis, cum id falſo nuntiatum eſſet, dum præſidio ut eſſent, citati feruntur, ne auctore quidem aſſervato, qui eos hoſtis Latinus pro milite Romano fruſtratus erat, ipſi in inſidias præcipitavere; ibi dum iniquo loco ſola virtute militum reſtantes cæduntur, cæduntque, caſtra interim Romana, jacentia in campo ab altera parte hoſtes invaſere. Ab ducibus utrobique prodita temeritate atque inſcitia res, quicquid ſuperfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam ſine rectore ſtabilis virtus tutata eſt. Quæ ubi Romam ſunt relata, primum dictatorem dici placebat; dein- 30 U.C. 376.

(1) *Sine sorte, sine comparatione*) Fere enim aut ſortiebantur provincias, aut inter ſe comparabant, i. e. communi conſenſu inter ſe conſtituebant, quis ad bellum egredi, quis Romæ manere deberet.

U.C. de, postquam quietæ res ex Volscis afferebantur, &
376. apparuit, nescire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces; otiumque inde, quantum a Volscis, fuit; id modo extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

CAPUT XIX.

Seditioni propter æs alienum excitatæ intervenit illatus a Volscis terror: profecti duo exercitus, cum hostes non invenissent, eorum agrum populantur.

U.C. INsequentis anni principia statim seditione ingenti
377. arsere, tribunis militum consulari potestate, Sp. Furio, Q. Servilio iterum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia, & causa seditionis, æs alienum: cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Qu. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt: namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines; popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior tribunitia potestas impediendo delectui esset: donec conditiones impositæ patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret: eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus, maritimam oram, atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit, populatioque non illi vagæ similis, quam Volscus, latrocinii more, discordia hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior: quippe a Volscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat causa, ut hostem ad certamen eliceret: itaque omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ

ex-

extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda ab- U.C.
acta, Romam utrinque exercitus reducti. 377.

CAPUT XX.

Ære alieno obstricti, quibus laxamentum datum fuerat, de integro vexantur: cum patriciorum opes præpollerent, tres exercitus, plebe non impediente, scribuntur: horum validissimus proficiscitur contra Latinos, & Volscos, qui fusi Satricum petunt, ab Satrico Antium.

PArvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, 32
postquam quietæ res ab hostibus erant, (1) celebrari de integro jurisdictio: & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum a censoribus locatum, saxo quadrato faciundum; cui succumbere oneri coacta plebes: quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, U.C.
P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpitium, 378.
L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos, Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad præsidium urbis: alterum, qui, si qui alibi motus extitisset, ad subita * bella mitti posset; tertium, longe validissimum, * al.
P. Valerius, & L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi belli.
cum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum; &, ut non satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit: postero die iterata pugna: & aliquandiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant: eques immissus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata, quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti, & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, cum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maxime cæsi: castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium; & cum Romanus exercitus prope in vestigiis se-

(1) *Celebrari jurisdictio*) Jus assidue dici cœpit de pecuniis creditis.

U.C. sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis
378. habuit: prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari posset; inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

CAPUT XXI.

Antiatibus deditionem spectantibus, Latini, qui eo ab fuga se receperant, inde abeunt: Satrico incenso, Tusculum occupant: ibi, superveniente Romano exercitu, ab Romanis & oppidanis ad unum cæduntur.

33 SEditio tum inter Antiates Latinosque coorta; cum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant, & consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret: finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incœpta persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent; nec aliud tectum ejus superfuit urbis, cum faces pariter sacris profanisque injicerent, quam matris Matutæ templum: inde eos nec sua religio, nec verecundia deum arcuisse dicitur; sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent: incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent: patentibus portis cum improviso incidissent, primo clamore oppidum, præter arcem, captum est. In arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nuntiosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius, & Ser. Sulpitius tribuni militum duxere: clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium, atque obsessorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pavere; adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos: Tu-

scu-

sculanos ex ingenti metu in summam alacritatem , U.C.
Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis , 378.
quoniam oppido potirentur , in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano: utrinque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum arcere possunt: scalis prius mœnia capta: inde effracta claustra portarum, & cum anceps hostis & a fronte & a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

CAPUT XXII.

Vi æris alieni plebem cum Patres opprimerent, res novas moliendi occasionem præbet filia M. Fabii Ambusti, apud plebem potentis: quæ dum dolet non eam fortunam esse sibi ex matrimonio, quæ sorori esset, patrem eo adducit, ut aditum ad honores aperiat Licinio Stoloni marito, qui, eo annitente, factus tribunus plebis, leges adversus patres una cum collega L. Sextio promulgat; inter quas illam, ut alter consul de plebe fiat.

Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla * 34
omnia foris erant, tanto in urbe vis patrum in dies, miseriæque plebis crescebant; (1) cum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur; itaque cum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, (2) pœnaque in vicem fidei cesserat: adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebejos quidem magistratus capessendos, petendosque, ulli viro acri, experientique animus esset; possessionemque honoris usurpati modo a plebe per paucos annos recuperasse in perpetuum patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva, ut plerumque solet, rem ingentem moliundi causa intervenit. M. Ea-

(1) *Cum eo ipso*) Cum necessitas ipsa solvendi sine mora facultatem solvendi impediret.
(2) *Pœna .... in vicem fidei cesserat*) In locum solutionis pœna successerat.

U.C. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corpo-
378. ris homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpitio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebejo: eaque ipsa affinitas, haud spreta, gratiam Fabio ad vulgum
U.C. quæsierat. Forte ita incidit, ut in Ser. Sulpitii tribu-
379. ni militum domo sorores Fabiæ cum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent; lictor Sulpitii, cum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga percuteret: cum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem: ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentiaque prosequentium rogantiumque numquid vellet, credo fortunatum matrimonium ei sororis visum: suique ipsam (1) malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, pœnituisse: confusam eam ex recenti morsu animi cum pater forte vidisset, percontatus, satin salvæ? (2) avertentem causam doloris, quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam, elicuit comiter sciscitando, ut fateretur eam esse causam doloris, quod juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset: consolans inde filiam Ambustus, bonum animum habere jussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem viderat. Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus pa-
35 tricium deesset. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni, cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret: accingendum ad eam cogitationem esse: conando, agendoque jam eo gradum fecisse plebejos, unde si porro annitantur, pervenire ad summa, & patribus æquari tam honore, quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimetipsi viam ad ceteros honores aperirent: creatique tribuni C. Licinius, & L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio

æquis

---

(1) *Malo arbitrio*) Per illam judicandi & sentiendi pravitatem, qua...

(2) *Avertentem causam doloris*) Vertentem alio ac dissimulantem causam doloris. *Elicuit ut fateretur*, i. e. compulit fateri.

æquis portionibus persolveretur: alteram de modo a- U.C.
grorum, ne quis plus *quingenta jugera agri* posside- 379.
ret; tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent,
sed consulum, & ut (1) utique alter ex plebe crea-
retur: cuncta ingentia, & quæ sine certamine maxi-
mo obtineri non possent. Omnium igitur simul re-
rum, quarum immodica cupido inter mortales est,
agri, pecuniæ, honorum discrimine proposito, con-
territi patres cum trepidassent, publicis privatisque
consiliis nullo remedio alio præter expertam multis
jam ante certaminibus intercessionem invento, colle-
gas adversus tribunitias rogationes comparaverunt;
qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari à Li-
cinio Sextioque viderunt, stipati patrum præsidiis,
nec recitari rogationes, nec solemne quicquam aliud
ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque, frustra
sæpe concilio advocato, cum pro antiquatis rogatio-
nes essent, *Bene habet*, inquit Sextius; *quandoqui-
dem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso te-
lo tutabimur plebem: agitedum, comitia indicite,
patres, tribunis militum creandis: faxo, ne juvet
vox ista, Veto; qua nunc concinentes collegas nostros
tam læti auditis*. Haud irritæ cecidere minæ: comi- U.C.
tia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt 380.
habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti nul- 381.
los curules magistratus creari passi sunt: eaque soli- 382.
tudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, 383.
& his comitia tribunorum militum tollentibus, per 384.
quinquennium urbem tenuit.

CAPUT XXIII.

Foris exercitus Rom. Veliternos a Tusculi obsidione repellit: domi, propter leges a Sextio, & Licinio latas, magna inter tribunos, & Patres certamina exoriuntur.

Alia bella opportune quievere; Veliterni coloni 36
(2) gestientes otio, quod nullus exercitus Ro-
manus esset, & agrum Romanum aliquoties incursa-
vere, & Tusculum oppugnare adorti sunt: eaque res,
Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem o-
rantibus, verecundia maxime non patres modo, sed
etiam plebem movit: remittentibus tribunis plebis
comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni
militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpitius, S.
Cor-

(1) *Utique*) Certe.
(2) *Gestientes otio*) Impatientes otii, & motum armaque lucri cupiditate appetentes.

U.C. Cornelius, P. & C. Valerii haudquaquam tam obe-
385. dientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere: obsidebanturque haud paulo vi majore Velitræ, quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere: ante novi creati sunt tribuni militum Q. Servilius, C. Veturius iterum, A.,
U.C. & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius. Nihil ne
386. ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat: & cum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: &, (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) (1) capti, & stupentes animi vocibus alienis id modo, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant, Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebs de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusque cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *auderentne postulare, ut, cum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros; plebejo homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ suus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam sortem creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?*

37 Hæc indigna, miserandaque auditu cum apud timentes sibimet ipsos majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem, alium patribus unquam fore* affirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset: contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo: non posse æquo*

---

(1) *Capti & stupentes animi*). Vox *animi* est in gignendi casu.

æquo jure agi; ubi imperium penes illos, penes se au- U.C.
xilium tantum sit: nisi imperio communicato, (1) 386.
*numquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec
esse quod quisquam satis putet, si plebejorum ratio
comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem
utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore: an jam
memoria exisse, cum tribunos militum iccirco potius,
quam consules, creari placuisset, ut & plebeiis pate-
ret summus honos,* IV. & XL. annis *neminem ex plebe
tribunum militum creatum* esse? quis crederet, *duobus
in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui
octona loca tribunis militum creandis occupare soliti
sint? & ad consulatum viam fieri passuros, qui tri-
bunatum septum tamdiu habuerint? lege obtinendum
esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponen-
dum extra certamen alterum consulatum, ad quem ple-
bi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præ-
mium semper potentioris futurus sit; nec jam posse
dici, id quod antea jactare soliti sint, non esse in
plebeiis idoneos viros ad curules magistratus: num-
quid enim socordius, aut segnius rempublicam admi-
nistrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus
ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, qui-
bus præter patricios nemo tribunus militum fuerit?
quin contra, patricios aliquot damnatos post tribuna-
tum, neminem plebejum: quæstores quoque, sicut tri-
bunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos
creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituis-
se: consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem li-
bertatis, id columen: si eo perventum sit, tum popu-
lum Romanum vere exactos ex urbe Reges, & stabi-
lem libertatem suam existimaturum: quippe ex illa die
in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant,
imperium atque honorem, gloriam belli, genus, no-
bilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relin-
quenda.* Hujus generis orationes ubi accipi videre,
novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sa-
cris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex ple-
be, (2) pars ex patribus fiat: omniumque earum ro-
gationum comitia in adventum ejus exercitus diffe-
runt, qui Velitras obsidebat. Prius circumactus est 38
annus, quam a Velitris reducerentur legiones: ita U.C.
suspensa de legibus res ad novos tribunos militum di- 387.
lata: nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui
legum latores erant, plebes reficiebat.

CA-

---

(1) *Numquam plebem in parte pari reipublicæ fore*) Numquam plebem in pari cum Patribus jure in republica fruituram.
(2) *Pars*) Dimidia.

CAPUT XXIV.

Instante ultima de legibus, a Sextio, & Licinio promulgatis, dimicatione, dicitur Dictator M. Furius Camillus, qui frustra conatus absterrere tribunos, tandem, quod vitio creatus esset, magistratu se abdicat: ei statim P. Manlius sufficitur.

U.C. 387. Tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpitius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & cum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumque ad civem decurrunt: dictatorem dici placet: dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum & ipsi causam plebis ingentibus animis armant; concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant: cum dictator stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque; & quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque; & (1) *Uti rogas*, primæ tribus dicerent: tum Camillus, *quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non potestas regit; & intercessionem, secessione quondam plebis partam, nobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reip. magis universæ, quam vestra causa dictator intercessioni vestræ adero; eversumque* (2) *vestrum auxilium imperio tutabor: itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis; si adversus intercessionem tamquam captæ civitati leges imponere tendent, vim tribunitiam a se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea cum contemtim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit: & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe edu-

(1) *Uti rogas*) Id est, fiat uti rogas. Solemnis vox, qua populus jubebat, id quod ab aliquo magistratu rogaretur.

(2) *Vestrum auxilium imperio tutabor*) Potestatem tribunitiam auxilii vobis ferendi causa institutam imperio dictatorio tutabor.

educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; du- U.C.
cibus plebis accendit magis certamine animos, quam 387.
minuit: sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, (1) *quingentum millium æris* ei multa esset; sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione deterritum ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eumdem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: & quod usque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

CAPUT XXV.

Licinius, & Sextius, ut leges ab se promulgatas perferant, honoris continuationem dissimulando sibi petunt.

Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à 39
Manlio initam, ab tribunis, velut per interregnum, concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent: nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebejo consule antiquabant; & perfecta utraque res esset, ni tribuni pl. se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto: id ægre patres passos accipio, dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem: *nonum se annum jam velut in acie ad-*

(1) *Quingentum millium*) Supple æris gravis.

U.C. *adversus optimates, maximo privatim periculo, nullo*
387. *publico emolumento, stare: consenuisse jam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis: primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum: jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebejo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua: liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse; quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ pop. Romani id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum injuria possessum a potentibus inducatur: per quos ea consecutus sit, senes tribunitios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat: proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent; deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem, si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint: sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint: opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea,*
25 *quæ promulgata sint, habituros.*

CAPUT XXVI.

Ap. Claudii Crassi oratio contra leges a Sextio & Licinio promulgatas: ex quibus una de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis ab iisdem tribunis refectis perfertur.

40 ADversus tam obstinatam orationem tribunorum cum præ indignitate rerum stupor, silentiumque inde ceteros patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc fere sententiam esse. *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica patrum majestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse; quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem & patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam immi-*

nuta majestas earum gentium, inter quas nos esse U. C.
voluistis, dici vere posset: Illud alterum pro me ma- 387.
joribusque meis contendere ausim, Quirites, nisi quæ pro universa republica fiant, ea plebi, tamquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet, nihil nos neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse; nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram, etsi quædam contra voluntatem fuerint, vere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim, L. illum Sextium, & C. Licinium, perpetuos (si diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii non in comitiis, non in legibus jubendis se permissuros esse? Sub conditione, inquit, *nos reficietis decimum tribunos.* (1) *Quid est aliud dicere: quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus? sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? Ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu* (2) *inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii trib. plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas: & hoc portenti non fiat in urbe Romana, ut L. Sextium, atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut, si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat; aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis, quod illi volunt invidiosius esse, Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero, quis vestrum, Quirites, ferret? Numquam ne vos res potius, quam auctores spectabitis; sed omnia semper, quæ magi-stra-*

---

(1) *Quid est aliud dicere*) Nonne hoc idem est, ac si dicerent? *Dicere* pro nominativo cadente in verbum *est*.
(2) *Inutiles*) Damnosæ.

U.C. *stratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrum*
387. *quo dicentur, adversis accipietis? At hercule* (1) *sermo est minime civilis. Quid? rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet, neque duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, cum Porsena Janiculum insedit; quale Gallicum modo, cum, præter Capitolium atque arcem, omnia hæc hostium erant; & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebejos fieri consules liceat, duos patricios non liceat: & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebejum. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebejus, & lege se,*
41 *non suffragio creatum dicat? Quo modo extorqueant, non quo modo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi*, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: *& occasionibus potius, quam virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, qui æstimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat: omitto Licinium Sextiumque,* (2) *quorum annos in perpetua potestate, tamquam Regum, in Capitolio numeratis. Quis est hodie in civitate tàm humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris fiat; siquidem nos, ne cum volueritis quidem, creare interdum poteritis, istos, etiam si nolueritis, necesse sit? De indignitate satis dictum est: (etenim*

(1) *Sermo est minime civilis*) Qui minime deceat cives.
(2) *Quorum annos ... in Capitolio numeratis*) Videntur hæc intelligenda de clavis numeri annorum indicibus, de quibus Liv. infra VII. 3.

nim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria deorum immortalium contemtio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe penes patres: nam plebejus quidem magistratus nullus auspicato creatur: nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus, non aliter quam auspicato creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebejos consules creando, a patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones: quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? (1) si occinuerit avis? Parva sunt hæc; sed, parva ista non contemnendo, majores nostri maximam hanc rem fecerunt: nunc nos, tamquam jam nihil pace deorum opus sit, omnes cæremonias polluimus: vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli Reges creentur; cuilibet (2) apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus; tradamus ancilia, penetralia, deos, deorumque curam, quibus nefas est: non leges auspicato ferantur; non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitiis patres auctores fiant: Sextius & Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant: tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes, quod faxitis, deos velim fortunare. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni Sextius & Licinius de decemviris sacrorum (3) ex parte de plebe creandis legem pertulere: creati quinque patrum, quin-

U. C. 387.

42

(1) *Si occinuerit avis*) E cantu quoque avium omnia sibi læta tristiave fingebant Romani. Hinc aves *oscines*, corvus, cornix, noctua.

(2) *Apicem Dialem*) Apex proprie dicebatur, in summo flaminis pileo virga e felici arbore, laneo filo religata, quod quidem filum *apiculum* vocabatur. Interdum tamen, ut hoc loco, *Apex* sumitur pro ipso pileo. *Apex* autem dictus est ab eo quod comprehendere vinculo antiqui *apere* dicebant.

(3) *Ex parte*) Dimidia.

U.C. 388. que plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur: creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum.

CAPUT XXVII.

M. Furius Dictator dicitur ad bellum contra Gallos: eo peracto oritur in Urbe seditio propter leges tribunitias, quæ tandem perferuntur. De Consule plebejo creando ea conditione plebi conceditur, ut ab ipsa de Prætore e Patribus creando, nobilitati concedatur.

CUm præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rerum exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent: fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur: is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen (1) auctor est Claudius, inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manum conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata: nec dubia, nec difficilis Romanis, quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant, victoria fuit: multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quod passim eos (2) simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum, plebisque triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello, atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator, senatusque victus, ut rogationes tribunitiæ acciperentur: & comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus
U.C. COS. factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit:
389. quia patricii se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesque alias minas civilium certaminum venit: cum tamen per dictatorem con-

(1) *Auctor est Claudius*) Claudius Quadrigarius.
(2) *Simul pavor terrorque*) *Pavor*, qui insidebat menti. *Terror*, qui a novis subinde occurrentibus hostibus accidebat.

conditionibus sedatæ discordiæ sunt; concessumque ab nobilitate plebi, de consule plebejo, a plebe nobilitati, de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, *cum dignam eam rem* senatus censeret esse, meritoque id, si quando umquam alias, factum S. C. feriæ ut Latinæ fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur. Recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris deum immortalium causa libenter acturos, (1) ut ædiles fierent: quibus cum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatus consultum, ut duos viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent. U.C. 389.

---

(1) *Ut ædiles*) Ea lege, ut.

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Alter consul de plebe primum creatur: duo novi magistratus adduntur, Præstura, & Ædilitas. Pestilentia oritur, quam insignem facit mors M. Furii Camilli.

1 ANNUS hic erit insignis (1) novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, prætura, & curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæ-

U.C. sivere honores pro concesso plebi altero consulato. Ple-

389. bes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris (2) gratia campestri dederunt. L. Sextio collega ex patribus datus L. Æmilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Cum de industria omnia, ne quid per plebejum consulem ageretur, proferrentur; silentium omnium rerum, ac justitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebejo tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes nobilitas sibi sumsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, & (3) collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum: verecundia inde imposita est senatui ex patribus jubendi ædiles curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genutio, & Q. Servilio COSS. & ab seditione, & a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem

---

(1) *Novi hominis*) *Novus homo* dicebatur, cujus e majoribus nemo curulem magistratum gesserat; & opponebatur *Nobili*.

(2) *Gratia campestri*) *Gratia campestris* pro favore populari, quo honores sibi quis aliisve a populo consequebatur in campo Martio, ubi magistratus creabantur.

(3) *Collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum*) Ideo collega consulibus dicebatur prætor, quia iisdem auspiciis creabatur.

lem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, U.C.
proportione & ex multitudine alia multa funera fuisse: 390.
maximeque eam pestilentiam insignem mors (1) quam matura, tam acerba M. Furii fecit: fuit enim vere vir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque, prius quam exulatum iret: clarior in exilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit: par deinde per quinque & xx. annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit: dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romani ferrent.

CAPUT II.

Pestilentiæ finis per novas religiones quæritur: facto lectisternio, cum nihil hoc remedio levaretur, ludi scenici primum instituuntur: hoc quoque irrito placamine, dicitur Dictator L. Manlius clavi figendi causa; quo fixo, ab eodem Dictatore delectus in Hernicos habetur.

ET hoc, & insequenti anno, C. Sulpitio Petico, C. 2
Licinio Stolone COSS. pestilentia fuit: eo nihil U.C.
dignum memoria actum, nisi quod pacis deum expo- 391.
scendæ causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit; & cum vis morbi nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, (2) ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cælestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit: sine carmine ullo, (3) sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant: imitari deinde eos juventus simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere: nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata; (4) vernaculis arti-

(1) *Quam matura, tam acerba*) *Acerbum* dicitur de fructibus nondum maturis, quorum ideo *acerbus* est sapor. Hinc mors *acerba* dicitur tum juvenum, tum eorum, quos ob virtutem vivere semper optamus.

(2) *Ludi ... scenici*) Qui in scena aguntur, ut Comœdia, Tragœdia, &c.

(3) *Sine imitandorum carminum actu*) Nullo gestu motuque corporis, qualis comitari carmina debet.

(4) *Vernaculis artificibus*) Domesticis Romanis ludionibus.

U.C. 391. artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: *qui non, sicut ante,* (1) *Fescennino* similem versum, compositum temere, ac rudem alternis jaciebant, sed impletas modis (2) saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. (3) Livius post aliquot annos, qui (4) ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor dicitur, cum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, (5) canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat: inde (6) *ad manum cantari* histrionibus cœptum, (7) diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam, lege hac fabularum, ab risu, ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paulatim verterat; juventus histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: (8) quæ inde exodia postea appellata, conserta que fabellis potissimum Atellanis sunt: quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est: eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, & stipendia, tamquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est,

---

(1) *Fescennino versu*) *Fescenninus* versus a Fescennia Etruriæ urbe dictus est, ex qua Romam est allatus.

(2) *Saturas*) *Satura* proprie est lanx onusta uva passa, polenta, & omnigena frugum varietate, quæ sacris Cereris inferebatur; translate est rerum mistura quædam & quasi farrago; ac porro genus hoc poematis, quod multis & variis rebus refertum erat, Dramaticum fuit; *modi* autem sunt modulatio quædam ac descriptio cantus motusque corporum affectibus dramatis congruens.

(3) *Livius*) Livius Andronicus.

(4) *Ab saturis*) Relictis saturis. *Serere* autem sive connectere fabulam ex variis actibus, hic a *sero*, *serui*, *sertum*, non a *sero*, *sevi*, *satum*, quod est *semino*.

(5) *Canticum*) *Canticum agere* est gesticulationem cantico convenientem peragere.

(6) *Ad manum cantari*) Institutum, ut histrionis gesticulationi, quæ saltando fiebat, & loquaci manu, cantando responderetur.

(7) *Diverbia*) *Diverbium* dicitur, quando diversi verba faciunt, & opponitur choro & cantico.

(8) *Quæ inde exodia*) *Exodium* vox Græca exitum significans. *Exodiarius in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret; ut, quicquid lacrymarum ac tristitiæ coegissent ex tragicis affectibus, hujus spectaculi risus detergeret.*

eſt, ut appareret, (1) quam ab ſano initio res in U.C.
hanc vix opulentis regnis tolerabilem inſaniam vene- 391.
rit. Nec tamen ludorum primum initium, procuran- 3
dis religionibus datum, aut religione animos, aut
corpora morbis levavit: quin etiam, cum medios for-
te ludos (2) circus Tiberi ſuperfuſo irrigatus impediſ-
ſet, id vero, velut averſis jam diis, aſpernantibuſque
placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque, Cn. U.C.
Genutio, L. Æmilio Mamerco ſecundum conſulibus, 392.
cum piaculorum magis conquiſitio animos, quam cor-
pora morbi afficerent; repetitum ex ſeniorum memo-
ria dicitur, peſtilentiam quondam clavo ab dictatore
fixo ſedatam. Ea religione adductus ſenatus, dictato-
rem clavi figendi cauſa dici juſſit: dictus L. Manlius
Imperioſus L. Pinarium magiſtrum equitum dixit.
Lex vetuſta eſt, priſcis litteris verbiſque ſcripta, ut
(3) qui prætor maximus ſit, Idib. Septembribus cla-
vum pangat: fixus fuit dextro lateri ædis Jovis opti-
mi maximi, ea parte, qua Minervæ templum eſt:
eum clavum, quia raræ per ea tempora litteræ e-
rant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt, eoque
Minervæ templo (4) dicatam legem, quia numerus
Minervæ inventum ſit. Vulſiniis quoque clavos, indi-
ces numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etru-
ſcæ deæ comparere, diligens talium monimentorum
auctor Cintius affirmat. M. Horatius conſul ex lege
templum Jovis optimi maximi dedicavit anno poſt re-
ges exactos, a conſulibus poſtea ad dictatores, quia
majus imperium erat, ſolemne clavi figendi transla-
tum eſt: intermiſſo deinde more, digna etiam per ſe
viſa eſt res, propter quam dictator crearetur: qua de
cauſa creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendæ,
ac non ſolvendæ religionis gratia creatus eſſet, bellum
Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agita-
vit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coor-
tis, ſeu vi, ſeu verecundia victus, dictatura abiit.

---

(1) *Quam ab ſano initio*) Quam modo & arcto ſumtu pera-
gi cœpta res excreverit in hanc, quam noſtro ævo videmus,
ſumptuum inſaniam &c.

(2) *Circus*) Itaque ludi etiam ſcenici primo in Circo acti
ſunt.

(3) *Qui prætor maximus ſit*) Qui imperium ſummum in ci-
vitate habeat. *Prætor* proprie *is qui præit*.

(4) *Dicatam*) Aſſignatam, & quaſi conſecratam.

CAPUT III.

L. Manlio propter acerbum delectum, & relegatum a caetu hominum filium ob linguae tarditatem, dies dicitur a M. Pomponio tribuno plebis; id cum audisset juvenis, urbem petens, impetratoque a tribuno colloquio, cum ab accusatione desistere, stricto gladio, compellit.

4 Neque eo minus principio insequentis anni, Q.
U.C. Servilio Ahala, L. Genutio iterum COSS. dies
393. Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis: acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat; & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberae civitati, ab ostentatione saevitiae adscitum, quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret; criminique ei tribunus inter cetera dabat, quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse; *at quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus; quod naturae damnum utrum* (1) *nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere, ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit; at hercule L. Manlium malum malo augere filii, & tarditatem ingenii insuper premere; &, si quid in eo exiguum naturali vigoris sit, id extinguere vita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.*
5 Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus, quin contra se quoque parenti causam invidiae atque criminum esse aegre passus, ut omnes dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle, capit consilium rudis quidem atque agrestis animi, & quamquam (2) non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pompo-

(1) *Nutriendum*) Mollibus remediis & paterna indulgentia medicandum.

(2) *Non civilis*) Abhorrentis ab iis legibus, quibus civilis societas continetur.

ponium tribunum pl. pergit: janitori, opus esse sibi U.C.
domino ejus convento extemplo ait; nuntiaret T. 393.
Manlium Lucii filium esse: mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta, redditaque, esse ait quæ cum eo agere arbitris remotis velit; procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba juraret, *se patris ejus accusandi causa concilium plebis numquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur: pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum prævalidum juvenem, & quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit, ea vi subactum se incœpto destitisse; nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli, & superbo reo potestatem fieri; ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit; & cum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea, sicut nunc, quos *Ruffulos* vocant, imperatores ipsi faciebant,) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egisset. *

CAPUT IV.

Cum, aperta in foro ingenti voragine, responsum esset, ea re tantummodo posse expleri, qua populus Rom. plurimum posset, Curtius, equo conscenso, se in illam armatus immittit.

6 EOdem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem conjectu terræ, cum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset; id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempubl. Romanam perpetuam esse vellent; tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma, virtusque esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque in-

U.C. intuentem, & manus nunc in cælum, nunc in pa-
393. tentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem se devovisse; equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret; nunc famæ rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem, & lacus nomen ab hac recentiore insignius fabula est.

CAPUT V.

L. Genutius de plebe consul profectus contra Hernicos caeditur: interim dum, dicto in Urbe Dictatore, novus exercitus conscribitur, C. Sulpicius legatus per occasionem rem bene gerit; adventu deinde Dictatoris hostes prælio funduntur.

POST tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, cum feciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusque id bellum frequens jussit. L. Genutio consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat; quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores probe aut secus consulto, habitura. Forte ita tulit casus, ut Genutius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur; legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem interficerent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *irent, crearent consulem ex plebe: transferrent auspicia, quo nefas esset; potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis; num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ ut primum* (1) *contacta sint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato* (2) *gentium jure comitia haberentur.* His vocibus curia, & forum per-
so-

(1) *Contacta*) Polluta.

(2) *Gentium jure*) Jure ac discrimine generis & familiarum.

sonat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem in con- U.C.
cione, majore nunc auctoritate eventum reprehensi 393.
ab se consilii incusantem, dictatorem, consensu pa-
triciorum, Servilius consul dicit: delectusque & justi-
tium indictum. Prius quam dictator legionesque no- 7
væ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpitii legati
res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos,
morte consulis contemtim ad castra Romana cum haud
dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato,
& plenis iræ atque indignitatis militum animis, e-
ruptio est facta; multum ab spe adeundi valli res
Hernicis abfuit: adeo turbatis inde ordinibus abscesse-
re. Dictatoris deinde adventu, novus veteri exercitus
jungitur, & copiæ duplicantur; & pro concione dicta-
tor laudibus legati, militumque, quorum virtute ca-
stra defensa erant, simul audientibus laudes meritas
tollit animos, simul ceteros ad æmulandas virtutes a-
cuit. Neque segnius & hostes bellum apparant; qui
& parti ante decoris memores, neque ignari auctarum
virium hostis, suas quoque vires augent, omne Herni-
cum nomen, omnis militaris ætas excitur, quadringe-
nariæ octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur;
hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod, ut
duplex acciperent stipendium, decreverant, spei ani-
morumque implevere; immunes quoque operum mili-
tarium erant, ut in unum pugnæ laborem reservati,
plus sibi, quam pro virili parte, annitendum scirent;
extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior
virtus esset. Duum millium planicies castra Romana
ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrinque spatio
in medio pugnatum est: primo stetit ambigua spe pu-
gna, nequicquam sæpe conatis equitibus Romanis im-
petu turbare hostium aciem: postquam equestris pugna
(1) effectu, quam conatibus, vanior erat, consulto
prius dictatore equites, permissu deinde ejus *relictis*
equis, clamore ingenti provolant ante signa, & no-
vam integrant pugnam: neque sustineri poterant, ni
extraordinariæ cohortes pari corporum, animorumque
robore se objecissent. Tunc inter primores duorum
populorum res geritur; quicquid hinc, aut illinc 8
communis Mars belli aufert, multiplex quam pro
numero damnum est: vulgus aliud armatorum velut
delegata primoribus pugna, eventum suum in vir-
tute aliena ponit; multi utrinque cadunt, plures
vulnera accipiunt; tandem equites alius alium in-
crepantes, *quid deinde restaret*, *quærendo*, *si neque*

(1) *Effectu, quam conatibus, vanior*) Conatu haud levis, effectu propemodum irrita.

U.C. 393. *ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam expectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent? & alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt, postremo jam haud dubie avertunt; neque tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere; diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucii reliqui quidam inventi: agmenque fugientium ab signis, cum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum ac per agros trepida fuga palatum est; nec Romanis incruenta victoria fuit; quarta pars militum amissa: &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

CAPUT VI.

In Hernicis Ferentinum capitur: Tiburtibus bellum indicitur: dictus deinde dictator contra Gallos exercitum educit: castris adversum positis, Gallum superbe provocantem T. Manlius singulari certamine occidit: ex detracto illi torque, sibi Torquati cognomen facit.

9 U.C. 394. INsequenti anno cum C. Sulpitius, & C. Licinius Calvus Consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere; ea ultima fuit causa, cum multæ ante querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse, satis constat, & magistrum equitum Sergium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius, comitiorum habendorum causa, & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega (1) comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita eo propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit: cum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam

(1) *Comitia bello præferre*) Comitia habere antequam bellum iniretur.

Iam inveniam ; magis ut belli Gallici causa dictato- U.C.
rem creatum arbitrer, inclinat animus ; eo certe an- 394.
no Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pon-
tem Anienis castra habuere . Dictator, cum (1) tu-
multus Gallici causa justitium edixisset , omnes ju-
niores sacramento adegit ; ingentique exercitu ab ur-
be profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit .
Pons in medio erat , neutris eum rumpentibus, ne
timoris indicium esset ; prælia de occupando ponte
crebra erant : nec, qui potirentur, incertis viribus
satis discerni poterat ; tum eximia corporis magnitu-
dine in vacuum pontem Gallus processit ; &, quan-
tum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit , *Ro-
ma fortissimum virum habet, procedat agedum ad pu-
gnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens
bello sit melior*. Diu inter primores juvenum Roma- 10
norum silentium fuit ; cum & abnuere certamen ve-
rerentur, & præcipuam sortem periculi petere nol-
lent ; tum T. Manlius L. filius, qui patrem a vexa-
tione tribunitia vindicaverat, ex statione ad dictato-
rem pergit . *Injussu tuo*, inquit , *imperator, extra
ordinem numquam pugnaverim, non si certam victo-
riam videam ; si tu permittis , volo ego illi belluæ
ostendere , quando adeo ferox præsultat hostium si-
gnis, me ex ea familia ortum , quæ Gallorum agmen
ex rupe Tarpeja dejecit* . Tum dictator, *Macte vir-
tute*, inquit , *hac pietate in patrem, patriamque,
T. Manli, esto : perge, & nomen Romanum invi-
ctum juvantibus diis præsta* . Armant inde juvenem
æquales : (2) pedestre scutum capit, (3) Hispano cin-
gitur gladio, ad propiorem habili pugnam ; armatum
adornatumque adversus Gallum stolide lætum , &
(quoniam id quoque memoria dignum antiquis vi-
sum est) linguam etiam ab irrisu exerentem , pro-
ducunt . Recipiunt inde se ad stationem ceteri ; &
duo in medio armati , spectaculi magis more , quam
lege belli destituuntur, nequaquam visu ac specie æ-
stimantibus pares ; corpus alteri magnitudine eximium,
versicolori veste, pictisque & auro cælatis refulgens
armis : media in altero militaris statura , modicaque
in armis habilibus magis , quam decoris , species ;
non

---

(1) *Tumultus Gallici*) Tumultus videtur Ciceroni dictus esse , quasi *timor multus* : licet hodie docti deducant potius a *tumeo* .

(2) *Pedestre scutum capit*) Pro parma nimirum , quam equites gerebant .

(3) *Hispano ... gladio*) Gladio pedestri , qui vocitabatur & erat *Hispanus* , sive *Hispanicus* .

U.C. 394. non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum, iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus; Gallus, velut moles superne imminens, (1) projecto læva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone surrecto, (2) cum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore (3) interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus, armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem, atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem; jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit; quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad dictatorem perducunt; inter carminum propemodum incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen additum, celebratum tum deinde posteris, & familiæ honori fuit; dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

CAPUT VII.

Galli territi Manlii victoria, retro cedentes, se Tiburtibus jungunt. Dicto ad instantem tumultum Dictatore, cum utroque hoste res bene geritur. Tiburtes denuo usque ad mœnia urbis infesto agmine nocte progressi, repelluntur.

Et hercule tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno
U.C. 395. C. Pœtelius Libo COS., cum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Ti-

(1) *Projecto*) Ante se prolato.

(2) *Cum scuto scutum imum perculisset*) Ut de gradu hostem dejiceret, &, occasione data, sese posset inter corpus ejus armaque insinuare.

(3) *Interior periculo vulneris*) Propior hosti, quam ut gladio ejus, qui prælongus erat, ac cæsim tantum feriebat, posset vulnerari.

Tiburtes jussu populi exercitum duceret; ad quorum U.C. auxilium cum Galli ex Campania rediissent, fœdæ 395. populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et cum adversus Tiburtem hostem, duce COS. contenta respub. esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit; creatus Q. Servilius Ahala T. Quintium magistrum equitum dixit: & ex auctoritate patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum, conjugumque, ac liberorum; quæ magna etiam absentibus hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia, misericordiaque militem accendebant. Magna utrinque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum; fugati Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt; palati a COS. Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie tum ab dictatore, tum ab COS. res gestæ est. Et COS. alter Fabius præliis primum parvis, postremo una insigni pugna, cum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devicit. Dictator, COSS. in senatu, & apud populum magnifice collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem: eam rem triumpho dignam visam Romanis: ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum excire in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros*. Itaque insequenti anno M. Popilio Lænate, Cn. Manlio COSS. primo silentio noctis, ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt; terrorem repente ex somno excitatis subita res, & nocturnus pavor præbuit, ad hæc multorum inscitia, qui, aut unde hostes advenissent; conclamatum tamen celeriter ad arma est; & portæ stationibus, murique præsidiis firmati; & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quam Tiburtem hostem ostendit; duabus portis egressi consules, utrinque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur, apparuitque, occasione magis,

12 U.C. 396.

quam

U.C. quam virtute, fretos venisse: adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere; quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam.
396.

CAPUT VIII.

Terror a Tarquiniensibus, & Gallis: contra illos consul, contra hos dictus Dictator exercitum educit. Pugnam cum Gallis dum differt dedita opera Dictator, milites securiter exposcunt: ad eum veniens Sex. Tullius verba pro exercitu facit.

Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior: populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua parte Etruria adjacet, peragravere: rebusque nequicquam repetitis, no-
U.C. vi consules C. Fabius, & C. Plautius jussu populi
397. bellum indixere: Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat: sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis *ex fœdere vetusto*, quod multis intermiserant annis, accepta; quo præsidio cum fulta res Romana esset; levius fuit, quod, Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est; dictatorem dici C. Sulpitium placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit; magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit: cum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent: deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret. Dictatori neutique placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies, & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hæc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora; his consiliis dictator bellum trahebat; gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum: electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cælo devolaturam in sinum victo-

gloriam censeat; eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare: se injussu imperatoris U.C. aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immiscerique militibus centuriones: nec (1) in circulis modo fremere, sed jam (2) *in principiis* ac (3) prætorio in unum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur, verba pro exercitu faceret Sex Tullius, ut virtute ejus dignum esset; (4) *septimum primum pilum* jam Tullius duce- 13
bat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior, is præcedens militum agmen ad tribunal pergit: mirantique Sulpitio non turbam magis, quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus a te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ causa destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent; tamen hoc a te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris; etiam ad Alliam fusæ legiones, eamdem, quam per pavorem amiserant, patriam, profectæ postea ab Vejis, virtute recuperavere. Nobis, deum benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res & gloria est integra; quamquam (5) de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus, quam feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse: & prius quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse; quid enim aliud esse causæ credamus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod ajunt, manibus sedeas? utcumque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, (6) verius est. Sin au-*

(1) *In circulis*) In cœtibus militum passim inter se colloquentium.

(2) *In principiis*) *Principia*, ubi præcipuorum ducum tentoria erant.

(3) *Prætorio*) *Prætorium* est tabernaculum imperatoris, qui olim *prætor* dicebatur.

(4) *Septimum primum pilum*) Tunc jam septimum primipili centurio erat.

(5) *De gloria vix dicere ausim*) Gloriam quidem nobis integram esse vix dicere possim.

(6) *Verius*) Æquius, decorum magis.

U.C. *autem non tuum isthuc, sed publicum est consilium;*
397. *& consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet: quaeso, ut, quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe patribus: quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exilium missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romae potius, quam in castris, acturos; haec dicta sint patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias: tum vincere cupimus, tum duce te vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum, Jovis Opt. Max. templum gratantes ovantesque adire.* Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique, ut signum daret, ut
14 capere arma juberet, clamabant. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit: Tulliumque secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percontatur. Tullius magnopere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae majestatis crederet: *multitudini concitatae, quae ferme* (1) *auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum: illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeo concitatos animos ipsos sibi locum, ac tempus pugnandi sumturos, si ab imperatore non detur.*

CAPUT IX.

Tentata extra ordinem a militibus pugna, cogit Dictatorem exercitum in aciem educere; qui usus fallaci specie equitum, vano terrore perculsos Gallos cedit.

DUM haec loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt; in eos saxa conjecta a Gallis: deinde ab Ro-

(1) *Auctoribus*) Iis quorum auctoritate & consilio regitur.

Romana statione clamor ortus, ac procursum utrinque U.C.
est, jamque haud procul justo prælio res erant; ni 397.
celeriter diremtum certamen per centuriones esset:
affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides
est: nec recipiente jam dilationem re, in posterum
diem edicitur acie pugnaturos; dictator tamen, ut
qui magis animis, quam viribus fretus ad certamen
descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit,
ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret; solerti
animo rem novam excogitat: qua deinde multi nostri
atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate
usi sunt; mulis (1) strata detrahi jubet: binisque
tantum (2) centunculis relictis, agasones partim
captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit;
his fere mille effectis centum admiscet equites, &
nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare
jubet, neque inde ante moveri, quam ab se
acciperent signum; ipse, ubi illuxit, in radicibus
montium extendere aciem cœpit sedulo, ut adversus
montes consisteret hostis. Instructo jam vani terroris
apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus
profuit; primo credere duces Gallorum non descensuros
in æquum Romanos; deinde ubi degressos repente
viderunt, & ipsi avidi certaminis in prælium ruunt;
priusque pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur.
Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri
potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, 15
Sex. Tullium nomine increpans, rogitansque, *siccine
pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores
sint arma poscentium? ubi minæ, injussu imperatoris
prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce
vocare ad prælium, & ire armatum ante prima signa:
ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint?
in castris feroces, in acie pavidi.* Vera audiebant:
itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent
in hostium tela, alienatis a memoria periculi
animis: hic primo impetus prope vecors turbavit hostes:
eques deinde emissus turbatos avertit: ipse dictator,
postquam labantem una parte vidit aciem, signa
in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari
cernebat: & iis, qui in monte erant, signum,
quod convenerat, dedit; ubi inde quoque novus clamor
ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum
visi sunt: tum, metu ne excluderentur, omissa
pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur; ubi
cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui
pro-

(1) *Strata*) Clitellas.
(2) *Centunculis*) Pannis, qui ex utraque parte penderent.

U.C. profligato dextro cornu obequitabat hostium munimen-
397. tis; ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie, ab agasonibus excepti sunt: & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit; nec alius post M. Furium, quam C. Sulpitius, justiorem de Gallis egit triumphum; auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit.

CAPUT X.

Prospero eventu cum Hernicis, infelici cum Tarquiniensibus pugnatur. Duæ tribus adduntur. Leges de ambitu, & unciario fœnore feruntur. Privernates, qui in agrum Rom. incurrerant, coguntur se dedere. Stolo lege ab ipso lata damnatur, quod plus quingentis jugeribus agri possideret.

EOdem anno & a COSS. vario eventu bellatum: nam Hernici a C. Plautio devicti, subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod CCCVII. milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt; qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno (1) duæ tribus, (2) Pomptina, & Publilia, additæ: Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & de ambitu a C. Pœtelio tribuno plebis, auctoribus patribus, tum primum ad populum latum est; eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & (3) conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.
16 Haud æque patribus læta insequenti anno, C. Martio,
U.C. Cn. Manlio Coss. de unciario fœnore a M. Duilio,
398. L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque novi hostes exorti, duplici crimine; quod & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat; & eos, qui Falerios

(1) *Duæ tribus .... additæ*) Tum VII. & XX. tribus factæ sunt.
(2) *Pomptina*) Nomen traxit a Pomptino agro prope urbem Pometiam.
(3) *Conciliabula*) Loca paulo celebriora, in quibus jus etiam dicebatur.

rios perfugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Martius exercitum in agrum Privernatem integrum pace longinqua induxit; militemque præda implevit; ad copiam rerum addidit munificentiam; quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante mœnia sua castris permunitis, consedissent, vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque prædæ do; si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quam pugnæ paratos esse*. Signum poscunt ingenti clamore: (1) celsique, & spe haud dubia feroces in prælium vadunt; ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Aspice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*; piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit; sequuntur Tullium antesignani omnes; primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, cum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt; triumphus de Privernatibus actus. Ab altero COS. nihil memorabile gestum: nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim *de vicesima eorum*, qui manumitterentur, tulit; patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt; ceterum tribuni plebis non tam lege, quam exemplo moti, ne quis postea (2) populum sevocaret, capite sanxerunt; nihil enim non per milites juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Lænate sua lege *decem millibus æris* est damnatus; quod mille jugerum agri cum filio possideret, (3) emancipandoque filium, fraudem legi fecisset.

U.C. 398.

(1) *Celsi*) Elatis animis.
(2) *Populum sevocaret*) Abductum ab urbe, a magistratibus ac tribunis, in concilium vocaret.
(3) *Emancipando*) E manu emittendo, per imaginariam venditionem ter repetitam.

CA.

CAPUT XI.

Concitata Etruria a Faliscis, & Tarquiniensibus victis, dicitur Dictator de plebe primum: qui relata de hostibus victoria, jussu populi triumphat.

17 NOVI COSS. inde M. Fabius Ambustus iterum, & M. Popillius Lænas iterum, duo bella habuere;
U.C. facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit,
399 qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquiniensesque alterum consulem (1) prima pugna fuderunt; inde terror maximus fuit; quod sacerdotes eorum facibus ardentibus, (2) anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie, & tunc quidem velut lymphati, & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consules, legatique, ac tribuni, puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque; vertit animos repente pudor; & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant; discusso itaque vano apparatu hostium, cum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem; castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victoresque revertebrunt, militaribus jocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum; & Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt; adversus eum terrorem dictator C. Martius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit; id vero patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, pararetur; eo promtius cuncta, ferente dictatore, populus jussit; profectus ab urbe, utraque parte Tiberis ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos, palantes oppressit: castra quoque nec opinato aggressus cepit; & VIII. millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum, populi jussu triumphavit.

---

(1) *Prima pugna*) Initio pugnæ.
(2) *Anguibus*) Id est, ex Floro, l. 1. c. 12. *discolor ibus serpentum in modum vittis*.

CA-

CAPUT XII.

Res redit ad interregnum: ex eo consules ambo patricii creantur: fremente plebe, nihilominus denuo patricii creantur. Cum Tiburtibus, & Tarquiniensibus bellum prospere geritur. Samnites in societatem accipiuntur.

ET quia nec per dictatorem plebejum, nec per consulem comitia consularia haberi volebant; & al- U.C.
ter consul Fabius bello retinebatur; res ad interre- 399.
gnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpitius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur; intercedentibusque tribunis pl. interrex Fabius ajebat in XII. tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset: (1) jussum populi & suffragia esse; cumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii Coss. crea-
ti sunt, C. Sulpitius Peticus tertium, M. Valerius U.C.
Poplicola: eodemque die magistratum inierunt. Qua- 400.
dringentesimo anno, quam urbs Romana condi- 18
ta erat, quinto & tricesimo quam a Gallis recepta, (2) ablato *post undecimum annum* a plebe consulatu, patricii Coss. ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpitius Peticus tertium, M. Valerius Poplicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: sive duorum Coss. auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam: seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpitio Coss., quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen Coss. cum plebe ac tribunis erat; fidei jam suæ, non solum virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum; quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebs contra fremit: *quid se vivere? quid in parte civium censeri? si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii, ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen,*

---

(1) *Jussum populi*) Suffragia quoque esse jussum populi.
(2) *Ablato post undecimum annum*) Plebeiis a consulatu exclusis.

U.C. *men, patiendum esse potius, quam ambos patricios*
400. *Coss. videant; nec invicem pareatur, atque imperetur; sed pars altera in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent; aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multique per seditiones acti comitiales dies, postremo, victæ perseverantia Coss. plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti a parte populi, per infrequen-
U.C. tiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consu-
401. les ambo patricii M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio
19 M. Popillium Coss. invenio. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum: Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eamdem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum; multis mortalibus in acie cæsis: ex ingenti captivorum numero CCCLVIII. delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur; vulgus aliud trucidatum; nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit; medio in foro omnes virgis cæsi, ac securi percussi: id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt; legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti.

CAPUT XIII.

Consul uterque & in hunc annum patricius creatur. Exorto a Ceritibus, & Volscis tumultu, dicitur Dictator; a quo cum esset Ceritibus bellum indictum, veniam per legatos petentibus, illis induciæ dantur. Ædes Apollinis dedicatur.

NON eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ; nam etsi unciario fœnore facto, *levata usura erat*; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant; eo nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, (1) publicave studia præ pri-

(1) *Publica ... studi:*) Studia factionum in republica.

privatis incommodis plebs ad animum admittebat; U. C. consulatus uterque apud patricios manet; consules 402. creati, C. Sulpitius Peticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum, armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse; censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse; utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum, postquam litteris Sulpitii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse; itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit: is cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi jussu Cæritibus bellum indixit. Tum primum Cærites, tam- 20 quam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam verus belli terror invasit: &, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant; pœnitebatque populationis; & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores: nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum cum adissent, ab senatu rejecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam populi Romani cepisset: conversique ad delubra Vestæ, hospitium flaminum, Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Ea ne meritos crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam (1) furore, lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum, ac felicissimum bello, sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consi-*

 lium,

(1) *Furore*) Captis & alienatis mentibus.

U.C. *lium, quæ vis ac necessitas appellanda esset, tran-*
402. *seuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, cum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites; eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque diis darent.* Movit populum non tam causa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii potius immemores essent; itaque pax populo Cæriti data: induciasque in centum annos factas in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est; sed hostes nusquam inventi; cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumtum, & ædes Apollinis dedicata est.

CAPUT XIV.

Certamine injecto de consulibus creandis, res redit ad interregnum: inde alter de plebe consul concordiæ causa creatur; quæ ut esset stabilis, Quinqueviri creati publicam curam levandi æris alieni suscipiunt.

21 Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e repub. consulatum, quam promiscuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant: propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat; curæque privatæ in certaminibus publicis
U.C. erumpebant; quorum tædio patres L. Cornelium Sci-
403. pionem interregem concordiæ causa observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. P. Valerio Poplicolæ datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt, quinqueviris crea-

creatis, (1) quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt; meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monimenta celebres nominibus essent; fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & T. Æmilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt: (2) tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. U.C. 403.

CAPUT XV.

Ad famam Etrusci belli dicitur Dictator: propter contentionem de consulibus res redit ad interregnum: creati ambo patricii, bello cum Faliscis, & Tarquiniensibus finem imponunt. Censores creantur, ex quibus non sine certamine C. Marcius Rutilus, quia de plebe.

Terror inde vanus belli Etrusci, cum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit; dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius: magister equitum ei adjectus L. Æmilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere; tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit; duo interreges C. Sulpitius, & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpitius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus. Quidam Cæsonem, alii Cajo nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpitius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo popu- 22 U.C. 404.

 lan-

(1) *Quos mensarios*) *Mensa* enim dicitur pro abaco argentariorum. *Mensarii* tamen differunt ab *argentariis*: quia *mensarius* rei nummariæ publicæ curator est, *argentarius* privatæ.

(2) *Tarda enim nomina*) *Nomen* sæpe accipitur pro *debito*, quia creditor in tabulas expensi & accepti refert nomen debitoris.

U.C. landoque, gesserunt bella; cujus lentæ velut tabis
404. senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent; in quadraginta annos impetraverunt; ita posita duorum bellorum, quæ imminebant, cura, dum aliquà ab armis quies esset; quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit; ceterum, cum censoribus creandis indicta comitia essent; professus se petere censuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit; quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant: sed & ipse constantia incœptum obtinuit; & tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; & cum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat: tum per eumdem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cn. censor Marcius crearetur.

CAPUT XVI.

M. Popilius de plebe consul ingentem Gallorum exercitum fugat: reverso cum opulenta præda prorogatur, propter acceptum vulnus, triumphus.

Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur; magister equitum dictatori additus Q. Servilius; nec tamen dictatura potentiorem eum consensum patrum consularibus comitiis
23 fecit, quam censoriis fuerat. M. Popillius Lænas a
U.C. plebe consul, ab patribus L. Cornelius Scipio datus.
405. Fortuna quoque illustriorem plebejum consulem fecit, nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum; is, impigre exercitu scripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Poplicolæ prætori tradidit, auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipub. esset. Ipse, jam satis omnibus instructis, comparatisque, ad hostem pergit; cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret, in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere

re potuit, vallum ducere cœpit; gens ferox, & inge- U.C.
nii avidi ad pugnam, cum, procul visis Romanorum 405.
signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, & cum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur; ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tamquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia (1) librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, cum cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, cum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, (2) stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare: adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati. Nec- 14
dum certa Romanis victoria erat; alia in campum degressis supererat moles; namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat; stetitque suppresso impetu Romanus: & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat; & quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parum- *
per ex acie, jamque omissa cunctando victoria erat, cum consul, vulnere alligato, revectus ad prima signa, *Quid stas miles!?* inquit; *non cum Latino, Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias; in belluas strinximus ferrum: hauriendus, aut dandus est sanguis; propulistis a castris; supina valle præcipites egistis; stratis corporibus hostium superstatis; complete eadem strage campos, qua montes replestis; nolite expectare, dum stantes vos fugiunt; inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt; inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per cam-

(1) *Librata ponderibus*) Ipso pondere adjuta gravius infigerentur corporibus.

(2) *Stragemque inter se ... dare*) Et ruina sterni ac devolvi supra se mutuo.

U.C. 405. pos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt; consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugna fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis; præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit; moram triumpho vulnus consulis attulit; eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit; ut esset, qui,
U.C. 406. ægris consulibus, comitia haberet; dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patribus possessionem pristinam consulatus; ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus consul, collegam P. Claudium Crassum dixit.

CAPUT XVII.

Popillius de Gallis triumphat. Ad motus Gallorum, & Græcorum, quorum illi terra, hi mari prædabantur, Latinis imperatos milites negantibus, civilis exercitus conscribitur.

25 PRiusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret?* simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum privata cupiditate, quam publica injuria fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis, variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos, maritimaque loca vagi populabantur: mare infestum classibus Græcorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiique discesserint, in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se, an victores putarent. Inter hæc longe maximus extitit terror; concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma. Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, cum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset; extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit: civili quippe standum exercitu esse, quando so-

socialis cœtus desereret. Undique non urbana tantum, U.C.
sed etiam agresti juventute decem legiones scriptæ di- 406.
cuntur quaternum millium & quadringenorum peditum, equitumque trecenorum; quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, *contractæ in unum* haud facile efficiant; adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque.

CAPUT XVIII.

Furius Camillus contra Gallos proficiscitur: M. Valerius tribunus militum ingentem Gallum provocantem, insidente galeæ corvo, & unguibus, & rostro hostem infestante, interimit; & ex eo Corvi cognomen accipit: ob virtutem proximo anno vigesimum tertium annum agens consul creatur. Græci, qui mare infestabant, Italiam relinquere coguntur.

INter cetera tristia ejus anni, consul alter P. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum: cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit; prætorem maritima moram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit; & cum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi, nulla cogente re, volebat, &, prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum stativis delegit. Ubi cum
stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, 26
magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius tribunus militum, adolescens: qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum; namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus; quod primo, ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde, *si divus, si diva esset, qui sibi* (1) *præ-*

(1) *Præpetem*) Alitem felicis augurii.

U.C. 406. petem misisset, volens propitius adesset: dictu mirabile; tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os, oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat; corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrinque stationes fuere: postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocyor fuit; ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur; jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prælium jubet; ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, ajebat: *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas*. Dii hominesque illi affuere pugnæ: depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est: adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis præceperat: inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo prius, quam ad conjectum teli veniret, terga vertit; primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare * inferum petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bobus aureaque corona donat; ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra; ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres, & viginti natum annos, consulem renuntiavit; collega Corvo, de plebe, M. Popillius Lænas quartum consul futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo cum litoribus arcerentur, aqua etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere; cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est; maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim: nam ulterior Græcia ea tempestate intestino fessa bello, jam *Macedonum opes* horrebat.

* al. superum.

U.C. 407.

CA-

CAPUT XIX.

Orta pestilentia, fit lectisternium: amicitia cum Carthaginiensibus jungitur: domi cum esset pax, bellum excitant Volsci: eos vincit M. Valerius Corvus consul.

Exercitibus dimissis, cum & foris pax, & domi concordia ordinum otium esset; ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginensibus legatis Romæ fœdus ictum, cum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio COSS. *semunciarium tantum ex unciario* fœnus factum, & (1) in pensiones æquas * in triennium, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est; & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit; levatæ maximæ res, quia tributo ac delectum supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus secundum COS. cum C. Pœtelio factus, cum ex Latio nuntiatum esset legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit; quo cum Antiates, aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt; & ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia, præter multitudinem imbellem, sese dedidere: oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem: præda omnis militi data: extra prædam quatuor millia deditorum habita: eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde, magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

[Margin: 27 U.C. 407. — U.C. 408. — * al. triennii. — U.C. 409.]

(1) *In pensiones æquas in triennium*) Totum æs alienum quatuor pensionibus solvi jussum est, ut quarta pars statim, tres reliquæ primo, secundo, & tertio anno numerarentur.

CAPUT XX.

Dictus Dictator L. Furius Auruncos vincit: dictatura cum se abdicasset, Sora a Coss. capitur: Ædes Matutæ dedicatur: prodigiorum deinde causa denuo dicitur Dictator P. Valerius Poplicola. Res ad interregnum redit.

-28 U.C. 410 HOS consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpitius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum: metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit: & cum, (quod per magnus tumultus fieri solitum erat) justitio indicto delectus (1) sine vacationibus habitus esset: legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ: ibi prædonum magis, quam hostium, animi inventi: prima itaque acie debellatum est: Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant; deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Junoni Monetæ vovit: cujus damnatus voti, cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine P. R. faciendam creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum U.C. usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. 411. Anno post, quam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marco Rutilo tertium, T. Manlio Torquato iterum COSS. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile *vetusto montis Albani prodigio*: namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, cum plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum causa dici: dictus P. Valerius Poplicola: magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est: non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit.

CA-

---

(1) *Sine vacationibus*) Coactis ad militiam etiam iis, qui vacationem militiæ habebant.

CAPUT XXI.

Belli cum Samnitibus causa narratur : hæc oritur a Campanis, qui cum auxilium adversus Samnites ab senatu non impetrarent, urbem, atque agros populo Rom. dedunt, ut facta jam sua defendat.

EX interregno, (1) ut id actum videri posset, ambo U. C.
patricii consules creati sunt M. Valerius Corvus 412
tertium, A. Cornelius Cossus. Majora jam hinc bel- 29
la & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur: namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus, armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti; quanta rerum moles, quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, cum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires, cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt: namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset; Tifata imminentes Capuæ colles cum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planiciem, quæ Capuam Tifataque interjacet: ibi rursus acie dimicatum, adversoque prælio Campani intra mœnia compulsi, cum, robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. Legati introducti in senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt. *Populus nos Campanus legatos*
ad vos, P. C., misit, amicitiam in perpetuum, au- 30
xilium præsens a vobis petitum: quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset: tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vo-

(1) *Ut id actum videri posset*) Nempe ut ambo patricii Consules fierent.

U.C. 412. *vobis minus essemus; nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam suscipiamur; sed ut vetustate, & gradu honoris nos præstent; neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli populo, præterquam vobis, cedentes, haud parva, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Æquis, Volscisque æternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos, vosque sunt, quod propediem futurum spondet, & virtus, & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit; eo ventum est, P. C. ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus: si defenditis, vestri, si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem vestris, an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis, auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt: quamquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis: cum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti, &, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse: nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt: an, si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum, ac ruinas, omnia ferro ignique vastata: hiscene ira expleri non potuit? sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit: aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt: sed*

vos

vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum: sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore: usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non ascendit: itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus; quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus: vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis: nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos, fideque superet. (1) *Annuite, patres conscripti, nutum* * *numenque vestrum invictum Campanis, & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrymarumque plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, P. C., solicitis ac pendentibus* * *animis renuntiare jubeatis: alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite.*

U.C. 412.

* al. nomenque.

* al. animi.

31 Summotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager, marique propinquus, ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur: tamen tanta utilitate fides antiquior fuit; responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt: itaque arma deos prius, quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus: legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerat) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis: itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deum, divina humanaque o-*

---

(1) ***Annuite ... nutum numenque***) Compellant Campani Romanos tamquam deos quosdam; *numen* enim a *nuere* divinam gubernationem ac voluntatem denotat.

U.C. *omnia in vestram, P.C., populique Romani ditionem*
412. *dedimus; quicquid deinde patiemur, deditisii vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes manus ad consules tendentes, pleni lacrymarum, in vestibulo curiæ procubuerunt.

CAPUT XXII.

Pro Campanis interveniunt apud Samnites Romani: cum frustra leniter per legatos actum esset, iis bellum indicitur. Valerius Cos. in Campaniam profectus, atri commisso prælio, hostes superat.

Commoti patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam (1) fides agi visa, deditos non prodi: nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per deditionem factam populi Rom. oppugnarent; legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit; data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memoris, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent; peterent pro societate amicitiaque, ut deditisiis suis parcerent; neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent: si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus, pop. Rom. senatusque verbis, ut Capua urbe, Campanoque agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est襟 ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent, iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campa-
32 num extemplo proficiscerentur. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt: simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda,

(1) *Fides agi visa*) Fidei interesse visum est.

da, nunc ad arcessenda adversus se auxilia: ut vero U.C. 412.
castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus, *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret: quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire; ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem: qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci: Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures, quam annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot prælıis cæsos, postremo in mare, ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit: utrum qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat. Facta mea, non dicta, vos milites,* inquit, *sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam a me petere. Non factionibus modo, nec per conciones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamque laudem peperi. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & a liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis patribus, vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium: proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen diis auctoribus homines dedistis, Poplicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit: semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo, atque colui. Nunc, quod instat, diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*
Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter 33
infimos militum haud gravate munia obeundo: in lu-

U.C. ludo præterea militari, cum velocitatis viriumque
412. inter se æquales certamina ineunt; comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem: nec quemquam aspernari parem, qui se offerret: factis benignus (1) pro re, dictis haud minus libertatis alienæ, quam suæ dignitatis memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrinque æquis viribus cum fiducia sui, sine contemtu hostium commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria: Romanis contra quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat: pugna indicio fuit, quos gesserint animos: namque ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant; equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur: quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum cum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus: agitedum, ut me videritis, quacumque incessero, in aciem hostium, ferro viam facientem; sic pro se quisque obvios sternite: illa nunc omnia, quæ nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, cum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; &, cum quo forte contulit gradum, obtruncat: hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante se quisque memorandum prælium ciet: stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquandiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat: adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, cum effluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem, atque inclinari rem in fugam apparuit: tum capi, occidi Samnis: nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam prælium diremisset; & Romani fatebantur, *nunquam cum pertinaciore hoste conflictum*: & Samnites, cum quæ-

(1) *Pro re*) Pro varia rerum, temporum, personarumque ratione.

quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos mo- U.C.
visset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere vi-* 412.
sos, ajebant, *vesanosque vultus, & furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum*. Quem terrorem non pugnæ solum eventu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

CAPUT XXIII.

Cum exercitus, a consule Cornelio in iniquum locum deductus, esset in magno discrimine, P. Decii tribuni militum opera liberatur; qui, occupato colle hostibus imminente, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi præbet; ipse ab hostibus circumsessus erumpit: eodem auctore, Consul Samnites improviso adoritur: re bene gesta, Decium honoribus ornat.

CEterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est: nam ab Saticula profectus Cornelius COS. exercitum incaute in saltum cava valle pervium, circaque insessum ab hoste induxit, nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. (1) Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen; P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem: itaque consuli territo animi, *Vides ne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? arx illa est spei, salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus: nec tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatosque dederis: cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva: neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit: nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet*. Collaudatus a consule, accepto præsidio vadit occultus per saltum, nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, cum omnium in se vertisset oculos; & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum; & ipse

(1) *Dum id moræ Samnitibus est*) Samnitibus expectantibus, dum consul totum agmen demisisset &c.

U.C. ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc
412. illuc signa vertunt, utriusque rei omissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eamdem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum: sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut digressos in vallem adoriantur: incertos, quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: *Quænam illa inscitia belli, ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videtis: opus quidem incipit nemo, cum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit: agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.
35 Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus (1) tesseram dari jubet: ubi (2) secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt: *Hoc silentium, milites*, inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est: ubi sententiam meam vobis peregero, cum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars*
* al. *major erit*, * *ejus stabitur consilio: nunc quæ mente*
eo. *agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis: virtute cepistis locum: virtute hinc, oportet, evadatis: veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hic, vosmetipsos servate: digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio*

egue.

---

(1) *Tesseram*) Tessera est tabella exigua, in qua inscribebatur symbolum nocturnum. Italice, *segno*, *contrassegno*.

(2) *Secundæ vigiliæ*) Tota enim nox in quatuor vigilias dividebatur, quarum qualibet tribus horis constabat, Italice, *alle quattro della notte*.

egueritis. Cum eo hoſte res eſt, qui heſterno die delendi omnis exercitus fortuna per ſocordiam uſus non ſit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti ſuo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipſe millibus hominum nec aſcenſu arcuevit, nec tenentes locum, cum diei tantum ſupereſſet, vallo circumdederit: quem videntem ac vigilantem ſic eluſeritis, ſopitum oportet fallatis; imo neceſſe eſt: in eo enim loco res ſunt noſtræ, ut ego vobis magis neceſſitatis veſtræ index, quam conſilii auctor ſim: neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari poteſt; cum, præter arma, & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit; fame & ſiti moriendum ſit, ſi plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una eſt ſalus, erumpere hinc, atque abire: id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium: quippe ſi lux expectetur, quæ ſpes eſt non vallo perpetuo foſſaque nos ſepturum hoſtem, qui nunc corporibus ſuis ſubjectis undique cinxerit, ut videtis, collem? atqui ſi nox opportuna eſt eruptioni, ſicut eſt, hæc profecto noctis aptiſſima hora eſt: ſigno ſecundæ vigiliæ conveniſtis, quod tempus mortales ſomno altiſſimo premit: per corpora ſopita vadetis, vel ſilentio incautos fallentes, vel ſentientibus clamore ſubito pavorem incuſſuri: me modo ſequimini, quem ſecuti eſtis: ego eamdem, quæ duxit huc, ſequar fortunam. Quibus hæc ſalutaria videntur, agitedum in dextram partem pedibus tranſite. Omnes tranſierunt: vadentemque per intermiſſa cuſtodiis loca Decium ſecuti ſunt. Jam evaſerant media caſtra, cum ſuperſcandens vigilum ſtrata ſomno corpora miles offenſo ſcuto præbuit ſonitum: quo excitatus vigil, cum proximum moviſſet, erectique alios concitarent, ignari cives, an hoſtes eſſent; præſidium erumperet, an conſul caſtra cepiſſet; Decius, (1) quando non fallerent, clamorem tollere juſſis militibus, torpidos ſomno, inſuper pavore exanimat; quo præpediti nec arma impigre capere, nec obſiſtere, nec inſequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præſidium Romanum, obviis cuſtodibus cæſis, ad caſtra conſulis pervadit. Aliquantum ſupererat noctis, jamque in tuto videbantur eſſe: cum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani*, *eſte: veſtrum iter, ac reditum omnia ſecula laudibus ferent: ſed ad conſpiciendam tantam virtutem luce ac die opus eſt: nec vos digni eſtis, quos cum tanta gloria in caſtra re-*

U.C. 412.

36

(1) *Quando non fallerent*) Quoniam auditi fuerant.

U.C. *reduces silentium ac nox tegat: hic lucem quieti op-*
412. *periamur*. Dictis obtemperatum: atque ubi primum illuxit, præmisso nuntio ad consulem, in castra ingenti gaudio (1) concitantur: & (2) tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur: singulos universosque servatores suos vocant: diis laudes gratesque agunt: Decium in cælum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes & nocturno pavore attonitos, & circa collem (3) castellatim dissipatos aggrederetur: credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere, egressæque castris, cum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur: quem incautum improviso adortæ, cum palati passim Samnitium milites, plerique inermes nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt; perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque præsidiis; ita magna pars absenti hosti cessit; quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad xxx. mil-
37 lia) omnes cæsi, castra direpta. Ita rebus gestis, COS. advocata concione, P. Decii non cœptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit: &, præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones (4) gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes,

Dec-

(1) *Concitantur*) Milites castrorum.
(2) *Tessera data*) Nuntio per exercitum didito, tesseræ ope.
(3) *Castellatim*) Sparsim per globos.
(4) *Gramineam coronam obsidionalem*) *Obsidionalis* corona est, ex A. Gell. l. V. c. 6. *quam qui liberati sunt ab obsidione*, duci liberatori *dant*. *Ea graminea est*: fiebatque *e gramine*, *quod in eo loco generatum esset*, *intra quem clausi erant qui obsidebantur*.

Decio imponunt: altera corona, ejusdem honoris index, a præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant; iisdem militibus legiones libras: farris, & sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. U.C. 412.

CAPUT XXIV.

Samnites ultimo congressi certamine a M. Valerio cæduntur: de bis ab utroque consule triumphatur.

Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium COS. opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calonumque turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit: ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quod in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendum vallum, & in castra irrumpendum: transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua (1) commeatibus gravis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci: interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit: quæ cum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum

(1) *Commeatibus gravis*) I. e. quæ nimiam commeatuum copiam absumeret.

U.C. cum conferri jussit: relictisque duabus legionibus cu-
412. stodiæ & præsidii causa, gravi edicto monitis, *ut, donec ipse revertisset, præda abstinerent*, profectus agmine instructo, cum præmissus eques velut (1) indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit: nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat: tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad XL. millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria, cum iis, quæ in castris capta erant, ad CLXX. ad consulem deferentur. Tum in castra hostium reditum; ibique o-
38 mnis præda militi data. Hujus certaminis fortuna & Faliscos, cum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coegit, & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur: fuit pondo XXV. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque; cum, incondito militari joco, haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum esset.

CAPUT XXV.

Milites Romani, qui in præsidio Capuæ relicti erant, de ea occupanda urbe conjurant: detecto consilio, metu supplicii a patria deficiunt.

CAmpanorum deinde, Suessulanorumque auditæ legationes; precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium incursiones arcerentur. (2) Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit a memoria patriæ; inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent; neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum: *Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam vi-*

(1) *Indagine*) Indago est retium quidam velut orbis, quibus a feras indagantibus nemora cinguntur, ne qua feris pateat effugium. Samnites ergo dispersos undique cogere & in unum colligere voluit Valerius, ut in medio cæderentur.

(2) *Jam tum*) Hoc dictum est propter hiberna Anniba lis cujus exercitus Capuæ corruptus est.

victor exercitus haberet, qui suo sudore, ac sangui- U.C.
ne inde Samnites depulisset? An æquum esse, dedi- 412.
titios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui,
se militando fessos in pestilenti atque arido circa
urbem solo *luctari, aut in urbe insidentem tabem*
crescentis in dies fœnoris pati? Hæc agitata occul-
tis conjurationibus, necdum vulgata in omnes, consi-
lia invenit novus COS. C. Marcius Rutilus, cui Cam- U.C.
paniæ sorte provincia evenerat, Q. Servilio colle- 413.
ga ad urbem relicto. Itaque cum omnia ea, sicut
gesta erant, per tribunos comperta haberet; & ætate
& usu doctus, quippe qui jam quartum COS. esset,
dictatorque & censor fuisset, optimum ratus diffe-
rendo spem, quandocumque vellent, consilii exe-
quendi, militarem impetum frustrari, rumorem dis-
sipat, in iisdem oppidis & anno post præsidia hiberna-
tura: divisa enim erant per Campaniæ urbes: mana-
verantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo
laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia
seditio. Consul, educto in æstiva milite, dum quie- 39
tos Samnites habebat, exercitum purgare (1) missio-
nibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita
dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut
viribus parum validos: quidam (2) in commeatus
mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quæ-
dam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernas-
sent: per speciem etiam militarium usuum cum alii
alio mitterentur, magna pars ablegati: quam mul-
titudinem consul alter Romæ, prætorque, alias ex
aliis fingendo moras, retinebat; & primo quidem
ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant:
postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme
alium, quam qui in Campania hibernassent, præci-
pueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; pri-
mum admiratio, deinde haud dubius timor incessit
animos, consilia sua emanasse: (3) *jam quæstiones,*
jam indicia, jam occulta singulorum supplicia, im-
potensque & crudele consulum ac patrum in se re-
gnum passuros. Hæc, qui in castris erant, occultis
sermonibus ferunt, (4) nervos conjurationis ejectos
arte

---

(1) *Missionibus*) Dimittendo a signis turbulentos & factiosos.

(2) *In commeatus*) In quæ cuique liberet loca, dato commeatu.

(3) *Jam quæstiones, jam indicia*) *Quæstio* est capitis judicium: *Indicia* intellige & infontium, qui aliquid compertum sent, & proprie illorum qui ejusdem culpæ conscii, fide publica data, alios indicarent. Al. *judicia*.

(4) *Nervos conjurationis ejectos*) I. e. qui nervi, ac robur conjurationis erant.

U.C. 413. arte consulis cernentes. Cohors una, cum haud procul Anxure esset, ad Lautulas, saltu angusto inter mare ac montes, consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis, ut ante dictum est, causis mittebat.

CAPUT XXVI.

Romani milites, qui defecerant, ducem T. Quintium, vi adhibita, sibi faciunt: ad Urbem infesto agmine euntibus fit obviam cum exercitu Dictator M. Valerius Corvus; qui suo consilio eos a furore revocat, in fidem acceptos patriæ restituit.

JAM valido admodum numero manus erat: nec quicquam ad justi exercitus formam, præter ducem, deerat: incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt; & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt: perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes: *quem autem ab Roma posse acciri? quem patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur?* Postero die, cum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui cum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam, procul ambitione, ac foro, constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum, &, quod bene verteret, acciri jusserunt: sed parum spei erat, voluntate quicquam facturum; vim adhiberi ac metum placuit: itaque silentio noctis cum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent, somno gravi Quintium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo appellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum, audissent, & Magistrum equi-
40 tum L. Æmilium Mamercum. Ubi primum in conspectum ventum est, arma, signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit: nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem; nec, præter ex-

externa, noverant bella: ultimaque rabies feceffio ab U.C. 413.
fuis habebatur. Itaque jam duces, jam milites utrinque congreffus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria fatietas teneret, nedum adverfus patriam: Corvus omnes caritate cives, præcipue milites, & ante alios fuum exercitum complexus, ad colloquium proceffit: cognito ei extemplo haud minor ab adverfariis verecundia, quam ab fuis filentium datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, veftros publicos, meofque ab urbe proficifcens ita adoravi, veniamque fupplex popofci, ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam darent: fatis fuit, eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda eft: quod deos immortales inter nuncupanda vota expopofci, eius me compotem voti vos facere poteftis: fi meminiffe vultis non vos in Samnio, nec in Volfcis, fed in Romano folo caftra habere; fi illos colles quos cernitis, patriæ veftræ effe: fi hunc exercitum civium veftrorum: fi me confulem veftrum, cujus ductu aufpicioque priore anno bis legiones Samnitium fudiftis, bis caftra vi cepiftis. Ego fum M. Valerius Corvus, milites; cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis fenfiftis: nullius fuperbæ in vos legis, nullius crudelis S. C. auctor in omnibus meis imperiis in me feverior, quam in vos. Ac fi cui genus, fi cui fua virtus, fi cui etiam majeftas, fi cui honores fubdere fpiritus potuerunt; iis eram natus, id fpecimen mei dederam, ea ætate confulatum adeptus eram, ut potuerim tres, & XX. annos natus conful patribus quoque ferox effe, non folum plebi. Quod meum factum, dictumve confulis gravius, quam tribuni, audiftis? eodem tenore duos infequentes confulatus geffi: eodem hæc imperiofa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hoftes. Ergo vos prius in me ftrinxeritis ferrum, quam in vos ego: iftinc figna canent: iftinc clamor prius incipiet atque impetus, fi dimicandum eft: inducite in animum, quod non induxerunt patres, avique veftri; non illi, qui in Sacrum montem fecefferunt; non hi, qui poftea Aventinum infederunt: expectate, dum vobis fingulis, ut olim Coriolano, matres conjugefque crinibus paffis obviæ ab urbe veniant; tum Volfcorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos, Romanus exercitus, non deftiteritis impio bello? T. Quinti, quocumque iftic loco, feu volens feu invitus conftitifti: fi dimicandum erit, tum tu in noviffimos te recipito: fugeris etiam honeftius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam: nunc ad pacificandum bene, atque honefte in-*

U.C. *ter primos ſtabis, & colloquii hujus ſalutaris inter-*
413. *pres fueris. Poſtulate æqua, & ferte; quamquam vel iniquis ſtandum eſt potius, quam impias inter nos conſeramus manus.* T. Quintius plenus lacrymarum ad ſuos verſus, *Me quoque*, inquit, *milites, ſi quis uſus mei eſt, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem: non enim illa modo Volſcus, aut Samnis, ſed Romanus verba fecit, veſter conſul, veſter imperator, milites, cujus auſpicia pro vobis experti nolite adverſus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiſcum infeſtius, & alios duces ſenatus habuit; qui maxime vobis ſuis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori veſtro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere poſſunt, volunt: quid nos velle oportet? quin omiſſis ira & ſpe, fallacibus auctoribus, nos ipſos noſtraque omnia cognitæ permittimus fidei?*
41 Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius ante ſigna progreſſus, in poteſtate dictatoris milites fore dixit: oravitque, ut cauſam miſerorum civium ſuſciperet, ſuſceptamque eadem fide, qua remp. adminiſtrare ſolitus eſſet, tueretur: *ſibi ſe privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, ſpem habere: militibus cavendum, quod apud patres ſemel plebi, iterum legionibus cautum ſit, ne fraudi ſeceſſio eſſet.* Quintio collaudato, ceteris bonum animum habere juſſis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi ſeceſſio eſſet: oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco, ſeriove cuiquam exprobraret. Lex quoque ſacra militaris lata eſt, ne cujus militis ſcripti nomen, niſi ipſo volente, deleretur; additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea (1) ordinum ductor eſſet: id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab conjuratis: qui alternis prope annis tribunus militum, & *primus centurio* erat, quem nunc primi pili appellant: huic infenſi milites erant, quod ſemper adverſatus novis conſiliis fuiſſet, nec particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. Itaque cum hoc unum, propter Salonium, ab ſenatu non impetraretur, tum Salonius obteſtatus P. C. ne ſuum honorem pluris, quam concordiam civitatis æſtimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æque impotens poſtulatum fuit, ut de ſtipendio equitum (merebant autem triplex ea tempeſtate) æra demerentur, quod
42 adverſati conjurationi fuiſſent. Præter hæc invenio apud

(1) *Ordinum ductor*) Centurio.

apud quosdam, L. Genutium tribunum plebis tulisse ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eumdem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utique liceret COSS. ambos plebejos creari: quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per COSS. omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras jungere, ac complecti inter se lacrymantes milites cœpisse, coactosque COSS., cum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda: adeo nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: & præter Latinorum infidum jamdiu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

U.C. 413.

LIBER OCTAVUS.

CAPUT I.

Privernates, & Antiates vincuntur: cum Samnitibus amicitia reconciliatur.

I
U.C.
414.
JAM COSS. erant C. Plautius iterum, L. Æmilius Mamercus, cum Setini, Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedisse ad Satricum, allatum est: utrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius Privernum profectus, extemplo acie conflixit: haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum: redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ: inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus: ibi magna utrinque cæde atrox prælium fuit, & cum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium parant. Volscis recensentibus, quot viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit: nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est: *ea* (1) Luæ matri *dare se* COS. dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri COS. Æmilio ingresso (2) Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ: ferro, ignique vastantem agros, legati Samnitium pacem orantes adeunt: a quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos petierunt: *quæ se eo justius petere, quod in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent; & adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani numquam amicos: qui nec, ut Samnites,* in

(1) *Luæ matri*) *Lua mater* eadem est, atque *Ops*, & *Rhea*, & putatur esse Terra ipsa.

(2) *Sabellum agrum*) Samniticum agrum, Samnites enim & Sabelli dicti, teste Plin. l. III.

in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent; nec in fide populi Romani, nec in ditione essent. Cum de postulatis Samnitium T. Æmilius Pr. senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse; nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto, cum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto: quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. U.C. 514. 2

CAPUT II.

Sidicini bello a Samnitibus petiti, se dedunt Latinis: hi, assumtis Campanis quoque Samnitium agrum populantur: inde in Romanos quoque bellum moliuntur.

SAmnites copiis iisdem, quibus usi adversum Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio potius ad Romanos cœpta fieri est: deinde, postquam patres, ut seram eam, ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur; ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est: ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quam præliis cladium fecit, & quamquam superiores certaminibus Latini erant; haud inviti, næ sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi: qui cum adiissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent; ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro: sin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, ti-

U.C. mebantque, (1) ne arguendo abalienarent. *Campanorum*
414. *rum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent: itaque Campanos, seu*
* *velint, seu nolint, quieturos:* in fœdere Latino (2) *nihil esse, quod bellare, cum quibus ipsi velint, pro-*
3 *hibeantur*. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienavit: Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem adversus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum: huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat: sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant: tamen per quosdam privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos indicia conjurationis ejus Romam emanarunt; jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur; religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi: itaque interregnum
U.C. initum: duo interreges fuerunt, M. Valerius, ac M.
415. Fabius. Is creavit consules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classem appulisse constat: quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum magni Alexandri est, quem sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo extinxit.

CAPUT III.

Latini, auctore L. Annio Setino, legatos ad Senatum mittunt, ut, si pacem velit, alterum ex Latinis consulem faciat: Romam cum venissent, dux legationis idem Annius in senatu loquitur.

CEterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat: tamen, tamquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant,

(1) *Ne arguendo abalienarent*) Ne arguendo Latinos exuti obsequii, eos ad apertam rebellionem incitarent.
(2) *Nihil esse, quod*) Nihil esse, propter quod.

bant, L. Annium Setinum, & L. Numitium Circejen- U.C.
sem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Si- 415.
gniam, Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant: eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur: itaque concilio prius habito prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, &, quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, (1) referunt. Cum 4
aliud alii conferent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret; tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit: facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus; quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est, si societas, æquatio juris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se COSS.* (2) *bellis propriis ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis COS. datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse; sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando umquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & virtute vestra, & deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam, negando militem: quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem: bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt: nec moverunt se ab urbe; unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium, & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita respon-*

(1) *Referunt*) Expendendum proponunt.
(2) *Bellis propriis ponendis*) Componendis, pace commutandis.

U.C. *sum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne*
415. *ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit: (1) usurpate modo postulando eo, quid illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in fœdere, ac societate esse velint, COS. alterum ab nobis, senatusque partem accipiant.* Hæc032 ferociter non suadenti solum, sed pollicenti clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret, diceretque, quæ e rep. nominis
5 Latini, fideque sua viderentur. Ubi est Romam ventum, in Capitolio (2) eis senatus datus est: ibi cum T. Manlius COS. egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus jure gentium tutus loqueretur. *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque P. C., tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, cum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis, Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium: sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque; quando vires quoque æquari diis immortalibus placuit. COS. alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet; senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam remp. fieri: &, ut imperio eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur.*

CAPUT IV.

Ad Latinorum legationem ferociter exardet T. Manlius Consul. Cum Annius invocatos Deos, rupti fœderis testes, sperneret, lapsus de Capitolio exanimatur.

Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani COS. T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia P. C. cepisset, ut

(1) *Usurpate*) *Usurpare* est usum alicujus rei capessere.
(2) *Eis senatus*) i. e. Annio & collegis.

ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, & quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interemturum; & conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera*, inquit, *audite jus fasque. Peregrinos COSS. & peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo captus, atque ipse oppressus, visurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium vestrarum veterum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?* U.C. 415.

Cum COS. vocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram implorationem deum, quos testes fœderum sæpius invocabant COSS., vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam: certe cum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum, auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cæli procellam effusam: nam & vera esse, & apte (1) ad repræsentandam iram deum ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum jacentem Annium vidisset, exclamat ita, ut populo patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet: dii (2) pium movete bellum: est cæleste numen: es magne Jupiter: haud frustra te patrem deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, patres conscripti, arma capere diis ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quam jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret. 6

(1) *Ad repræsentandam iram deum*) Ut præsens interfuisse credatur numen & ita deorum.

(2) *Pium movete bellum*) Incipite adversus numinis vestri contemptores pium bellum.

CAPUT V.

Latinis bellum indicitur: cum consulibus somno obvenisset, eum fore exercitum victorem, cujus dux in acie cecidisset, conveniunt inter se, ut cujus pars inclinaret, ille pro exercitu se devoveat.

U.C. 415. Consensit & senatus bellum, consulesque, duobus scriptis exercitibus, per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore*. Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit (1) averruncandæ deum iræ victimas cædi: simul ut si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & imperiis deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. Per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

(1) *Averruncandæ*) Veteres *verruncare* dicebant pro *vertere*, & *averruncare* pro *avertere*; idque in sacris.

CA-

C A P U T VI.

T. Manlius, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, a patre Consule securi percutitur.

Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui ex- 7
ploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius U C.
COS. filius super castra hostium cum suis turmalibus 415.
evasit, ut vix teli jactu ab statione proxima abesset; ibi Tusculani erant equites; præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis clarus; is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se utique illustres viri noti erant) cognovit: *Una ne*, ait, *turma, Romani, cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus, quàm acies vobis, & collata signa nobiscum, cordi sint*. Ad ea Geminius paululum ab suis equo provectus: *Vis ne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati; oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum interesset: equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis Metii trans cervicem equi elapsa est; circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit; ad cujus vulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentem se a gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit; spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma, in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, (1) igna-

(1) *Ignarus facti*) Credens factum suum laude dignum esse, quum pœna revera esset.

U.C. rus facti, futurique, laus an pœna merita esset. *Ut*
415. *me omnes*, inquit, *pater*, *tuo sanguine ortum vere ferrent*, *provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto*. Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit; quæ ubi frequens convenit; *Quandoquidem*, inquit, *tu*, *T. Manli*, *neque imperium consulare*, *neque majestatem patriam veritus*, *adversus edictum nostrum*, *extra ordinem in hostem pugnasti*, *&*, *quantum in te fuit*, *disciplinam militarem*, *qua stetit ad hunc diem Romana res*, *solvisti*: *meque in eam necessitatem adduxisti*, *ut aut reipublicæ mihi*, *aut mei meorumque obliviscendum sit*: *nos potius nostro delicto plectemur*, *quam respubl. tanto suo damno nostra peccata luat*; *triste exemplum*, *sed in posterum salubre juventuti erimus*. *Me quidem cum ingenita caritas liberum*, *tum specimen istud virtutis*, *deceptum vana imagine decoris*, *in te movet*: *sed cum aut morte tua sancienda sint consulum imperia*, *aut impunitate in perpetuum abroganda*; *nec te quidem*, *si quid in te nostri sanguinis est*, *recusare censeam*, *quin disciplinam militarem*, *culpa tua prolapsam*, *pœna restituas*. *I*, *lictor*, *deliga ad palum*. Exanimati omnes tam atroci imperio; nec aliter, quam in se, quisque districtam cernentes securim, metu magis, quam modestia, quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur; spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo crematetur. Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

CAPUT VII.

Latini, *Romanique exercitus descriptio*.

8 FEcit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quod custodiæ, vigiliæque, & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, cum descensum in aciem est, ea severitas profuit; fuit autem civili maxime bello pugna similis; adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana republica, præter animos, erat. *Clypeis antea Romanis* usi sunt: deinde, post-

quam

quam (1) ſtipendiarii facti ſunt, ſcuta pro clypeis fecere: &, quod antea phalanges ſimiles Macedonicis, hoc poſtea manipulatim ſtructa acies cœpit eſſe; *poſtremo in plures ordines* inſtruebantur; ordo ſexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. Prima acies haſtati erant, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe modicum ſpatium; manipulus leves vicenos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat; leves autem, qui (2) haſtam tantum (3) geſaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas totidem manipulorum, (4) quibus principibus eſt nomen: hos ſequebantur ſcutati omnes, inſignibus maxime armis; hoc XXX. manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia ſub ſignis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unuſquiſque tres partes habebat, earum unamquamque primum pilum vocabant: (5) tribus ex vexillis conſtabat: vexillum CLXXXVI. homines erant. Primum vexillum (6) triarios ducebat, veteranum militem ſpectatæ virtutis: ſecundum (7) rorarios, minus roboris ætate factiſque: tertium (8) accenſos, minimæ fiduciæ manum: eo & in poſtremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant; ſi haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant; tum principum pugna erat; (9) haſtati ſequebantur; triarii ſub vexillis conſidebant, (10) ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas *ſubrecta cuſpide* in terra fixas, haud ſecus, quam vallo ſepta inhorreret acies, U.C. 415.

(1) *Stipendiarii*) *Stipendiarius*, eſt qui ſtipendium ſolvit. Hic vero ſumitur pro eo, qui ſtipendium accipit.

(2) *Haſtam*) Jaculatoriam.

(3) *Geſa*) *Geſum*, ſive *Gæſum* telum Gallicum erat totum e ferro.

(4) *Quibus printipibus eſt nomen*) Quia videntur olim principem in acie locum tenuiſſe.

(5) *Tribus ex vexillis conſtabat*) Unuſquiſque manipulus, cum tres haberet partes, tria quoque habebat vexilla.

(6) *Triarios*) Sic dictos, ex Varrone, quod in acie tertio ordine locabantur.

(7) *Rorarios*) Ita dictos, quod quum leviter armati eſſent, quemdam tantummodo miſſilium velut rorem ſpargerent.

(8) *Accenſos*) *Accenſi*, qui ad cenſum legionum extra numerum adſcribebantur.

(9) *Haſtati ſequebantur*) In ſecundam aciem poſt Principes recepti.

(10) *Siniſtro crure porrecto*) Et genu dextero innixi, ut habetur in cap. ſeq.

U.C. aciës, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde, rem ad triarios rediisse, cum laboratur, proverbio increbuit: Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incedebant; id erat formidolosissimum hosti, cum, velut victos insecuti, novam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones *quinis millibus* peditum, equitibus in singulas legiones trecenis; (1) alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur; qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem; nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant; Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterum strenuus vir, peritusque militiæ; Latinus viribus ingens, bellatorque primus, notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab COSS., ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste; isque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit.

415.

CAPUT VIII.

Collatis signis cum Latinis, P. Decius, cernens inclinare cornu, cui ipse præerat, per Valerium Pontificem se pro exercitu devovet: cum, facto impetu, hostes terruisset, Manlio collegæ victoriam restituit.

9 Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat. Romani COSS, prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris a (2) familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioquin acceptam diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega prospere litatum est.*

(1) *Alterum tantum*) Alter exercitus priori æqualis.

(2) *Familiari parte*) In jecinore familiarem partem, & hostilem, distinguebant. Ex illa suos, ex hac hostium eventus colligebant.

est. Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius COS. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est; agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam*. Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, dii Indigetes, divi, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, diique manes, vos precor, veneror*, (1) *veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones, auxiliaque hostium mecum diis Manibus, Tellurique devoveo*. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegæ se devotum pro exercitu nunciare; ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cælo missus, piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret; ita omnis terror, pavorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo invectus est, ibi haud secus, quam pestifero sidere icti, pavebant; ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum (2) fugam, ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani, exolutis religione animis, velut tum primo signo dato coorti, pugnam integram ediderunt; nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus; & triarii genu dextro innixi, nutum COS. ad consurgendum expectabant. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius COS., audito eventu collegæ, cum, ut jus fasque

U.C. 415.

(1) *Veniam peto feroque*) Hoc a vobis peto, & me jam impetrasse confido.

(2) *Fugam ac vastitatem .... fecerunt*) Fugiendo omnia deserta reliquerunt.

U.C. que erat, lacrymis non minus, quam laudibus dedi-
415. tis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset; deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet; qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquandiu pugna atroci cum & semet ipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem: tum COS. triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriæ parentumque, & conjugum ac liberorum, memores COS. pro vestra victoria morte occumbentis*. Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato, (1) principia Latinorum perturbant; hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives (2) sociosque præcipua laus ejus belli penes COSS. fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab deis superis inferisque in se unum vertit; alter ea virtute, eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos, Latinosque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt; castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis, funusque par morti, cellebrante collega, factum. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, & prætori, cum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere, *si is homo qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & (3) piaculum*

(1) *Principia Latinorum*) Primam aciem.
(2) *Socios*) Samnites intellige.
(3) *Piaculum hostiam cædi*) *Cædi hostiam*, quæ sit *piaculum*.

lum hostiam cædi: ubi illud signum defossum erit, eo U.C.
magistratum Romanum descendere fas non esse; sin 415.
autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit: *ni*
moritur, (1) *neque suum, neque publicum divinum*
pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive
cui alii divo vovere volet; sive hostia, sive quo alio
volet, jus esto; telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Mar-
ti suovetaurilibus piaculum fieri. Hæc (etsi omnis 11
divini humanique moris memoria (2) abolevit, nova
peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo)
haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre.

CAPUT IX.

Latini novum contrahunt exercitum: victi se cum Campanis dedunt: utrique agro multantur. T. Manlio in Urbem reverso, nemo ex juventute obviam procedit.

ROmanis, post prælium demum factum, Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum; & cum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latinorum, cum, conversis signis, retro in urbem rediretur, prætorem eorum, nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*; qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numicius, imperator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde; trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos, principesque, stragem & ante signa, & post signa factam; triarios postremo rem restituisse: Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam: itaque, si videatur eis, se, ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere excita, redditurum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque nihil*

(1) *Neque suum*) Neque sua privata sacra, neque publica.
(2) *Abolevit*) Exolevit, periit.

U.C. 415. *hil tum minus, quam prælium expectantes, nec opinato adventu perculsurum*. Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit; prius quam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum conjectis, pugnatum, debellatumque est; adeo enim accisæ res sunt, ut consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latini, Campanique agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ dividitur; bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites; quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum; renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monimentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis
* (fuere autem mille, & sexcenti) *denarios nummos*
12 *quadringenos quinquagenos*. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit; cui venienti seniores tantum obviam exisse constat: juventutem & tunc, & omni vita deinde, aversatam eum, execratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius COS. quia ipse per valetudinem id bellum exequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit; ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset.

CAPUT X.

Latini rebellantes funduntur a Cos. Publilio, qui dictus deinde Dictator fert leges adversas nobilitati.

U.C. 416. ANno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere COSS. T. Æmilius Mamercinus, &

Q.

Q. Publilius Philo, neque in similem materiam re- U.C. rum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in re- 416. publica magis, quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tibur, Prænestinus, Veliternusque populus. Venerant & ab Lavinio, Antioque auxilia; ubi cum præliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit: qua cupiditate offensis patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit; nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquam adversante; quia & ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi divisus) & postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit; Æmilius, (1) *cujus tum fasces erant*, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictator popularis, & orationibus in patres criminosis, fuit, & quod tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati, tulit; unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo ventum sit, ut utrumque plebejum fieri liceret, censor crearetur; plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant.

---

(1) *Cujus tum fasces erant*) In urbe fasces uni tantum consuli præferebantur, isque, cujus fasces erant, præcipua obibat consulatus munia.

CAPUT XI.

Latini ad Sturam, & Pedum cæduntur: Latium deinde omne subigitur.

13 U.C. 417. ANno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio COSS. quo insignius omissa res Æmilio, superioris anni COS., exprobraretur, Pedum armis, virisque, & omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique novi consules (1) omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent: ad bellum opes deerant: pacem ob agri ademti dolorem aspernabantur; mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus causam belli haberet; &, si cujus oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur; neque tamen nisi admodum a paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Laviniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se conjungentes ad Sturam flumen Mænius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu, (2) majore mole, quamquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, cum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum; nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere; additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur.

---

(1) *Omnibus eam rem præverti*) Id negotium, omnibus aliis postpositis, curare & peragere.
(2) *Majore mole .... pugnat*) Majores difficultates in pugna exsuperandas habuit.

CA-

CAPUT XII.

Camillus Consul de victis Latinis ad Senatum refert: pro merito cujusque populi statuitur.

PRius quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit. *P. C., quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deum benignitate, ac virtute militum ad finem venit; cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos solicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus; dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæviendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium; vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis; vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat: certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere places; tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis, & vestram utique de eis curam quam primum absolvi, & illorum animos, (1) dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere, quod optimum vobis, reique publicæ sit.* Principes senatus relatio- 14
nem consulis de summa rerum laudare; sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis; relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita, cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis (2) Lanuvinis municipibus cum

U. C. 417.

(1) *Dum expectatione stupent*) Dum expectatio judicii vestri illos velut torpidos defigit.

(2) *Lanuvinis municipibus*) *Municipes* ex Gell. l. XVI. c. 13. *sunt cives Romani ex municipiis, suo jure & legibus suis utentes muneris tantum cum populo Romano honorarii participes; unde videntur appellati.*

U.C. cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique, 417. & Pedani, eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant: crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: & muri dejecti: & senatus inde abductus: jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo (1) *clarigatio* esset; nec prius, quam ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet: in agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent: naves inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes, Prænestinique agro mulctati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia, commerciaque, & consilia inter se ademerunt. Campanis equitibus, honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatum partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit: rostraque id templum appellatum.

CAPUT XIII.

Ad defendendos contra Sidicinos Auruncos socios, dicitur Dictator, qui vitio creatus magistratu se abdicat. Minucia Vestalis incesti damnatur.

13 U.C. 418. C. Sulpitio Longo, P. Ælio Pœto COSS. cum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret; inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci a T. Manlio COS. in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit:

(1) *Clarigatio*) *Clarigatio* hic est jus hominis prehendendi; ita ut corpus ejus quasi pignori opponatur, dum certam pecuniæ summam exolverit.

fuit: sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim U.C.
senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fa- 418.
ma affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse;
profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam commeasse: quæ nunc Aurunca appellata: mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus COSS. senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit: dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: & cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator, magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; cum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, (1) familiamque in potestate habere; facto judicio, viva sub terram ad portam Collinam dextera via * stratam defossa scelerato campo; * al.
credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem strata.
anno Qu. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpitio COS., qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, cum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura tendente.

CAPUT XIV.

Devictis Ausonibus, in oppidum ex iis captum, Cales colonia deducitur.

INsequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Dui- 16
lio COSS., Ausonum magis novo, quam magno, U.C.
bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: 419.
Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud sane immemorabili duorum populorum exercitus fusus propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit; nec tamen omissa ejus belli cura patribus: quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant; itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum COS. quartum facerent: U.C.
collega additus Corvo M. Attilius Regulus, &, ne 420.
forte casu erraretur, petitum ab consule, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes, ab superioris

(1) *Familiam ... in potestate habere*) Servos retinere in sua potestate.

U.C. 420. ris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus; & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere incœptum voluit; itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit; namque M. Fabius captivus Romanus, cum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste, suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur; nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant; præda capta ingens est: præsidioque imposito Calibus, reductæ Romam legiones; COS. ex S. C. triumphavit: & ne Attilius expers gloriæ esset, jussi ambo COSS. adversus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerunt L. Æmilium Mamercum: is

U.C. 421. magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, COSS. creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque S. C., ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividundo creaverunt, Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium.

CAPUT XV.

Contra Sidicinos Dictator dicitur: is cum vitio creatus magistratu se abdicasset, res redit ad Interregnum: exorta fama Gallici belli cogit Dictatorem dici. Pax cum Alexandro Epirensi fit: census in Urbe habetur.

17 NOvi deinde COSS., a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum, dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos; magistratuque se abdicaverunt; & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit;

ab

ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati COSS. L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret; dictus M. Papirius Craſſus, & magiſter equitum P. Valerius Poplicola; a quibus cum delectus intentius quam adverſus finitima bella haberetur, exploratores miſſi attulerunt, quieta omnia apud Gallos eſſe. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis conſiliis, ſuſpectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non eſt deductus; ceterum Samnites bellum Alexandri Epirenſis in Lucanos traxit; qui duo populi adverſus regem, (1) exſcenſionem a Pæſto facientem, ſignis collatis pugnaverunt; eo certamine ſuperior Alexander, incertum qua fide culturus, ſi perinde cetera proceſſiſſent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno cenſus actus, novique cives cenſi: tribus propter eos additæ, (2) Mecia, & (3) Scaptia; cenſores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Poſtumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas ſine ſuffragio data. Hæc eo anno domi militiæque geſta. U.C. 422.

CAPUT XVI.

Veneficium complurium matronarum deprehenditur: harum plurimæ ſtatim, epotis medicaminibus, pereunt: lex de veneficio primum fertur. Dictator clavi figendi cauſa dicitur.

FOEdus inſequens annus ſeu intemperie cæli, ſeu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio COSS. Flaccum Potitumque, varie in annalibus cognomen conſulis invenio: ceterum in eo parvi refert, quid veri ſit; illud pervelim (nec omnes auctores ſunt) proditum falſo eſſe, venenis abſumtos, quorum mors infamem annum peſtilentia fecerit; ſicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda eſt. Cum primores civitatis ſimilibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur, ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam ſe cauſam publicæ peſtis profeſſa eſt, ſi ab eo fides ſibi data eſſet, haud futurum noxæ indicium. Fabius confeſtim 18 U.C. 423.

(1) *Exſcenſionem a Pæſto*) Exſcenſionem in Lucaniam ab ea parte ubi Pæſtum eſt.

(2) *Mecia*) A caſtro Mecio.

(3) *Scaptia*) A Scaptia urbe.

U.C. stim rem ad COSS., consules ad senatum referunt: 423. consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi; matronasque ea venena coquere; &, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia invenerunt; quibus in forum delatis, & XX. matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia, ac Sergia, patriciæ utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumto, cum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt; comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt; ex quibus ad CLXX. damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est; prodigii ea res loco habita: captisque magis mentibus, quam consceleratis similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit; creatus Cn. Quinti-
U.C. lius, magistrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo
424. clavo, magistratu se abdicarunt.

CAPUT XVII.

Fabraterni, & Lucani in fidem accipiuntur. Privernates, & Fundani, qui, duce Vitruvio Vacco, arma intulerant, vincuntur. Fundanis, quod non esset publico consilio facta defectio, pax datur. Privernum obsidetur.

* 19 U.C. 425. Creati COSS. L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno; cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, & Lucani Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati: denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent; valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruvius Vaccus, vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus; ædes fuere in palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio, publicatoque solo, ap-

appellata; adversus hunc vastantem effuse Setinum, Norbanumque, & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens: nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere; vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prælium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut levi momento, nec ambigue est victus, ita brevitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra haud ægre militem a multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, cum in castra ruerent, cæsi: primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter COS. pervastatis passim agris, prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit; ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: negant se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo: quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium indicasse, cum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam, Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos, persequendosque esse, qui simul a Fundanis, ac Romanis, (1) utriusque patriæ immemores, defecerint. Fundis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum conjugumque, ac liberorum suorum in potestate populi Romani esse, futuraque. Collaudatis Fundanis COS., litterisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a COS., scribit Claudius: ad CCCL. ex conjuratis vinctos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint. Privernum duobus 20
consularibus exercitibus cum obsideretur, alter COS. comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti.

U C. 425.

---

(1) *Utriusque patriæ*) Et Fundorum, & Romæ, qui enim in municipiis nascebantur, ii & Romam & id municipium patriam habebant.

CAPUT XVIII.

Scriptus contra Gallos exercitus Privernum convertitur: id cum venisset in potestatem, dux defectionis Vitruvius necatur: ejus ædes, quæ Romæ erant, diruuntur. Privernatibus, cum esset sententiis in senatu variatum, tandem civitas datur.

U.C. 426. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme umquam neglecta patribus. Extemplo igitur COSS. novi L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius eo ipso die Kal. Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia; quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur, Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur; longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete a Gallis, Privernum omnis conversa vis; duplex inde fama est; alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, prius quam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis (1) caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus de Vitruvio Privernatibusque consultus, COS. Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari: ædes ejus, quæ essent in palatio, diruendas, bona (2) * *Semoni Sanco* censuerunt consecranda; quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sanci versus ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui Senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum COS., necato Vitruvio, sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus,

---

(1) *Caduceum*) Virgam pacis indicem, quam ii qui pacem petituri veniebant, gestare præ manibus soliti erant.

(2) *Semoni Sanco*) *Sancus* idem est ac *divus* sive *deus Fidius*, *Semonem* interpretantur vulgo Heroem, quasi *semihominem*.

tus, *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas* U.C. *pœnas & ab diis immortalibus, & a vobis habent* 426. *P. C.; quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quam dandæ, sunt: tamen, cum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.* Cum ipsa per se res anceps 21 esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius, mitiusve suadentibus: tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis, memor: qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret: eam*, inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent*; cujus cum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium causam impugnabant: ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret: *Quid si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam*. Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem, quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos; pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, *viri, & liberi vocem auditam: an credi posse, ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint; neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse*. In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, *eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant.* Itaque & in senatu causam obtinuere; & ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

CAPUT XIX.

Fregellas colonia deducitur: Palæpolitanis bellum indicitur: in Samnium quoque, propter res ibi infidas, exercitus ducitur.

SEcutus est annus nulla re belli, domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula COSS. præterquam quod Fregellas (Signinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; & popu-

U.C. 427. lo (1) visceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam, interpretarentur; quod eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matris familiæ absolvisset. Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatuque plebis, proximis comitiis, absens præsentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in insulas Ænariam, & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas cum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit.

U.C. 428. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum COSS. fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, cum relatum esset a Græcis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellum fieri jussit. Inter COSS. provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus; fama autem erat, (2) defectioni Campanorum imminentes admoturos castra; ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Græcorum, *recepta Palæpoli* miserat. Romæ compertum est, delectum indictum a magistratibus; universum Samnium erectum; ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambigue solicitari. Ob hæc cum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur a Samnitibus ferox; ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant: *Haud ullo publico consilio, auxiliove juvari Græcos; nec Fundanum, Formianumve a se solicitatos: quippe minime pœnitere se virium suarum, si bel-*

---

(1) *Visceratio*) Crudæ carnis distributio.

(2) *Defectioni Campanorum imminentes*) Intentos in defectionem Campanorum.

bellum placeat: ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus pop., coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret, *Quid perplexe agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: &, Samnis, Romanus ne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum cum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent, jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant.

U.C. 428.

CAPUT XX.

Publilio, Palæpolitanos obsidenti, imperium prorogatur: dicitur causa comitiorum Dictator: cum esset vitio creatus, res redit ad interregnum.

ITaque cum & comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset: actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, cum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat, litteræ missæ, ut dictatorem comitiorum causa diceret; dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita: quia, vitio ne creatus esset, in disquisitionem venit; consulti augures, vitiosum videri dictatorem pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt; *nam neque facile fuisse id vitium nosci, cum consul* (1) *oriens de nocte* (2) *silentio diceret dictatorem; neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scri-* 23

T 4 ptum

(1) *Oriens de nocte*) Surgens nocte.
(2) *Silentio*) *Silentium* dicitur in auspiciis, quod omni vitio caret. Vid. Cic. II. de Div. n. 71.

U.C. *ptum esse: nec quemquam mortalium extare, qui se*
428. *vidisse, aut audivisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebejus dictator sit, id vitium auguribus visum?* Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Æmilius COSS. creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum: Cursorem in aliis annalibus invenio.

CAPUT XXI.

Alexandri Epiri regis tristis eventus.

24 U.C. 429. EOdem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque Epiri regem ab exule Lucano interfectum, sortes Dodonæi Jovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data (1) dictio erat, caveret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari; eoque ocyus transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro, & Acheronte amni: quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam, Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, * Bruttiorum coloniam Acerinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes; & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul *Pandosia urbe*, imminente Lucanis ac Bruttiis finibus, tres tumulos aliquantum inter se distantes insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret; & ducentos ferme Lucanorum exules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem; imbres continui, campis omnibus inundantes, cum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio: duo præsidia, quæ sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur; deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi; inde ab Lucanis exulibus ad suos nuntii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem aut vivum, aut mortuum in potestatem daturos. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes;

* al. Brutiorum Teri-nam.

(1) *Dictio*) Responsum oraculi.

ſtes; & ducem Lucanorum, cominus congreſſum, ob- U.C.
truncat: contrahenſque ſuos ex fuga palatos, pervenit 429.
ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abſtulerat, indicantem iter; quem cum incerto vado tranſiret agmen, feſſus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *jure Acheros vocaris*, inquit. Quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis ſuis, ſubſtititque, dubius an tranſiret. Tum Sotimus, miniſter ex regiis pueris, quid in tanto diſcrimine periculi cunctaretur, interrogans, indicat Lucanos inſidiis quærere locum: quos ubi reſpexit rex procul grege facto venientes, ſtringit gladium, & per medium amnem tranſmittit equum; jamque in vadum egreſſum eminus veruto Lucanus exul transfigit; lapſum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hoſtium præſidia; ibi fœda laceratio corporis facta; namque præciſo medio, partem Conſentiam miſere: pars ipſis retenta ad ludibrium; quæ cum jaculis ſaxiſque procul inceſſeretur, mulier una (1) ultra humanarum irarum fidem ſævienti turbæ immiſta, ut parumper ſuſtinerent, precata, flens ait, *virum ſibi liberoſque captos apud hoſtes eſſe: ſperare, corpore regio utcumque mulcato, ſe ſuos redemturam*. Is finis lacerationi fuit: ſepultumque Conſentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius; oſſaque Metapontum ad hoſtes remiſſa, inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, ſororemque Olympiadem: quarum mater magni Alexandri altera, ſoror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirenſis triſti eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abſtinuit, tamen, quia in Italia bella geſſit, paucis dixiſſe ſatis ſit.

CAPUT XXII.

Lectiſternium in Urbe fit. Lucani, & Apuli in amicitiam accipiuntur; cum Samnitibus proſpere bellum committitur. Palæpolitani obſidione victi in deditionem veniunt: Publilio triumphus decernitur.

EOdem anno lectiſternium Romæ, quinto poſt con- 25
ditam urbem, iiſdem, quibus ante, placandis, habitum eſt diis. Novi deinde conſules juſſu populi cum miſiſſent, qui indicerent Samnitibus bellum; &

(1) *Ultra humanarum irarum fidem*) Ultra quam credi poteſt humanam iram progredi.

U.C. ipsi majore conatu, quam adversus Græcos, cuncta
429. parabant: & alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani, atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes; fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt, Callife, Ruffium, Allifiumque. Ager primo adventu COSS. longe, lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat; nam, præterquam quod, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat; fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur; &, velut capti a suismetipsis præsidiis, indigna jam liberis quoque, ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque cum & a Tarentino, & a Samnitibus fama esset, nova auxilia ventura: Samnitium plus, quam vellent, intra mœnia esse rebantur; Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minus, per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, expectabant; postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere; ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, *quod bonum, faustum, felixque Palæpolitanis, populoque Romano esset, tradere se ait mœnia statuisse; eo facto utrum ab se prodita, an servata patria videatur, in fide Romana positum esse: sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis; ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus potius, cum quanto studio periculoque redditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: (1) præsidio ei L.
26 Quintius tribunus militum præpositus. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, fineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum: sed

(1) *Præsidio ei*) Huic militum manui.

sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemplo-U.C. que (1) naves deducendas; quod quo maturius fieret, 429. omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad litus missa; ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semet ipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, cum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit, ad quem Græci, signo accepto a principibus, quievere: Nolani per aversam partem urbis, via Nolam ferente, effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est; tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse; duo singularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii, non ante in ullo facta, (2) &, acto honore, triumphus.

C A P U T XXIII.

Fraude Tarentinorum Lucani ab Romanis deficiunt.

ALiud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum; namque cum Tarentini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquandiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos: ita atque invidia in Romanos furere, eo etiam, quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem pop. Romani venisse, allatum est: *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint; discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, eventuque ejus verti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis va-* 27

 li-

(1) *Naves deducendas*) In mare. Verbum hic proprium, cui opponitur *subducere*.

(2) *Et, acto honore, triumphus*) Et triumphus post exactum magistratum; cum antea nemo nisi in magistratu triumphasset.

U.C. 429. *lidam; quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Roman. posse, si qua ars ferendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia cum apud cupidos rerum novandarum valuissent, ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se multati ipsi virgis, cum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, ab COS. virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res, cum speciem injuriæ magis, quam doli præ se ferret; concitati homines cogunt clamore suos magistratus senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos (1) consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur; repentina res, quia, quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti a Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recusarunt; dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut pœniteret frustra, restabat.

CAPUT XXIV.

Propter insignem L. Papirii libidinem, & crudelitatem in C. Publilium debitorem suum, plebs nexu liberatur.

28 EO anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, (2) quod ligari nexi desierunt; mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui cum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; &, florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ; postremo, cum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis me-

(1) *Consternante*) Ad furorem incitante.
(2) *Quod ligari nexi desierunt*) Quod in servitutem dati creditoribus debitores desierunt.

memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri; U.C.
quibus laceratus juvenis cum se in publicum proripuisset, 429.
libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris, ingens vis hominum, cum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberumque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit; & cum COSS. tumultu repentino coacti senatum vocarent, introeuntibus in curiam patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die, ob impotentem injuriam unius, ingens vinculum fidei: jussique COSS. ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus, aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset; ita nexi soluti: cautumque in posterum, ne necterentur.

CAPUT XXV.

Contra Vestinos, qui cum Samnitibus arma conjunxerant, Brutus Cos. exercitum educit: contra Samnites, cum alter Cos. Furius Camillus morbo impediretur, dicitur Dictator L. Papirius Cursor.

EOdem anno cum satis per seipsum Samnitium 29
bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini solicitos haberent patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret: quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est: ita insequentis anni COSS. L. Furio Ca- U.C.
millo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior po- 430.
tiorque visa est, de qua ad senatum referrent, & quamquam nova res erat, tamen tanta cura patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo, atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi, Pelignique, & Marucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos jussit: provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit: exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum COSS. L. Furium, cui major mo-

U.C. moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum
430. fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causa, longe clarissimum bello ea tempe-
* state dixit L. *Papirium* Cursorem, a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius.

CAPUT XXVI.

Vestini a Bruto Cos. prælio obteruntur: in Samnio, cum L. Papirius Dictator reversus ab exercitu in urbem esset ad auspicia repetenda, Q. Fabius Magister equitum, occasione inductus, contra edictum ejus, prospere pugnat.

AB altero consule in Vestinis, multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est: nam & pervastavit agros, & populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: & ita prælio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed jam, ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium, mœnibusque se defensuri: postremo oppida quoque vi oppugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum, aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam: utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit:
30 in Samnium incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium, non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit: namque Papirius dictator, a pullario monitus, cum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius, cum, post profectionem dictatoris, per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu instructo, paratoque, profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit: eques etiam, auctore L. Cominio Tr. milit., qui ali-

quo-

quoties impetu capto perrumpere non poterat hostium U.C.
agmen, *detraxit frenos equis*, atque ita concitatos 430.
calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset: per arma, per viros late stragem dedere: secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa: viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregie gestam: apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est.

CAPUT XXVII.

Q. Fabius audiens, Dictatorem, cujus edictum violaverat, iratum venire, salutem suam exercitui commendat.

Magister equitum, ut ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id deorum cuipiam fuit: seu credere libet, Fabio auctore eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Litteræ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram, tristitiamque: misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit; tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam, & disciplinam militarem a magistro equitum victam & eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset: itaque plenus minarum, iræque profectus in castra cum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit: præcurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene
verbis T. Manlii factum laudantem. Fabius, con- 31
cione extemplo advocata, obtestatus milites est, ut, *qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia; iratum virtuti alienæ felicitatique furere, quod se absente* * *res egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos victoriam esse: imperium dictitare spretum: tamquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma*

* al. republica.

U.C. *ma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri*
430. *possent: & nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint; quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum, & nunc victori minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire: etiam invidiam, tamquam ignem, summa petere: in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum: proinde adessent in sua causa omnium libertati: si consensum exercitus eumdem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum: postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei,*
31 *virtutique permittere.* Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis.

CAPUT XXVIII.

Cum videretur Dictator de Q. Fabio magistro equitum sumturus supplicium, ille Romam profugit; ibi, cum neque causa, neque patris obtestationes ab obstinata Dictatoris ira eum tutarentur, populi precibus donatur.

HAud multo post dictator advenit, classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit: qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator: *Quæro, inquit, de te, Q. Fabi, cum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei COSS., regia potestas, prætores, iisdem auspiciis, quibus COSS., creati; æquum censeas, nec ne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud interrogo, cum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem? simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad*

rem

rem gerendam fueris, num ea magister equitum solutus ac liber poteris esse? Sed quid ego hæc interrogo? cum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit: quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem, disciplinamque majorum, & numen deorum, ausus es cum hoste confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, responde: extra ea, cave, vocem emittas. Accede lictor. Adversus quæ singula Q. Fabio cum respondere haud facile esset; & nunc quereretur eundem accusatorem capitis sui, ac judicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri jussit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concionem miscentes, sese recepit: inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur; qui proximi forte tribunali steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret: extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem; nec procul seditione aberant: ne tribunal quidem satis quietum erat: legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam; ne ad extremum finem supplicii tenderet; neu* (1) *unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam:* cum parum precibus, parum causa proficerent, *intueri sævientem concionem* jubebant; *ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus: neminem id Q. Fabio,* (2) *pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori; si occæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset: postremo ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse, non videri e repub. in Q. Fabium eo tempore animadverti.* His vocibus cum in se magis incitarent dictatorem, 33

U.C. 430.

---

(1) *Unico juveni*) Juveni, cujus virtus singularis esset.

(2) *Pœnam deprecanti suam*) *Deprecatur*, qui precatur ne quid sibi, aliive contingat.

U.C. rem, quam magistro equitum placarent, jussi de tri-
430. bunali descendere legati: &, silentio nequicquam per præconem tentato, cum, præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur, nox, velut in prælio, certamini finem fecit: magister equitum jussus postero die adesse, cum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit; &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam COS. dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, cum maxime conquereretur apud patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus: iterata deinde contentio est: & prehendi Papirius Fabium jussit: ubi cum, deprecantibus primoribus patrum, atque universo senatu, perstaret in incœpto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nominati, valet; nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ deorum iras placant: tribunos plebis appello, & provoco ad populum:* (1) *eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, potest, pollétque: videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit*. Ex curia in concionem itur: quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum cum ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *cum eo nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus*. Ibi primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio exaudiebantur: vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum: Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere: quantum interesset inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque: dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium COS. ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro COS.*

(1) *Eum ... tibi ... judicem fero*) Ei, tamquam judici, ut te sistas populo.

COS. relinqueret. M. *Furium Camillum in L. Furio, qui, contemta sua senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, cum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, sotium sibi imperii delegerit: nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore * nullum ad eam diem esse: nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos intentari: quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret, necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabii victoriam civitatem in lætitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse; eum, propter quem Deum delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu pop. Rom. intuentem Capitolium, atque arcem, deosque ab se duobus præliis haud frustra advocatos? quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore?* Hæc simul jurgans, querens, deum hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrymis agebat. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera, *imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum, pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati* jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse: nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto, tamquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere: se tamen perstaturum in incœpto: nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex justa pœna remissurum: majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil de ejus jure diminuturum: optare ne potestas tribunitia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium; neu populus Romanus in se potissimum di-* Ga-

U.C. 430.

* al. nullo.

34

U.C. 430. *ctatorem & jus dictaturæ extinguat: quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium nequicquam posteros accusaturos; cum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus COS., non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent: infrequentia deserant signa; neque conveniant ad edictum; nec discernant, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, jussu, injussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines servent; latrocinii modo cæca, & fortuita, pro solemni &* (1) sacrata militia *sit: Horum criminum vos reos in omnia sæcula offerte, tribuni plebis: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.*

35 Stupentes tribunos, & suam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani ad preces & obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret: tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse: jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites: vicit disciplina militaris: vicit imperii majestas; quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent: non noxæ eximitur Qu. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed noxæ damnatus, donatur populo Romano; donatur tribunitiæ potestati, precarium, non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paulo ante exultabas, victoria: vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset: mecum, ut voles, reverteris in gratiam: Pop. Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.* Cum se nihil morari magistrum equitum pronuntiasset; digressum eum (2) templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac

---

(1) *Sacrata*) Militia sacrata habebatur ob sacramentum militare.

(2) *Templo*) Rostris.

ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, U.C. prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud 430. minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis T. Manlii, videbatur.

C A P U T XXIX.

Commissa a Papirio Dictatore cum Samnitibus prælio, infensi ejus severitati milites victoriam impediunt: quibus cum dexteritate conciliatis, hostes denuo Dictator aggressus, subigit, ac de illis triumphat.

FOrte ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur: ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret: itaque frumentatores cum circumventi ex insidiis cæsi loco iniquo essent: creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset: ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; & quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset. Post- 36
quam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris: namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset, an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit; ita instruxit aciem loco, ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit: cessatum a milite: ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux quæ res victoriæ obstaret, temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati: itaque, adhibitis legatis, ipse (1) circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunis-

(1) *Circum saucios milites*) Omnes saucios milites ex ordine circumiens.

U.C. nisque, & (1) præfectis demandabat: rem per se po-
430. pularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: neo ira magis publica, quam privatum compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent; cum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei, virtutique causam suam commendantes; ita deductus ex Samnitibus exercitus Dictator trium-
37 phans urbem est ingressus: & cum se dictatura abdicare vellet, jussu patrum, prius, quam abdicaret, COSS. creavit, C. Sulpitium Longum iterum, Q.
U.C. Æmilium Ceretanum. Samnites, infecta pace, quia
431. de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt: nec earum ipsarum sancta fides fuit; adeo postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt.

CAPUT XXX.

Samnitibus deficientibus, & Apulis arma inferuntur. Lata a Flavio tribuno pl. lex de pœna Tusculanorum, cum illi Romam ad veniam impetrandam venissent, antiquatur.

C. Sulpitio, Q. Æmilio (*Aulium* quidam annales habent) COSS., ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit: utroque exercitus missi. Sulpitio Samnites, Apuli Æmilio forte evenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gen-
te

(1) *Præfectis*) Præfectis sociorum, qui jure & potestate tribunis militum pares erant.

te bellum Romanis fuisse: nec tamen res ulla memorabilis acta; ager Apulus, Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque, & portæ plena armatorum fuerint, & cum concursatum, clamatumque ad arma omnibus locis esset; prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius Tr. pleb. tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, quorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo, veste mutata, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens: plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum, valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari: conjuges, liberosque sub corona, lege belli, venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem, constat; nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum (1) Papiriam ferre solitum. U.C. 431.

CAPUT XXXI.

Samnites ingenti prælio ab A. Cornelio Arvina Dictatore superati, res ex fœdere repetitas Romanis reddunt.

INsequenti anno, Qu. Fabio, L. Fulvio COSS. A. Cornelius Arvina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli, (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: cum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent: nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri; nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit; ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere, propter propinquitatem castrorum, potuit: e- 38 U.C. 432.

(1) *Papiriam ferre*) Tribus Papiriæ suffragium impetrare.

U C. eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut de-
432. nec lucesceret, prælio abstineret: ne pedestres quidem
copiæ ante lucem castris egressæ: eques luce demum
ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, pre-
mendoque iniquis ad transitum locis, agmen deti-
nuit: interim pedes equitem assecutus: & totis jam
copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine
magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum,
in quo constiterat, locum castris communiri jussit.
Id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum pe-
teretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque
ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt;
instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis: in-
struunt contra & hostes, & animis & viribus pares: au-
xerat id maxime animos, quod, ignari (1) loco iniquo,
non hosti cessum, velut fugientes ac territos, terri-
biles ipsi secuti fuerant. Id aliquandiu æquavit pu-
gnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Roma-
ni exercitus pati. At hercule illo die, ab hora diei
tertia ad octavam, ita anceps dicitur certamen stetis-
se, ut neque clamor, ut primo semel concursu est su-
blatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retro-
ve recepta; neque recursum ab ulla sit parte: in suo
quisque gradu obnixi, urgentes scutis, (2) sine respi-
ratione, ac respectu pugnabant: fremitus æqualis,
tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam, aut
noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua
vis, jam consilia ducibus deerant: cum subito Samni-
tium equites, cum, turma una longius provecta,
accepissent impedimenta Romanorum, procul ab ar-
matis, sine præsidio, sine munimento stare, aviditate
prædæ impetum faciunt; quod ubi dictatori trepidus
nuntius attulit, *sine modo*, inquit, *sese præda præpe-
diant*: alii deinde super alios, diripi passim, ferrique
fortunas militum vociferabantur. Tum magistro equi-
tum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium
equite omissam pugnam? hærent impediti impedimen-
tis nostris: aggredere, quod inter prædandum omni
multitudini evenit, dissipatos: raros equis insiden-
tes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: e-
quosque dum præda onerant, cæde inermes: cruentam-
39 que illis prædam redde: mihi legiones, peditumque
pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus*. Equi-
tum acies, qualis quæ esse instructissima potest, in-
vecta in dissipatos, impeditosque hostes, cæde omnia
re-

(1) *Loco iniquo, non hosti cessum*) Ideo cessisse Romanos, quod in loco iniquo essent, non quod hostem timerent.
(2) *Sine ... respectu*) Ita ut nemo retrorsus oculos flecteret.

replet: inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium, consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes cæduntur: tum deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis ab tergo pedestrem aciem adoritur: clamor inde novus accidens & Samnitium animos terruit; & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites; tribunos, (1) principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur, &, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum: quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem: nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt, pedes restantes, ac circumventos cæcidit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus merito diis, quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse: id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine:* audebantque jam quidam nominare auctores armorum; unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur: vir nobilis, potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor; de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *ut Brutulus Papius Romanis dederetur; & cum eo præda omnis Romana captivique ut Romam mitterentur; quæque res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundum jus fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiæ se, ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi: nihil tamen earum rerum, præter captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est: ceterarum re-

rum

U.C. 432.

(1) *Principes .... ordinum*) Præcipuos ordinum ductores, primores centurionum.

U.C. rum irrita fuit deditio: dictator ex S. C. triumphavit.
432. Hoc bellum a COSS. bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit: id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit, an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo forte implicitus erat, (1) signum mittendis quadrigis daret: functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret: nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis; dum familia ad se quæque famam rerum gestarum, honorumque fallente mendacio trahunt: inde certe & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa: nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.

(1) *Signum mittendis quadrigis*) Signum, quo dato quadrigæ e carceribus emissæ corriperent Circi spatia.

FINIS TOMI PRIMI.

Vso

Perhe comincio

Machiavelli
Francesco
[illegible]
[illegible]